پرۆفیسۆر مستەفا زەلمی

توێژینەوە قورئانییەکان

و: وەرزێر حەمەسەلیم- شڤان ئیبراهیم- ڕێدار ئەحمەد- محەمەد چیا

بسم الله الرحمن الرحيم

توێژینەوە قورئانییەکان

توێژینەوە قورئانییەکان

- وشککردنی زەلکاوی کۆیلەو کەنیزەکەکان لە قورئاندا
- بەریارانکردنی زیناکەر لە قورئاندا نییە
- کوشتنی مورتەد لەقورئاندا
- قورئان و ڕێسای (منداڵ سەر بە باشترین ئایینی باوانی دەبێت)
- ئەحکامەکان بەپێی سەردەمەکان دەگۆڕێن

نووسینی

دکتۆر مصطفی زەلمی

وەرگێڕانی:

وەرزێر حەمە سەلیم

شڤان ئیبرهیم

ڕێدار ئەحمەد

محەمەد چیا

سەرپەرشتیاری پرۆژە
ڕێدار ڕەئوف ئەحمەد

مجموعة الأبحاث القرآنية

توێژینەوە قورئانییەکان

نووسینی : دکتۆر مصطفی زەڵمی
وەرگێڕانی : وەرزێر حەمە سەلیم
شڤان ئیبرهیم
ڕێدار ئەحمەد
محەمەد چیا
پێداچوونەوەی : توفیق کەریم
نەخشەسازی : جمعە صدیق کاکە
نۆرەی چاپ : چاپی یەکەم ٢٠١٧

نرخی هەر بیست و شەش بەرگ
٢٥٠،٠٠٠ دینار

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی (٧٤٤) ساڵی ٢٠١٦ی پێدراوە

ناوەرۆك

وشککردنی زەلکاوی کۆیلەو کەنیزەکەکان لە قورئاندا

وەرگێڕانی: وەرزێر حمە سلیم

هۆكاره پێویستەكان

لەو هۆكارانەی پاڵیان پێوەنام ئەو خزمەتە بچووكە پێشكەش بە ئیسلام‌و كۆمەڵگە بكەم لەكاتێكدا كە لەناو جێگەشدا كەوتوومو بەدەم ئازاری قاچ شكانەوە گیرۆدەم زۆرن لەوانەش:

یەكەم: هەوڵدان بۆ لابردنی پەردە بەسەر چاوی ئەو ئاقڵ‌و هۆشمەندانەوە كە فێربوون‌و خوویان گرتووە بە بەرگریكردن لەو هەڵانەی كەسانی دیكە تێی كەوتوون ئەوەش نەك بەهۆی پاڵپشتێكی شەرعی یان ئەقڵی یان لۆژیكییەوە، بەڵكو تەنها لەبەر لە پێشینەبوونی كات‌و سەردەمەوەیە بەو پێیەی هەموو ئەو قسەو كردەوانەی كە لەلایەن پێشینەكانەوە كراوە ڕاست‌و دروست‌و پێویستە وەك پیرۆزی دەقەكانی خواو پێغەمبەری خوا ئەوانیش بە پیرۆزییەوە سەیر بكرێن، لە كاتێكدا ئەو جۆرە كەسانە بێئاگان یان خۆیان بێئاگا دەكەن لەوەی كە هەر یەكێك لە مرۆڤەكان هی ئەوەن كە دووچاری هەڵە ببن ئەگەر چی لەنێردراو پێغەمبەرەكانیش بن (سەلامی خوایان لەسەر بێت)، چونكە خوای پەروەردگار بەواتای گوناح‌و تاوان ئەوان لە هەڵە دەپارێزێت، هەروەك فەرمایشتی خوای گەورە لە چەندین ئایەتدا ئاماژەی بەوە كردووە لەوانەش: (وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ) (یوسف٢٤).

واتە: (بەڕاستی ژنەكە ویستی ئارەزووی خۆی لەگەڵ یوسف جێ بەجێ بكات‌و یوسفیش دەیویست، ئەگەر بەڵگەی لەلای خودای خۆیەوە بە بینایە بەوەی كە زینا كارێكی ناڕەولو گوناهێكی گەورەیە، بەو شێوەیە لەسەر چاكە دامان مەزراند تاوەكو كاری خراپ‌و زینای لێ لابدەین، بەڕاستی یوسف یەكێكە لە بەندە دڵسۆزەكانی ئێمە كە بۆ عیبادەت كردن‌و خودا پەرستی هەڵبژێراون)..

بەڵام ئەوانیش واتە پێغەمبەرانیش بێ بەری نین لە هەڵە كردن بەو مانایەی بڕوانیتە شتێك كە حەقیقەتی خۆی نەبێت‌و پێچەوانەی حەقیقەتی شتەكەبێت، هەروەك خوای گەورە لە ئایەتەكانی (٧٨-٧٩)ی سوورەتی (الانبیاء)دا ئاماژەی پێكردووەو فەرموویەتی:

(وَدَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ (٧٨) فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُودَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ وَكُنَّا فَاعِلِينَ).

واتە: (باسی ئەوەی داوودو سولەيمانيش بكە كە خەريك بوون لەبارەی باخو كشتوكاڵی خوا ناسێكەوە بڕياريان ئەدا كە مەڕو ماڵاتی خێڵێكی تیّ چووبوو وە خواردبووی‌و ئێمەش ئاگامان لە بڕيارەكەيان بوو كە خەريك بوو لەو بارەيەوە دەريان دەكرد، جا مەسەلەكەمان پيشانی سولەيمان داو تێمان گەياندو زانينی چۆنيەتی بڕياردانی نێوان خەڵكو زانستيشمان بە هەردووكيان بەخشی‌و كێوەكانمان ڕامو دەستەمۆ كردو ئەوانيش لەگەڵيا تەسبيحاتيان ئەكرد، ئەوە ئێمە بووين ئەو كارانەمان بۆ كردە).

دووەم: بەر پەرچ دانەوەی بۆچوونی دوژمنانی ئيسلام بەوەی كە گوايا كە قورئان دانی بە شەرعيەتی ياسای بەندايەتيدا ناوەو لە چەندين ئايەتدا حكومەكانی داڕشتووە، وە ئەوەش بۆچوونێكی ناحەق‌و ناڕەوايە، چونكە ڕێكخستنی هەندێك لە حكومەكانی بەندايەتی لە قورئاندا تەنها سەرەتايەك بوو بۆ بنبڕكردنی ڕەگو ڕيشەی كۆيلايەتی‌و زاڵبوون بەسەريدا بەشێوەيەكی شێنەيی چونكە كۆيلايەتی يەكێك بوو لە نەخۆشييە ڕەگ داكوتراوەكانی ئەو سەردەمە.

وە حيكمەتيش لەوەدا بوو كە بەشێنەيی‌و لەسەرخۆ بەسەريدا زاڵ بيت نەك بەيەك كەڕەتو يەكجار بۆ ئەوەی كاردانەوەی نەرێنی لیّ نەكەوێتەوە وەك لەمەودوا بەدرێژی باس لەوە دەكەين.

وە ئيسلام ياسای كۆيلايەتی نەهێناوە، بەڵكو ئيسلام هاتووە بۆ ڕزگاركردنی كۆيلەكان لە كۆيلايەتی‌و زەليلی‌و هەروەها ڕێز پیّ بەخشينيان هەروەك چۆن خوای گەورە لە ئايەتی (٧٠)ی سوورەتی (الاسراء)دا فەرموويەتی: (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا).

واتە: (بەڕاستی ئێمە قەدرو ڕێزی ئادەميزادمان گرتووە بە ديمەنی جوان‌و سروشتی چاكو باڵای ڕێكو پێكو هێزی تێگەياندن بە قسەو نووسين‌و ئاماژە كردن‌و بە ئەقڵ‌و فامو شارەزاكردنی ڕێگەی ژيان‌و دەست بەسەر زەويدا گرتن‌و پيشاندانی ڕێگەی چاكەو خراپەو بە گەلێك نيعمەتو بەخششی ديكە كە لە ژماردن هايەن، لە وشكانيدا بەسەر پشتی

ولاخەوەو لە ئاوو دەریادا لەناو کەشتیدا هەڵمان گرتوون، ڕزقو ڕۆزی پاکو خاوێنمان پێ بەخشیون چ ئەوەی کە خۆیان ئامادەی دەکەنو چ ئەوەی کە بۆیان ئامادە کراوە هەروەها بە گەورەیی یەوە فەزڵمان داون بەسەر زۆرێك لەو شتانەدا کە دروستمان کردوون).

وە لەبەر ئەوەی کە مرۆڤەکان لە یەکسانیدا وەك دانەکانی شانە وەهانو جگە بەهۆی تەقواو خوا پەرستیەوە نەبێت جیاوازی لەنێوانیاندا نیە هەروەك کە خوای گەورە لە ئایەتی (١٣)ی سوورەتی (الحجرات)دا فەرموویەتی: (إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ).

واتە: (... بەڕاستی بەڕێزترینتان لای خوا ئەوەتانە زۆرتر لە خوا بترسێتو خۆی لە گوناهو تاوان بپارێزێت، خوا هەموو شتێك دەزانێتو لە هەموو شتێکیش ئاگادارو شارەزایە).

سێیەم: پووچەڵ کردنەوەو ڕەد دانەوەی ئەو بۆچوونو گومانەی کە دەڵێت گوایا مامەڵە کردنو هەڵسو کەوتی موسڵمانان لەگەڵ کۆیلەکاندا وەك ئاژەڵێکی ژێر دەستە بۆ لاسایی کردنەوەو شوێن کەوتنی ئەو عورفو یاسایە بووە کە لەسەردەمی ئەواندا لەلای گەلو نەتەوەکانی دیکە باو بووەو وە لەکاتی گۆڕانی دابو نەریتەکەدا ئەو یاساو ڕێسایەش دەگۆڕێت کە حکومەکەی لەسەر بنیات نراوە، وە ئەم بۆچوونەش نارەوایە چونکە یەکێك لە مەرجەکانی کارکردن بە دابو نەریت لە تەرازووی شەرعی ئیسلامیدا ئەوەیە کە ئەو دابو نەریتە لەگەڵ دەقێکی شەرعیدا پێچەوانە نەبێت.

ئاشکراشە کە هەموو دابو نەریتەکان سەبارەت بە کۆیلە چ لەکۆنو چ لەنوێدا خراپو نادروست بوون چونکە پێچەوانەن لەگەڵ سیستەمە قێزەونەدا کە قورئان ڕەدی کردۆتەوە.

چوارەم: بەرپەرچدانەوەی ئەو بۆچوونەی کە دەڵێت گوایا موسڵمانەکان مامەڵەیان لەگەڵ ئەو کۆیلانەدا کردووە کە لەنەتەوەکانی ترەوە هێنراون نەك لەگەڵ کۆیلە ناوخۆییەکاندا، هەروەها ئەم بۆچوونەش ڕاست نیەو نارەوایە چونکە قورئان کاتێك شتێك حەرام دەکات بۆ هەموو مرۆڤایەتی حەرامو قەدەغەی دەکات نەك بەتەنها بۆ موسڵمانان، چونکە قورئان دەستوورێکی جیهانیو گشتگیرە هەروەك خوای گەورە لە ئایەتی (١)ی سوورەتی (الفرقان)دا فەرموویەتی: (تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيراً). واتە: (گەلێ گەورەو پایەدارە ئەو خوایەی کە قورئانێکی پیرۆزی وای ناردۆتە خوارەوە بۆ سەر پێغەمبەر کە ڕاستو درۆو حەقو ناحەق لەیەك جیادەکاتەوە، بۆ ئەوەی

خەڵكی هەموو جیهانەكانی پێ بترسێنێ لەو ڕۆژەی كە خوا تۆڵەی خراپەی لە خراپەكاران تیا ئەسێنێتەوە).

وە لە ئایەتی (١٠٧)ی سوورەتی (الانبیاء)یشدا فەرموویەتی: (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ). واتە (ئەی موحەمەد تۆمان بەڕەحمەتو خێرو بەرەكەت زیاتر بەهیچی تر نەناردووە بۆ هەموو خەڵكی).

وە پاش ئەم ڕاستیە ئایا هیچ عەقڵێكی تەندروست پێی وایە كە هەموو شتێكی هۆشبەرو سەرخۆشكەر ئەگەر لەدەرەوەی جیهانی ئیسلامییەوە بهێنرێت ڕێگە پێدراوەو ئەگەر بەرهەمی ناوخۆیش بێت حەرامو ڕێگە پێنەدراوە؟.

پێنجەم: بانگهێشت كردنی دەسەڵاتدارە موسڵمانەكان زانایانی ئایینی بۆ چاو خشاندنەوە بە نووسینی فیقهی ئیسلامی مەزنداو پاككردنەوەی لە نموونە كۆنو بەسەرچووەكان چونكە ئەو فیقهە بەوێنەی كانزایەكی ئاڵتوونیە كەتێكەڵە بە خۆڵو پاشماوەی زیادە، وە ئەگەر بژار بكرێتو پوختە بكرێتەوە لەو كەمو كورتیو ناتەواوسانە ئەوا دەبێتە سەرچاوەیەكی بەپیت بۆ یاساكانی جیهانی ئیسلامیو نا ئیسلامیش.

شەشەم: بەرپەرچ دانەوەی ئەو بۆچوونەی كەوای بۆ دەچێت پێویستە بنەمای مانەوەی بە كۆیلە كردنی دیلەكان بمێنێتەوە بۆ ئەوەی حەق بەحەقی پێ بكرێت، وە ئەم بۆچوونەش لەبەر چەندین هۆكاری ناڕەوایەو ڕاست نیە كە گرنگترینیان بریتیە لەوەی كە:

نە پێغەمبەر مەزن ﷺو نە خەلیفەكانی ڕاشدینو نە هیچ كام لە سەركردە موسڵمانەكان لە پاش دابەزینی ئایەتی (فإما مناً بعد وإما فداءً) واتە: (دوای برنەوەی جەنگ دیلەكان یان پیاوەتی ئازادیان دەكەنو منەتیان ئەخەنە سەریان ئەیانگۆڕنەوە بە دیلەكانی خۆتان كەلای ئەوانو ئەوانەی خۆتانیان پێ ئازاد دەكەن). هیچ دیلێكیان نەكردۆتە كۆیلە.

حەق بە حەق كردن لە نێوان دوو لایەندا دەبێت كە هاوتاو وەك یەك بنو ئەم مەرجەش بوونی نیە چونكە یەكێك لە لایەنەكان بریتیە لە خوای گەورەو وەسێتەكانیو لایەنەكەی دیكەش بریتیە لەو دوژمنو ئیرادەیەی كە لەڕێگەی ڕاست لایداوە.

بە كۆیلەكردن لە هەموو دەستوورو یاساو جاڕنامەكانی مافی مرۆڤدا بە تاوان لە قەڵەم دراوەو داهێنانیشی لەلایەن تاكەكانەوە بە چەتەگەریو جەردەیی هەژمار دەكرێت، جا ئەو

نموونەو هاوشێوەیە کوا هەیە لە جیهانێکی نا ئیسلامیدا هەتاوەکو حەق بە حەقی پێ بکرێت؟.

حەوتەم: سەلماندنی ئەو حەقیقەتەی کە ئەگەر ڕەخسا ئیسلام لە سەرچاوە سەرەکیەکەیەوە هەڵبخرێت کە قورئان‌و سوننەتەکانی پێغەمبەرە ﷺ ئەوا هەموو ئەوانەی لەسەر زەویدان لە خۆوەو بێ زۆرلێ کردن ئیمانیان پێدەهێنا، چونکە ئیسلام ئاینی زانست‌و زانیارییەو خوای گەورەش لە ئایەتەکانی سەرەتای دەستوورەکەیدا فەرموویەتی: (اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ، اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ، الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ، عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ) (١–٥ العلق). واتە: بخوێنە لەگەڵ ناوهێنانی ئەو خودایەی خۆتا کە دروستکردنی هەموو دروستکراوێك كاری ئەوە، ئەو خودایەی مرۆڤی لە پارچەیەك خوێن دروست کردووە، بخوێنەو خودای تۆ لە هەموو بەخشندەیەك بەخشندەترە یان تاکە بەخشندەیە، ئەو خودایەی کە مرۆڤی بەهۆی قەڵەمەوە فێری خوێندن کردووە، مرۆڤی فێری ئەو شتانە کردووە کە پێشتر نەیزانیون).

ئاینی کارکردنە، کە بێگومان زاراوەی کارو هاوشێوەکانی لە (٣٦٥) شوێنی قورئاندا دووبارە بوەتەوە، وە ئیسلام ئاینی فیترەت‌و خۆرسکەو هەروەها ئاینی عەقڵی تەندروستە کە لە زیاتر لە (٥٠) ئایەتدا فەرمان بە بەکارهێنانی کراوە، وە ئیسلام ئاینی یارمەتیدان‌و هاوکاریکردنەو خوای گەورە لە ئایەتی (٢)ی سوورەتی (المائدة)دا فەرموویەتی (وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ).

واتە: (لەناویەکدا لەسەر کاری چاکەو خێرو لەخوا ترسی هاوکاری یەکتر بکەن‌و لەسەر گوناهو دەست درێژی کردن گەلە کۆمەکی مەکەن‌و لەخوا بترسن، لەڕاستیدا خوا بە توندی تۆڵە ئەستێنێتەوەو سزای تاوان باران ئەدات).

بەڵام جێگەی داخێکی بەسوێیە کە نا موسڵمانەکان ئیسلام لە هەڵسوکەوتی موسڵمانێکەوە وەردەگرن کە پڕیەتی لەشتی پڕو پوچ‌و ترس‌و تۆقاندن‌و مەزهەبیەتی تیرەگەرایەتی‌و درۆو فرو فێڵ وە ساختەجبێتی‌و دژایەتی کردنی هەموو تازەگەریەك‌و هەموو ئەوەی کە لەلایەن ئەقڵ‌و ژیری ساغ‌و تەندروستەوە بانگەشەی بۆ دەکرێت.

پلانی توێژینەوەکە:

سروشتی بابەتەکە ئەوە دەخوازێت کە دیراسەکردنەکەی دابەش بکرێت بەسەر پێنج بەشدا:

بەشی یەکەم: کۆیلە لەسایەی یاسای نەتەوە دێرینەکانی پێش ئیسلامدا.

بەشی دووەم: کۆیلە لە قورئاندا.

بەشی سێیەم: حیکمەتی ڕەتکردنەوەی کۆیلە بەشێوەیەکی شێنەیو کاکردن بە ئایەتەکانی.

بەشی چوارەم: مامەڵەکردن لەگەڵ کۆیلەدا لە قورئانو سوننەتەکانی پێغەمبەر ﷺ ژیانی ئەو کەسانەدا شوێن سوننەتی پێغەمبەر کەوتوون.

بەشی پێنجەم: مامەڵەکردنی موسڵمانان لەگەڵ کۆیلەدا پاش ڕەتکردنەوەی لە قورئاندا.

بەشی یەکەم:
کۆیلە لە سایەی نەتەوەکانی پێش ئیسلامدا

سروشتی ناونیشانەکە دەخوازێت دیراسەکردنەکەی دابەس بکرێت بەسەر سێ تەوەرەدا، یەکەمیان تایبەت بکرێت بۆ لقەکانی زەلکاوی کۆیلایەتی لەلای نەتەوە کۆنەکانو دووەمیشیان مامەڵەکردن لەگەڵ کۆیلەدا لەپێش هاتنی ئیسلامداو سێیەمیش ڕێگەکانی بڕانەوەو کۆتایهاتنی کۆیلە لەپێش ئیسلامدا.

تەوەری یەکەم:
لقەکانی زەلکاوی کۆیلایەتی
لەلای نەتەوە کۆنەکان

وە ئەم لقانەش زۆرنو لە دیراسەکردنی گرنگترینیاندا وەك ئەوەی کە لە خوارەوە دێت کورتی دەکەینەوە:

یەکەم: دیل: بریتیە لە دوژمنی بەدیل گیراو لە جەنگدا، جا لەجەنگدا کەسی زاڵو سەرکەوتوو دەست دەگرێت بەسەر خودی کەسی شکست خواردووی بەزیوو هەموو ئەوەی کە پەیوەستە پێیەوە.

جەنگیش ئەنجامێکە حاشا هەڵنەگری غەریزەی مىن گەرایی مرۆییەو ململانێی نێوان کەسی سەرکەوتوو وە کەسی شکست خواردووە کاتێك کە بەرژەوەندییەکان بەریەك دەکەون.

لەڕاستیشدا کەیسی دیلەکان وەك یەکێك لە ئاکامەکانی جەنگ دەرکەوتووە، بەڵام لەسەرەتای کارەکەوە دیلی هۆکارێك نەبووە بۆ بە کۆلەکردنی کەسی بەدیل گیراو لەلای هیچ دەستەو نەتەوەیەك، وە بەپێی جیاوازی سورشتی جەنگەکەو هۆکارەکانی هەڵگیرسانیو ڕادەی دوژمنایەتی نێوان لایەنەکانیو چۆنیەتی کۆتایی هاتنی بارودۆخی

دیلەكەش جیاوازبووە، وە پێش دەركەوتنی بیرۆكەی بە كۆیلەكردن دیلەكان دەكوژران‌و سەردەبڕران‌و جەستەیان دەشێوێنراو لە سەرەتاكانی سەردەمە درندانەو وەحشیگەریەكانەوە بەبیانووی تۆڵە سەندنەوەو بۆ ئەوەی دڵیان ئاو بخواتەوەو زاڵ بن بەسەر دوژمندا گۆشتەكەیان دەخواردن‌و یان دەیانكردنە قوربانی‌و لە پەرستگەكاندا پێش كەشی خوداوەندەكانیان دەكردن، بەڵام ژنە بەدیل گیراوەكان‌و منداڵەكانیان بەزیندوویی دەهێشتنەوەو دەیانخستنە سەر دانیشتوانەكانی خۆیان لەبەر ئەوەی ئارەزوویان دەكرد بەخێرایی ژمارەیان زیاد بكات.

وە سەرهەڵدانی كشتوكاڵ‌و گۆڕانی مرۆڤ لە قۆناغی شوان كاری‌و گاوانیەوە بۆ كشتوكاڵ‌و بنیاتنان بە هۆكارێكی سەرەكی هەژمار دەكرێت بۆ دەركەوتنی بیرۆكەی بە كۆیلەكردنی بەدیل گیراوەكان‌و لە بری كوشتن‌و سەربڕین‌و دانانی كوشتارگەو قەسابخانە بۆیان دەكرانە كۆیلەو ئیدی كەسی بەدیل گیراو دەبوویە كۆیلەو بەشێك لە ماڵ‌و سامانی گەورەكەی لەو كاتەشدا پادشاو گەورەكان‌و سەركردەكان یەكەم كەس بوون پەنایان بردە بەر بەكۆیلەكردنی دیلەكان تاوەكو سوود لە بەهرەو ووزەو تواناكانیان وەربگرن‌و هێزو بازووشیان لەپێناو بەرژەوندی خۆیاندا بەكاربهێنن.

زیاد لەوەش كە ئەو كۆیلانە لەناو ماڵەكاندا بەكار دەهێنران‌و لە بازرگانی پێكردنیشیانەوە قازانجێكی زۆریان لێیانەوە دەست دەكەوت— لەكاری قورس‌و زەحمەتیشدا بەكار دەهێنران وەك دروستكردنی پردو هەڵكەندنی رووبارو جۆگەو كردنەوەی رێگەوبان‌و بنیاتنانی پەرستگەو دروستكردنی هەرەمەكان‌و هەموو ئاسەوارە مێژوویی‌و كۆنەكان، هەروەها كارپێكردنیشیان لەناو كانەكاندا، جگە لەوەش لەكاتی جەنگیشدا دەكرانە سەرباز، لەڕاستیشدا سوود وەرگرتن لە كۆیلەكان گەیشتە ئاستێك كە كارە ئابووری‌و كۆمەڵایەتی‌و ئاوەدانیەكان گەشە بكەن‌و لەبەر ئەوەش هەندێك لە بیرمەندو فەیلەسوفەكان وتوویانە كە دابەشكردنی كۆمەڵگەی مرۆڤایەتی بۆ دوو چین، چینی گەورەو پیاو ماقوڵان‌و چینی كۆیلەكان پرۆژەیەكە بەر لە یاسا دانراوەو نوسراوەكان یاسای سروشتی دان بە شەریعەت پێدان‌و یاسایی بوونیدا دەنێت، چونكە ئەو دابەشكردنە یەكێكە

لە پێویستیەکانی ژیان.[1]

دووەم: لە دایکبوون: لەوانەیە مرۆڤ بە کۆیلەیی لە دایك ببێت وەك چۆن بە ئازادی لە دایك دەبێت و پاشان بەهۆی هۆکارێکی کتو پڕەوە دەبێتە کۆیلە.

منداڵی ژنی کۆیلە بە کۆیلە هەژمار دەکرێت ئەویش بەپێی ئەو بنەمایەی کە بەرامبەر بە ئاژەڵەکان جێبەجێ دەکرێت، واتە منداڵ شوێن کەوتەی دایکیەتی لەوەدا کە پەیوەستە بە ئازادی و کەسایەتی یاساییەوە.

منداڵی ژنی ئازاد ئازادە ئەگەر چی باوکیشی کۆیلە یان بەندە بێت، چونکە یاسا دان بە هاوسەرگیری کۆیلەدا نانێت، وە منداڵ حاڵەتی دایکی ناکەوێت تەنها لە هاوسەرگیری شەرعیدا نەبێت کە لەنێوان دوو کەسی ئازاددا نەبێت ناکرێت.

بوون و نەبوونی ئازادی بەپێی کاتی لە دایکبوونەکە دیاری دەکرێت بەڵام بە شوێن کەوتنی ئەو بنەمایەی کە دەڵێت منداڵی ناو سکی دایك بە لەدایکبوو دادەنرێت ئەگەر هات و سوودی هەبوو جا خەسڵەتی کۆیلایەتی لە لایەنی دایکەوەو لەکاتی منداڵبوونەکەیدا بە میراتی بۆ منداڵەکە دەمێنێتەوە نە حاڵەتی باوکەکە، جا ئەو منداڵەی کە دایك و باوکێکی کۆیلە لەدایك دەبێت ئەویش وەك ئەوان دەبێتەکۆیلەو وە هەرمنداڵێك باوکی کەسێکی ئازاد بێت و بەڵام دایکی کۆیلە بێت ئەوا ئەویش واتە منداڵەکە بە هەمان شێوەی دایکی کۆیلە هەژمار دەکرێت.[2]

سێیەم: تاوان: لە زۆربەی یاساکانی نەتەوە کۆنەکاندا سزای هەندێك تاوان، بێبەسکردنی کەسی تاوانباربوو لە کەسایەتی یاسایی واتە (شایستە بوون بۆ بەدەستهێنانی مافەکان و لە ئەستۆگرتنی ئەو ئەرکانەی کە دەکەونە ئەستۆی) ماڵی ئەمیش هەروەك هەموو بوونەوەرە زیندووەکانی دیکەی جگە لە مرۆڤ، وە بە کۆیلەیەکی ژێرباری ئەو کەسە لە قەڵەم دەدرا کە تاوانەکەی بەرامبەر کراوە یان وەك کۆیلەی دەوڵەت، لەبەر ئەوە کەسی

---

[1] قصة الحضارة، ول وايريل ديورانت، وەرگێڕانی د.زكي نجيب محمود. لاپەڕە (٤٦٩)و ئەوەی بەدوایدا دێت ئێستاو رابردووی کۆیلە، عبدالسلام الترمانيني، لاپەڕە (٣٨)و ئەوەی بەدوایدا دێت.

[2] قانون حمورابی مادەی (١٧٥)، الرجيزني القانون الروماني (دکتۆر صوفي أبو طالب لا٢١٥، قانون حمورابی (شعيب أحمد الحمداني لا٨٧) الرق ماضيه وحاضره (الترمانيني– سەرچاوەی پێشوو).

تاوانبـار خـۆی‌و هـەموو داهـات‌و دەسـتکەوتەکانی دەبوویـە مـوڵکی گەورەکـەی، وە ئـەم گەورەیەش مافی هەڵس‌و کەوت پێوە کردن‌و بەکارهێنانی هەبوو تیایدا.

وە لە گرنگترینی ئەو تاوانانەش:

١- ڕاکردن یان هەڵاتن لـە جـەنگ‌و ئـەرکی سـەربازی، یـان هـەڵاتن‌و خۆدوینـەوە لـە تۆمارکردنی ئەو ماڵ‌و موڵکـەی کـە هەیـەتی لـە تۆمـاری ئامـاردا بـۆ ئـەوەی ئـەو ئەرکەی کە لەسەر شانیەتی لە پێدانی باجدا سووکی بکات.

٢- دزی کردن لە حاڵەتێکدا لەکاتی ئەنجامدانی تاوانەکەدا دەستگیربکرێت.

٣- تاوانی زینا.

٤- دەستدرێژی کردنە سەر دەوڵەتێك یان وڵاتێك کـە دۆسـت‌و هاوپـەیمانی دەوڵـەتی تاوانبارەکەیە.

٥- ئەو کەسەی کە حوکمی لە سێدارەدان یان کازی قورسی بەسەردا سەپێنراوە.[1]

چـوارەم: نکـووڵی کـردن لەوابەسـتەبوونی یاسـایی: ئـەوەی لـەم حاڵەتـەدا جێبەجێ دەکرێت:

١- چـوونە دەرەوەی ژن لـەماڵی مێردەکەیـدا بەمەبەسـتی زیـان گەیانـدن بـە نـاوو ناوبانگی مێردەکەی، وە ئەمکارەش بە نکوڵی کردن لەو وابەسـتەبوونە یاسـاییەی ژیانی ژن‌و مێردایەتی لە قەڵەم دەدراو دەبوویە هۆی ئەوەی ژنەکە بکرێتە کۆیلـەو وەك کەنیزەك لەماڵی مێردەکەیدا بمێنێتەوە[2].

٢- بە کۆیلەکردنی ئەو کوڕەی کە کوڕی پیاوەکـە نیـەو بـەڵام کردوویـەتی بـە کـوڕی خۆی کاتێك کە ئەو منداڵە نکوڵی لەوابەستەبوونی بەو بەکوڕکردنەوە بکات.[3]

پێنجەم: هەژاری: یاسا کۆنەکان ڕێیان بەو کەسەداوە کە هەژار دەکـەوێت کـە خـۆی یان ژنەکەی یان منداڵەکەی بفرۆشێت‌و ئەو کەسەی کە دەیکرێت بیکاتە کۆیلەی خۆی، ئەم کارەش لەکاتی قەیرانـەکانی برسـیەتیدا بـاو بـووە، هـەروەها خـاوەن قـەرز بـۆی هـەبووە

[1] دروس في القانون الروماني، جبرئيل البنا ل٤٣و داوتر.
[2] قانون حمورابی مادەی (٤٤١).
[3] د. عبدالسلام الترمانين، سەرچاوەی پێشوو ل١٢٧.

قەرزارەکەی ژنەکەی یان منداڵەکانی پاش بە کۆیلەکردنیان بفرۆشێت و لەو پارەیەی کە لە فرۆشتنەکەیاندا بەدەست دێت قەرزەکەی خۆیی پێ بژێرێت.[1]

شەشەم: چەتەگەری و ڕفاندن و تاڵان کردن: وە قوربانیەکانی ئەک جۆرە کەسانە لە دەستدرێژیەکاندا وەک دیلی جەنگ مامەڵەیان لەگەڵدا دەکراو کۆیلایەتیان بەسەردا دەسەپێنرا وەک ئەوەی کە لە سەردەمی (صولون) لە ئەسینای پایتەختی یۆنان دا دەکرا.[2]

حەوتەم: بوونی پەیوەندی (ئینتیما) تاکێک بە گەلێکی دیاری کراو یان توێژێکی دیاریکراوەوە: وە بەتەنها بوونی ئەو پەیوەندیە بەس بوو تاوەکو ئەو کەسە بەشێوەیەکی کردەیی بکاتە کۆیلە یان لە سروشتی خۆیدا ئامادەگی ئەوەی هەبێت تاوەکو لە چاوی هەندێك لە گەلانەوە بکرێتە کۆیلە وەك گەلانی عیبری و هیندی و یۆنانی و ڕۆمانیەکاندا لە هەندێك کات و سەردەمدا.[3]

هەشتەم: دەستبەرداربوونی هۆزێک یان خێڵی کەسی تاوانبار بەرادەست کردنی تاوانبارەکە بەو هۆزەی یان خێڵەی کە سەر بەتاوان لێکراوەکەیە. دوای ئەوە دەکەوتە ژێر سۆز و ڕەحمەتی ئەوان و ئەگەر بیانویستایە دەیانکوشت یان ئەگەری ئارەزوویان بکردایە سوود لەخۆی و تواناکانی ببینن دەیانکردە کۆیلەی خۆیان.

---

[1] دروس في القانون الروماني، سەرچاوەی پێشوو لا (٥٥).
[2] سەرچاوەی پێشوو، لا (٢٥) الترمانینی، سەرچاوەی پێشوو لا (٤٠).
[3] و. علي عبدالواحد، الحرية في الاسلام لا (٢٤).

تەوەری دووەم:
مامەڵە كردن لەگەڵ كۆیلەدا
لای نەتەوە كۆنەكان

مامەڵە كردن لەگەڵ كۆیلەدا بەندەی پیاو بوایە یان كەنیزەك لای نەتەوە دێرینەكانی پێشوو لەسەر یەك شێواز نەبوو بەهۆی جیاوازی ئەو نەتەوانەوە لەرووی پێشكەوتنی شارستانیو یاساییەوە، هەروەها بەپێی سروشستی ئەو كارانەوە كە دەیانكردن، ئەوەی خوارەوە چەند نموونەیەكە لە پەیوەندی نێوان خاوەن كۆیلەو كۆیلەیەكی لە رووی پراكتیكیەوە.

یەكەم: لە وولاتی وادی رافیدەین دا:

بارودۆخی كۆیلە لە سایەی گەورەكەیداو لەسەردەمی حامورابیو سەردەمی ئاشووریدا زۆرباش بوو بوو ئەویش لەم لایەنانەی لای خوارەوە:

١- كەسی كۆیلە زۆر لەكارە سەختو تاقەت پڕوكێنەكاندا بەكار نەدەهێنرا.

٢- مافی ژن هێنانی لە چینی (أردوا) چینی (خوارەوە) چینی یەكەمی گەلدا كورت نەكرابوویەوە، بەڵكو مافی ژن هێنانی لە چینی ناوەڕاست (المشكینر)و چینی ئازادەكانیشدا هەبوو.

٣- یاسای حامورابی دانی نا بە مافێكی داراییدا بۆ جیا لەوەی كە گەورەكەی هەیەتی وە مافی ئەوەی هەبوو كە خاوەنی موڵكو ماڵی خۆی بێتو پیشەیەكی دیاریكراویشی پێ بكات لە بەرامبەر بڕێك پارەدا كە دەیداتە گەورەكەی.

٤- مافی سكاڵاكردنی لەبەردەم دادوەردا پێدرا وەك سكاڵاكارو سكاڵا لەسەریش، هەروەها مافی گرتنە دەستی ئەركو وەزیفەی گشتیشی هەبوو.

٥- پابەندو بەرپرسیش بوو لە كارە زیانبەخشە نایاساییەكانی چ ئەوانەیان كە پەیوەست بوون بە تاوانەوە یان كاروباری شارستانیەوە.

٦- مافی ئەوەی هەبوو لەبەرامبەر بڕێك پارەدا کە بیداتە گەورەکەی خۆی لە کۆیلایەتی ئازاد بکات.[١]

دووەم: ڕۆمانەکان:

لەسەرەتاوە گەورەی کۆیلەکە دەسەڵاتی مردن‌و ژیانی کۆیلەکەیی هەبوو لە هەردوو بواری سزادان‌و شارستانیدا، وە دەسەڵاتی ئەم گەورانە بەسەر بەندەکانیانەوە تا کۆتاییەکانی سەدەی یەکەمی زایینی بە ڕەهایی مایەوە، وە مافی ئەوەیان هەبوو وەك ماڵ‌و موڵکی گوازراوەو نەگوازراوە مامەڵەیان پێوە بکەن‌و بەکاریان بهێنن‌و بیانخەنە گەڕ، پاشا ئەم زیادە ڕۆیی کردنە لە سەختی مامەڵە کردن لەگەڵ کۆیلەکاندا وای کرد قەشەکان‌و یاسا بێنە ناوەوەو بۆ باشکردنی مامەڵەکردن لەگەڵیاندا قسەی تێدا بکەن‌و ئیدی یاساکان دەسەڵاتی ڕەهای گەورەکانی سنووردار کردوو مافی سکاڵا کردنیشی لەسەر کارە خراپ‌و قورسەکانیاندا لەبەردەم دادوەردا پێدرا.[٢]

وە یاسا دانی نا بە هەندێك بڕیاردا بۆ خزمایەتی نێوان کۆیلەکان‌و بە یەکێك لە بەربەستەکانی هاوسەرگیری لە قەڵەمی دا لەنێوان بنەچەو لقەکاندا، هەروەها یاسا فرۆشتنی دایکیشی بەجیا لە منداڵەکەی یان بە پێچەوانەوە قەدەغە کرد تاوەکو لەیەکتری جیا نەبنەوە، هەروەها یاسا دانیشی نا بە خزمایەتی نێوان بەندەکاندا وەك هۆکارێك لە هۆکارەکانی میراتی، هەروەها لە سەردەمی ئیمپراتۆریەتی ڕۆمانیدا بە مەبەستی پاراستنی کۆیلەکان لە خراپی هەڵس‌و کەوتی گەورەکانیان یاساکان زۆرتربوون.

هەروەها یاسا بڕیاری سزاجانی ئەو گەورەیەی دەرکرد کە بەندەکەیی بەهۆی نەخۆشی یان پیربوونیەوە پشت گوێ دەخست بە بێبەشکردنی لە خاوەنداریتی بۆی‌و بەوەش بەندەکە ئازاد دەبوو، وە یاسا بڕیاری کوشتنی گەورەکە یان کوشتنی کۆیلەکەیی بە ئەنقەست‌و بەبێ بیانوو دەرکرد.

---

[١] قانون حمورابی، مادەکانی (١٧٥- ١٧٦) وە دکتۆر عبدالرضا الطحان، الفكر السياسي في العراق القديم، دار الرشيد للنشر، ١٩٨١ لا١٩٧و دوای ئەوە، یاسای اشنونا مادەی (٤٨).

[٢] الترمانیتی، سەرچاوەی پێشوو لا (٥٥).

هەروەها مافى بەخشيە دادگاكان تاوەكو كارى دەركردنى كۆيلە لەژێر دەسەڵاتى گەورەكەيدا بگرنە ئەستۆ لەكاتێكدا ئەگەر بەخراپى مامەڵەى لەگەڵدا بكرێت.[1]

سێيەم: وولاتى چين:

لە وولاتى چيندا خوورەوشت ئەوەى دەخواست كە گەورەكان بەباشى مامەڵەو هەڵس‌و كەوت لەگەڵ بەندەكانياندا بكەن، وە لە سەدەى يەكەمى زايينيدا ئيمپراتۆر (كوانجوت) فەرمانى پاراستنى كۆيلەى دەركردو ئەمەش يەكێكە لە ووتەكانى (لەڕاستيدا مرۆڤ چاكترين‌و بەرێزترين دروستكراوەكانەو هەركەسێك كۆيلەكەى بكوژێت يان سزاى بدات ئەوا لە داهاتوودا لە دۆزەخدا پاداشتەكەى وەردەگرێت)[2].

چوارەم: يەهود (جولەكەكان):

جولەكەكان جياوازيان دەكرد لە هەڵس‌و كەوت كردن لەگەڵ كۆيلەيەكى جولەكەو يەكێكى تردا كە جوولەكە نەبوايە، ئەوەبوو لەگەڵ جولەكەكەدا مامەڵەى خزمەتكارێكى ئازاديان دەكردو پاشان شەشە ساڵ لە خزمەتكردنيش مافى ئازادبوونى هەبوو، بەشێوەيەكى گشتى دانيان بە دەسەڵاتى ڕەهاى گەورەى كۆيلەكەدا نەنابوو مامەڵەكردن لەگەڵيدا، بەڵكو لەسەريان پێويست كردبوو كە دەبێت ڕۆژانى شەممە پشوو بداتە كۆيلەكان بەندە بوايە يان كەنيزەك.

وە ڕێنماييە يەهووديەكان مافى تۆڵە سەندنەوەيان لە گەورەى بەندەكە بڕياردابوو ئەگەر بهاتايە بەندەكەى بكوشتايە يان بەجۆرێك لێى بدايە كە ببوايەتە هۆى مردنى، هەروەها (تلمود) بڕيارى بەباشى مامەڵەكردنى لەگەڵ كۆيلەدا دەركردبوو، وە بڕيارى دابوو كە نابێت دەست بۆ ناموس‌و كەرامەتى ببرێت‌و پێويستە تێرو پۆشتەش بكرێت بەبێ جياوازى.[3]

---

[1] جبرائيل البنا، دروس في القانون الروماني لا (٤٩).
[2] الترمانيتي، سەرچاوەى پێشوو لا (٥٥).
[3] سفر اللاوين لا (٢٥)و دواى ئەو.

پێنجەم: دۆڵی نیل (میسری کۆن) واتە فیرعەونەکان:

کۆیلە بەنەرمو نیانی مامەڵەی لەگەڵدا دەکراو پارێزراویش بوو لە دەستدرێژی کردنە سەرو ئازاردان، وە هەرکەسێك بە ئەنقەستو بەبێ بیانوو بەندەکەیی بکوشتایە ئەوا بە کوشتن تۆڵەی لێدەکرایەوە، وە لە ئایینو بیرو باوەڕی میسریەکاندا وابوو کە مردوو لەکاتی لێپرسینەوەیدا لەبەردەم دادگا پرسیاری مامەڵە کردنی لەگەڵ بەندەکەیدا لێدەکرێت.[1]

سەرەڕای ئەوەش کۆیلەکان توندترین ئەشکەنجەیان بەرکەوت کاتێك بەکاردەهێنران بۆ بنیاتنانی هەرەمەکان، کە بەو هۆیەوە هەزاران کۆیلە لەناوچوونو هۆکاری بنیاتنانەکەشی ئەوەبوو کە میسریەکان بڕوایان وابوو کەوا ژیانی دووەم بەدوای مردندا دێتو لەڕاستیشدا ئەو ژیانە جیاوازی نیە لەگەڵ ژیانی دونیادا.[2]

شەشەم: عەرەب لەپێش ئیسلامدا:

جەنگو پەلامارەکانی نێوان خێڵەکانی عەرەب داهاتێکی گرنگی لە داهاتی کۆیلە بەدەست دەهێنا، جگە لەو کۆیلە بیانیانەی کە لەدەرەوەی دورگەی عەرەبیەوە هاوردە دەکران وەك وڵاتانی ڕۆمو فارسو هیندو میسرو حەبەشە، وە ئەو خێڵەی سەربکەوتایە ژنەکانی دەکردە کەنیزەكو پیاوەکانی دەگرتو ئاژەڵەکانیان دەدایە بەرد دەستیان دەگرت بەسەر هەمووماڵو موڵکێکی گوازراوەو نەگوازراوەدا، وە کۆیلەکان لە چینە پلە هەرە نزمەکان بوون لەناو کۆمەڵگەی عەرەبیداو ئەوان موڵکی گەورەکانیان بوونو بەجۆرێك مامەڵەو هەڵسو کەوتیان پێوەدەکردن هەروەك چۆن لەگەڵ موڵکی تایبەتی خۆیاندا دەیانکرد، وە ڕووبەڕووی مامەڵەیەکی خراپو زۆر توندوتیژ دەبوونەوە.

---

[1] الترمانيتي، لا (٥٦).

[2] تأريخ المعاملة الأنسانيه ١٦٦/١ كە گوازراوەتەوە لە عبدالكريم فرمانەوە، أسرى الحرب عبر التاريخ لا (٢٢٠).

تەوەری سێیەم:
ڕێگاکانی کۆتایی هاتن و بەسەرچوونی خەسلەتی کۆیلەیی لە پێش ئیسلامدا

خەسڵەتی کۆیلایەتیو گەڕانەوەی ئازادی کۆیلەو بەدەستهێنانی کەسایەتی یاساییو بەدەستهێنانی شایستەبوونی پێویستو تەواو بۆ دەستکەوتنی مافەکانو هەڵگرتنی بەرپرسیارێتی، وە نەتەوەکانیش لە ڕێگە پێدانیاندا بۆ ئازاد کردنی کۆیلە لەیەک ئاستو پلەدا لە ڕێگەدان بەئازاد بوونی کۆیلە ئەوەش لەبەر چەند هۆکارێکی ئابووریو نەریتیو ئایینی کە کاریگەریان هەبووە لەسەر بەخشین یان ڕێ پێنەدانی.

لەخوارەوەش چەند نموونەیەك لە هۆکارەکانی کۆتایی هاتن بە کۆیلایەتی دەخەینەڕوو:

یەکەم: گرنگترین هۆکارەکانی کۆتایی هاتنی حاڵەتی کۆیلایەتی لە دۆڵی ڕافیدەین (وادی الرافدین)دا:

١- کارێکی خۆویستانەی یاسایی کە خاوەنی کۆیلەکە ویستویەتی لە بەندایەتی ئازادی بکات بۆ ئەوەی بگەڕێتەوە بۆ ئەو حاڵەتەی پێش بە کۆیلەکردنی لەسەری بووە لەبەر چەند هۆکارێك یان پاڵنەرێك لەوانەش:

- نزیك بوونەوە لە خوداوەند چونکە کارەکە یەکێکە لە کارە چاکەکان.
- دان پێدانان بەو خزمەتە مەزنانەدا کە بەندەکە بەرامبەر بە گەورەکەی یان وڵاتەکەی ئەنجامی داون.
- لەبەر بەساڵاچوونی کۆیلەکە.
- لەبەرامبەر بژاردنیان قەرەبوویەك کە کۆیلەکە دەیداتە گەورەکەی.

٢- کارێکی نەویستراو بە بڕیاری یاسا لە چەند حاڵەتێکدا لەوانەش:

- ئازادکردنی ژنی کۆیلەو منداڵەکانی لەگەڵ مردنی مێردە ئازادەکەیدا.
- بە کوڕ کردن یان هەڵگرتنەوە: ئەگەر پیاوێکی ئازاد کۆیلەیەکی هەڵبگرتایەتەوەو

بیکردایە بە کوڕ یان کچی خۆی ئەوا ئازاد دەبوو.[1]

دووەم: یاسای ڕۆمانی:

کۆیلایەتی کۆتایی پێدەهات لەبەر چەند هۆکارێك کە لەدەرەوەی ویستو ئارەزووی گەورەکەیەوە بوونو هەروەها چەند هۆکارێك کە پەیوەندیان بە ئارەزووی خۆیەوە هەبوو.

١- ئەو هۆکارانەی بەدەربوون لەویستو ئارەزووی خاوەن کۆیلە:

- بەندەی کۆیلە لە وولاتێکی تر بوایەو ئەگەر بگەڕایەتەوە بۆ نیشتمانەکەی خۆی.
- دیلی هەڵهاتوو وە گەڕاوە بۆ نیشتمانەکەی خۆی.

٢- ئەو هۆکارانەی کە ویستو ئارەزووی خاوەن کۆیلەکە بوون:

- دەستبەرداربوونی خاوەن کۆیلەکە لە بەندەکەی خۆی بەهۆی نەخۆشی یان پیربوونیەوە جا وەك سزایەك بۆ گەورەکەی بەندەکە ئازاد دەکرا.
- ئەگەر خاوەن کۆیلەکە بەندەکەی هان بدایە بۆ کاری خراپەو بەدڕەوشتی.
- پاداشت کردنی لەسەر ئەو خزمەتانەی کە کردوونی بەرامبەر بە خاوەنەکەی یان کۆمەڵگەکەی.
- ئەگەر بهاتایەو ئەو کۆیلەیە بکوژێ خاوەنەکەیی ئاشکرا بکردایە یان ئەو کەسانەی ئاشکرا بکردنایە کە تاوانباربوون لە هەندێك تاوانی گشتیدا وەك تاوانبارانی ساختەکردنی دراوو یان دەستدرێژی یان بەرامبەر ئافرەتان ئەنجامداوە یان لە خزمەتی سەربازی هەڵهاتوون.
- ئازادکردنی لە دەست گەورەکەی لەبەر هەر هۆکارێکی ئارەزوومەندانەی دیکە.[2]

٣- لەسەردەمی ئیمپراتۆردا:

بەهۆی کاریگەری فیکری فەلسەفەی یۆنانیەوە بیرۆکەی ئازادکردن فراوانبوونی بەخۆیەوە بینیو گەورەکان شانازییان بە ئازادکردنی بەندەکانیانەوە دەکردو وا باوبوو ئازادکراوەکان لەدوای کەژاوەی تەرمی گەورەکانیانەوە بڕۆن وەك شانازییەك بۆ ئەو

---

[1] شعیب أحمد الحمدانی، قانون حمورابی لا (٩٠)و دوای ئەو.

[2] صوفی أبو طالب، القانون الرومانی، لا (٢٢٣)و دوای ئەو، جبرائیل البنا، دروس فی القانون الرومانی لا (٤٨)و دوای ئەو.

ژمارە زۆرەی کە لە ژیانیدا ئازادی کردوون

سێ یەم: ئازادکردنی لە ڕێنماییەکانی جوولەکە (یەهود)دا:

ئازادکردن لە سایەی ڕێنماییەکانی جوولەکەدا کورت کرابوویەوە وەك خزمەتکردن بە گەورە یەهودیەکەی لە ماوەی شەش ساڵدا یان لە ساڵی (الغفران) لێخۆش بووندا یان (یوبێل)دا، بەڵام بە کۆیلەکراوێك ئەگەر جولەکە نەبوایە ئەوا بەدرێژایی ژیانی بە کۆیلەیی دەمایەوەو تەورات‌و (تەلمود)یش ئاماژەیان بەوەداوە.[1]

چوارەم: ئازادکردن لە ڕێنماییەکانی مەسیحی دا:

ئایینی مەسیحی ئازادکردنی بەندەی بە کارێکی یاسایی‌و شەرعی‌و هۆکاری نزیکبوونەوەی لە خوای گەورە لە قەڵەم دەداو لەسەدەی شەشەمی زایینیەوە دەستی کرد بە بانگەشەکردنی ئەو بابەتەو (پاپا گریگواری گەورە) (٥٩٠– ٦٠٤) ڕایگەیاند کە (مەسیح– عیسا) سەلامی خوای لێ بێت بۆ ئەوە هاتووە تاوەکو مەسیحیەکان ئازاد بکات‌و ئازادییان بۆ بگێڕێتەوەو مەسیحییەکانیش شایەنی ئەوە جێ پێی ئەو هەڵبگرن‌و لە ڕێگەی ئازادکردنی کۆیلەکانەوە گوناهەکانیان بسڕنەوە، بەڵام ئازادکردن کورت کرایەوە لە بەرزبوونەوەی مەسیحیەکاندا یان زیان لێکەوتووەکانیان.[2]

چوارەم: وولاتی چین پاش وەرگرتنی دەسەڵات لەلایەن ئیمپراتۆر (وانگ مانگ)ەوە:

ئەم ئیمپراتۆرە لە روونبوونی وولاتی چینی گەورەدا بڵاوبوونەوەی کۆیلایەتی ئازاری پێدەگەیاند، بۆیە هەستا بە قەدەغەکردنی کۆیلایەتی‌و هەروەها دەستی کرد بە خۆماڵیکردنی زەوییە کشت‌و کاڵیەکان‌و دابەشکردنیان بەچەند بەشێکی یەکسانەوەو پاشان دابەشکردنی بەسەر جوتیارەکانداو بەمەش لەسەردەمی ئەودا کۆیلایەتی‌و دەرەبەگایەتی قەدەغەکرا.[3]

---

[1] سفرلاوین ١٥و ٤٦ گوازراوەتەوە لە الترمانینی لا (٧٢).

[2] یوسف اشباغ، تاریخ الاندلس عهدالمرابطین وەگێڕانی محمد عبدالله عنان لا (١٢٨).

[3] عبدالکریم فرمان، اسری الحراب عبرالتاریخ لا (٣٠).

بەشی دووەم:
کۆیلایەتی لە قورئاندا

دیراسەکردنی ناونیشانە بەسەر سێ تەوەرەدا دابەش دەکرێت‌و یەکەمیان تایبەت دەکرێت بە بنەماکانی یەکسانی مرۆیی لە قورئاندا،و تەوەری دووەم رێگاکانی خۆپاراستن دژی کۆیلایەتی لە قورئاندا، تەوەری سێ یەمیش رێگە چارەکانی دژ بە کۆیلایەتی لە قورئاندا.

تەوەری یەکەم:
بنەماکانی یەکسانی لە قورئاندا

لە راستیدا دەستووری خوایی لەدان نان بە بنەمای یەکسانی نێوان مرۆڤەکاندا لە هەموو کات‌و سەردەمێکدا بەسەدان ساڵ پێش دەستوورە دانراوو جاڕنامەکانی مافی مرۆڤ کەوتووە، هەروەها دەستووری خوایی ئەم یەکسانییە مرۆییەی لەسەر چەندین بنەما بنیات ناوە لەوانەش ئەمانەی خوارەوەیە:

بنەمای یەکەم: یەک نەژادی:

هەموو تاکەکانی خێزانی مرۆڤایەتی لە رابردوو ئێستاو داهاتوودا خوشک‌و برای یەترن چونکە نەوەی یەک باوکن کە (ئادەم)ەو یەک دایکیشن کە (حەوا)یەو خووڕەوشتی خوشک‌و برایش لە هەڵسوو کەوت‌و مامەڵەکردنیاندا لەگەڵ یەکتری بریتیە لە یەکسانی بەبێ جیاوازی‌و جیاکاری خوای گەورەش لە ئایەتی (١٣) سوورەتی (الحجرات)دا فەرموویەتی:

(يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ). واتە: (ئەی خەڵکینە ! بێگومان ئێمە هەموو ئێوەمان لە پیاو و ژنێك دروستکردووە کە ئادەم‌و حەوان، ئێوەمان کردۆتە چەند نەتەوەیەك‌و چەند خێڵ‌و هۆزێك کە بچنەوە سەر یەك بنەچە بۆ ئەوەی لەناو خۆتانا یەکتر بناسن، بەڕاستی

ڕێزدارترینتان لای خوا ئەوەتانە زۆرتر لەخوا بترسێتو خۆی لە گوناهو تاوان بپارێزێت، خوا هەموو شتێك دەزانێتو لە هەموو شتێكیش ئاگادارو شارەزایە).

((أتقاكم)) واتە ئەوەتان كە نزیكترین پەیوەندیتان هەیە بە خوداوە سەبارەت بە ڕۆژی دوایی‌و سوودبەخشترینتانە بۆ مرۆڤایەتی سەبارەت بە ژیانی دونیاییتان، هەروەك پێغەمبەرمان ﷺ فەرموویەتی (أفضل الناس أنفعهم للناس) واتە: (باشترین‌و چاكترینی مرۆڤەكان ئەوانەن مە سوودبەخش ترن بۆ مرۆڤەكانی دیكە).

بنەمای دووەم: یەك كانزایی (یان یەك سەرچاوەیی):

هەموو مرۆڤێك لە یەك كانزاو سەرچاوەوە دروست كراوەو دروست دەكرێت كە بریتیە لە خۆڵ چونكە هەموو مرۆڤێك لە تۆوو (سپێرم)ی پیاوو هێلكۆكەی ژنەوە دروست دەبێت كە هەردووكیان جەوهەرو پوختەی خوێنن، وە خوێنیش جەوهەرو پوختەی ئەو مادە خۆراكیانەن كە مرڤەكان بۆ بەردەوامی ژیان .وەری دەگرن، وە مادە خۆراكیەكانیش جەوهەرو پوختەی خۆڵن، وە بەپێی ئەم بنەمایە هەموو مرۆڤێك بەشێوەیەكی ناڕاستەوخۆ لە خۆڵ دروستكراوەو دروستیش دەكرێت، لەبەر ئەوە كانزای هەندێك ئاڵتوون نیەو هی هەندێكی تریش مس بێت بۆ نموونە، تاوەكو جۆری یەكەم لە جۆی دووەمیان چاكترو باشتر بێت.

خوای گەورەش لە ئایەتی (٢٠)ی سوورەتی (الروم)دا فەرموویەتی: (وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ). واتە: (یەكێك لە نیشانەكانی توانایی خوا ئەوەیە ئێوەی لە گڵ دروستكردووە چونكە ئادەمیزاد هەموو نەوەی ئادەمن‌و لەگڵ دروستكراوە، پاش ئەوەی ئێوە بە هەموو لایەكی دونیادا بڵاودەبنەوە).

تەنانەت پێغەمبەری نازداریش ﷺ لە حەجیماڵئاواییدا جەختی لەسەر ئەم دوو بنەمایە كردۆتەوەو فەرموویەتی (كلكم من آدم وآدم من تراب لا فضل لعربي على أعجمي ولا لأبيض على أسود الا بالتقوى). واتە: (هەمووتان نەوەی ئادەمن‌و ئادەمیش لەگڵ دروستكراوە، لەبەر ئەوە عەرەبێك فەزڵی نییە بەسەر نا عەرەبێكەوە، یان سپی پێستێك بەسەر ڕەش پێستێكەوە مەگەر بەهۆی لەخوا ترسان‌و خۆپاراستن لە گوناهەوە بێت).

بنەمای سێیەم: یەک دروستکەر (خالق):

خالق‌و دروستکەری سەرجەم مرۆڤایەتی (الله)یە، وە مرۆڤ وەك کالایەك نیە لە باشی‌و خراپیدا جیاوازی هەبێت بەهۆی جیاوازی کۆمپانیا بەرهەم هێنەرەکانیەوە، وە هەموو مرۆڤێك لە ڕابووردوو ئێستاو داهاتووشدا لە دروستکراوەکانی خودایە بەتەنها، خوای گەورەش لە ئایەتی (٢١)ی سوورەتی (البقرة)دا فەرموویەتی: (يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ). واتە: (ئەی خەڵکینە! خودای خۆتا بپەرستن خودای ئێوەو خەڵکی پێش ئێوەشی دروستکردووە بەڵکو خۆتان لە ئازارو سزا بپارێزن).

بنەمای چوارەم: یەک ڕێز لێنان:

خوای گەورە ڕێزی لە مرۆڤ گرتووە بەوەی لە دروستکردنیدا بە جوانترین شێوە خولقاندوویەتی وە بەنیعمەت‌و بەخششێك کە بەبێ جیاوازی‌و جیاکاری پێی بەخشیوە، خوای گەورە لە ئایەتی (٧٠)ی سوورەتی (الاسراء)دا فەرموویەتی: (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا).

واتە: (بەڕاستی ئێمە قەدری ئادەمیزادمان گرتووە بەشێوەی جوان‌و سروشتی چاك‌و بالای ڕێك‌و پێك‌و هێزی تێگەیاندن بە قسەو نووسین‌و ئاماژەکردن‌و بە عەقڵ‌و فام‌و شارەزاکردنی ڕێگەی ژیان‌و دەست بەسەر زەویدا گرتن‌و پیشاندانی ڕێگەی چاکەو خراپە، بە گەلێك نیعمەتی دیکەش، لە وشکانیدا بەسەر وڵاخەوەو لە دەریادا لەناو کەشتیدا هەڵمان گرتوون، ڕزق‌و ڕۆزی پاك‌و خاوێنمان پێداون، چ ئەوەی خۆیان ئامادەی دەکەن‌و چ ئەوەی بۆیان ئامادە کراوە، هەروەها بە گەورە کردن فەزڵمان داون بەسەر زۆرشتدا لەوانەی کە دروستمان کردوون).

بنەمای پێنجەم: یەک ئایینی:

دەستووری خوا جیاوازی کردووە لەنێوان شەریعەت‌و دیندا یەکەمیان واتە (شەریعەت) بەپێی جیاوازی گەل‌و نەتەوەکان جیاوازە چونکە ژیانی دونیایی ڕێك دەخات‌و بەرنامەیەکە بۆ ژیانی دونیاو مرۆڤ بواری ئەوەی هەیە بەپێی گەشەسەندنی پێداویستیەکانی ژیان ئیجتیهادی تێدا بکات.

وە دووەمیان واتە: (دین یان ئایین) جیاوازی نیە ئەگەر چی نەتەوەکانیش جیاوازبن، چونکە ئایین یەکەو بیروباوەڕێکی نەگۆڕو براوەیەو بەرامبەر چون یەکە بە واقعی خواو بەو هەموو شتە نادیارانەی کە لێی جیادەبنەوەو هەروەها ئایین جێگەی جیاوازیو ئیجتیهاد کردن نیە، خوای گەورەش لە ئایەتی (١٣)ی سوورەتی (الشوری)دا فەرموویەتی: (شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ). واتە: (ئەوەی بۆ داناون لە دینو ئایین کە کاتی خۆی نووحیشی ڕاسپاردبوو لە سەری‌بڕواو ئەوەی کە وەحیمان کردووە بۆ خۆتو ئەوەی بە ئیبراهیمو موساو عیسامان سپاردبوو لەسەری بڕۆن کە ئەوەتا دینی خوا ڕابگرنو پشتگوێی مەخەنو بەش بەشو کۆمەڵ کۆمەڵ مەبن تیایداو هەمووتان لەسەر یەك ڕێگە بڕۆن زۆر گەورەو گرانە لای ئەوانەی هاوبەش بۆ خوا دائەنێن مل بۆ ئەوە کەچ بکەن کە تۆ بانگیان ئەکەی بۆی، کە خوا بەیەك دانانە، خوا هەرکەسێك مەیلی لەسەر بێت هەڵیدەبژێرێت بۆلای خۆیو هیدایەتی هەرکەسێك ئەدات بۆلای خۆی کە بگەڕێتەوە بۆ لای).

بنەمای شەشەم: یەک بەرژەوەندی و موڵکداریتی خێرو بێرەکانی زەوی:

خوای گەورەش لە ئایەتی (٢٩)ی سوورەتی (البقرة)دا فەرموویەتی: (هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ).

واتە: (خودا ئەو خودایەیە پاش ئەوەی کە ئێوەی لە نەبوونەوە دروستکرد زەویشی دروستکرد بۆ هەمووتان، بۆ ژیانو مانەوەتان بۆ ئەوەی لە پێناوی قازانجی ئەمڕۆو سبەینێتانو دونیاو قیامەتدا بەکاری بهێننو سوودی لێ وەربگرن، پاشان ڕووی خواستی کردە دروستکردنی ئاسمانو شوێنە بەرزەکانو حەوت ئاسمانی دروستکرد، ئەو خودایە هەموو شتێك ئەزانێتو لەهەمووشی ئاگادارە).

لەبەر ئەوە لە ئیسلامدا سنوور لە نێوان هەرێمەکانو وڵاتاندا نیەو موڵکداریتیو خاوەنداریتی بە تەنها هی خودایەو بەبێ جیاوازیو جیاکاری ڕێی بە مرۆڤەکان داوە بەکاری بهێننو جا ئەو خێرو بەرەکەتانەی زەوی کە لە گەلێك یان نەتەوەیەك زیاد دەبێت پێویستە بۆ گەلو نەتەوەیەکەی تر بەکاری بهێنێت کە پێویستی پێیەتی، وە ئەم موڵکیەتە هاوبەشە

لەسەر بنەمای بیرو باوەڕی شیوعیەت دانەمەزراوە، بەڵکو ئەمە ڕێگە پێدانێکی سەرەکییە کە موڵکدارێتی هیچ کەس پێشی نەکەوتووەو نموونەی نیە.

بنەمای حەوتەم: یەک چارەنووس (هاوچارەنووسی):

هەموو مرۆڤەکان لەو چارەنووسەدا یەکسانو وەك یەکن کە ئەویش مردنو بەجێهێشتنی ژیانی دونیایە ئەگەر چی ئەو مردنە لە زنجیکدا بێت یان لە کەلاوەیەکدا یان لە کۆشکێکی بەرزو سەختی ڕازاوەشدا بێت.

خوای گەورە لە ئایەتی (٧٨) سوورەتی (النساء)دا فەرموویەتی: (أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ). واتە: (لەهەرکوێ بن مردن پێتان ئەگاتو ناتوانن لێی دەربازبن، ئەگەر چی لە قەڵای بەرزو قایمکراویشدا بن...).

بنەمای هەشتەم: یەک بەرپرسیارێتی (هاوبەرپرسیارێتی):

هەموو کەسێك بەرپرسیارە لە دەرەنجامی کارەکانی خۆی، جا ئەگەر چاك بوون ئەوا پاداشتی چاکەیەو، ئەگەر خراپیش بوون پاداشتەکەشی خراپەیە، خوای گەورە لە ئایەتی (٧-٨) سوورەتی (الزلزلة)دا فەرموویەتی: (فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ (٧) وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (٨)). واتە: (هەرکەسێك بە قورسایی گەردیلەیەك چاکەی کردبێت پاداشتەکەی ئەبینێتو، هەرکەسێکیش بە قورئایی گەردیلەیەك خراپەی کردبێت سزاکەی ئەبینێت).

بنەمای نۆیەم: یەک پەرستراوی:

هەموو تاکەکانی خێزانی مرۆڤایەتی ئەوانەی باوەڕیان بە بوونی یەك خودا هەیە لەوەدا هاوبەشن کە مل کەچو کڕنووش بەرن بۆ ئەو خودا تاکو تەنیایەو هەریەکەیان بەپێی پەرستشی تایبەتی خۆیانو لەبەر ڕۆشنایی تەنیایەو هەریەکەیان بەپێی پەرستشی تایبەتی خۆیانو لەبەر ڕۆشنایی ڕێنمایی ئاینەکەیاندا دەیپەرستن، وە لە هەموو ئایینەکاندا دوو خوای تێدا نیە بۆ پەرستن).

لەم فەرمایشتەی خوای گەورەدا هاتووە (إياك نعبدُ) (هەرتۆ ئەپەرستینو بەندایەتی هەر بۆ تۆ دەکەین...). وە لەم ڕستەیەدا کە مرۆڤی نوێژ خوێن چەند جارێك لە نوێژەکەیدا

دووبارەی دەكاتەوە، كار لەسەر كراو واتە (مفعول بە) كە (إياك)یە پێش كارو بكەرەكەی واتە (فعلو فاعل) كەوتووە، وە لە بنەمای رەوانبێژیشدا وایە كە هەرشتێك كەهی ئەوە بێت دوا بكەوێتو بەڵام پێش كەوتبێت ئەوا ئەو شتە دەلالەت لە تایبەتمەندیو دیاریكراوی دەكات، واتە كە پەرستنی مرۆڤ لە یەك پەرستراودا كورتكراوەتەوەو دیاریكراوە كە (وای گەورەیە – عزوجل).

بنەمای دەیەم: یەك سەرچاوەیی:

سەرچاوەی هەموو بوونەوەرە زیندووەكان لە مرۆڤو جگە مرۆڤیش بۆ بەجێهێنانی پێویستیەكانی تەنها خودایە، وە هەموو خێزانی مرۆڤایەتی لەم سەرچاوەیەدا یەكو یەكگرتوون، لەبەر هاورایی‌و رێككەوتنی ئاینەكانو عەقڵی بیرمەندەكان لەسەر ئەوەی سەرچاوەیەكی دیكە جگە لەو هیچی تر نیە، هەروەك لەم فەرمایشتەی خوای گەورەدا بە هەمان شێوە هاتووە (وإياك نستعين) (هەر لەتۆی داوای یارمەتی دەكەین)، لایەنی تایبەتمەندو دیاری كراتو هەروەك ئەوەیە لە بابەتی (إياك نعبد)دا باسمان كرد.

تەوەری دووەم:
رێگاكانی خۆپاراستن لە قورئاندا
دژی روودانی كۆیلایەتی

مەبەست لە رێگاكانی خۆپاراستن بریتیە لەتێكدانو هەڵوەشاندنەوەی لقەكانی كۆیلایەتی تاوەكو ئەو زەلكاوەی كە لێی پێكهاتووە وشك بكرێت وە لە نەریتی قورئانی پیرۆزدا وایە هەموو دیاریدەیەكی هەڵەو تاوانكارە بەهۆی ئامرازەكانی خۆپاراستنو پشت پێ بەستنیان زیاترە لە پشت بەستن بە رێگاكانی چارەسەركردن چونكە خۆپاراستنو پشت پێ بەستنیان زیاترە لە پشت بەستن بە رێگاكانی چارەسەركردن چونكە خۆپاراستن باشترە لە چارەسەركردن وەك پشتبەستی بەو پەرستشانەی كە بە مرۆڤ راسپێراون بۆ نەهێشتنی كارە نامائووڵو رێ پێنەدراوەكان.

وە لە نموونەی ڕێگەکانی خۆپاراستن دژی کۆیلایەتی ئەمانەی خوارەوەن:

یەکەم: بەرەنگاربوونەوەی بە کۆیلەکردنی دیل:

بەدیل گرتن لە گرنگترینو قووڵترینو کۆنترینی لقەکانی کۆیلایەتی بوون، جا قورئانی پیرۆز هاتو چارەنووسی ئازادکردنی دیلی لە دوو ڕێگەدا کورت کردەوە کە سێ هەمیان نیە، ئەوانیش بریتین لە ئازادکردن بە پیاوەتیو منەتبارکردنیان بەبێ بەرامبەر یان ئازاد دەکرێن بە بەرامبەر بەوانەی کە لەلای لایەنی بەرامبەرن یان بەهەر قەرەبوویەکی مادی یان مەعنەوی، خوای گەورەش لە ئایەتی (٤)ی سوورەتی (محمد)دا فەرموویەتی: (فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا).

واتە: جا کاتێك لەگەڵ کافرەکاندا لە جەنگا بەیەك گەیشتن لەگەردنیان بدەن تا کاتێك لێ کوشتنو بەزانتانو ئەوانەیان کەماونەتەوە بە دیل گرتنتان توند بیانبەستنەوە، جا دوای بڕانەوەی جەنگەکە یان بە پیاوەتی بەرەڵایان ئەکەنو منەتیان ئەنێنە سەر یان ئەیانگۆڕنەوە بەو دیلانەی لای خۆتان کە لای ئەوانن‌و ئەوانەی خۆتانیان پێ ئازاد دەکەن، تا ئەو ڕۆژەی جەنگ بە یەکجاری ئەبڕێتەوەو باری قورسی خۆی لەکۆڵ دائەگرێ...).

وە پێش دابەزینی ئەم ئایەتە ئایەتێکی تر دەربارەی حوکمەکانی دیل دابەزی ئەوەش پاش سەرکەوتنی موسڵمانەکان بوو لە جەنگی (بەدر)دا بەسەر دوژمنەکانیانداو پاش ئەوە کە پێغەمبەر ﷺ هەستا بە بەرەڵاکردنی دیلەکان یان بۆ ئەوەی منەتیان بەسەردا بکاتو بەبێ بەرامبەر بۆ ئەوانەیان کە فیدیە یان شتێکیان نیە لەبەرامبەر ئازادبوونیاندا بیدەن، یان لەبەرامبەر فیدیەیەکی مادی یان مەعنەویدا ئازادی دەکردن کە بریتی بوو لەوەی تاوەکو هەندێك لە منداڵێ هاوەڵەکان فێری خوێندنەوەو نوسین بکەن، بەڵام پرۆسەی بەرەڵاکردنی دیلەکان لەلایەن پێغەمبەرەوە ﷺ پێشتر بە ڕاوێژکردن لەگەڵ گەورە پیاوانی ناو هاوەڵە بەڕێزەکانی کرابوو، جا ڕاوێژی بە (ئەبوبەکر) کرد ڕەزای خوای لێ بێت ئەبو بەکریش ووتی:(ئەوانە کوڕانی هۆزەکەی خۆمانن فیدیە یەکیان لێ وەربگرە کە لەلایەکەوە هێزێکمان پێدەبەخشێت بەسەر کافرەکانداو وە بەڵکو خوای گەورەش هیدایەتیان بدات بۆ ئیسلام).

هەروەها ڕاوێژیشی بە (عومەری کوڕی خەتاب) کرد ڕەزای خوای لێ بێت ئەویش ووتی: (من وای دەبینم ئەگەر توانیمان بدەین لەگەرنیان‌و بیانکوژین چونکە ئەوانە سەران‌و پێشەوایانی کوفران) پاشان پێغەمبەر ﷺ ڕاکەی ئەبوبەکری پەسەندکردو پێی فەرموو: (تۆ وەك عیسا وایت) کاتێك فەرمووی: (إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ) سوورەتی (المائدة) ئایەتی (١١٨).

واتە: (ئەگەر سزایان ئەدەیت ئەوا بەندەی خۆتن‌و ئەتوانیت بە ئارەزووی خۆت لەگەڵیان بجووڵێیتەوەو سزایان بدەیت، موڵکی خۆتن‌و کەس مافی ڕەخنەی نیە، وە ئەگەر لە گوناهیشیان خۆش بیت‌و چاوپۆشییان لێ بکەیت کەس ناتوانێ بڵێ: نەیتوانی سزایان بدات، بۆیە بەخشینی! تۆ زۆر بەهێمنی‌و دەستت بەسەر هەموو شتێکدا دەڕوات، ئەتوانیت ببەخشیت‌و ئەتوانی سزاش بدەیت، کارەکانیش پڕ حیکمەتن).

وە بە عومەریشی فەرموو: (نمونەی تۆ وەك نموونەی نوح وایە کە فەرمووی: (رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا) سوورەتی (نوح) ئایەتی (٢٦).

واتە: (نوح لەخوا پاڕایەوەو ووتی: ئەی پەروەردگاری من، هیچ کەس لەم کافرانە بەسەر ڕووی زەوییەوە مەهێڵە).

پاشان ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە دابەزی: (مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ، لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ) سوورەتی (الانفال) ئایەتەکانی (٦٧–٦٨).

واتە: (لەمەوپێش بۆ هیچ پێغەمبەرێك نەشیاوە دیلی هەبێت‌و بەرامبەر بە ماڵ بەرەڵایان بکات تا زۆر نەکوژێت لە کافرەکان، جا کە بەهێزبوو ئەوسا بۆی دروستە فیدیە وەربگرێت، ئێوە ماڵ‌و سامانی دونیاتان دەوێ بۆیە فیدیە وەردەگرن، خوای گەورەش پاداشتی قیامەتی بۆ ئێوە دەوێت، خودا بەدەسەڵاتە بەسەر کاری خۆیداو خاوەن حیکمەتە، ئەگەر نوسراوێکی (لوح المحفوظ) نەبوایە یان لە عیلمی خوادا بڕیار نەدرابوایە چاوپۆشی لەم فیدیە وەرگرتنەتان بکرێت، ئەوا بەهۆی ئەم فیدیە وەرگرتنەتانەوە لەلایەن خوداوە سزایەکی گەورەتان تووش دەبوو).

وە ئەم دوو ئایەتە سەرەڕای ئەوەی کە لۆمەو سەرزەنشت کردنی پێغەمبەری تێدایە ﷺ لەکاتی خۆیدا وەك باسمان کرد لە مامەڵەکردنی لەگەڵ دیلەکانی جەنگی (بەدر)دا

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا نە لە نزیکو نە لەدوورەوە دەلالەت لەوە ناکەن کە ڕێگەی بە کوشتنی دیل دابێت یان بکرێتە گۆیلە یان بەزۆر بهێنرێنە سەر دینی ئیسلام لەبەر ئەم هۆکارانەی خوارەوە:

١- پێغەمبەر ﷺ بڕیاری لەسەر کارێك دا کە هێشتا یاساو دەقێکی ئاسمانی لەسەر دانەبەزی بوو.

٢- بڕیارەکە هەڵسو کەوتەکەی پێغەمبەر ﷺ پێش وەخت بوو، چونکە لەکاتێکدا ڕوویدا کە بانگەوازی ئیسلامی هێشتا لە قۆناغی پێگەیشتنو دروست بووندا بوو.

٣- دوژمنان لە هەموو لایەکەوە چاویان بڕیبوویە موسڵمانان.

٤- هەموو بانگەوازێکی چاکخوازی بۆ دەرکەوتنی پێویستی بە دامەزراوێو زەمینەیەکی لەبار هەیە.

٥- پێشنیارەکە بەپێی حیکمەتی خوا بەردەوامبوون لەسەر جەنگو ڕانەگرتنی جەنگ کە بەهۆی تەماعی بەدەست خستنی دەستکەوتی جەنگو ڕزگارانەی دیلەکان، چونکە ئەو هەڵسو کەوت کردنە لە بەرژەوەندی موسڵمانەکاندا نەبوو، بەڵکو ئاماژەش بوو بۆ لاوازیو بێ هێزیان لەبەردەم دوژمنەمانیاندا.

٦- لەڕاستیدا کورت کردنەوەی چارەنووسی دیل لە بەرەڵاکردنی دا یان بەمنەت خستنە سەر یان بەرامبەر ڕزگارانەیەك پاش ئەوە هات کە پایەکانی دەوڵەتی ئیسلامی چەسپینو کاروباری بانگەوازی ئیسلامی ڕێگەی سروشتی خۆیی گرتە بەرو جێگیربوو.

٧- وە ئەوەی پێی وایە کە ئایەتی (چوارەمی) سوورەتی (محمد) بە ئایەتەکانی (٦٧-٦٨)ی سوورەتی (الانفال) هەڵوەشاوەتەوە لە ڕاستیدا کەوتۆتە هەڵەیەکی زەقو ناقۆڵاوە کە لێخۆشبوونی نیە، ئەوەش لەبەر چەندین هۆکار لەوانەش:

- نەبوونی جیایی بەڵکو دژایەتیش لەنێوان هەڵوەشێنەرو هەڵوەشاوەدا (الناسخ والمنسوخ) کە باسی لێوە دەکرێت، وە هەڵوەشاندنەوە بۆ لابردنی دژایەتیە، چونکە هەریەکە لەو ئایەتانە بۆ ئەوە هاتووە تاوەکو چارەسەری حوکمی دیل بکات لە هەلو مەرجێکی تایبەتدا.

- ئەو ئایەتەی کە دەگوترێت هەڵوەشاوەتەوە پاش ئەو ئایەتە هاتۆتە خوارەوە کە گوایە ئەوەی هەڵوەشاندۆتەوە واتە (مەنسوخ) لەپاش (ناسخ) هاتۆتە خوارەوە

لەمەرجەکانی هەڵوەشاندنەوەش ئەوەیە کە دەقی هەڵوەشێنەر (ناسخ) لەبووندا دوای دەقی هەڵوەشاوە (مەنسوخ) بێت.

دووەم: حەرامکردنی چەتەگەری و ڕفاندن و ئەو جۆرە شتانە:

پاش ئەوەی کە قوربانیانی ئەو جۆرە دەستدرێژی کردنانە وەك دیلی جەنگ مامەڵەیان لەگەڵدا دەکراو کۆیلایەتیان بەسەردا دەسەپێنرا، ئیدی قورئان چەتەگەری‌و ڕفاندنی حەرام کردو دوای لەقەڵەم دان لەو تاوانانەن کە هیچ ئاسەوارێکی شەرعی یان دەسکەوتێکی دارایی نایانگرێتەوە، بەڵکو لەتاوانەکانی شەڕو وێرانکاری‌و خراپە کردن لەسەر زەویدا هەژمار دەکرێن، چونکە بەبەکارهێنانی توندوتیژی‌و هێز بەدەر لەئاوەدانکردنەوەو بنیات نان‌و وەرگرتنی گیانی مرۆڤەکان‌و ڕفاندنی خەڵکی تاوانەکەی توندترو گەورەترە لە بردن‌و دەست بەسەراگرتنی ماڵ‌و موڵکی دزو ڕێگرەکان.

جا چەتەکەری‌و ڕفاندن بەمەبەستی بەکۆیلەکردن دووتاوانن کە بەبێ گومان ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە لە ئایەتی (٣٣)ی سوورەتی (المائدة)دا فەرمویەتی دەیانگرێتەوە:

(إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ).

واتە: پاداشتی ئەوانەی کەشەڕ لەگەڵ خوداو پێغەمبەر دەکەن بەسەرکەشی لەدین‌و تێئەکۆشن بۆ بڵاوکردنەوەی خراپەکاری لەڕووی زەویدا هیچ نیە ئەوە نەبێ کە بکوژرێن یان لەخاچ بدرێن یان دەست‌و پێیان بەڕاست‌و چەپ ببڕێتەوە، واتە دەستی ڕاست‌و پێی چەپیان ببڕێت، یان شاربەدەربکرێن‌و لە وڵاتی خۆیان دوور بخرێنەوە، ئەمە سەرشۆڕی‌و ئابڕو چوونی دنیای ڕۆشنیانەو لەڕۆژی دوایشدا سزایەکی زۆر گەورە ئەدرێن.).

سێیەم: چارەسەری قورئان بۆ ئەو تاوانانەی لەڕێگەی بەکۆیلەکردنەوە سزا دەدرێن:

پێشتر باسی ئەوەمان کرد کە سزای تاوانە مەترسیدارەکان بەسەر کۆمەڵگەوە بڕیاری بەکۆیلەکردنی تاوانبارەکە بوو، ئەو تاوانانەش وەك کوشتن‌و دزی کردن‌و زیناو ئەوجۆرە

شتانە لەبەرژەوەندی ستەم لێکراوەکەیان دەوڵەتەکە، جا قورئان هاتو بۆ هەرتاوانێك لەوانە سزایەکی تایبەتی دیاری کرد کە لەگەڵ قەبارەی تاوانەکەدا بگونجێت، جا بۆ کوشتنی ئەنقەستو دەستدرێژیکردن تۆڵە سەندنەوەی دیاری کردو بۆ دزی کردنیش دەست بڕینو بۆ زیناش شەلاق لێدانو بەو شێوەیە. وە سزای بە کۆیلەکردنی تاوانباری حەرامکرد ئیدی مەترسی تاوانەکە هەرچەندبێك بدایە، چونکە کۆیلایەتی دیاریدەیەکی تاوانکارانەیە کە دژو پێچەوانەی مرۆڤبوونی مرۆڤو ئەو ڕێزەیەتی کە کراوەتە گەورەی هەموو دروستکراوەکان.

چوارەم: نەهێشتنی هەژاری و لەکۆڵکردنەوەی قەرز یان کەم دەرامەتی هەژار وەک یەکێک لەهۆکارەکانی بەکۆیلە کردن:

باسی ئەوەمان کرد لەناو هەندێك لەکۆمەڵگە کۆنەکانداو لەهەندێك کاتدا کەسی هەژار لەبەرامبەر سوو یان قازانجێکدا پەنای دەبردە بەر قەرزکردنو کاتێك کاتی دانەوەی قەرزەکەو سوودەکەی دەهات قەرزارەکە نەیدەتوانی پابەندبێت بە بژاردنی قەرزەکەیەوەو ئەو بەڵێنەی کە داویەتی، خاوەن قەرزەکە لەگەڵی ڕێکدەکەوت تاوەکو بڕی قازانجەکەی لەسەر زیاد بکات لەبەرامبەر درێژ کردنەوەی ماوەی بژاردنی قەرزەکەیو دەیگوت قازانجەکەم بۆ زیادبکە منیش کاتەکەت بۆ درێژ دەکەمەوەو بەمجۆرە قەرزەکەو ئەو قازانجو سووەی دەخرایە سەری کەڵەکە دەبوونو سووەکە دەبوویە چەندین ئەوەندەی تر، لە کۆمەڵگەیەکدا کە پێوەدانگەکانی دادپەروەری تیایدا دوا بکەوێت ئەم ڕێگەیە هۆکارێك بوو بۆ زیادبوونی ڕادەی هەژاری کەوای لە قەرزارەکە دەکرد بکەوێتە ناو زەلکاوی کۆیلایەتی لەکاتێکدا کە دابو نەریتی ئەو کۆمەڵگەیە ڕێگەی دابوو بەخاوەن قەرز کە قەرزارەکەی بکاتە کۆیلە ئەگەر نەیتوانی قەرزەکەی ببژێرێت، بەڵکو مافی ئەوەشی هەبوو ژنو منداڵەکانیشی بکاتە کۆیلەو بیانفرۆشێت تاوەکو بەنرخەکەیان قەرزەکەی خۆیی دەستکەوێتەوە، جا قورئان هاتو نەفەقەو بژێوی هەژاری لەسەر خزمو کەسو کارەکەیو موسڵمانان پێویست کرد (بەخشین لەڕێگەی خوادا) وە لەسەر ماڵو سامان زەکاتو هەروەها بەیتول مال واتە (گەنجینەی گشتی) وە قازی موسڵمانان فەرزی بکات لەسەر خاوەن قەرز کە مۆڵەتی بداتە قەرزارەکە تا ئەو کاتەی پارەو دارایی دەبێتو ئەتوانێت قەرزەکەی بداتەوە، خوای گەورە لە ئایەتی (٢٨٠)و سوورەتی (البقرة)دا فەرموویەتی:

(وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ).

واتـە: (ئەگـەر قەرزارەكـە لاتو هـەژاربوو مۆڵـەتی بـدەن تـا دارا ئـەبێتو ئـەتوانێت قەرزەكەی بداتەوە، هەڵ مەكوتنە سەری‌و تـەنگاوی مەكـەن، خـۆ ئەگـەر بتانـەوێ ئـازادی بكەن‌و پێی ببەخشن ئەوە زۆر چاكترە بۆتان ئەگەر بزانن).

ئا بەمشێوەیە قورئان رێگری كرد لەوەی كە نەبوونی هـەژارو یـان دەستەوسـان بـوونی قەرزار ببێتە هۆكارێك لەهۆكارەكانی بەكۆیلەكردن.

هەروەها قورئانی پیرۆز قازانجی سووی حەرام كردو خوای گەورە لەئایەتەكانی (٢٧٨و ٢٧٩)ی سوورەتی (البقرة)دا فەرموویەتی:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (٢٧٨) فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ (٢٧٩)).

واتە: (ئەی ئەوانەی ئیمانتان بەخودا هێناوە ئەگەر بەڕاسـتی ئیمانتـان بـەخودا هێنـاوە لەخودا بترسن‌و دەستبەرداری ئەو سوودە بن كە بەحسابی خۆتان ماوتانە لەسـەر كـابرای مامەڵە لەگەڵ كراوو شەرتتان كردووە لەگەڵیا، جا ئەگـەر وانەكـەن‌و وازنـاهێنن ئـەوا بـانگی جەنگ لەگەڵ خواو پێغەمبەری خوادا بدەن، خۆ ئەگەر تەوبەتان كـردو پەشـیمان بوونـەوە لەو سوو خواردنە ئەوا ڕاستە سەرمایەكەتان حەڵاڵتانـەو وەری بگرنـەوە، نـە زوڵـم لەخـەڵك بكەن بەوەی زیادەیان لێ وەربگـرن‌و نەزوڵمیشـتان لێ بكرێـت بـەوەی قـەرزتتان دوابخـەن‌و سەر ڕاستیتان لەگەڵ نەكەن).

پێنجەم: نەمانی دەسەڵاتی كەسێك بەسەر خۆیدا بەوەی خۆی بەكەسێكی تر بفرۆشێت:

لە كۆمەڵگەكانی پێشوودا مرۆڤ لەكاتی پێویستی‌و ئاتاجی ئابووریـدا دەسـەڵاتی بەسـەر خۆیدا هەبووە خۆی بفرۆشێت، جـا قورئـان لەڕێگـەی داخسـتنی ڕێگـەكانی هـەژاری بـەوە بەهۆی زەكاتو نەفەقەو ئەو جۆرە شتانەوە ئەو ڕێگـەی داخسـتو مامەڵـەكردن‌و هـەڵس‌و كەوت كردنی بەمرۆڤەوە حەرام كردو ڕێزی لێنا، خوای گەورە لە ئایـەتی (٧٠)ی سـوورەتی (الأسراء)دا فەرموویەتی:

(وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا).

واتە: (بەڕاستی ئێمە ڕێزی ئادەمیزادمان گرتووە بەدیمەنی جوانو سروشتی چاكو بالاّی ڕێكو پێكو هێزی تێگەیاندن بەقسەو نووسینو ئاماژەکردنو بە هۆشو فامو شارەزا کردنی بەڕێگەی ژیانو دەست گرتن بەسەر زەویداو پیشاندانی ڕێگەی چاکەو خراپەو بەگەلێك بەخششی دیکە کە لەژماردن نایەن، لە وشکانیدا بەسەر ولاّخەوەو لەدەریادا لەناو کەشتیدا هەڵمان گرتوون، ڕزقو ڕۆزی پاكو پوختمان پێداون، چ ئەوەی خۆیان ئامادەی دەکەنو چ ئەوەی بۆیان ئامادەکراوە، هەروەها بە گەورەکردن گەورەمان کردوون بەسەر زۆرشت لەوانەی کە دروستمان کردوون).

شەشەم: بێبەشکردنی مرۆش لە دەسەلاّتی باوك کە باوك بۆی هەبوو وەك کۆیلە منداڵەکانی خۆی بفرۆشێت:

جا قورئان ئەو دیاردەیەی حەرام کردو مامەڵە کردنیشی بە مرۆڤەوە حەرامکردو مافی باوکانی بەسەر منداڵەکانیەوە لەڕێزگرتنو بژێویدا دیاری کرد.

حەوتەم: ڕێکخستنی وەچەخستنەوە:

کاتی خۆی منداڵەکانی کۆیلەکان کۆیلە دەبوون، جا قورئان ئەوەی ڕێکخستو وای کرد وەچە خستنەوە هۆکارێك بێت بۆ ڕزگاربوون لە کۆیلەیىو ئازادبوون وە منداڵی کەنیزەکەکانی لە مێردە ئازادەکانیان بە ئازاد لەقەڵەم داو هەروەها دایکیانی بەدایکی منداڵەکە دانا، واتە دایکێکی ئازاد لەپاش مردنی مێردەکەی.

هەشتەم: حەرامکردنی هۆکارەکانی کۆیلایەتی:

قورئانی پیرۆز هەموو هۆکارێکی لە هۆکارەکانی کۆیلایەتی حەرامکرد کە لەیاساو دابو نەریتە پێشەنەکاندا هەبوون، یان کۆتایی هێنا بە سەرچاوەکانی کۆیلایەتیو هەموو لقێك لە لقەکانی وشك کردو هەریەکەشیان بە دەقێکی تایبەتی یان دەقێکی گشتی جا زەلکاوەکەی لەماوەیەکدا ووشك کرد کە ئەوپەڕی کۆتایی سەدەی یەکەمی کۆچی بوو بۆ هەتاهەتایەو بێ گەڕانەوە.

تەوەری سێیەم:
ڕێگەچارەكانی دژ بەكۆیلایەتی لە قورئاندا

سەرەڕای جەخت كردنەوەی قورئان لەسەر ئامرازەكانی خۆپاراستن لە نەهێشتنی دیاردەی كۆیلایەتیدا بەر لە دووچاربوون پێی بەڵام بەكارهێنانی ڕێگەچارەكانیش بۆ زاڵ بوون بەسەر سیستمی كۆیلایەتی پاش تووش بوونی‌و بڵاوبوونەوەی پشت گوێ نەخستووە، لە گرنگترین ئەو ڕێگەیانەش ئەمانەن:

یەكەم: **تایبەت كردنی نرخی داهاتەكانی زەكات** بۆ بەندەو كەنیزەكەكان لەپێناوی كڕینەوەی خۆیان لە گەورەكانیان لەبەرامبەر بڕێك پارەدا، چونكە هەموو ئەوەی كۆیلە دەستی دەكەوت لە مافە داراییەكان‌و ماڵ‌و سامانی گوازراوەو نەگوازراوە بۆ گەورەكانیان دەبوو جگە لەو نرخە نەبێت كە لە داهاتەكانی زەكاتەوە دەستی دەكەوت‌و ئەویش تایبەت كرابوو بۆ ئازادبوونی كۆیلەكان لە بەندایەتی‌و خوای گەورەش لە ئایەتی (٦٠)ی سوورەتی (التوبة)دا فەرموویەتی:

(إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ).

واتە: (زەكات تەنها بۆ ئەم هەشت تاقمەیە، یەكەم هەژار كە هیچی نەبێت پێی بژی، دووەم: كەم دەرامەت واتە كەمێكی هەیەو بەشی ناكات، سێیەم: ئەو كەسانەی زەكاتەكە كۆئەكەنەوە، چوارەم: ئەوانەی ئیمانیان هێناوە بەڵام نیەتەكەیان لاوازەو بەماڵی دونیا دڵیان ڕاگیردەكرێت، پێنجەم: بەندەیەك كە پێویستی بە ماڵ‌و دارایی هەبێت بۆ ئازادبوونی لە كۆیلایەتی، شەشەم: ئەو كەسەی كە ڕێگەی ڕێكخستنی كاروباری موسڵمانانداو كاری چاكدا قەرزداربووەو نەتوانێت بیداتەوە، حەوتەم: ئەوانەی بەخۆرایی‌و بەبێ مووچە لەڕێی خوادا دەجەنگن، هەشتەم: ئەو ڕێبوارانەی خەرجیان پێ نەمابێت‌و دەستیان لەماڵی خۆیان بڕابێ، ئەمە لەلایەن خوداوە فەرز كراوە، خوداش زانایەو كارەكانی پڕ لەحیكمەتن).

ئەو فەرمایشتەی خوای گەورە (وفي الرّقاب) واتە: كردنەوەی پچڕاندنی كۆت‌و زنجیری كۆیلایەتی لە گەردنی كۆیلەكاندا لە بەندەو كەنیزەكەكان.

دووەم: ئازادکردنی کۆیلەکانی بەندەو کەنیزەکی کردۆتە کەفارەتی چوار جۆر گوناه کە ئەمانەن:

١- کوشتنی هەڵە: ئەو جۆرە کوشتنەیە کە بکوژەکە لەکاتی ئەنجامدانیدا لە دووشتدا هەڵەی کردووە: یەکەمیان هەڵە کردن لە ئامانجەکەدا وەك ئەوەی کەسێك تەقە لەتارماییەك بکاتو وابزانێت ئەوە نێچیرەو پاشان بۆی دەرکەوێت کە مرۆڤێکی بێ تاوانە، دووەم: هەڵەکردن لە ئەنجامدانی کارێکدا، وەك ئەوەی کەسێك بیەوێت چەکەکەی پاك بکاتەوەو نەزانێت کە فیشەکی تێدایەو پاشان فیشەکەکە دەربچێتو بەر مرۆڤێك بکەوێتو بیکوژێت.

وە لە کوشتنی هەڵەدا (دیە) خوێن بژاردن پێویستە کە بریتیە لە قەرەبوویەکی دارایی کە سروشتێکی سزادانی هەیەو لەسەر هۆزو بنەماڵەی بکوژەکە پێویست دەکرێت یان لەسەر ئەو لایەنەی کە بکوژەکە ئەندامێتیو کەفارەتیش لەسەر تاوانبارەکە پێویست کراوە بریتیە لە ئازادکردنی بەندەیەك یان کەنیزەکێك لە کۆیلایەتی، خوای گەورەش لە ئایەتی (٩٢)ی سوورەتی (النساء)دا فەرموویەتی: (وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ).

واتە: (بۆ هیچ ئیماندارێك ڕەوا نیە هیچ موسڵمانێك بکوژێت بەهەڵەو لەدەست دەرچوون نەبێت، جا ئەگەر بەهەڵە موسڵمانێك موسڵمانێکی تر بکوژێت جا پێویستە لەسەری لە کەفارەتی ئەو کوشتنەدا بەندەیەکی موسڵمان ئازادبکات هەروەها خوێن بایی کوژراوەکەش کە (سەد حوشترە) بداتە میراتبەرەکانی..).

٢- (ظيهار): بریتیە پیاوێك ژنەکەی خۆی بچوێنێت بەیەکێك لەو کەسانەی خۆی کە پێی ناشێن بیانخوازێتو پێی حەرامنو بۆ نموونە پێی بڵێت تۆ دایکمی یان وەك دایکم وایت، وە لە سەردەمی نەفامی پێش ئیسلامدا تەڵاق دان بەوجۆە بووەو قورئانیش بە یاری پێکردنو دەستکاری کردنی حوکمەکانی خواو پیرۆزی پەیوەندی ژنو مێردایەتی لەقەڵەمی داوەو ژنەکەی لە مێردەکەی حەرام کردووە تا ئەوکاتەی کۆیلەیەك ئازاد بکات، خوای گەورەش لە ئایەتی (٣)ی سوورەتی (المجادلة)دا فەرموویەتی: (وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا).

واتە: (ئەو پياوانەى (ظيهار) ئەكەن بەرامبەر بە ژنەكانيانو پێى ئەڵێن: (پشتت بۆ من پشتى دايكمە)و پاشانيش ئەگەڕێنەوە بۆ هەڵوەشاندنەوەى ئەوەى كە وتوويانەو پەشيمان ئەبنەوە لەوەى بەژنە زيهار پىٚ وتراوەكانيان وتووە، واتە ژنەكانيان تەڵاق نادەنو بەژنى خۆيانيان ئەزانن، ئەوە فەرزە لەسەريان بەرلەوەى بچنەوە لاى ژنەكانيانو بەيەك بگەن بەندەيەك ئازاد بكەن...).

٣- ئازادكردنى بەندەو كەنيزەكى كردۆتە كەفارەتى سوێند خواردنى درۆ، جا هەركەسێك سوێند بخواتو پاشان سوێندەكەى بەجىٚ نەهێنێتو درۆبكات لەسوێند خواردنەكەيدا، ئەوە كەفارەتى لەسەر فەرز دەبێت كە بريتيە لە خواردن پێدان يان پۆشتە كردن يان ئازادكردنى بەندەيەك بەپێى تواناى ئەو كەسەى كە سوێندەكەى بەدرۆوە خواردووە، خواى گەورەش لە سوورەتى (٨٩) سوورەتى (المائدة)دا فەرموويەتى:

(لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ).

واتە: (خودا لێتان ناگرێت لەسەر ئەو سوێنانەى هەروەها بەبىٚ مەبەستو نيەت دێن بەدەمتانا، خودا لەسەر ئەو سوێنانە لێتان ئەگرىٚ كە لەگەڵ وتنياندا مەبەستتان هەبێتو بەڕاستى سوێند بخۆن لەسەر كردن يان نەكردنى شتێك، لەم جۆرە سوێنانەدا ئەگەر شكاندتانن ئەوا پێويستە كەفارەت بدەن، كەفارەتەكەش تێركردنى هەژارانە لە مامناوەندەيى ئەو جۆرە خواردەمەنيانەى كە ئەيدەن بە خێزانەكانتان يان پۆشتەكردنى هەژار يان ئازادكردنى بەندەيەك، جا ئەگەر ئەمانە هيچ كاميانتان نەبوو ئەوا پێويستە سىٚ ڕۆژ بەڕۆژوو بن، ئەمەيە كەفارەتى سوێندێك كەبەڕاستى دەيخۆنو پاشان دەيشكێننو نايبەنەسەر، خۆتان ڕاگرن لەشكاندنى سوێندەكانتان مەگەر شكاندنەكە خێرێكى تێدا بێت، خودا بەم جۆە ئايەتو حوكمانەى ئاينتان بۆ روون دەكاتەوە بەڵكو بەجێيان بهێننو شوكرانە بژێرى خودابن لەسەر ئەم ڕێنموونى كردنە).

٤- ئازادكردنى كۆيلەى كردۆتە كەفارەتى ئەوكەسەى لەڕۆژى ڕەمەزاندا و لەكاتى بەڕۆژووبوونيدا سەرجێى لەگەڵ ژنەكەيدا بكات، لە ئەبوهورەيرەوە دەڵێن: پياوێك

هاتــە لای پێغەمبــەر ﷺ و ووتــی: (تیاچــووم ئــەی پێغەمبــەری خــوا، جـا ئــەویش فەرمووی: بەچی لەناوچووی یـان چـی لـەناوی بـردووی؟ ووتـی: لەڕەمەزانـدا لەگـەڵ ژنەکـەم سـەرجێیم کـرد، فـەرمووی: هەتـە بەندەیـەك ئازادبکـەیت؟ ووتـی: نـەخێر، فەرمووی: ئەی هەتە خواردنی شەست هەژار بدەیت؟ ووتـی: نـەخێر، ئـەبو هـورەیرە دەڵێت: پاشان پیاوەکە دانیشت لەوکاتەدا زەمبیلەیەکیان هێنا بۆ پێغەمبـەر ﷺ کـە خورمای تێدابوو بە پیاوەکەی فەرموو: ئەم خورمایە بکە بەخێر، پیاوەکە ووتـی: جـا بۆ لەخۆمان هەژارتر هەیە؟ ئەمپـەرو ئەوپـەڕی شـار لەئێمـە هـەژارتری تێـدا نیـە کـە پێویستی بەوەبێت، ئەوسا پێغەمبەر ﷺ پێکـەنی تـا دانـە پیرۆزەکـانی دەرکـەوتن، پاشان فەرمووی (دەی بچۆ خێزانەکەتی پێ تێربکە)).[1]

سێیەم: ڕێککەوتن نامـە (المكاتبـة): بریتیـە لـەوەی کـە ڕێککـەوتن لـەنێوان خـاوەنی بەندەکەو بەندەکەیدا دەکرێت لەڕێی نووسینی نوسراوێکەوە، لەسەر ئەوەی ئەگەر بەندەکە بڕێك پارە بداتە گەورەکەی ئەوا ئازادی بکات، وە پاش ئەم ڕێککەوتنە ئـەو بەندەیـە مـافی ئەوەی دەبێت بەهەر ڕێگەیەك بێت لەو ڕێگایانەی کە شەرعیو یاسایین پارەو دارایی دەست دەکەوێتو وە مافی ئەوەی دەبێت وەك مرۆڤـە ئازادەکـان هـەڵسو کـەوت بکـاتو کـڕینو فرۆشتن بکاتو بازرگـانی بکـات تـاوەکو بتوانێـت ئـەو بـڕە پارەیـە کۆبکاتـەوە کـە لەگـەڵ گەورەکەی لەسەری ڕێك کەوتوونو ئەوسا خۆیی پێ ئازاد بکـات، لـەم بارەیەشـەوە خـوای گەورە لە ئایەتی (٣٣)ی سوورەتی (النور)دا فەرموویەتی: (وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ).

واتە: (... ئەو بەندانە پشتان کە داواتان لێ ئەکەن موکاتەبەیان لەگەڵ بکەن (کە ئەوەیە خاوەن بەندە بە بەندەکەی بڵێت: هەرکاتێك ئەوەندە پارەت بۆهێنان ئازاد بی) ئەگەر چاکەتان تیا بەدی کردن، واتە پێتان وابوو دەست پاكو سەر ڕاستنو پارەکە دێنن لەو سامانەی خوا پێی داون بەشیان بدەن...).

وە فەرمانی (کاتبوهم) لەم ئایەتەدا بۆ پێویست کردنە واتە فەرزکردنەو خاوەنی بەندە بۆی نیە ڕێگری لەپەسەنکردنی (موکاتەبەدا) بکات لەهەر کاتێکدا بەندەکە ئارەزووی ئەوەی

[1] صحيح مسلم في باب تغليظ تحريم الجماع في نهار رمضان على الصائم ووجوب الكفارة الكبرى فيه وبيانها ٧٨١/٢.

دەربڕی کە دەیەوێت لەبەرامبەر بڕێك پارەدا کە لەسەری ڕێك دەکەون خۆی ئازاد بکات.

چوارەم: قورئان هانی خانەدانەکانی داوە کە ئافرەتەکۆیلەکانیان ئازاد بکەن لەبەرامبەر پاداشتێکدا کە لە ڕۆژی قیامەتدا دەستیان دەکەوێتو ئەوەی بە گەورەترین نزیکی هەژمار کردووە کە مرۆڤ بەهۆیەوە لەخودا نزیك دەبێتەوەو لەوبارەیەشەوە خوای گەورە لە ئایەتەکانی (١١-١٣)ی سوورەتی (البلد)دا فەرموویەتی:

(فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ، وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ، فَكُّ رَقَبَةٍ).

واتە: (دەی بۆچی سوپاسی ئەو نیعمەتانەی نەکرد بەوەی کە خۆی بخاتە ناوکارێکی قورسو گرانی پڕ بایەخەوە؟ تۆ چوزانی کاری قورسو گرانی پڕ بایەخ چییە؟ ئازادکردنی بەندەیەکە).

واتە لەڕاستیدا خۆخستنە ناو ئیشێکی قورسو گران بۆ نزیك بوونەوە لەخوا کە پێویستە خۆتی تێ بخەیت پێویستی بەوە هەیە بەو کارە پیرۆزو مەزنە کە کارەچاکەکانە هەڵسیت ئەویش ئازادکردنی بەندەیەکە.

پێنجەم: لەدایکبوونو وەچە: پاش ئەوەی کە لەدایکبوون لەلای نەتەوە دێرینەکان هۆیەك بوو بۆ کۆیلایەتی لەو ڕووەوە کە منداڵی کۆیلە کۆیلەیە، ئیسلام ئەوەی کردە هۆکارێك بۆ ئازادی ڕزگاریو منداڵانی کەنیزەکەکانی لەمێردە ئازادەکانیان بە ئازاد ناساندو هەروەها ژنەکەش مافی ئازادی هەیە لەپاش مردنی گەورەکەی زانایانیش ئەو دایکانەیان دایکی منداڵانو ناتوانرێت نەوەك قەرەبوو نەوەك بەخشش هەڵسو کەوتو مامەڵەیان پێوەبکرێن.

شەشەم: ئیسلام ووریایی لەڕادەبەدەری بۆ بەرژەوەندی کۆیلەکان گرتە بەر، جا هەرکەسێك گوزارشتێکی بکردایە کە ئاماژە بوایە لەسەر ئازادبوونی کۆیلەکەی ئیسلام وەك بڕیار هەژماری دەکردو دەیدایە قەڵەمو چارەنووسی کۆیلەکە ڕاستەوخۆ ئازادی دەبوو ئەگەر چی لەدەربڕینەکەیدا بەڕاستی بوویێت یان گاڵتەی کردبێت ڕاستی پێکابێت یان هەڵەی کردبێت، ئارەزوومەندانە بوایە یان لەژێر فشاردا بوایە، وە سەرچاوەی ئەم گشتاندنەش ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەری خوایە ﷺ کە فەرموویەتی: (ثلاث جدهن جد وهزلهن جد (العتق.......). واتە: (سێ شت هەن کەڕاستیەکەیان ڕاستەقینەیەو گاڵتەکەشیان هەر ڕاستەقینەیە (ئازادکردن...)).

حەوتەم: بیرلێکردنەوە (التدبیر) بریتیە لە وەسیەت کردن بە ئازادکردنی کۆیلەکەی پاش مردنی خۆی، لەڕاستیشدا ئیسلام هەموو ڕێکارەکانی ئامادەباشی گرتوتە بەر لەپێناوی گرەنتی ئازادی کۆیلەدا، تاوەکو ڕێگری بکات لەو خاوەن کۆیلەیەی کە وەسیەتەکەی کردووە نەبادا لەوەسیەتەکەی پاشگەزببێتەوەو تاوەکو لەژیاندا ماوە هەڵسو کەوت بە کۆیلەکەیەوە بکاتو وەك ئەوەی خاوەنداریتی کۆیلەکەی بگوازێتەوە بۆ کەسێکی ترو بیکاتە کۆیلەی یەکێکی تر.

هەشتەم: ئازاردانی کۆیلەکە لەلایەن گەورەکەیەوە ڕێگەی دەدا کۆیلەکە لەبەردەم دادوەردا شکات لە گەورەکەی خۆی بکات کە بەباشی هەڵو کەوتی لەگەڵدا نەرکدووە، لەڕاستیشا زانایانی ئیسلام پێیان وابووە کە ئازاردانی کۆیلە لەلایەن خاوەنەکەیەوە بەسەختی یان شێواندنی بەشێك لە جەستەی ڕاستەوخۆو بەبێ هیچ گرتنەبەری ڕێوشێونێکی یاسایی دەبێتە هۆی ئازادکردنی.[1]

دەرەنجام:

لەخستنەڕووی ئەم بەشی دووەمەدا ئەگەینە ئەو دەرەنجامەی کە قورئان بڕیاری ئەوەی نەداوە کە کۆیلایەتی ببێتە یاسایەکی ڕێگەپێدراوو بەردەوام لەهەموو کاتو شوێنێکدا وەك ئەوەی هەندێ ڕۆشنبیری موسڵمان پێیان وایە، ئەو ڕشنبیرانەی کە لەڕەهەندەکانی ئەو بابەتە لە قورئاندا نەگەیشتوونو لێی حاڵی نەبوون، وە بەشێوەیەکی زانستیانەی ورد لێیان نەکۆڵیوەتەوەو دیراسەیان نەکردووە، تاوەکو گلۆپی سەوزیان بۆ دوژمنانی ئیسلام هەڵکرد بۆ ئەوەی تانە لە ئیسلام بدەن بەوەی کە ئیسلام دینێکە دانی بەکۆیلایەتی مرۆڤدا ناوە.

بەڵام ئاکامی حاشا هەڵنەگری ڕێگەکانی خۆپاراستنو چارەسەرکردن ئامادەسازیە بۆ بارودۆخی زاڵبوون بەسەریدا بۆهەتا هەتایەو بەبێ گەڕانەوە لەماوەیەکدا کە لەسەدەی یەکەمی کۆچی تێناپەڕێت کە لەبەرواری نەهێشتنی ئەو دیاردە تاوانکارییەوە دەست پێدەکات.

---

[1] د. عبدالواحد وافي، الحرية في الاسلام/ ص٥٢.

بەشى سێيەم:
حيكمەتى هەڵوەشاندنەوەى لەسەرخۆيى كۆيلايەتى و ڕاگرتنى كاركردن بە ئايەتەكانى

ئەم لێكۆڵینەوەش بەسەر دوو تەوەرەدا دابەش دەبێتو یەکەمیان تایبەت دەکرێت بە حیکمەتو هەڵوەشاندنەوەی کۆیلایەتی بەلەسەرخۆیی.

وە تەوەری دووەمیشیان بۆ ڕوونکردنەوەی ئەوەیە کە ڕاگرتنی کارکردن بە ئایەتەکانی حوکمە کۆیلایەتی بەمانای هەڵوەشاندنەوە (نەسخ) نایەت.

تەوەری یەکەم:
حیکمەتی لەسەرخۆ هەڵوەشاندنەوەی کۆیلایەتی

هەروەك لە تەوەری یەکەمی بەشی یەکەمدا باسمان کرد چەند لقو سەرچاوەیەك هەبوون کە دەڕژانە ناو زەلکاوی بەندەو کەنیزەکانەوە بەوەی کە هاوکاربوون بۆ بەردەوامبوونی، جا قورئان چەند ڕێگەیەکی خۆپاراستنی دانا بۆ برینی ئەو لقانەو بۆ ئەو مەبەستەش ماوەیەکی دانا بۆ گۆڕینو زاڵبوون بەسەر ئەو دیاریدەیەدا کە ماوەی کۆتایی هاتنەکەی لە تەمەنی نەوەکانی ئەو سەردەمە تێ نەپەڕێت، قورئانیش حوکمی بۆ بەندەو کەنیزەکەکانی ئەو نەوەیە دانا، بەڵام بۆچی ئیسلام بەیەکجارو بەیەك کەڕەت کۆیلایەتی هەڵنەوەشاندەوەو پووچەڵی نەکردەوە؟ وەڵامی ئەو پرسیارەش ئەوەیە کە ئیسلامی داناو بەسەلیقە بۆ ئەوە هات تاوەکو مرۆڤ لە تاریکیەکانەوە بەرەو نوورو ڕووناکی دەربهێنێتو هەموو ئەو نەخۆشییە کۆمەڵایەتیە کوشتندەو ڕەگ داکوتراوانە لەناوبەرێت کە لەناو کۆمەڵگەکاندا تەشەنەیان کردبوو، وە چەند ڕێگەیەکی ژیرانەی لەسەرخۆی گرتە بەر تاوەکو دوورکەوێتەوە لەهەر کاردانەوەیەکی نەرێنیو بۆ ڕێگرتن لە دەرەنجامی خراپی چاوەڕوانکراوو بۆ بەدیهێنانی ئەو ئامانجەی کە مەبەست بوو لە نەهێشتنی ئەو جۆرە

نەخۆشیانەدا وەك نەخۆشی مامەڵەی سوودخۆریو نەخۆشی خواردنەوەی مەیو مادە سەرخۆش کەرەکانو ئەو جۆرە شتانە، وە لەپێش هەموو ئەو نەخۆشیانەشەوە نەخۆشی سیستی کۆیلایەتی بوو کە لەو کاتەداو لەهەموو سەرزەویداو لە هەموو لایەکی جیهاندا باوی بوو، بۆیە دەستی کرد بەبڕینی ڕەگەکانی بەچەند ڕێگەو شێوازێکی حەکیمانەی لەسەرخۆو ماوەیەکی گۆڕینی باروبۆخەکەی دانا تاوەکو بەشێوەیەکی تەولوەتی کۆتایی پێ بهێنێت کە ئەو ماوەیەش لەسەدەی یەکەمی کۆچی تێنەپەڕێت.

وە لەو ماوەیەدا حوکمەکانی کۆیلایەتی ڕێکخست وەك چارەسەرێك بۆ باروبۆخەدا سەپاوەکە نەك وەك دان نان بەڕەوایەتی کارەکەدا وەك حوکمێکی خوایی ڕێگەپێدراو، چونکە کارەکە لەخودی خۆیدا ناشیرینەو گومان نارێت کە خوای دانا بڕیار لەسەر شتێك بدا کە لەخودی خۆیدا ناشیرین بێتو کارێکی درندانەی دژ بەمرۆڤایەتی بێت، وە لە گرنگترین ئەو هۆکارانەش کەوای کرد بەشێوەیەکی کاتی دان بە کۆیلایەتیدا بنرێت ئەمانەبوون:

یەکەم: ئەو کاتەی ئیسلام هات ڕێژەی بەندەو کەنیزەکەکان لە کۆمەڵگەی عەرەبی جاهیلیو کۆمەڵگەکانی تریشدا زیاتربوو لەڕێژەی ئازادەکان، وە هەریەکێك لەدەرەبەگو دەوڵەمەندەکان بەهەزاران بەندەو کەنیزەکیان هەبوو کە ئامادەیان کردبوون بۆ بازرگانی پێوەکردنو بازاڕی تایبەتیشیان هەبوو وەك بازاڕی (عوکاز) وە بژێوی هەریەکە لەو بەندەو کەنیزەکانە لەلایەن گەورەکانیانەوە دابین کرابوو، وە ئەگەر ئیسلام بڕیاری ئازادکردنو ڕزگاربوونیان بدایە لە زەلالەتی بەندایەتی بەیەك جارو بەیەك کەڕەت ئەوا کارەساتی دابین نەکردنی بژێویان ڕووی دەدا لەکاتێکدا هیچ داهاتێك لە بەیتول مالو گەنجینەی گشتیدا نەبوو، وە دابین کردنی کاری گونجاوو شیاویش بۆیان بۆ ئەوەی دەسکەوتو داهاتێك بۆ بژێوی خۆیان دابین بکەن مەحاڵ بوو. وە لەکاتی بەرپابوونی باروبۆخێکی لەو شێوەیەدا کارێکی ژیرانەو دانایانە نەدەبوو کە بەیەك کەڕەت کۆیلایەتی ئەو ملیۆنەها بەندەو کەنیزەکە هەڵبوەشێنرێتەوە.

دووەم: کاتێك ئیسلام هات بازرگانیکردن بە بەندەو کەنیزەکەوە بڕبڕەی پشتی ژیانی ئابووری پێکدەهێنا، ئەگەر کۆیلایەتی بەیەك کەڕەت هەڵوەشێنرایەتەوە ئەوا بۆشاییەکی گەورە لەبواری ئابووریدا دروست دەبوو، وە پێویستیەکانی ئابووریش وابوو کە ئەو بۆشاییە بە ئەلتەرناتیڤێکی باشو تەولو پڕ بکرێتەوە، ئەو پڕکردنەوەیەش لەو کاتەدا لەکارە

مەحاڵەکان بوو، ئەوەبوو ئیسلام بەشێوەیەکی کاتی دانی بەمانەوەی بەندەو کەنیزەکەکاندا لەشێوەی کۆلە دانا تا ئەوکاتەی پڕکەرەوەیەکی گونجاو بۆ ئەو بۆشاییە بەدەست بێت.

سێ یەم: لەکاتی هەڵهاتنی خۆی ئیسلامدا ملیۆنەها ستەمکاری ناوو دەرەوەی دوورگەی عەرەبی پشتیان بە بازرگانی کردن بەکۆیلەوە بەستبوو وە هەزاران بەندەو کەنیزەکیان هەبوو کە ئامادەکرابوون بۆ کڕینو فرۆشتنو دەسکەوتنی سوودو قازانج لێیانەوە، جا ئەگەر لەو بارودۆخەدا بەیەك کەڕەت کۆیلایەتی هەڵبوەشێنرایەتەوە ئەوا هەڵوەشاندنەوەکە زیانێکی گەورەی ئابووری دەگەیاند بە بەرژەوەندی ئەو ستەمکارانە، بێگومان دەرەنجامی حاشا هەڵنەگریش لەوکاتەدا وادەبوو کە ئەوکەسانە دژ بەئیسلامو بڵاوکردنەوەی پەیامەکەی پێغەمبەر ﷺ دەوەس تانەوە.

چوارەم: سروشتی مرۆڤ وایە ئەگەر بەردەوام بێت لەسەر ژیانی حاڵەتێکی دیاریکراو ئەگەر چی ژیانێکی زەللالەش بێت وەك ئەوەی خزمەتکاری کەسێکی تر بێت یان لەو جۆرە شتانە، ئەوا ئەو حاڵەتەی کە لەسەری ڕاهاتووە دەبێتە بەشێك لە سروشتی کەسەکەو وەتە خوی پێوە دەگرێتو جا ئەگەر بەیەك کەڕەت هەوڵی گۆڕینی ئەو خوە بدرێت ئەوا لەلایەن ئەو کەسەوە کە خوی بەوشتەوە گرتووە کاردانەوەی نەرێنی لێدەکەوێتەوە، بەکتێك لە نموونە زیندوو بەرچاوەکانی ئەم ڕاستیەش ئەوەیە کە (إبراهام لنکولن)و سەرۆکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا پێی هەستا کە دەرکردنی یاسایەك بوو بۆ قەدەغەکردنی بەندەو کەنیزەکو قەدەغەکردنی بازرگانی پێوە کردنیانو وای دانا کارێکی لەو جۆرە تاوانو سزای لەسەر دەدرێت، سەرەڕای ئەوەش بەندەو کەنیزەکەکان خۆیان دژ بەو یاسا نوێیە شۆڕشیان بەرپاکردوو پێیان باش بوو وەك بەندەو کەنیزەك لەژێر دەسەڵاتی خاوەنەکانیاندا بمێننەوە چونکە بەندایەتی بوو بوە بەشێك لە سروشتیان.

وە بۆ ڕەچاوکردنی ئەم ڕاستیانە حیکمەتی خوایی ئەوەی دەخواست کە نەهێشتنی ئەم دیاردە دواکەوتووەو ئەم نەخۆشیە زگماكو ڕەگ داکوتراوە بەشێوەیەکی لەسەرخۆو هەنگاو بەهەنگاو بێت، بۆیە ماوەیەکی دانا بۆ کۆتایی هاتنیو گۆڕینی بارودۆخەکە کە وەك باسمان کرد لەسەدەی یەکەمی کۆچی تێنەپەڕێت.

وە ئەوەی لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە لە ئایەتەکانی حوکمی بەندەو کەنیزەکەکان لەو ماوەیەی گواستنەوەدا دوای ئەو ماوەیە کارکردن پێیان کۆتایی پێهات، ئەوەش لەڕوانگەی

هەڵوەشاندنەوە (نەسخ)ەوە نەبوو بەڵکو لەڕوانگەی کارکردن بوو بەیاسایەك کە بۆ مەبەستێك

انرابوو وە ئەو مەبەستەش جێبەجێکراو ڕۆڵی یاساکەش بەکۆتایی هاتنی ئامانجەکە کۆتایی پێهات.

تەوەری دووەم:
ڕاگرتنی کارکردن بە ئایەتەکانی حوکمی کۆیلایەتی هەڵوەشاندنەوە نییە

ڕاگرتنی کارکردن بە ئایەتەکانی حوکمەکانی ڕێکخستنی پەیوەندییەکانی کۆیلەکان لەناوخۆیاندا یان بەکەسانی دیکەوە لەپاش ماوەی گواستنەوەکەوە یان ماوەی گۆڕینی باروبۆخەکەوە لەبەر کۆتایی هاتنی ئەو مەبەستە بوو کە ئەو حوکمانەی لەپێناودا دانرابوون.

وەلەو بنەماگشتییانەی ناو ئەو شەریعەتو یاسایانەش کە کۆڕای لەسەرە ئەوەیە کە هەموو دەقێك یان حوکمێك کە لەپێناوی مەبەستێکی دیاریکراودا دانرابێت کارپێکردنی تەواو دەبێت ئەگەر ئەو مەبەستە بەدیهات، چونکە ئەو مەبەستە هۆکارەکەی ئامانج دار بووە.

وە بنەما گشتیەکەش ئەوە دەخوازێت کە حوکمو هۆکارەکەی بەبوونو نەبوون پێکەوە دەسوڕێنەوە.

نەسخیش هەڵوەشاندنەوەی حوکمێکی شەرعی پێشووە بە بەڵگەیەکی شەرعی دیکە کەبەدوای ئەودا دێت بەمەبەستی هەلگرتنو لابردنی ئەو دژبەیەکیەی کە لەنێوانیاندا هەیە.[1]

ئەم پێناسەیەش لەگەڵ ڕاگرتنی کارکردن بە حوکمەکانی کۆیلە یەکناگرێتەوە، بەڵکو (نەسخ یان هەڵوەشاندنەوە) دوو جۆرە ڕاستەوخۆو ناڕاستەوخۆ، هەڵوەشاندنەوەی ڕاستەوخۆ ئەوەیە کە دارێژەری دوو بڕیارەکە ڕایگەیێنێت کە ئەوەیان لەپێشەوە هاتووە بەوەیان کە لەدوایەوە هاتووە هەڵوەشێنراوەتەوە ئەم جۆرەش لەیاسا دانراوەکاندا بوونی

[1] واتە لەنێوان دوو دەق یان دوو حوکمی دژبەیەك بەمەبەستی نەهێشتنو هەلگرتنی لێك نەچوونەکە.

هەیە، لەکۆتایی هەر یاسایەکی نوێدا مادەکەی ئاماژە بەوە دەکات کە یاساکەی پێشوو بەم یاسا نوێیە هەڵوەشێتەوە.

هەروەها لە سوننەتی پێغەمبەریشدا ﷺ بوونی هەیە وەك ئەوەی لەم فەرموودەیە دا هاتووە: (كنتُ نَهيتُكم عن زيارةِ القبورِ فزوروها) يان (الا فزوروها) واتە: (پێشتر ڕێگریم لێ کردبوون لەوەی سەردانی گۆڕستان بکەن، بەڵام ئێستا سەردانی بکەن).

جۆری دووەم: هەڵوەشاندنەوەی ناڕاستەوخۆ ئەوە لەنێوان دوو دەق یان دوو حوکمی دژ بەیەکدا چ لە قورئاندا بێت ئەگەر بوونی نەسخ– هەڵوەشاندنەوە تیایدا پێویستی کرد، یان سوننەتی پێغەمبەردا ﷺو یاسادلبێت بۆ لابردنو نەهێشتنی ئەو دژ بەیەکیەی کە لەنێوانیاندا هەیە، چونکە دوو دژ پێکەوە گونابنەوەو بەیەکیشەوە لانابرێن لەبەر ئەوە ئەوەی باشتر یان بەهەڵوەشێنەرەوەی ئەوەی پێشووتر هەژمار دەکرێت.

وە لەمەرجەکانی هەڵوەشاندنەوە (نەسخ) لە قورئانی پیرۆزدا ئەمانەن:

یەکەم: سەلماندنی قورئانی بوونی هەموو ئەوەی بەیەك لەدوای یەك لەقورئاندا بە (ناسخ ومنسوخ) هەڵوەشێنەرو هەڵوەشێنراو ناودەبرێت، چونکە هەموو ئایەتێك یان ڕستەیەك یان ووشەیەك لە قورئاندا بەدوای یەکدا هاتووە، جا هەموو دەقێکی شەرعی ئەگەر بەدوای یەکدا هاتنی نەسەلمێنرێت ناونانرێت قورئانو دواجاریش نەدەبێتە (ناسخ–هەڵوەشێنەر) نەدەبێتە (منسوخ) هەڵوەشێنراویش.

دووەم: سەلماندنی دواکەوتنی (ناسخ – هەڵوەشێنەر) لە (منسوخ) هەڵوەشێنراوە کە لەیاساداناںو هاتنەخوارەوەدا بۆسەر پێغەمبەر ﷺ بەیەك لەدوای یەکی (تواتر) چونکە حوکمی ئایەتی هەڵوەشێنراو لە قورئاندا پێش هەڵوەشاندنەوەی ئایەتەکە بووە وە بەهۆی بەدوای یەکدا هاتنی قورئانی بوونەکەی سەلمێنراوە، وە ئەوەشی کە بەیەك لەدوای یەك چەسپیوو جێگیربووە، وە بنەمایەکی شەرعی گشتی کە کۆدەنگی لەسەرە هەیە کە دەڵێت (إن اليقين لا يزول إلا باليقين) (ڕاستی بەڕاستی نەبێت لاناچێت).

سێیەم: پێویستە حوکمەکە شیاوی هەڵوەشاندنەوە بێت، چونکە حوکمەکانی تایبەت بەبیرو باوەڕەکانو هەواڵو گفتو هەڕەشەو ئەو حوکمە گەورانەی کە بەدایکی حوکمەکان ناسراونو بەگۆڕینی کاتو شوێنو کەسەکان ناگۆڕێنو جیاوازین نیە بەکۆی ڕای زانایانو ڕێککەوتنی بیرمەندەکانی نە هەڵوەشاندنەوەو نە ڕەدکردنەوە قبووڵ ناکەن.

چوارەم: بوونی دژایەتی لەنێوان هەڵوەشێنەرو هەڵوەشێنراودا (ناسخو مەنسوخ) بەجۆرێك کە نەکرێت پێکەوە کۆبکرێنەوە یان لابرێن.

ئەوەی کە بەڵگە نەویستیشە ئەوەیە مەرجەکانی دژیەیەکی یان لەیەك نەچوون یەکگرتنی لەیەك نەچووەکانە لەتۆشتنداو جیاوازییانە لەسێ شتدا.

أ-یەکبوونیان لەم نۆ خاڵەدا:

١- یەکیەتی بابەت (وحدة الموضوع) هیچ دژایەتیەك نیە لەنێوان کەسێکی پێگەیشتووی تەواو کە هەڵسو کەوتەکانی دروستن‌و کەسێکی ناشایستەدا کە کە هەڵسو کەوتەکانی نارەوان.

٢- یەکیەتی لابراو (محمول): هیچ دژایەتیەك نیە لەنێوان کەسێکی ناشایستەدا کە پرسیار لە کەسێکی شڤیل دەکات‌و کەسێکی ناشایستەدا کە لە تاوانبارێك ناپرسێت.

٣- یەکیەتی کات: هیچ دژایەتیەك نیە. لەنێوان فەرزبوونی ڕۆژوو لەڕۆژانی ڕەمەزانداو فەرزنەبوونی لەشەوەکانیدا.

٤- یەکیەتی شوێن: هیچ دژایەتیەك نیە لەنێوان یاسای سزادانی عێراقیدا کە جێبەجێ دەکرێت بەسەر ئەو تاوانانەش جێبەجێ ناکرێت کە لە دەرەوەی عێراق ئەنجام دەدرێن.

٥- یەکیەتی مەرج: هیچ دژایەتیەك نیە لەنێوان سزای تاوانبار دەدرێت بە مەرجی سەلماندنی تۆمەتەکەو سزاش نادرێت ئەگەر تۆمەتەکە سەلمێنرا.

٦- یەکیەتی خستنەپاڵ: هیچ دژایەتیەك نیە لەنێوان تۆمەتبارێکدا کە دەربارەی تاوانەکەی سزا دەدرێت‌و سەبارەت بەتاوانی کەسێکی دیکە سزا نادرێت.

٧- یەکیەتی هێزو کردەوە: هیچ جیاوازییەك نیە لەنێوان کۆرپەلەیەکدا کە کەسایەتیەکی یاسایی نیە واتە بەکردەوە، وە کەسایەتی هەیە بەهێزو توانایی کەسایەتی هەیە.

٨- یەکیەتی گشت‌و بەش: هیچ دژایەتیەك نیە لەنێوان هەنارێکدا کە دەخورێت واتە ناوەکەی، وە هەنارێك کە ناخورێت واتە هەموو هەنارەکە بە توێکڵەکەشەوە.

٩- يەكيەتى هێزى پابەندى: وە دژايەتى نيە لەنێوان قورئانو فەرموودەى (الاحاد) يەكيدا چونكە ئەوەى دووەميان هاوتاى يەكەم نيە.

ب- جياوازى لەسێ شتدا:

١- هيچ دژايەتيەك نيە لەنێوان فەرزبوونى وەسيەت كردن بۆ ميراتگرو باشەو دروستى وەسيەت كردن بۆى.

٢- جياوازى لە چەندايەتيدا: دژايەتى نيە لەنێوان مرۆڤێكدا هەندێكى نووسەربێتو هەمووى نووسەر نەبێت.

٣- جياوازى لەلايەندا: دژايەتى نيە لەنێوان هەموو مرۆڤێك نووسەرە واتە بەهۆى تواناييەوە، هەموو كەسێك نووسەر نيە واتە پێويست بكات هەمووى نوسەربێت.

وە بەپێى ئەوەى كە باسمانْ كرد ڕاگرتنى كاركردن بە ئايەتەكانى حوكمى بەندەو كەنيزەكەكان بنيات نراوە لەسەر كۆتايى هاتنى بەندەو كەنيزەكەكانو نەمانەوەيان لەڕووى شەرعييەوە، لەبەر ئەوە هەڵسو كەوت پێوەكردنيان بەكڕينو فرۆشتنو شتى تريش ناحەقىو ناڕەوايە، چونكە مرۆڤ شياوى مامەڵە پێوەكردن نيەو هەروەها دەست تێكەڵ كردنى سێكسى لەگەڵ كەنيزەكەكاندا بەتاوانى زينا هەژمار دەكرێت چونكە دەست درێژى كردنە سەريان هەڵوەشاوەتەوەو جياوازيش نيە لەنێوان زيناكردن لەگەڵ ژنێكداو ئەوەى ئەمرۆ بە كەنيزەك ناو دەبرێت، چونكە سيفەتى كۆيلايەتى هەڵوەشێنراوەتەوەو بەبێ گەڕانەوە كۆتايى پێ هێنراوە.[1]

[1] بۆ زانيارى زياتر سەيرى كتێبى (التبيان لرفع غموض النسخ في القرآن)ى نووسەرى ئەم كتێبە لاپەڕەكانى (٢٠)و دوايى.

بەشی چوارەم:
ڕێکخستنی مامەڵە کردن لەگەڵ کۆیلەدا لە قورئانی پیرۆزو سوننەتی پێغەمبەر ﷺ ژیاننامەی ئەوانەی کە شوێن سوننەتەکەی کەوتوون

لەم بەشەدا هەوڵ دەدەین چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ کۆیلەدا بەکورتی ڕوون بکەینەوە لە قورئانی پیرۆزو سوننەتی پێغەمبەرو ژیاننامەی خەلیفەکانی ڕاشیدینو هاوەڵەکاندا لەمیانەی ئەو ماوەی گواستنەوەیەدا کە ئەوپەڕی کۆتایی سەدەی یەکەمی کۆچی بووە، ئەویش لەم دوو تەوەرەدا کە دێت:

تەوەری یەکەم:
ڕێکخستنی حوکمی کۆیلەکان لە قورئاندا

قورئانی پیرۆز بەشێوەیەکی گشتی پێداگری کردووە لەسەر ڕەچاوکردنو چاودێری کردنی ئەو کەسانەی لەسەر زەویدا لاوازو بێ دەسەڵاتن لەناو ئەوانیشدا کۆیلەکان (بەندەو کەنیزەکەکان) بۆیە خوای گەورە لە ئایەتی (٥)ی سوورەتی (القصص)دا فەرموویەتی:

(وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ).

واتە: (ئێمەش دەمانەوێت چاکەی خۆمان بکەین لەگەڵ ئەوانەی لاوازو سووک کرابوون لەسەر زەویداو بیانکەین بە پێشەوای ئایینو بیانکەینە میراتگری موڵکوماڵی فیرعەون).

وە قورئان نە لە دوورو نە لەنزیکەوە ئاماژەی بەوە نەکردووە دیلەکان بکرێنە کۆیلە یان بکوژرێن یان دینیان بەسەردا بسەپێت، بەهەمان شێوەش بڕیاری لەسەر هیچ لقێك لەو لقانەی دیکە نەداوە کە دەڕژێتە ناو زەلکاوی بەندەو کەنیزەکەکانەوەو دەبێتە ئامرازێك بۆ درێژە پێدانی لە داهاتوودا، لەو ئایەتانەش کە چارەسەری حوکمی کۆیلەکانی کردووە ئەمانەن:

١- خوای گەورە لە ئایەتی (١٧٧)ی سوورەتی (البقرة)دا لە وەسفی چاكەو كردەوەی چاكەكاراندا دەفەرموێت:

(لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ).

واتە: (چاكەو كرداری باش ئەوە نیە ڕوویكەنە خۆرئاواو خۆرهەلاَت وەك ئەوەی گاورو جولەكەكان دەیلێنو خوویان داوەتە مەسەلەی قیبلە گۆڕانی موسڵمانان، بەڵكو چاكەو كردەوەی باش ئەوەیە مرۆڤ ئیمان بێنێت بەخوداو، بە پێغەمبەرو، بە ڕۆژی قیامەتو، بە فریشتەكانو، بەو كتێبانەی كە خودا ناردوونی بۆ پێغەمبەرانو هەروەها ماڵو سامانی خۆی ببەخشێت ئەگەر چی خۆشیشی بوێت بە خزمانو بێ باوكانو ڕێبوارانو سوالكەرانو بەو بەندانەی موحتاجی پارەو ماڵن بۆ ئازادكردنی خۆیان...).

٢- لە حاڵەتێكدا كە ترسی نادادپەروەری هەبێت بەرامبەر بە ژنەكان لەكاتی فرە ژنیداو بە پابەندبوونی پیاوەكە، پێویستە ژن هێنان لەیەك ژندا كورت بكرێتەوە، یان كەمكردنەوەی هاوسەرگیری لەگەڵ كەنیزەكەكاندا لەوانەی كە كڕاونو ئەو مافانەیان نیە كە ژنە ئازادەكان هەیانە نە لەبەشو نە لە نەفەقەو لە پۆشەتەكردنیاندا، خوای گەورە لە ئایەتی (٣)ی سوورەتی (النساء)دا فەرموویەتی:

(وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ).

واتە: (ئەگەر ترسان لەوەی دادپەروەری نەكەن لەگەڵ كچە هەتیوەكان كە مارەیان ببڕن ئەوا واز لە ئافرەتی هەتیو بهێننو ئەوانەی بەدڵتانن لە كچانی دیكە مارە بكەن، دوان یان سیان یان چوار، ئەگەر ترسیشیشتان هەبوو لەوەی لەنێوان ئەم ژنانەشتانا دادپەروەر نەبن ئەوا هەریەك ژن بێنن، یان لەگەڵ ژنە كەنیزەكە كوڕاوەكانتان ڕابوێرن...)،

شایەنی باسە ئەو كۆتو بەندەی لەم ئایەتەدا هاتووە ماناو چەمكێكی پێچەوانەی نیە، بەڵكو مرۆڤ بۆی هەیە كەنیزەكەكان مارە بكات ئەگەر چی ترسی نادادپەروەری كردنیشی هەبێت لەنێوان ژنەكاندا لە حاڵەتی فرەژنیدا.

٣- لە حاڵەتی نەبوونیو دەست کورتیدا کە نەتوانێت پابەندبوونە داراییەکانی هاوسەری جێبەجێ بکات ئەوا پیاوە ئازادەکان بۆیان هەیەو دەتوانن هاوسەرگیری لەگەڵ کەنیزەکەکاندا بکەن، خوای گەورە لە ئایەتی (٢٥)ی سوورەتی (النساء)دا فەرموویەتی:

(وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ). واتە: (کەسێکتان کە لەبەر هەژاری دەستی نەڕواتو نەتوانێت ژنە ئازادە موسڵمانەکان مارە بکات، با لەو ئافرەتە کۆیلە موسڵمانانەی کە موڵکی خۆتانن مارە بکات...).

وە ئەو مەرجەی کە باسی لێوەکراوە (هەژاریو دەست کورتی) هیچ تێگەیشتنێکی پێچەوانەی نیە بەڵکو دەکرێت کەنیزەکیش مارەبکرێتو هاوسەرگیری لەگەڵدا بکرێت ئەگەر چی پیاوەکە دەوڵەمەندیش بێت، بە پێچەوانەی بۆچوونی هەندێك کەسەوە وەك (الصاوی لەسەر تەفسیری الجلالین) ١/٢٠١٤).

٤- لەحاڵەتێکدا ئەگەر ژنی زیناکار کەنیزەکێکی مارەبڕاو بێت واتە شووی کردبێتو تاوانی زینای ئەنجام دابێت ئەوا سزاکەی نیوەی سزای ژنێکی ئازادی زینا کارەکە شووی کردبێتو مێردی هەبێت، هەر لە هەمان ئایەتی (٢٥)ی سوورەتی (النساء)دا خوای گەورە فەرموویەتی:

(فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ).

واتە: (ئەگەر ئەو کەنیزەکانە مارەتان بڕیون هاتو زینایان کرد ئەوا نیوەی ئەو سزایەیان بەسەردا جێبەجێ ئەکرێ کە بەسەر ژنە ئازادەکاندا جێبەجێ دەکرێت...).

وە ئەم ئایەتە ئاماژە بە هەڵوەشاندنەوە (نەسخ)ی بەرد باران کردن دەکات کە بە فەرمانی پێغەمبەر ﷺ جێگیر کرابوو بە ئایەتی (الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ) (النور/٢).

چونکە بەرد باران کردن وایە کوشتن کە کوشتنیش نیوەی نیە، وە ئێمەش پشتگیری ئەوە دەکەین چونکە سزای پیاوی زیناکارو ژنی زیناکار سەد دارە جا ئەگەر چی هاوسەرگیریان کردبێت یان نا، چونکە بەرد باران کردن کە پێغەمبەر ﷺ بڕیاری لەسەر دابوو لەسەر دابو لەسەر دابو نەریتی سەردەمی پێش ئیسلام واتە سەردەمی نەفامی

بنیان نرابوو، یان كاركردن بوو بە تەورات هەروەك زۆرێك لەكاروبارەكانی دیكە كە بەر لەهاتنی پێغەمبەر ﷺ بڕیاری لەسەر درابوو، پاش ئەوەش بەرد باران كردن سزایەكی قورس و بێ بەزەییانەیەو لەگەڵ دادپەروەری خواییدا ناگونجێت، ئەوەتا ئیسلام فەرمانی كردووە لەكاتی سەربڕینی ئاژەڵێك یان باڵندەیەكدا پێویستە چەقۆ كە زۆرتیژبێت بۆ ئەوەی ئازار نەچێژێت، چ جای مرۆڤ كە ئەو لەپێشترە بۆ ئەوەی لەكاتی جێبەجێكردنی كوشتنیدا ڕەچاوی ئاسانكاری بۆ بكرێت.

٥- قورئانی پیرۆز زیاد لەسزا سەرەكیەكەی كە بڕیار دراوە بۆ كوشتن وەك یەكێك لە ئامرازەكانی زاڵ بوون بەسەر كۆیلایەتیدا ئازادكردنی كۆیلەیەكیش بەسەر بكوژەكەدا فەرز كردووە، جا خوای گەورە لەو بارەیەوەو لە ئایەتی (٩٢)ی سوورەتی (النساء)دا فەرموویەتی:

(وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَّدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا).

واتە: (بۆ هیچ ئیماندارێك ڕەوا نیە موسڵمانێك بكوژێت، بەهەڵەو لەدەست دەرچوون نەبێت، جا ئەگەر موسڵمانێك بەهەڵە موسڵمانێكی تر بكوژێت ئەوە پێویستە لەسەری لە كەفارەتی ئەو كوشتنەدا بەندەیەكی موسڵمان ئازاد بكات هەروەها خوێن بایی كوژراوەكەش كە صەد حوشترە بە میراتبەرەكانی بدات، سامەگەر لەو خوێنباییە خۆش ببن و بیبەخشن خۆ ئەگەر كوژراوەكە لە قەومێك بوو كە دووژمنتان بوون بەڵام موسڵمان بوون ئەوا لە كەفارەتیدا پێویستە بەندەیەكی موسڵمان ئازاد بكرێت، وە ئەگەر كوژراوەكە لە قەومێك بوو كە لەنێوان ئێوەو ئەواندا پەیماننامەی ڕێكەوتن هەبوو ئەوە پێویستە خوێنباییەكەی بە میراتبەرەكانی بدرێت و بەندەیەكی موسڵمانیش ئازاد بكرێت، خۆ ئەگەر دەستی نەئەڕۆشت بەندەیەكی موسڵمانیش ئازاد بكرێت، جا ئەگەر دەستی نە ئەڕۆیشت بەندەیەكی موسڵمان ئازاد بكات پێویستە دوو مانگ لەسەریەك بەڕۆژوو بێت، ئەمە لای خواوە كراوە بەهۆی تەوبەی ئەو پیاوكوژە، خودا زانایەو كارەكانی پڕ حیكمەتن).

٦- قورئـانی پـیرۆز ئـازادکردنی کۆیلـەی وەك ئـامرازێکی دیکـەی زاڵبـوون بەسـەر کۆیلایەتیدا لە کەفارەتی (ظیهار)دا کە پێشتر باسکراوە فەرز کردووە هەروەها بۆ سوێند خواردنی درۆش کە پێشتر لە بابەتی ڕێگە چارەکانی قورئان بۆ نەهێشتنی یاسای کۆیلایەتی بەدرێژی باس لێوەکرا.

٧- قورئانی پیرۆز بەهای داهاتەکانی زەکاتی بۆ کۆیلـە جیـاریکردووە تـاوەکو لـەلای خاوەنەکـەی پـێ بکڕێتـەوە، ئەمـەش بەهـەمان شـێوە پێشـتر بەدرێـژی باسـی لێوەکرا.

٨- قورئانی پیرۆز وەسفی ئەو ئیماندارانـەی کـردووە کـە سـەرکەوتنو خۆشبەختیو دونیاو قیامەتیان بەدەستهێناوە لەوەدا کە خوای گەورە لە ئایەتـەکانی (١تـا٦)ی سوورەتی (المؤمنون)دا فەرموویەتی:.

(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ، الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ، وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ، وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ، وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ، إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ).

واتە: (بەڕاستی ئیمانـدارەکان ڕزگاریـان بـوە، ئـەو ئیماندارانـەی کـە لـە نوێژەکانیانـدا لەخواترسو ئارامن، کە لە گوتەو کرداری بێ سوودیش خۆیان لا ئەدەن، وە زەکـاتی مـاڵی خۆشیان دەرئەکەن، وە کە عـەورەتی خۆشـیان دەپـارێزن، تـەنها بـۆ هاوسـەری شـەرعی خۆیان یان کەنیزەکەکانیان نەبێت کە بەگوێرەی شەرع بـووبن بـە مـوڵکی ئـەوان بەڕاسـتی ئەوانە لۆمەیان ناکرێت ئەگەر بچنە لای ئەو جۆرە کەسانە).

ئەم ئایەتە ئاماژەو بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە خاوەن کەنیزەکەکە کـە مـوڵکی خۆیـەتی بۆی هەیە بەبێ گرێبەستی خاوسەرگیری بچێتە لای ئەوەش لەو ماوەی گواستنەوەدا کە بۆ گۆڕینی بارودۆخەکە دانراوەو تاکۆتایی هاتنی سیسـتمو یاسـای کۆیلایـەتی، بـەڵام لـەدوای کۆتایی هاتنی ئەو ماوەیەوە چوونە لای کەنیزەکەکان بەتاوانی زینا هەژمار دەکرێت.

٩- وە دەربارەی جیاکـاری لـەنێوان ئـەو کەسـانەدا کـە حـەرامن بەیـەکتریو کەسـی یـەکترن (محـارم) وە کەسـانی دیکـەداو وە ڕێگەپێـدانی تێکـەڵاوی لـەنێوان نێـرو مێکانـدا وە ڕێ پێنـەدانی دەرخسـتنی عـەورەت لەبـەردەم کەسـانی تـردا خـوای گەورە لە ئایەتی (٣١)ی سوورەتی (النور)دا فەرموویەتی:

(وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ).

واتە: (با ژنە ئیماندارەکان خۆیان داپۆشنو جوانیو خشڵو متومووروی خۆیان دەرنەخەن جگە لەلای مێردەکانیان یان باوکیان یان باوکی مێردیان یان کوڕی خۆیان یان کوڕی مێردەکانیان، یا برای خۆیان، یان برازاو خوشکەزای خۆیان نەبێت یان بۆ ژنانی لەخۆیان واتە ژنانی موسڵمان، یان بۆ ئەوانەی کە موڵکی خۆیانن واتە بەندەو کەنیزەکیان...).

١٠– قورئانی پیرۆز فەرمانی داوە بە سەرۆکی خێزانەکانو ئەوانەی بەرپرسن لەناو خێزانەکاندا مامەڵە لەگەڵ بەندەو کەنیزەکەکانیان ئەوانەی لە ماڵەکانیاندا خزمەت دەکەن وەك مامەڵەی منداڵەکانی خۆیان یان خزمەتکارە ئازادەکانیان بێت لەناو ماڵدا کاتێك دەچینە ژوورەوە بۆلایان بەسەریاندا دەگەڕێن لەڕووی مۆڵەت خواستن یان نەخواستن بۆ چوونە ژوورەوەوە لەکاتو حاڵەتە دیاریکراوەکاندا.

خوای گەورە لە ئایەتی (٥٨)ی سوورەتی (النور)دا فەرموویەتی:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ).

واتە: (ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە، با ئەو کەسانەی کە موڵکی ئێوەن، واتە بەندەی ئێوەنو ئەوانەی نەگەیشتوونەتە قۆناغی باڵغ بوون ئەگەر ویستیان بێنە ژوورەوە بۆناو ماڵ بۆلاتان لەسێ کاتدا تەقە بدەن لە دەرگاو پرستان پێ بکەنو لەو سێ کاتەدا بێ پرس کردنو ڕێگەدانیان نەیەنە ژوورەوە نەوەك ئێوە خۆتان پۆشتە نەکردبێتو لەگەڵ خێزانەکانتانا ڕاکشابن، بەر لە نوێژی بەیانیو نیوەڕوان کە جلەکانتان دەئەکەنو لەماڵەوە پشوو ئەدەنو دوای نوێژی عیشا کاتێك کە خۆتان ئامادە دەکەن بۆ نووستن، ئەم سێ کاتە، کاتی ڕووتین بۆ ئێوە، باشن ئەم کاتانە ئەگەر هەندێکتان بگەڕێن بەسەر هەندێکی دیکەتانداو هاتو چۆی یەکتر بگەن، نە بۆ ئێوە گوناهەو نە بۆ ئەوانیش، خوا بەم شێوەیە

ئایەتەکانی خۆتیان بۆ روون ئەکاتەوەو خوا زاناو خاوەن حیکمەتە). مەبەست لە ئایەتەکانی حوکمەکانی رەوشتو پەروەردەیە.

١١- قورئانی پیرۆز ئەوەی روون کردۆتەوە کە کەنیزەك پاش ئازادبوونی پلەو پایەی کەمتر نیە لەژنێك کە هەر لەبنەڕەتدا ئازادبووبێت، بەشێوەیەك کە پێغەمبەری خوا ﷺ هاوسەرگیری لەگەڵ دووان لە کەنیزەکەکان کردووە پاش ئەوەی کە بوونەتە موڵکی خۆیو ئازادی کردوون، سەرەڕای ئەوەش کە بەپێی ئەوەی مولکی خۆی بوونو بۆی هەبووە لەگەڵیاندا بخەوێت ئەوانیش (سەفیە)ی کچی (حی کوڕی ئەختەب لە وەچەی هارونی برای موسا بووەو یەکێك بوو لە ژنە بەدیل گیراوەکانی جەنگی خەیبەر) ئەوی تریشیان (جوریە) کچی (حەرثی خوزاعی بووەو بەرسابیتی کوڕی قەیس کەوتووەو پاشان خاوەندارێتی یەکەی گوازراوەتەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ پاش ئەوەی کە خۆیی پێ ناساندووە ئیدی ئەویش هەموو ئەوانەشی کەلە هۆزەکەی ئەوبوونو لەدەستی موسڵماناندا بوون لەلایەن پێغەمبەر ﷺ ئازاد دەکرێن، (عائیشە (رەزای خوای لێبێت) دەفەرموێت: (هیچ ژنێکمان لەو زیاتر نەبینیوە کە لەناو هۆزەکەی خۆیدا پیرۆزترو مەزنتر بێت، بەهۆی ئەوەوە سەد کەس لە بنەماڵەی بەنی موستەلەق ئازادکران) (جوریە) یەکێك بوو لە ژنە بەدیل گیراوەکانی هێرشو پەلامارەکانی سەر بەنی موستەلەق، خوای گەورەش لەو بارەیەوە لە ئایەتی (٥٠)ی سوورەتی (الأحزاب)دا فەرموویەتی: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ اللَّاتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ).

واتە: (ئەی پێغەمبەر ئێمە ئەو ژنانەتمان بۆ حەڵاڵ کردوویت کە مارەیی خۆیانت پێداونو ئەو کەنیزەکانەی کە موڵکی خۆتنو بە یاسای (فەی) داونی بەتۆ کە ئەو ئافرەتو دیلانەی جەنگی کافرانن کە بەرت کەوتوون...).

ئەم ئەندازەیە بە بەس ئەزانم لە خستنەرووی حوکمە قورئانیەکانی پەیوەست بە چۆنیەتی هەڵسو کەوت لەگەڵ کۆیلەکاندا، لە کۆتاییشدا بە پێویستی دەزانم ئەوە روون بکەمەوە کە ئەم ئایەتانەی کە باسکرانو ئەو ئایەتانەی دیکەش دەربارەی حوکمی کۆیلەکان (بەندەو کەنیزەکەکان) کار لەسەرکردنیان وەستاوە ئەویش لەسەر بنەمای

كۆتايى هاتنى مەبەستو هۆكارە مەبەست دارەكە كە بۆ ئەوە هاتووە تاوەكو چۆنيەتى مامەڵەكردن لەگەڵيان روون بكاتەوە بە پشتن بەستن بەوەى كە حوكم لەگەڵ هۆكارەكەيدا دەگەڕێت بەبوونو نەبوون، جا ئەگەر هۆكارەكە هاتەدى حوكمەكەش دێتەدىو ئەگەر هۆكارەكەش نەما ئەوا حوكمەكەش نامێنيت، وە كارپێنەكردنيشى لەسەر بنەماى (نەسخ) تيايدا كە بريتيە لە هەبوونى جۆيەيەك لەنێوان دەقى هەڵوەشێنەرو دەقى هەڵوەشێنراو (الناسخ والمنسوخ) وە سەلماندنى قورئان بۆ هەريەكەيان بە بەدواى يەكدا هاتنو سەلماندنى جواكەوتنى (ناسخ — هەڵوەشێنەر) لە (هەڵوەشێنراوەكە — منسوخ) لەسەرو بەندى هاتنە خوارەوەى دەقەكاندا.

پشت بەستن بەوەش ياساى كۆيلايەتى بەگوێرەى قورئانى پيرۆز رەتكراوەتەوە هەروەك پێشتر باسمان كرد، وە كاركردن بەو ئايەتانەى كە پەيوەستن بە حوكمى بەندەو كەنيزەكەكانەوە بۆ هەتاهەتايىو بێ گەڕانەوە راگيراوە، سەرەڕاى ئەوەش زۆريەى زۆرى موسڵمانان پابەندنەبوون بەو رەد كردنەوەيەى قورئان سەبارەت بە ياساى كۆيلايەتى هەروەك لەبەشى داهاتوودا ئەوە روون دەبێتەوە.

تەوەرى دووەم:

رێكخستنى مامەڵە كردن لەگەڵ كۆيلەدا لەسەردەمى پەيامى ئيسلام و هاوەڵانى پێغەمبەردا

پێغەمبەر ﷺو هاوەڵەكانى لە مامەڵەكردن لەگەڵ كۆيلەكاندا پابەندبوون بەوەى كە لە قورئاندا دابەزىو پاش دابەزينى ئايەتى (فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً) ئيدى هيچ كەسێك نەكرايە كۆيلە، وە ووتەيەك نەگوترا كە دانبنێت بە لقێك لەو لقانەى ديكەدا كە دەبوويە هۆكارى زيادبوونى زەلكاوى بەندەو كەنيزەكەكانەوە بەوەى كە ببێتە هۆيەك لە هۆيەكانى درێژە پێدانى، هەروەها قورئان كۆيلەكانى لەژێر دەستى بەزەيى گەورەكانياندا جێ نەهێشت تاوەكو مولكدارێك مامەڵە لەگەڵ مولكدارەكەى خۆيدا بكات وەك ئەوەى لەسايەى ياساو دابو نەريتە باوەكانى پێش ئيلامدا هەبوو.

بەڵکو پێغەمبەر ﷺ هاوەڵەکانی پابەندبوون بە ڕێبازو بەرنامەی قورئانەوە لە مامەڵەکردنیان لەگەڵ کۆیلەکاندا، لەجوانترینو ناوازەترین بەڵگەش لەسەر ئەم ڕاستیە ئەم فەرموودە پیرۆزانەی خوارەوەن:

١- پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی دا لە پاراستنی ژیاندا یەکسانی بکرێت لەنێوان بەندەیەكو کەسێکی ئازاددا کە ئەوەش یەکێکە لە ئامانجە پێویستەکان لەناو شەریعەتی ئیسلامیدا جا هەرکەسێك دەست درێژی بکاتە سەر ژیانی کۆیلەیەك یان شتێکی دیکەی کەمتر لەوە بەهەمان لەو سزایە سزا دەدرێت کە سزای کەسێکی دیکەی پێدەدرێت لەکاتێکدا کە دەست درێژی دەکاتە سەرژیانی موسڵمانێکی ئازاد، (حەسەن لە سەمرە)دا ڕیوایەتی کردووە کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (من قتل عبده قتلناه ومن جدع[1] عبده جدعناه).[2]

واتە: (هەرکەسێك بەندەکەی خۆی بکوژێت-دەیکوژینەوە، وە هەرکەسێك بەمەبەستی ئەتك کردن ئەندامێکی جەستەی بەندەکەی خۆی ببڕێت، ئەو ئەندامەی لەشی دەبڕینەوە).

وە لەڕیوایەتی (ئەبو داودو نەسائی)دا هاتووە (من خصا عبده خصيناه) (هەرکەسێك بەندەکەی خۆی بخەسێنێت، هەمان شتی لەگەڵ دەکەینەوە).

وە هیچ بەڵگەیەکیش لەسەر پێچەوانەی ئەو شتە نیە بەوەی کە لەم فەرمایشتە پیرۆزەی خوای گەورەدا هاتووە لەئایەتی (١٧٨)ی سوورەتی (البقرة)دا:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى).

واتە: (ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە بەخوداو پێغەمبەری خودا لە ئایینی ئیسلامدا ڕێوشوێنی تۆڵە سەندنەوەو حەق وەرگرتنەوەیان بۆ دانراوە کاتێك کە کەسێکتان لێ بکوژرێت ئەوەش بەم جۆرە لەجیاتی مرۆڤێکی ئازاد مرۆڤێکی ئازادو لەجیاتی بەندە بەندە ئەکوژرێتەوە مێینەش بە مێینە...).

---

[1] جدع الأنف واتە: لوتی بڕی.
[2] نيل الأوطار للشوكاني ٧/١٦٥.

وە ئەوەش لەدوو ڕووەوەیە یەكەمیان ئەوەیە كە ئەم ئایەتە پاش جەنگو كوشتاری نێوان دوو هۆز دابەزی كەبەر لەكتایی هاتنی كێشەو دوژمنایەتی نێوانیان موسڵمان بوو بوون، بە خێڵە بەهێزو بەتواناكەیان داوای لەخێڵە لاوازەكەیان دەكرد كە لەتۆڵەی بەندەكەیاندا حەق لەكەسێكی ئازادیان وەربگیرێتەوە وە نێرینەكەشیان بەرامبەر بە مێینەیەك جا قورئان ئەوەی ڕەد كردەوەو بڕیاری یەكسانی لەنێوان هەمواندا دەركرد.

لایەنی دووەمیش ئەو نازناوانەی كە لەم ئایەتەدا هاتوون چەمكو تێگەیشتنی پێچەوانەیان نیە یان كاری پێناكرێت لەبەر دژبوونی لەگەڵ ئەو واتاو مەبەستە ڕاشكاوانەی كە لەم ئایەتەدا هاتووە (وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ) (المائدة/٤٥) واتە: (لەتەوراتدا تۆڵەسەندنەوەمان فەرزكرد لەسەریان بەمجۆرە نەفسێك بەرامبەر نەفسێك).

وە ئەگەر ولتایەكی ڕوونو ئاشكرا دژبوو بە چەمكێكی پێچەوانە ئەوا لە كارپێكردندا یەكەمیان پێش دووەمیان دەخرێت چونكە لەو بەهێزترە هەروەها ئەوەش بەبەلگە دانانرێت كە ئەم واتا ئاشكراو ڕاشكاوانەی كە لەتەوراتدا هاتووەو پێش ئێمە دلنراوە نابێتە یاساو بەرنامە بۆ ئێمە، چونكە كار بەو ئایەتە دەكرێت لەسەر بنەمای ئەوەی كە ئەوە بەشێكە لە قورئانو بۆ ئێمەش دانراوە.

٢- پێغەمبەری خوا ﷺ بڕیاری دا بەئازادكردنی هەموو بەندەیەك كە هی ناموسڵمانەكانەو ئەگەر وازی لەوان هێناو پەیوەندی بە موسڵمانەكانەوە كرد، لە (ئیبن عەباس)ەوە فەرموویەتی: (پێغەمبەری خوا ﷺ لەڕۆژی تائیف دا هەموو ئەو بەندانەی ئازاد كرد كە لەلایەن بێباوەڕەكانەوە دەرچوونو هاتنەلای).[1]

٣- پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر بەتوندی لۆمەو سەرزەنشتی یەكێك لە هاوەڵە گەورەكانی خۆیی كرد كە (ئەبو زەری غیفاری) بوو كاتێك كە سووكایەتی بە بەندەكەی خۆی كرد بەوەی كە گوایا دایكی لە عەجەمەو عەرەب نیە، بۆیە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (یا ابا

[1] ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی كردووە لە نیل الأوطار للشوكاني ١١/٧.

نر انك امرء فيك جاهلية هم اخوانكم فمن كان أخوه تحت يده فليطعمه مما يأكل ويلبسه مما يلبس ولا تكلفوهم بما يغلبهم (ما لا يطيقونه) فأن كلفتموهم فاعينوهم).[1]

واته: (ئەی ئەبا زەڕ لەڕاستیدا تۆ کەسێکی هێشتا شتێکت لەسەردەمی نەفامی تێدا ماوە، ئەوانە برای ئێوەن، جا هەرکەسێك براکەی لەژێردەستیابوو با لەوخۆراکەی کە خۆی دەیخوات دەرخواردی ئەویشی بداتو هەمان ئەو پۆشاکەشی لەبەر بکات کە خۆی دەیخاتە بەری، ئیشێکیان پێ ڕامەسپێرن کە لەتوانایاندا نیە بیکەن، وە ئەگەر کارێکتان پێ ڕاسپاردن هاوکاریان بکەن).

(ئەبوزەڕ) ئەو سەرزەنشتەی پێغەمبەر ﷺ زۆر کاری تێکرد لەشێوەیەك هەر بەرگێکی دەپۆشی بەندەکەشی لەوەی لەبەردا دەبوو.

٤- پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێگری لەوە کرد کە خاوەنی کۆیلە بە کۆیلەکەی خۆی بڵێت ئەوە بەندەی منەو ئەوە کەنیزەکی منیە، بەڵکو پێویست بوو لەسەری بڵێت ئەوە کوڕە خزمەتکارەکەمەو ئەوە کچە خزمەتکارەکەمە وە بەو ناوەوە لەچەند ئایەتێکی قورئاندا ناویان هاتووە لەوانەش:

(وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ) (النساء/٢٥).

واته: (ئەگەر کەسێك لەئێوە لەبەر هەژاری دەستی نەڕواتو نەتوانێت ژنی داوێن پاکی موسڵمانی ئازاد مارە بکات با لەو ئافرەتانە کارە بکات کە کەنیزەکن‌و موڵکی خۆیەتی).

هەروەها خوای گەورە لە ئایەتی (٦٠)ی سوورەتی (الكهف)دا دەفەرموێت: (وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ). واته: (باسی ئەوەیان بۆ بکە ڕۆژێکیان موسا بە غوڵامەکەی خۆیی ووت...).

هەروەها ئیمامی موسلیم لەڕێگەی (العلاء کوڕی عبدالرحن) لەڕێگەی باوکیەوە ئەویش لە (ئەبو هورەیرەوە) ئەوەی زیاد کردووە کە پێغەمبەر ﷺ ئەوەشی فەرمووە: (کە هەمووتان بەندەی خوان‌و هەموو ژنەکانیشتان موڵکی خوان)[1].

---

[1] البخاري بشرح ابن حجر السقلاني فتح الباري ١٨/١١.

٥- پێغەمبەری خوا ﷺ بەندەكانیشی لەریزی بەرپرسەكاندا داناوە لە پاراستنی بەرژەوەندیە باڵاكانداو وای داناون ئەوانیش لەبەرپرسیارێتی دا بەرپرسن لەپاراستنی مافی كەسانی دیكەدا، (ئیبن عومەر) رەزای خوای لێبێت ریوایەتی كردووە كە گوێی لە پێغەمبەری خوا بووە ﷺ كە فەرموویەتی:

(كلكم راع ومسؤول عن رعيته فالامام راعٍ مسؤول عن رعيته والرجل في اهله راعٍ وهو مسؤول عن رعيته والمرأة في بيت زوجها راعية وهي مسؤولة عن رعيتها والخادم(العبد) في مال سيده راع وهو مسؤول عن رعيته).

واتە: (هەمووتان پارێزەرو بەرپرسن لەژێر دەستەكانتان، وە ئیمام پارێزەرو بەرپرسە لەژێر دەستەكانی خۆیو هەروەها پیاو لەناو خیزانەكەیدا پارێزەرەو بەرپرسیشە لەژێر دەستەكانیو ژنیش لەماڵی مێردەكەیدا پارێزەرەو بەرپرسە لەوانەی وان لەژێر دەستیداو خزمەتكاریش بۆ ماڵو موڵكی گەورەكەی خۆی پارێزەرەو ئەویش بەرپرسە لەوەی لەژێر دەستیدایە).

هەروەها نموونەی ئەو مافانەی كە ئازادەكان هەیانبوو وە كۆیلەكانیش سوودیان لێوەردەگرتو مومارەسەیان دەكردن لەسەردەمی پەیامی ئیسلامو هاوەڵانی پێغەمبەردا ﷺ ئەمانە بوون:

٦- جوان هەڵسو كەوت كردن لەژیانی كۆمەڵایەتیداو پاراستنی لە دەستدرێژی كردنە سەری جا ئەو دەستدرێژیكارە گەورەكەی بێت بیكاتە سەر بەندەكەی یان بەندەكەی بیكاتە سەر گەورەكەی، بەرادەیەكی وا كە سزاو تۆڵە سەندنەوەدا لەدەستدرێژیە تاوانكاریەكاندا جیاوازی لەنێوان كەسێكی ئازادو كۆیلەیەكدا نەبوو بەپێی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە:

(وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ) (لە تەوراتا تۆڵەسەندنەوەمان بەمجۆرە لەسەریان فەرزكرد: نەفس بەنەفسێك). (المائدة/٤٥).

جا زاراوەی نەفس شێوازی گشتگیرانەیە چونكە (ئەلفو لامی) نێرو مێ یان لەنێوان ئازادێكو كۆیلەیەكدا هەروەها لەنێوان بچووكو گەورەدا.

---

[١] هەمان سەرچاوەی پێشوو (٥/١٨٠)

٧- ڕێگەدان بە کۆیلەکە بتوانێت هاوسەرگیری لەگەڵ ئافرەی ئازاددا بکات هەروەك هاوسەرگیری پیاوێکی ئازاد لەگەڵ ئافرەتێکی ئازادو کۆیلەشدا ئەوەش بەپشت بەستن بەم فەرمایشتەی خوای گەورە کە لە ئایەتی (٣٢)ی سوورەتی (النور)دا فەرموویەتی:

(وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ).

واتە: (ژنانێ کە هی خۆتانن‌و شوویان نەکردووە بیاندەن بەشوو، وە ژن بۆ پیاوچامانی بەندەکانی خۆتا بێنن‌و کەنیزەکە چاکەکانتان بدەن بەشوو، ئەگەر ئەمانە هەژارو نەداریش بن‌و نەتوانن ئەرکی ژن‌و ماڵداری بەڕێوە ببەن، خوا لە گەورەیی‌و ڕەحمەتی خۆی دەوڵەمەندیان دەکات، خوا بەری نازو نیعمەتی بەرفراوانەو لەبڕانەوە نایەت‌و ئاگاداری هەموو شتێکەو پێی دەزانێ).

٨- لەماوەی گواستنەوەی گۆڕینی باروبۆخەکەدا (الفترة الأنتقالية) ژن هێنان‌و تەڵاقدان لەدەسەڵاتی پیاوەکەدا بوو بەبێ دەستێوەردانی خاوەن بەندەکە بەپێی ئەوەی کە (ئیبن ماجە لە سونەنەکەی خۆیدا لە ئیبن عەباسەوە ڕەزای خوای لێ بێت دەیگێڕێتەوە کە پیاوێك هاتە لای پێغەمبەر ﷺ و پێی ووت: (ئەی پێغەمبەری خوا گەورەکەم ژنە کۆیلەکەی خۆیی لێ مارە بڕیوم‌و ئێستاش دەیەوێت لەیەکمان جیابکاتەوە، جا پێغەمبەری خوا چووە سەر میمبەرەکەو فەرمووی: (ابها الناس ما بال احدكم يزوج عبده امته ثم يريد ان يفرق بينهما، انما الطلاق لمن اخذ بالساق).[1]

واتە: (ئەی خەڵکینە ئەو کەسەتان چی بەسەر هاتووە کە ژنە کۆیلەکەی خۆی لە بەندەکەی مارە دەبڕێت‌و پاشانیش دەیەوێت لەیەکیان جیا بکاتەوە لەڕاستیدا تەڵاق مافی ئەو کەسەیە کە...)

واتە تەڵاقدان لەم حاڵەتەدا مافی مێردەکەیە نەك گەورەکەی، وە کاتێك مارەبڕین‌و تەڵاقدان کەوتبوونە ژێر دەسەڵاتی خاوەن بەندەکەوە ئەوەی بەپێی داب‌و نەریت‌و یاساکانی پێش ئیسلام بووە.

---

[1] ئیبن ماجەو دارالقطني ریوایەتیان کردووە- نیل الأوطار شرح منتقى الأوضبار للشوكاني ٢٦٨/٦.

٩- ئیسلام ڕێگەی دا بەخاوەنی بەندە تاوەکو ڕێگە بەکۆیلەکەی بدات کە مومارەسەی کاری بازرگانی بکات هەروەك چۆن لێپرسراو یان دادگا لەبەرامبەر کەسێکی ئازادی ناتەواوو ناشایستەدا ئەو مافـو دەسەڵاتەی پێدەدرێت.

١٠- مافی سکاڵاکردن دراوە بە کۆیلە ئەگەر لەلایەن گەورەکەیەوە یان هەرکەسێکی دیکەوە چ ئازادبێت یان کۆیلە ڕووبەڕووی ئازارو دەستدرێژی کردنەسەر ببێتەوە.

١١- سوننەتی پێغەمبەرایەتی بڕیاری یەکسانی داوە لەنێوان کۆیلەو ئەندامانی خێزانی گەورەکەیدا لەڕووی شوێنی نیشتەجێ بوونو خواردنو پۆشاكو ڕێز لەیەك گرتنو ڕاسپاردنیان بەو کارانەی کە لە سنووری هێزو توانایدایەو وەشتی دیکەش لە پێداویستیە ئایینیو دنیاییەکانیان، بەپێی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە کە لە ئایەتی (٣٦)ی سوورەتی (النساء)دا فەرموویەتی:

(وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ).

واتە: (عیبادەت بۆ خوا بکەنو هیچ جۆرە هاوبەشێکی بۆ بڕیار مەدەن، نەبتو نە غەیری بت، لەگەڵ دایكو باوکتانا چاك بنو ئازاریان مەدەنو زۆر بەڕێزەوە دڵیان ڕاگرن، لەگەڵ خزمو خوێشدا چاك بنو یارمەتیان بدەن، بەزەییتان بە هەتیواندا بێتەوە، لەگەڵ دراوسێی نزیكو دراوسێی دوورتانا چاك بن، یارمەتی ڕێبوارو لەماڵو کەسو کار دابڕاو بدەن، لەگەڵ ئەو بەندەو کەنیزەکانەدا کە هی خۆتانن مامەڵەو هەڵسو کەوتتان با چاك بێت...).

لەڕاستیشدا پێغەمبەر ﷺ لە فەرموودەکانی خۆیدا جەختی لەسەر ئەوە کردۆتەوە لەوانەش: (اخوانكم خولكم(عبيدكم) جعلهم الله تحت ايديكم ولو شاء لجعلكم تحت ايديهم فمن كان اخوه تحت يده فليطعمه مما يطعم ويلبسه مما يلبس ولا تكلفوهم مما يغلبهم فإن كلفتموهم فأعينوهم).

واتە: (براکانتان بەندەکانتانن خوای گەورەش خستوونیەتە ژێر دەستی ئێوەوە ئەگەر ئارەزووی بکردایە ئێوەی دەخستە ژێر دەستی ئەوان، جا هەرکەسێك براکەی لەژێر دەستیایەتی با لەوخۆراکەی بداتێ کە خۆی دەیخواتو لەو پۆشاکەی لەبەر بکات

کەخۆی دەپۆشێتو کارێکیان پێ مەسپێرن کە لەتوانایدا نیە ئەنجامی بدەن، وە ئەگەر کارێکتان پێ سپاردن هاوکاریان بکەنو یارمەتیان بدەن).

١٢-وە پێغەمبەر ﷺو هیچ کام لەهاوەڵەکانیشی لەجەنگدا هیچ دیلێکیان نەکوشتووەو زۆریشیان لێ نەکردوون ببنە موسڵمان، وە ئەگەر هەندێك دیلیش کوژرابن لەبەر ئەوە بووە کە خیانەتی گەورەیان کردووە بەدەست تێکەڵکردنو یارمەتیدانی دوژمنانی ئیسلام پاش ئەوەی کە موسڵمان بوونی خۆیانیان ڕاگەیاندووەو نهێنی موسڵمانەکانیان زانیوەو پاشان هەڵگەڕاونەتەوەو پەیوەندییان بە دوژمنانەوە کردۆتەوەو ئەگەر بۆجاری دووەم کەوتبنەوە دەستی موسڵمانەکان کوژراون ئەوەش نەك لەبەر ئەوەی کە دیلی جەنگ بوون بەڵکو لەبەر خیانەتە گەورەکەیان بووە.

١٣- لەڕاستیشدا پێغەمبەر ﷺ ڕێگەی سۆزو بەزەیی لەگەڵ دیلەکاندا گرتۆتە بەر بەم شێوەیە:

أ-دیل بەدیل کردن.

ب- ئازادکردنی هەندێك لەدیلەکان لەبەرامبەر قەرەبوویەکی داراییدا.

ت- ئازادکردنی نەدارو کەم دەرامەتەکانیان بەبێ بەرامبەر.

پ- ئازادکردنی هەندێکی تریان لەبەرامبەر ئەوەدا کە هەندێك لە منداڵە موسڵمانەکان فێری خوێندنەوەو نووسین بکەن، ئەوەش لەبەر ئەوە بووە کە پێغەمبەرمان ﷺ گرنگی پلەو پایەی زانست دلوە کە فەرمانی لەویارەوە بۆ دابەزی لە یەکەم ئایەتدا کە بۆی هاتە خوارەوە: (اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ) (العلق/١) (لەگەڵ هێنانی ناوی ئەو خودایەی خۆتا کە دروستکردنی هەموو دروستکراوێك کاری ئەوە بخوێنە).

١٤-وە کاتێك شاری مەککەی ڕزگارکرد بە دانیشتوانەکەی فەرموو هەمووتان ئازادن، وە جگە لە چەند کەسێکی کەم نەبێت کەس لە مەککەدا نەکوژرا، ئەوانەش بەهۆی ئەوەوە بوو کە پێشینەی خیانەتی گەورەیان دژ بە ئیسلام لەسەر بوو، لەڕاستیشا هاوەڵانی پێغەمبەرو ئەوانەی شوێن پێی ئەوانیان هەڵگرت جوانترین نموونەیان خستەڕوو لەجوانیو چاکی مامەڵەکردنیان لەگەڵ کۆیلەکانداو بەزەیی هاتنەوە پیایاندا، چونکە کۆیلەی ژێردەستەی خاوەنەکەی ئەگەر موسڵمان بوایە برای ئایینی یان بوو هەروەها لەڕووی مرۆڤایەتیشەوە برایان بوو ئەگەر نا موسڵمان بوایە، وە

زەلیل کردنو ڕسواکردنی چ بەقسەیان بەهۆی هێزەوە کارێکی نەویستراوو ناپەسەند بووە، وە کۆیلە لەڕوانگەی ئیسلامەوە مرۆڤێکە کە قورئان ڕێزی لیّ گرتووە بەو ڕێزەی کەبەبیّ جیاوازیو جیاکاری لە هەموو مرۆڤێکی ناوە، وە کۆیلە دەرهاویشتەو کتوپڕو کاتییەو دروستکراوی مرۆڤی سەرەتاییو درندەیەو بەدووری نێوان ئاسمانو زەوی دوورەلەوەوە کە ئیسلام دانی پێدابنێتو بەشێوەیەکی ڕێگەپێدراوو هەمیشەیی بڕیاری لەسەر بدات.

١٥–خەلیفەی دووەم (عومەری کوڕی خەتاب) ڕەزای خوای لیّ بێت بە (عەمری کوڕی عاص)ی والی میسری ووت کاتێك کە کوڕەکەی (عەمر) لە (قیبطی)یەکە پێش کوڕەکەی (عەمر) کەوتبوو (ئەی عەمر ئەمە لەکەیەوە مرۆڤەکانتان کردۆتە بەندە لەکاتێکدا کە دایکیان بە ئازادی ئەوانی هێناوەتە دونیاوە؟).

بەشی پێنجەم:
هەڵس و کەوت کردنی موسڵمانەکان لەگەڵ کۆیلەدا پاش کۆتایی هاتنی ماوەی گواستنەوە (الفترة الأنتقالیة)

بەداخو پەژارەوەیە کە دەڵێین زۆربەی موسڵمانان پابەندنەبوون بەو هەڵوەشاندنەوە روونو ئاشکرایەی قورئان سەبارەت بە کۆیلەکان کە بۆ هەتا هەتاییو بەبێ گەڕانەوە بڕیاری لەسەردا، وە ئەو هەڵوەشاندنەوەیەش لەڕاستیدا تەنها بۆ موسڵمانەکان نەبوو بەڵکو بۆ ئەوانو کەسانی جگە لەوانیش بوو لەناو خێزانی مرۆڤایەتیدا، چونکە قورئان دەستووری جیهانی هەموو مرۆڤایەتیە وەك ئەوەی کە لە زۆرێك لە ئایەتەکانیدا قورئان پێداگری لەسەر ئەوە کردووە لەوانەش: خوای گەورە لە ئایەتی (١)ی سوورەتی (الفرقان)دا فەرموویەتی: (تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا).

واتە: (گەلێك گەورەو پایەدارە ئەو خوایەی قورئانێکی پیرۆزی وای ناردووەتە خوارەوە بۆ سەر پێغەمبەر کە ڕاستیو درۆو حەقو ناحەق لێك جیادەکاتەوە بۆ ئەوەی ئەهلی جیهانەکانی پێ بترسێنێ لەو ڕۆژەی خوا سزای خراپەی لەخراپەکاران تیا ئەسێنێتەوە.).

هەوەرها لە ئایەتی (١٠٧)ە سوورەتی (الأنبياء)دا دەفەرموێت: (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ).

(ئەی موحەممەد تۆیشمان بە هیچ حاڵێ نەناردووە بە ڕەحمەتو خێرو بەرەکەت نەبێ بۆ هەموو ئەهلی جیهان، بۆ تێرکردنی خواپەرستیو خوابەیەك زانینو فێری زانستو ڕەوشتی چاك بوون).

بەڵکو موسڵمانەکانیش هەروەك نا موسڵمانەکان هەڵسو کەوتیان لەگەڵ کۆیلەکاندا چ بەندەبووبێت یان کەنیزەك هەڵسو کەوتی موڵکدارێك بووە لەگەڵ موڵکەکەیدا لەو ماڵو داراییە گوازراوەتەوەو نەگوازراوەیەکی کە هەیبووە، بەڵکو تەنانەت لەدەست درێژی کردنە سەر ژیانیشی لەلایەن کەسێکی ئازادەوە جا چ گەورەکەی بوبێت یان کەسێکی دیکە تۆڵەی لێ نەسەنراوەتەوە لەسەر بنەمای نەبوونی هاوسەنگی لەنێوانیاندا.

هەروەها موسڵمانەكانیش وەك ناموسڵمانەكان ڕێگەیان بەخۆیان دابوو لەگەڵ كەنیزەكەكانی خۆیاندا بخەونو بەبێ گرێبەستی هاوسەرگیری بچنە لایان، وە ئەم هەڵسو كەوت كردنە پێچەوانەی قورئانو سوننەتو كۆڕای هاوەڵان بەردەوام بوو، وە كۆیلەكان بێ بەش كران لە كەسایەتی یاسایی‌و شایستەیی پێویستو تەواو (واتە لەمافو ئەركدا دەسەڵاتی هەبێت) وە نەمافی هەبوو نە ئەركو پابەندی، وە مافی ئەوەشی نەبوو سكاڵا بكات ئەگەر دەستدرێژی بكرێتە سەر، هەروەها شیاوی ئەوە نەبوو ژنی ئازاد مارەبكاتو نەشی ئەتوانیماڵو موڵك پیكەوە بنێت، وە هەموو ئەوەی دەستی دەكەوت دەبوویە موڵكی گەورەكەی‌و تا بەم شێوەیە بارودۆخی كۆیلەكان درێژەی كێشا لە هەردوو جیهانی ئیسلامی‌و نائیسلامیدا تاوەكو ئەوكاتەی كە ئەم سیستەمە قێزەونە بەدەستووری یاسا دانراوەكانو جاڕنامەكانی مافی مرۆڤ لەسەردەمی مۆدێرنەدا هەڵوەشێنرایەوە هەروەك لەكۆتایی ئەم بەشەدا پشت بەخوا لێی دەكۆڵینەوە وە سەرچاوەی ئەم هەڵە گەورەیەش كە جیهانی ئیسلامی تێكەوت كە پابەندنەبێت بەوەی كە قورئان لەزۆرێك لە ئایەتەكانیدا دەربارەی ڕەدكردنەوەی كۆیلایەتی بڕیاری لەبارەیەوە دا چەندین هۆكاربوو لەوانەش:

یەكەم: موسڵمانەكان پێیان وابوو كە قورئان بە كۆیلەكردنی دیلی جەنگی لەسەر بنەمای حەق بەحەق ڕەد نەكردۆتەوە، بەڵكو ئەگەر دوژمن دیلێكی موسڵمانی كردە كۆیلە ئەوا لایەنی ئیسلامیش مافی ئەوەی هەیە دیلەكانی دوژمن بكاتە كۆیلە، وە ئەم بۆچوونەش لەزۆر ڕووەوە ڕاست نیە لەوانەش:

١- یاسا لەهەموو وولاتانی دونیادا كۆیلایەتی هەڵوەشاندەوەو وای دانا مامەڵەكردن بە كۆیلەوە تاوانێكە سزای لەسەر دەدرێت لەسەر ئاستی نێونەتەوەیی‌و ناوخۆیشدا.

٢- قورئان نە لەنزیكو نە لەدوورەوە وە نەبەئاشكراو نەبە نلڕاستەوخۆ ئاماژەی بە دروستی بەكۆیلەكردنی مرۆڤێكی ئازاد نەكردووە هەرهۆیەكی هەبووبێت.

٣- پێغەمبەرمان ﷺ بەدرێژایی ژیانی خۆی لەپاش دابەزینی ئایەتی (فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً) (محمد/٤) هیچ دیلێكی دوژمنی نەكردۆتە كۆیلە، ئیتر تاكەكانی ئوممەتەكەی چۆن مافی ئەوەیان هەیە دیل بكەنە كۆیلە؟

٤- حەق بەحەق كردن لەنێوان دوولایەنی وەك یەكو هاوسەنگدا دەكرێت، لەكاتێكدا كە یەكێك لە لایەنەكانی بابەتەكە بریتیە لەخوای گەورەو لایەنەكەی تریش بریتیە

لە بەندەیەکی دوژمن بە حوکمی خوایەو لەبەرامبەر حوکمی بەندەدا بەرامبەرکێی پێ ناکرێت، بەتایبەتیش لایەنێك کە لەبنەڕەتەوە پابەندنیە بە یاساکانی خواوە، پاش هەڵوەشاندنەوەی بە یەك کردن (حەق بەحەق) نەمایەوە.

دووەم: موسڵمانان پێیان وابوو ئەو بەندەی لەووڵاتێکی دیکەی نا ئیسلامیەوە هاوردە دەکرێت مامەڵە لەگەڵ کردنی وەك ئاژەڵێکی بن دەست لەلایەن قورئانەوە هەڵنەوەشێنراوەتەوە، بەڵکو قورئان بەندەی دیل گیراوی حەرام کردووە (واتە ئەوەی کە بەدیل دەگیرێتو دەکرێتە کۆیلە)، وە ئەوەش بەهەمان شێوە هەڵەیە چونکە قورئان کۆیلایەتی کۆیلایەتی حەرامکردووە بەبێ دیاریکردنو جیاوازی چونکە وەك ئەوەی باسمان کرد حەرامکردنی کۆیلایەتی تایبەت نەبوو بە موسڵمانانەوە بەڵکو بۆ هەموو جیهان بوو بەگشتی، جا ئەوەی دەربارەی موسڵمان هەڵیوەشاندۆتەوە سەبارەت بە هەموو ئەندامانی خێزانی مرۆڤایەتیش بە هەڵوەشێنراوەو حەرامکراو هەژمار دەکرێت.

سێیەم: ئەو موسڵمانانەی کە بەلایەنی مانەوەی کۆیلەدا دەچوون پێیان وابوو هەتا ژیان لەسەرگۆی زەوی هەبێت ئەوا کۆیلایەتی لەڕێگەی لەدایکبوونو بۆماوەییەوە (وراثة) ناچێتە چوارچێوەی ئەوەی کە قورئان تایبەت بە لقەکانی زەلکاوی کۆیلایەتی هەڵیوەشاندۆتەوە، وە ئەوەش بە هەمان شێوە هەڵەیەکە لێ خۆشبوونی نیە، چونکە قورئان کۆیلایەتی بۆهەتاهەتایەو بەبێ پاشگەزبوونەوە هەڵوەشاندۆتەوە، ئیتر ژنو مێردی کۆیلە لەکوێن تاوەکو منداڵەکانیان وەك خۆیان بەکۆیلەیی بمێنێتەوە؟

کێ بەرپرسە لە پابەندنەبوون بە هەڵوەشاندنەوەی کۆیلایەتی لەلایەن قورئانەوە؟

بەرپرسیارێتی پابەندنەبوونی موسڵمانان لەپاش ئەوەی گواستنەوەوە بەو هەڵوەشاندنەوەی کۆیلایەتیە لەلایەن قورئانەوە تا هەڵوەشاندنەوەی بەپێی یاسا دەکەوێتە ئەستۆی فەرمانڕەوا موسڵمانەکانو زانایانی شەریعەتەوە، وە لەسەر ئەم بنەمایە دیراسەکردنی بابەتەکە بەسەر فەرمانڕەواکانو دووەمیش بۆ لێکۆڵینەوە لەبەرپرسیارێتی زانایانی ئیسلامو سێ یەمیشیان بۆ هەڵوێستی یاساو ڕێسا دانراوەکان.

تەوەری یەكەم:
بەرپرسیاریتی دەسەلاتداران
لە هەلس و كەوت كردن لەگەل كۆیلەكاندا

دەست دەكەین بە دیراسەكردنی بابەتەكە بەپێی ڕیزبەندی لەڕووی كاتو سەردەمەوە بەم شێوەیەی لای خوارەوە:

یەكەم: لەسەردەمی ئومەویەكاندا (٦٦١- ٧٥٠ زایینی):

سەرپێچی كردنی ئومەویەكان بۆ قورئان تەنها لەوەدا كورت نابێتەوە كە پابەند نەبوون بەهەڵوەشاندنەوەی سیستەمی كۆیلایەتی یەوە، بەڵكو لەزۆر ڕووەوە ناووبانگی بێگەردی ئیسلامیشیان شێواند لەوانەش:

١- گۆڕینی سیستەمی حوكمڕانی كە مۆركێكی كۆماریو شێوازێكی ڕاوێژكاری هەبوو بۆ سیستەمی پاشایەتیو فەرمانڕەوایی تاكە كەسی، بە گواستنەوەی دەسەڵات لە باوكەوە بۆ كوڕ لەسەر بنەمای میراتگری نەك شایستەییو لێهاتوویی.

٢- گۆڕانكاری لەشێوازی ژیانیاندا لەشوێن پێ هەڵگرتنی جوانو باشی پێغەمبەری خوا ﷺو هاوەڵەكانی بۆ لاسایی كردنەوەو شوێن پێ هەڵگرتنی پادشاكانی فارسو ڕۆم لەڕابواردنو زاڵبوونی لایەنی مادی بەسەر مەعنەویداو گرنگیدان بە خواستە دونیاییەكانو وە گەڕانەوە بۆ سەردەمی بەرلەهاتنی ئیسلام لە مامەڵەكردن لەگەڵ كۆیلەدا، وە لەوەی كەلەسەردەمی خۆیانداو لەمیانەی ماوەی گواستنەوەدا كردویانە دەكرێت بیانوویان بۆ بهێنرێتەوەو ببەخشرێن، بەڵام پاش كۆتایی هاتنی ئەو ماوەیە هیچ بیانوویەكیان بۆ نیە، وە كاتێك كە دەوڵەتی ئومەوی دامەزرا ژمارەی كۆیلەكان بەهۆی فتوحاتەوە زیادی كرد ئەوەش لەڕێگەی بەكۆیلە كردنی دیلەكانی جەنگەوە كە قورئان چارەنووسیانی دیاری كردبوو لەبەرەڵاكردنو ئازادكردنیان یان بە پیاوەتیو منەت لەسەركردنیان یان بە ئاڵوگۆڕپێ كردنیان، وە بازرگانیكردن بەكۆیلەی بەدیل گیراو (ئەوانەی بەدیل گیرابوونو كرابوونە كۆیلە) وە ئەوانەی كەلە وڵاتەكانی ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاواوە هاوردە دەكران پەرەی سەندو، وە بازاڕەكانی دیمەشقو

قاهیرەو ئەسکەندەریەو بەغداو بەسرەو کوفەو ئەو وولاتانەی دیکەش کە کەوتبوونە ژێر دەستی وولاتە ئیسلامیەکانی سەردەمی ئومەوی بە کۆیلە ناوبانگیان دەرکردبوو[1] وە لەناو ئەو بەندانەدا کەسانی رۆشنبیرو هونەرمەندو پیشەگەری شارەزایان تێدابوو، بەوەش ژیانی شارەکان لەرووی ئاوەدانیو پیشەسازییەوە پێیان بوژانەوەو کارابوون، وە بازرگانانی کۆیلەکان دەستیان کرد بەفێرکردنی ژنە کۆیلەکانو راهێنانیان لەسەر گۆرانی ووتنو مۆسیقاو هەموو کۆرو کۆبوونەوەکانی خۆشیو رابواردن پڕبووبوونو کۆشکی خەلیفەکان ماڵە دەوڵەمەندەکانیان پێ رازێنرابوونەوە.[2]

ئا بەم شێوەیە ژیانی عەرەبەکان بەرەو قۆناغێکی نوێ گۆڕاو دەستیان دایە رابواردنو خۆشگوزەرانی کە لەسەردەمی خەلیفەکانی راشدیندا لێیان قەدەغەکرابوو، وە عەرەب لە سروشتی خۆیاندا حەزیان لە گۆرانییەو ئینجا کۆیلەکانیش بەبەندە کەنیزەکەکانیانەوە بە چەندین جۆی گۆرانیەوە هاتنە بەردەستیانو بۆ یەکەمجاریش توێژێك کۆیلە دەرکەوتن کە ئاوازی فارسیو رۆمیان بە ئاوازی نوێ دەوتەوە[3].

دووەم: سەردەمی عەبباسی (٧٥٠-١٢٥٨ زایینی)

عەباسییەکان دەچنە سەر عەباسی مامی پێغەمبەر ﷺ لەراستیشا بازرگانیکردن بەکۆیلەوە لەدەوڵەتی نەوەکانی عەباسدا گەشەی سەندو خەڵکی دەستیان دایە کێبڕکێ کردن لەسەر کەنیزەکی جوانو زۆرێکیش لە خەلیفەکانو شازادەو گەورەکان شەیداو هۆگریان بووبوون، تەنانەت (خاتوو زوبەیدە)ی دایکی (ئەمین) چەند کەنیزەکێکی بۆ کوڕەکەی هەڵبژاردبوو کە بەناوی کچە بەندەکان ناسرابوون، وە خەلیفەکانیش دەستیان دابوویە کڕینی کوڕی بەندەی منداڵکارو جوانترین جلو بەرگیان لەبەر دەکردن، وە کەسێکی وەك (هارونە رەشید ٧٨٦–٨٠٨ز) کاتێك کە دەچوویە دەرەوە چوارسەد کەس لەو کوڕە بەندانە لەملاو لەولایەوە دەرۆیشتنو چەکی ناسراوی ئەوکاتەیان هەڵگرتبوو بۆ ئەوەی

---

[1] الرق: للترمانینی، سەرچاوەی پێشوو لاپەرە (٩٩).

[2] عبدالسلام محمد هارون لاپەرە (١٩)و دوای ئەو، ئیبن ئەسیر ٣٤/٦، رسالة الجاحظ في المفاخرة بالجواري والغلمان کە لەبەشی دووەمی پەیامەکەی (الجاحظ)دا بلاوکراونەتەوە.

[3] الأغاني للأصنهاني ١٧٠/٥.

بەرگری لێ بكەنو ڕووبەڕووی ئەو كەسە ببنەوە كە لەسەر ڕێگە ڕووبەڕووی خەلیفە دەبێتەوە، وە كۆیلە فرۆشەكان پەنایان دەبردە بەر چەندین جۆری فێڵو داپۆشین بۆ شاردنەوەی نەنگیو كەموكورتی كۆیلەكان بەتایبەتیش كەنیزەكەكان، وە پەنایان دەبردە بەرگۆڕینی دەمو چاویانو كوڵمە زەردەكانیان سوور دەكردنو قژیان لوول دەكردن وە جۆرەها شتی دیكەی هەڵخەڵەتێنەر (تەزدێنی) دەڵێت: هەموو ساڵێك یەكەم ڕۆژی بەهارو بۆماوەی چل ڕۆژ بازاڕێكی كۆیلە دادەنرا پێی دەوترا (بیلە)و خەڵكی لە هەموو لایەكی ئەمپەڕو ئەوپەڕی ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاواو باشوورو باكوورەوە بۆی دەهاتنو لەو بازاڕەدا بەندەو كەنیزەكی گرانبەهای تێدابوو كە نرخەكانیان ئەوەندە بەرزبوو بە هەزاران دینار بوو، بۆ نموونە (خەلیفە مەهدی) كەنیزەكێكی كڕی كەناوی (بصیص) بوو بە حەڤدە هەزار دینارو بەبێ مارەبڕین لەگەڵیا دەخەوتو (عەلی كوڕی مەهدی) لێ لەدایكبوو.[1] هەروەها (جەعفەری كوڕی سولەیمان) كەنیزەكێكی شین باوی لەخاوەنەكەی (ئیبن رامی) كڕی بەهەشتا هەزار درهەم[2] وە (واثق) كەنیزەكێكی كە بە (قلم الصاریة) بانگ دەكرا لە نووسەرەكەی خۆی (صالح بن رشید) كڕی بە دەهەزار دینار،[3] هەروەها (خەلیفە مەئمون) عورەیبی گۆرانیبێژی كڕی بە پێنج هەزار دینار.[4] وە (وەزیر ئیبن واثق) كەنیزەكێكی گۆرانیبێژی كڕی بە سیانزە هەزار دینار.[5]

ئابەم شێوەیە ملیۆنەها دینار لەگەنجینەی دارایی موسڵمانان لەلایەن فەرمانڕەوایانی عەباسییەوە خەرج دەكرا بۆكڕینی گۆرانیبێژو كەنیزەكی جوان، ئەم كارەش لەكۆتاییدا بووە هۆی لەبەریەك هەڵوەشانی خیلافەتی عەباسیو پاشان نەمانو لەناوچوونی.

---

[1] نهاية الأرب ٦٩/٥.
[2] الأغاني للأصفهاني ٦٤/١٥.
[3] نهاية الارب ٦٨/٥.
[4] الأغاني ٥٤/٢١.
[5] المنتظم ٢٩١/٦.

سێیەم: سەردەمی عوسمانی (١٢٩٩-١٩٢٣ ز):

خێڵە تورکەکان لەسەدەی حەوتەمی زایینیەوە هاتنە ناو ئیسلامو موسڵمان بوون، وە عوسمانیەکانی سەرەتا دەیانویست ئەو منداڵانەی کە بەدیل دەیانگرن پاش باڵغبوونیان لەجەنگدا بەشداریان لەگەڵدا بکەن، وە بازرگانیکردنی کۆیلە لەسایەی خیلافەتی عوسمانیدا لەبرەودابوو، بەپلەی یەکەمیش پشتی بە دیلەکان بەستبوو، لەڕاستیشدا بەندەو منداڵو خەسێنراوەکانو کەنیزەکەکان لەکۆشکی سوڵتانەکانی عوسمانیو ئەمیرو فەرمانڕەواکاندا بەکاردەهێنران،[١] وە لەناو کۆشکی سوڵتانەکاندا چاودێرێك هەبوو سەرپەرشتی کاروباری کۆیلەکانی دەکرد پێی دەوترا (کیخیا– کوێخا) وە ئەوانەش کە سەرپەرشتی خەساندنی بەندەکانیان دەکرد لەو سەردەمەدا پێیان دەوترا (ئاغەدات).

لەبازاڕی کۆیلەکانیشدا کۆیلە فرۆشەکان کۆیلەکانیان بەچەند جۆرو بەشێك جیادەکردەوە ئەوەش بەگوێرەی جوانیەکانیانو تایبەتمەندێتی یەکانیان وە هەریەکەشیان بەپێی تایبەتمەندی خۆی نرخێکی بەرزی هەبوو.

دەرکەوتنی تاوانی خەساندن لەجیهانی ئیسلامیدا:

ڕێگەیەکی وەحشیگەرانەو دڕندانەو تاوانێکی قێزەون دەرحەق بەمرۆڤایەتی سەری هەڵدا کە بریتی بوو لەتاوانی خەساندنو ئەوەش بەچەند شێوەیەکی جۆراو جۆر جێبەجێ دەکرا لەوانەش بڕیمی هەردوو (گونی بەندە) کە بریتی بوو لە دەرهێنانیانو کوتانەوەیان بەبێ دەستکاریکردنی زەکەر کەپێی دەوترا (الوجل) وە بڕینی زەکەر پێی دەوترا (الجب).

ئەم ڕێگەو شێوازانە لای گەلانی کۆنی ڕۆژهەڵات ناسراوبوون، وە بابلیەکانو ئاشوورییەکانو فارسەکان منداڵە دیلەکانیان دەخەساندو پاشان ئەم خووە ناشیرینە گوازرایەوە بۆ جیهانی ئیسلامیو لەگەڵ ئەو بەندانەدا بەکاردەهێنرا کەلەناوماڵاندا ئیشیان پێدەکرا بەتایبەتیش ماڵی فەرمانڕەواکان بۆ ئەوەی بێخەمی ژنو کچەکانیان بن، بۆ زانیاریش قورئان ئازاردانی هەموو مرۆڤێكو ئاژەڵێکی بەبێ بیانوو حەرام کردووە پێغەمبەر

---

[١] امری الحرب عبرالتأریخ الاستاذ عبدالکریم نرحان لاپەڕە (١٤٨)و دواتر.

ﷺ فەرموويەتى: (مـن خصـي عبـده خصـيناه)[1] (هەركەسـێك بەندەكـەى بخەسـێنێت دەيخەسێنين).

مرۆڤى خەسێنراو بێ بەش دەكرێت لە ژن هێنانو هەموو پەيوەندييەكى ژنو مێردايەتى ئەوەش زيان پێگەياندنيەتىو دواجاريش بەناشيرينى دەردەكەوێتو هەموو ناشيرينو نەخوازراوێكيش لە شەريعەتى ئيسلامدا حەرامكراوە.

دەگێڕنەوە لەنێوان (٣٠) بەندەدا كەخەسێنران بۆ ئەوەى خزمەتى ژنەكانى سولتانى مەراكش بكەن، (٢٨) كەسيان مردن.[2]

تەوەرى دووەم:

بەرپرسياريێتى زانايانى ئيسلام لە پابەندبوونى موسلمانان بە هەلوەشاندنەوەى كۆيلايەتى لەلايەن قورئانەوە

زانايـانى ئيسـلام (ڕەحمـەتى خوايـان لێ بێـت) لەسـەرەتاى دەركـەوتنى ئيسـلامەوە خزمەتيان بە شەريعەتى ئيسلامىو موسلمانان كردووە، خزمەتێك كە قەڵەم دەستەو سانو زمان كەم توانايە لەڕوونكردنەوەى ئەو خزمەتەو دياريكردنى ڕەهەندەكانى، بەشێوەيەك كە سەرمايەيەكەى فيقهى وا مەزنيان بۆ بەجێ هێشتووين كە ئەگەر يەك بخرێتو ڕێك بخرێتو پـاك بكرێتـەوە لـە نموونـە كـۆنو بەسەرچـووەكانى وەك بەنـدەو كـەنيزەكو وە ئـەو ڕاوبۆچـوونانەى لێ دووربخرێتـەوە كـە لەگـەڵ گەشەسـەندنى شارسـتانێتى مرۆڤايەتيـدا ناگونجێت ئەوا دەبێتە سەرچاوەيەكى بەپيت بۆ ياساكانى وولاتانى ئيسلامىو نائيسلاميش، وە ئەم سەرمايە فيقهيە تۆماركراوو تۆمارنەكراوە بۆ خاوەنەكانيان ڕاوبۆچـوونو سـەبارەت بەشوێن كەوتنو پەيڕەوى كردنەو جێبەجێكردنيشى وەك قورئانى پيرۆزو فرمانـە بەشـوێن كەوتنو پەيڕەوى كردنى جێبەجێكردنيشى وەك قورئـانى پـيرۆز فرمانـە بەشـوێن كـەوتنو پەيڕەوى كردنى ڕاى زانايان وەك لەئايەتى (٧)ى سوورەتى (الأنبياء)دا هاتووە:

---

[1] نيل الأوطار ١٥/٧.
[2] مصطفى الجواري، الرق في التأريخ وفى الاسلام لاپەڕە (١٣١).

(فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ). واتە: (دەی ئەگەر خۆتان نازانن لەو کەسانە بپرسن کە ئاگایان لەو کتێبانە هەیە کە لەڕێگەی پێغەمبەرانەوە بۆ خەڵکمان ناردوون).

وە پرسیار ئاراستەی ئەو زانایانە دەکرێت کە لەژیاندانو شارەزای بارودۆخی سەردەمەکەی خۆیەتی، وەناوی مەزهەب نە لەقورئانو نە لەسوننەتی پێغەمبەر نە لەژیانی خەلیفەکانی ڕاشدین دا نەهاتووە، بەڵکو زیاتر لەسەد ساڵ بەسەر چەرخی زێڕینی ئیسلامدا تێپەڕیو هیچ مەزهەبێکیش چ تۆمارکراوو چ تۆمارنەکراو لە ئارادانەبوو تاوەکو موسڵمانان پابەندبن پێیەوە، ئەوەتا خەلیفەی یەکەم گەورەمان (ئەبوبەکر) (ڕەزای خوای لێ بێت) کاتێك پرسیاری (الكلالة– میراتی) لەم ئایەتەی قورئاندا لێدەکەن کە خوای گەورە فەرموویەتی: (يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ). (النساء/١٧٦).

واتە: (داوای حوکمی خوات لێ ئەکەن دەربارەی چۆنیەتی میراتی (کەلالە)، تۆ پێیان بڵێ: خوا حوکمەکەیتان بۆ ڕوون دەکاتەوە، ئەگەر کەسێك مردو منداڵی نەبوو وە خوشکێکی هەبوو ئەو خوشکە نیوەی میراتی مردووەکە ئەبات، ئیتر خوشکەکە خوشکی دایكو باوکی بێت یان تەنها لەباوکەوە خوشکی بێت جیاوازی نیە، خۆ ئەگەر خوشکەکە مردو منداڵی نەبوو ئەوا براکەی میراتی لێ ئەبا، هەروەها ئەو کەلالەیە کەباسکرا ئەگەر دوو خوشکی هەبوو ئەوا دوو بەش لەسێ بەشی میراتەکەی ئەبەن، خۆ ئەگەر خوشکی تەنها نەبوون بەڵکو خوشكو برابوون ئەوا نێرینە دوو ئەوەندەی بەشی مێینە ئەبات، خودا ئەو حوکمەتان بۆڕوون دەکاتەوە نەبادا گومڕابن، خودا ئاگای لەهەموو شتێك هەیەو هیچی لێ رون نابێت). (شایەنی باسە (کەلالە) بەو کەسە دەوترێت بمرێتو باوكو دایكو باپیرو کوڕو کچی لەدوا بەجێ نەمابێت، چونکە کەسی لەوجۆرە زۆر ماندوو شەکەتو دڵ زویرە کە نەباوكو نە دایك و نە باپیری نیە).

(ئەبوبەکر) فەرمووی: وای بۆ دەچم (ئەگەر ڕاستم کردو پێکام ئەوە لەخواوەیە وە ئەگەر هەڵەش بووم ئەوە لە شەیتانەوەیە) کە لالە بریتیە لە میراتی کە لەڕێگەی باوكو کوڕییەوە نەبێت.

وە کاتێك پرسیار کرا لەهاوەڵێ بەڕێزو زانای مەزن (عبدالله کوڕی مەسعود) (ڕەزای خوای لێ بێت) دەربارەی مارەیی‌و میراتی بۆ ژنێك کە مارەکرابێت‌و مارەیی بۆ دیاری نەکرابێت وە پیاوەکە پێش ئەوەی بچێتە لای بمرێت.

عبدالله ووتی: (وای بۆدەچم ئەگەر ڕاستم کردو پێکام ئەوە لەخواوەیە، وە ئەگەر هەڵەش بووم ئەوە خەتای خۆمەو لەخۆمەوەیە وە لە کوڕی دایکی بەندەیەکەوەیە) (ئەو ژنە بەبێ کەم‌و زیاد مارەییەکەش‌و میراتیەکەشی ئەبات).

بەهەمان شێوە زانایانی مەزهەبەکانیش بەناوی مەزهەبەکەوە حوکمیان نەداوە بەڵکو بەناوی ڕاوبۆچوونەوە قسەیان کردووەو هیچ یەکێکیشیان بانگەشەی ئەوەیان نەکردووە شوێن ئەوان بکەون، بەڵام سەبارەت بە مەسەلە فیقهییەکانیش لەبنەڕەتەوە شوێن ئەوان بکەون، بەڵام سەبارەت بە مەزهەبە فیقهییەکانیش لەبنەڕەتەوە قوتابخانەی فیقهی بوون، قوتابخانەی خاوەن ڕاوبۆچوونەکانیش ڕابەرەکەیان ئەبوحەنیفە بووە (ڕەحمەتی خوای لێ بێت)و بارەگاکەشی لە شاری کوفە بووە، بۆیە بەو ناوەشەوە ناونراوە چونکە پشتی بەڕاو بۆچوون بەستوە جیا لەفەرموودە، ئەوەش بەهۆی دەرکەوتنی هەزاران کەسەوە لەعێراقدا کە بەناوی پێغەمبەرەوە ﷺ فەرموودەیان هەڵبەستووە، وە لایەنگرانی ئەم قوتابخانەیە کاریان بەهیچ فەرموودەیەك نەکردووە ئەگەر لەسەدا سەد دڵنیا نەبووبن لەڕاستی‌و دروستی فەرموودەکە، وە قوتابخانەی شارەزایانی فەرموودەش (اهل الحدیث) پێشەواکەیان ئیمام مالیك بووە (ڕەحمەتی خوای لێ بێت)و بارەگاکەشی لە مەدینەی منەوەرە بووە وە هۆی ناونانەکەشی بەو جۆرە بریتی بووە لە پابەندبوون بە فەرموودەکانی پێغەمبەرەوە ﷺ بەرلەوەی پەنا ببرێتە بەر دەربڕینی ڕاوبۆچوون ئەوە لەبەر ئەوەی ئەو هۆکارەی کە لە عێراقدا هەبوو لەناو مەدینەو شوێنەکانی دیکەی دورگەی عەرەبیدا بوونی نەبوو.

وە قوتابخانەی (نێوەند)یش وەك قوتابخانەی (ئیمام شافعی) (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) فەرموودەو ڕاوبۆچوونیان پێکەوە گرێ دەدا.

پاشان‌و پاش وەستانی ئیجتیهادکردن لەنیوەی چوارەمی سەدەی کۆچیدا ئەو قوتابخانە فیقهیانە گۆڕان بۆ مەزهەی فیقهی ئەوەش بەفووپێداکردنیان لەلایەن لایەنگرەکانیانەوە کە قوتابی‌و شوێنکەوتەیان بوون، بەجۆرێك هەریەکە لەوکەسانەی کەسەر بەیەکێك لەو قوتابخانانە بوون بووبوونە پارێزەرو بەرگریان لە مەزهەبەکەیان دەکرد، واشیان

دائەنا ئەو ڕاوبۆچوونانەی کە لەقوتابخانەکەی ئەواندا هەیەو ئەو بۆی چووە جیا لە قوتابخانەکانی دیکە هەر ئەوە حەق‌و ڕاستی یە، بەشێوەیەك دەمارگیری مەزهەبی گەیشتە ئاستێك کە هەندێك لەگەورە زانایانی وەك (کەرخی حەنەفی) ڕەحمەتی خوای لێ بێت بڵێت: ئەگەر ڕاوبۆچوونێکی مەزهەبەکەمان واتە (حەنەفی) پێچەوانەبوو لەگەڵ دەقێکی قورئاندا ئەوا ئەو دەقە بەهەڵوەشاوە لەقەڵەم دەدرێت یان دەسکاری کراوە[1]، هەروەها وەك (الصاوی) لە تەفسیری (الجلالین)دا: (ناکرێت شوێن هیچ ڕاوبۆچوونێك بکەویت جگە لەچوار مەزهەبەکە ئەگەر چی لەگەڵ قسەی هاوەڵان‌و فەرموودەی دروست‌و ئایەتیشدا یەك بگرێتەوە، وە ئەوەی لەو چوار مەزهەبە بچێتە دەرەوە ئەوا کەسێکی گومڕاو گومڕاکارەو لەوانەیە ئەو کارەشی بەرەو کوفر ببیات)[2] چونکە دەستگرتن بە ڕواڵەتی قورئان‌و سوننەتەوە لەبنەماکانی کوفرکردنە.

منیش بە (الصاوی) دەڵێم: ئەویش بەوقسەیەی کەسێکی گومڕاو گومڕاکاریشە.

وەبەوەی موسڵمانان فتوای پێدەدەن گەیشتوومەتە ئەو بڕوایەی کە عەقڵی ئەو کەسانەی بەناوی ئیسلامەوە قسەدەکەن دابەشدەبێت بەپێنج جۆرەوە:

جۆری یەکەم: عەقڵە بەردینەکان ئەوانەن کە هەرشتێك لەمەزهەبەکەیاندا هەبێت لە عەقڵیاندا جێگیر بووە، بەشێوەیەك هەموو شوێنکەوتەیەکیان بەرگری لەهەموو هەڵەو ڕاستیەکی مەزهەبەکەی دەکات وەك ئەوەی بەشێك لەسروشتی خۆی بێت، باوەڕی بە جیاکردنەوەی نێوان هەڵەو ڕاستی نیە لەهەموو ئەو شتانەی کە لەمێشکیدا کۆبووەتەوە.

جۆری دووەم: عەقڵە خاوەکان ئەوانەن کە بانگەشەی ئەوە دەکەن تاوەکو موسڵمانان لاسایی ڕاوبۆچوون‌و یاسا نائیسلامیەکان بکەنەوە، چونکە بەبۆچوونی ئەوان پێشکەوتوو شارستانین.

جۆری سێیەم: عەقڵە هەڵتەکێنەرەکان کەوەك بۆمبی هەڵتەکێنەرو تێکدەر (عبوة ناسفة) وان‌و بانگەشەی ئەوە دەکەن کە هەموو ئەو سەروەتە فیقهییەی کە پێشینە چاکەکان بەجێیان هێشتووە هەڵبوەشێتەوەو بگەڕێنەوە بۆلای قورئان‌و سوننەتی پێغەمبەر ﷺ

---

[1] تأسيس النظر للربوس.

[2] پەراوێزی (الصاوی) لە تەفسیری (الجلالین) بەرگی/٢ لاپەڕە (١٠).

بەبێ ئەوەی شایستەی ئەو گەڕانەوەیەی هەبێت وە خاوەنی ئەوجۆرە عەقڵانەش بە (سەلەفی وەهابی) ناودەبرێن.

جۆری چوارەم: عەقڵە نەرمەکان ئەوانەن کە هێشتا مێشك شۆرینیان بۆ نەکراوەو هێشتاش زەمینەیەکی لەباروچاکن بۆئەوەی لەداهاتوودا هەمووچاکەیەك پەسەندبکەن. ئەوانیش مێشکە لاوەکان لە قوتابیانی کۆلێژە ئاینیەکانن.

جۆری پێنجەم: عەقڵە کۆشش کەرەکان ئەم جۆرەش زۆرکەمنو داوای ئەوە دەکەن پێداچوونەوە بەڕای مەزهەبەکاندا بکرێتو باشو پەسەندی هەندێکیان بدرێت بەسەر هەندێکی تریاندا بۆ ئەوەی کامیان گونجاوترە بۆ موسڵمانان سەبارەت بە بارودۆخەکەیان ئەوەیان دەستی پێوە بگیرێت، وە لای کەسیش مەترسی پێچەوانەی چوارەمو پێنجەمەوە کە ئەم دوو جۆرە عەقڵەیان جێگەی ئومێدێکی بەهێزن بۆ موسڵمانان تاوەکو سوودیان لێ وەربگرن، وە بۆجیاکردنەوەی ئەوەی باشە ئەوەی کە باش نیە وە دەستگرتن بەو بنەما گشتیە باوەڕپێکراوەوە کە دەڵێت:

(گۆڕینی حوکمەکان بەگۆڕینی کاتو سەردەم نکوڵی لێناکرێت).

وەیەکێك لە بەرپرسیاریتی زانایان بەشێوەیەکی گشتی پابەندنەبوونیانە بەوەی کە قورئان بڕیاری لەبارەیەوە داوە لە هەڵوەشاندنەوەی کۆیلایەتیدا بۆ هەتاهەتایەو بەبێ گەڕانەوەش، پاش ئەوەی زەلکاوی بەندەو کەنیزەکەکانی بەووشك کردنی لقەکانی وشك کرد، ئەو لقانەی کە هۆیەکانی مانەوەو درێژە پێدانیان دەبەخشییە ئەو زەلکاوە، دوای ئەوەش پابەند نەبوونیان بەو حوکمانەی کە قورئان بەدەقی یەکلاکەرەوەو نەگۆڕێ بەڵگەکانیەوە بڕیاری لەسەر دابوو، وە سەرپێچی کردنیشیان بۆ قورئان لەڕەگو ڕیشەی مەزهەبە فیقهیو پراکتیزەکانیانەوە دەبێت بەم شێوەیەی لای خوارەوە:

سەرپێچیکردنی زانایان:

وە سەرپێچیکردنی قورئان لەلایەن زانایانەوە لەدوو ڕووەوەیە: لەڕووی بنەما فیقهی یەکانەوە، وە لەڕووی بەجێهێنانە فیقهییەکانەوە.

یەکەم: لەرووی بنەماکانەوە:

کۆمەڵێك لەزانایان لەناونیشاندا زانایانی مەزهەبەکانی (حەنەفی)[1] و (مالکی)[2] و (شافیعی)[3] و (حەنبەلی)[4] بنەمایەکی فیقهی پێچەوانەی دەقە قورئانیە ئاشکراکان داهێناوە کە ئەوەیە (ئیمام یان سەرۆکی وڵات) بۆ مامەڵە کردن لەگەڵ (دیل)دا ئەم بژاردانەی لەبەردەستدایە:

١- بەکۆیلەکردنی دیلەکە.

٢- کوشتنی دیلەکە.

٣- زۆرکردن لەدیلەکە بۆ موسڵمان بوون.

٤- سەپاندنی سەرانە بەسەریدا ئەگەرهاتو ناموسڵمان بوو.

هەڵبژاردەی یەکەم: (بەکۆیلەکردنی دیل) لەبەر ئەم هۆکارانەی خوارەوە هەڵەیە:

١- لە قورئانی پیرۆزدا ئایەتێك نیە بەڵگەبێت لەسەر دروستی بەکۆیلەکردنی دیل نەبەدەربڕینی ئاشکراو نەبەویستنو نەبەهێماو نەبە ئاماژە، یان بەچەمکی پەسەندکردن یان چەمکی پێچەوانە، پاشانیش بەکۆیلەکردن خۆی لەخۆیدا تاوانەو ناکرێت قسە لەسەر ڕێگەپێدانی بکرێت بەدەقێکی قورئانی نەبێت وەبەهیچ شێوەیەکیش لە قورئاندا دەقی لەوجۆرە نیە.

٢- قورئان چارەنووسی دیلی لە ئازادکردنیدا یەکلایی کردۆتەوە بەشێوەیەك خوای گەورە فەرموویەتی: (فإمّا منّاً بعدُ وإمّا فداءً).

٣- پێغەمبەرمان ﷺ لەژیانی خۆیدا هیچ مەکردۆتە کۆیلە موسڵمان بوبێت یان بتپەرست، ئەهلی کیتاب بووبێت یان سەرباز، پاش دابەزینی ئەو ئایەتە یەکلاکەرەوەی کەباسمان کرد.

---

[1] بدائع الصنائع، رد المحتار على الدر المختار، شرح تنوير الابصار.

[2] الشرح الكبير للدردير مع حاشية الدسوقي/٢/٤٩١-٤٩٢، القوانين الفقهية لإبن جزي/ الكتاب السابع/في الجهاد، الباب الثامن في الغنائم/ص١٤٥. بداية المجتهد لإبن رشد /٢/١٨٢.

[3] المهذب لابن إسحاق الشيرازي/ السير /٢/٢٣٦. المغني المحتاج للخطيب الشربيني/السير/ ٤/٢٠٢.

[4] المغني مع شرح الكبير/١٣/١٥. زاد المعاد لابن قيم الجوزية /٥/٦٠٥٩.

٤- پاش دابەزینی ئایەتی ناوبراو هیچ کام لەخەلیفەکانی ڕاشیدینو سەرکردە سەربازیەکان هیچ دیلێکیان نەکردۆتە کۆیلە، وە بەکۆیلە کردن زەلیل کردنو بێ نرخ کردنی مرۆڤە کە خوای گەورە ڕێزی لێناوە ئەوەش دروست نیە بە بەلگەیەکی شەرعی نەبێت، هیچ بەلگەو بیانوویەکیش بۆ ئەوە نیە.

هەڵبژاردەی دووەم (کوشتنی دیل) ئەوەش هەڵەیە بەم بەلگانەی خوارەوە:

١- کوشتنی بەناحەق یان لەچوارچێوەی تۆڵەدا نەبێت پێچەوانەی فەرمایشتی خوای گەورەیە کاتێك کە لەئایەتی (٣٢) سوورەتی (المائدة)دا فەرموویەتی:

(مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا).

واتە: (هەرکەسێك کەسێك بکوژێك بێ ئەوەی قیصاصی لەسەر بێت یان خراپەی لەسەر زەویدا کردبێت یان هاوبەشی بۆخوا پەیداکردبێت یان ڕێگری کردبێت لەخەڵكو ڕاوو ڕووتی کردبێت، ئەوە بکوژەکە وەك ئەوە وایە هەموو ئادەمیزادەکانی کوشتبێ).

٢- پێچەوانەی ئەو ئایەتەی قورئانە سەبارەت بە چارەنووسی دیل لەئازادکردنیدا بەمنەت کردنو پیاوەتی بێت یان بەرامبەر بەقەرەبوویەك.

٣- کەسی بەدیل گیراو بەئارەزووی خۆی بەشداری لەجەنگدا نەکردووە، بەڵکو بەفەرمانی دەسەلاتێکی بالا بەزۆر هاتووە بۆ جەنگ، بۆیە کوشتنی کارێکی ڕێگە پێنەدراو نایاساییە.

٤- کوشتنی دیل وەك تۆڵەکردنەوە لەلایەنی دەستدرێژیکار پێچەوانەی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورەیە: (قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ أَبْغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ) الأنعام/١٦٤.

واتە: (ئەی موحەممەد تۆ بڵێ: ئایا لەخودای تاکو تەنیا بەولاوە بگەڕێم بەدوای خودایەکی تردا بیپەرستمو بیکەمە هاوبەشی خوا؟! کە خودای تاكو تەنیا پەروەردگاری هەموو شتێکەو هیچی تر جگە لەخۆی شایەنی پەرستن نیە؟ بێگومان نەخێر، دیارە مرۆڤ هەرخراپەیەك بکات زیانەکەی هەر بۆخۆیەتیو سوودی پێ ناگەیەنێت، ئێوەش ناتوانن گوناهی من بگرنە ئەستۆی خۆتان، چونکە هیچ تاوانبارێك تاوانی یەکێکی تر هەڵناگرێو هەرکەس تاوانی خۆی بەگەردنی خۆیەوەیە جا لەڕۆژی

قیامەتا هەمووتان ئەگەڕێنەوە بۆلای خودلو خودا ئەو شتانەتان بۆڕوون ئەکاتەوە کە جیاوازیتان تیایدا هەبوو، لەو ڕۆژەدا ڕاستی لەناوەڕاستیو چاکەکار لەخراپەکار جیادەکرێتەوە).

٥- پێغەمبەرمان ﷺ ڕێگری کردووە لە کوشتنی ژنو منداڵ لەکاتی جەنگدا، جا چۆن کوشتنی دیل دروستە ئەگەر ژن بێت یان تەنانەت کەسێك بێت لەکاتی بەدیل گرتنیدا لەخوار تەمەنی باڵغ بوونەوەبێت؟!

هەڵبژاردەی سێیەم: (زۆرکردن لە دیل لەسەر ئیمان هێنان)

هەروەها ئەمەش ناڕەوایە بەپێی ئەم بەڵگانەی خوارەوە:

١- ئیمان لەدوو ڕەگەز پێکدێت، یەکێکیان مەعنەویە بڕوایەکی براوەو کۆتایی پێهاتووی نەگۆڕە بەخوا کە لەگەڵ واقیعو ئەو کارە نادیارو پەنهانیانەش کە لێی جیا دەبێتەوە هاوتاو چوون یەکە، وە ڕەگەزی دووەمیشیان مادییە کە بریتییە لە کردەوە چاکەکان وەك خوای گەورە لە ئایەتەکانی (١-٣)ی سوورەتی (العصر)دا فەرموویەتی:

(وَالْعَصْرِ، إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ، إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ).

واتە: سوێند بە چەرخی زەمان هەموو مرۆڤەکان ژیان بەخەسارو زەرەرمەندن تەنها ئەوانە نەبێت ئیمانیان هێناوەو کردەوەی چاکیان کردووەو یەکترییان ڕاسپاردووە بیروباوەڕو گوفتارو ڕەفتاریان ڕاستو دروست بێتو یەکترییان ڕاسپاردووە لەبەرامبەر گوناها خۆیان بگرنو گوناه نەکەن، یان کە لەڕێی خوادا تووشی دەردوبەلا دەبن خۆ ڕاگرین).

٢- زۆرکردن لەدینو ئیمان هێنان پێچەوانەی دەقی قورئانە بەپێی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە (لا إكراه في الدّين) (زۆرکاری لە وەرگرتنی ئاییندا نیە).

وە زارلوەی (إكراه) پێناس نەکراوەو کەوتۆتە باری نەریّ کردنەوە (نفی)و هەموو حاڵەتەکان دەگرێتەوە، پاشان خوای گەورە لۆمەی پێغەمبەرەکەی خۆیی کرد کاتێك لەبەر خاتری خۆیان ویستی زۆر لە هەندێك لە خەڵکی ناو هۆزەکەی بکات تا ئیمان

بهێنن‌و خوای گەورەش فەرمووی: (وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ) يونس/٩٩.

واتـە: (ئەگـەر خـوا بیویسـتایە هـەموو ئـەهلی سـەرزەوی ئیمانیـان دەهێنـاو کەسـیان نەدەمایەوە کە بەبێ ئیمان بێ، بەڵام خودا خواستی ئەوەی نـەبووە بۆیـە شـتی وا نابێـت، ئایا تۆ ئەتەوێت بەزۆر هەموو خەڵکی بکەیت بە ئیماندار؟).

پیتی هەمزە(أ) لەم ئایەتەدا بۆ پرسیارکردنی نکولّی کـراوە لەزانسـتی رەوانبێژیـدا لـە (نەهی- رێگری) بەهێزترە.

٣- زۆرکـردن لەسـەر هەرکەسـێك لـە ئیمـان هێنـان وادەکـات مرۆڤێکـی دووڕوو لەکۆمەڵگـەدا دروست ببێت، چـونکە ڕواڵـەتی پێچـەوانەی ناخیـەتی، وە کەسـی دووڕووش لەناو کۆمەڵگەدا لە کافرێکی دیارو ناسراو مەترسیدار ترە.

هەڵبژاردەی چوارەم: سەپاندنی سەرانە بەسەر (ذمیل)دا:

پێچەوانەی حیکمەتی سەرانەیە لەسەرەتای دەرکەوتنی ئیسلامدا، ئەوە بۆ ئەوەبوو کـە ناموسڵمانەکان ئەوانەی سەرانە دەیگرتنەوە بەشداریان لەو شەڕانەدا نەدەکرد کە بـەرگری کردن بوو لەئیسلام، وە ناموسڵمانەکان ئەرکی ئەو بەرگری کردنەیان لەسەر فەرز نەکرابوو، هەروەها وەك پارەی کاش وابوو کە لەکاتی لە خزمەتی سەربازی بەزۆردا دەدرێتە دەوڵەت. ئەو کەسانەی سەرانە دەیگرتنەوە ئەو خزمەتەیان لەسەر نەبوو، بەڵام ئەمڕۆ ئەو حیکمەت‌و هۆکارەی سەرانە نەماوە، چونکە موسڵمان‌و ناموسڵمان لە هـەموو وڵاتێکدا وەك یـەکن لـە خزمـەتکردن بـە وڵاتەکـەیان، بـۆ بـەرگریکردن لـەدین‌و ژیـان‌و نـاموس‌و سـەروماڵی هاووڵاتیەکانیان، وە بنەمایەکی بنەڕەتی شەرعیش هەیە کە زانایان لەسەری ڕێککەوتوون دەڵێت: (هەموو حوکمێك لەگەڵ هۆکارەکەیدا دەسووڕێتەوە بەبوون‌و نەبوون).

دووەم: سەرپێچی کردنی قورئان لەلایەن زانایانەوە لە جێبەجێکردنە فیقهییەکانیاندا:

فیقهی حەنەفی/

لە کتێبی (بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع)ی زانای بەناوبانگ (علاء الدين ابي بكر بن مسعود الكاساني الحنفي) کەساڵی (٥٨٧ی کۆچی) کۆچی دوایی کردووەو ئەم کتێبە لە چاپخانەی (الإمام) لە قاهیرە چاپکردوە بەرگی پێنجەمی، لاپەڕە ٢٩٩٠.

ئەم زانایە لەبابەتی پێویست بوونی لەیەکچوون بۆ ڕازی بوون لەکڕینو مامەڵەدا لەکەمتر لەلاپەڕەیەکدا ئەمەی باسکردووە:

ئەگەر فرۆشتن لەسەر بەندەیەك دامەزراو کڕیار لەسەر کەنیزەکێك ڕازی بوو ئەوە دانامەزرێت، بەوشێوەیەش ئەگەر لەسەر دوو بەندە پێویست کراو کڕیار بە یەکێکیان ڕازی بوو، بەوەی فرۆشیارەکە بڵێت ئەم دوو بەندەیەم بە هەزار درهەم پێ فرۆشتیت و کڕیارەکەش بڵێت تۆ ئەم بەندەیە قبوڵە وە ئاماژە بۆ بەندەیەکی دیاریکراو یان بکات فرۆشتنەکە دانامەزرێت، چونکە ڕازی بوون بە یەکێکیان جیاکردنەوەی مامەڵە کردنەکەیە لەسەر فرۆشیارەکە).

(وە بەوشێوەیەش ئەگەر فرۆشتنەکە لەسەر هەموو بەشێکی بەندەکە پێویست کرا وە کڕیارەکە بەنیوەی ڕازی بێت کڕینو فرۆشتنەکە دانامەزرێت، چونکە فرۆشیارەکە بەو جیاکردنەوەیە زەرەرمەند دەبێت، هەروەها ئەگەر بڵێن ئەم دوو بەندەیەم بە هەزار درهەم پێ فرۆشتیتو کڕیارەکە بە یەکێکیان ڕازی بێتو نرخەکەشی دیاری بکاتو فرۆشیارەکە بڵێت دەیفرۆشم ئەوە دروستە).

(وە ئەگەر فرۆشیارەکە بەشە پارەی هەریەکە لەبەندەکان دیاری نەکات، وەك ئەوەی بڵێت ئەم دوو بەندەیە بە هەزار درهەم پێ فرۆشتیت بەڵام ئەگەر دیاری کرد بەوەی کە بڵێتئەم دوو بەندەیەم پێ فرۆشتیت ئەوەیان بەهەزارو ئەوەشیان بە پێنج سەدو کڕیارەکەش ڕازی بوو بۆ یەکێکیان بەبێ ئەوی تریان فرۆشتنەکە دروستە لەبەر ئەوەی کە مامەڵەکردنەکە لەلایەن کڕیارەکەوە جیا نەکراوەتەوە).

شایەنی باسە ئەم زانا گەورەیە دەیان جار زاراوەی بەندەو یەکجاریش کەنیزەکی بەکارهێناوە وەك نموونەیەکی پراکتیکی لە لێکچواندنی پێویست کردنو ڕازی بووندا

لەگرێبەستی فرۆشتنداو لەکەمتر لەیەك لاپەڕەشدا، ئیدی نموونە فیقهی یەکانی تریش لەسەر ئەم نموونەیە بپێوە.

وەبۆ دوورکەوتنەوە لە درێژەدان بەبابەتەکە بە باسکردنی ژمارەی ئەو جارانەی کە لەمەزهەبەکانی تردا بۆنموونە پراکتیکیەکان باسکراوە وازدەهێنم.

١- فیقهی مالیکی: لەکتێبی (الخرشي) لەسەر کورتکراوەی (سیدی خلیل)و بە پەراوێزی خۆیەوەو تێبینی لەسەر نووسینی (شێخ عەدەوی)، بەرگی چوارەم، لەبابەتی (یجب الاستبراء بحصول الملك)دلو لەیەك لاپەڕەدا کە لاپەڕەی (١٦٤)ە زاراوەی کۆیلەو هاوواتای ئەو ووشەیە (پێنج جار) دووبارە بوەتەوە.

٢- فیقهی شافیعی: کتێبی (الأم)ی (شافیعی) (ئەبو عبدالله محمدی کوڕی ئیدریس) (رەحمەتی خوای لێ بێت)و پەراوێزی (المزنی) لەلایەن (ئیمام اسماعیل کوڕی حوسینی موزنی شافیعی یەوە) زاراوەی کۆیلەو هاوولتاکانی وەك چەند نموونەیەکی پراکتیکیو لەبابەتی (وما یجزي من الرقاب الواجبة وما لایجزي) لەلاپەڕەکەیدا- لاپەڕە (٢٦٥ بەرگی پێنجەم) شەش جار وتراوەتەوە.

٣- فیقی حەنبەلی: لەکتێبی (المغني)ی (ئیبن قودامە موحەمەدی کوڕی موحەمەدی کوڕی ئەحمەد کوڕێ موحەمەدی خەرقی) لەبابەتی (أحکام الطلاق) بەرگی سێیەم، لەیەك لاپەڕە (٥٧٧) زاراوەی کۆیلەو هاو واتاکانی نۆجار وتراوەتەوە.

٤- فیقهی جەعفەری (ئیمامی): لە کتێبی (الروض البهیة شرح اللمعة الدمشقیة)ی (زەینەدینی الجبعی العاملی) بابەتی (العتق) بەرگی دووەم- لەیەك لاپەڕەدا لاپەڕە (١٩٥) زاراوەی کۆیلەو هاو واتاکانی (١٠جار) وتراوەتەوە.

٥- فیقهی زەیدی: کتێبی (الروض النضیر شرح مجموع الفقه الکبیر)ی زانای ناوبانگ (الحسینی بن الحسین الصنعانی) کەلەسالّی (١٢٢١ کۆچی) کۆچی دوایی کردوە لەبەرگی سێیەم، بابەتی (عهدة الرقیق ثلاثة أیام) لەم سەرچاوەیەدا زاراوەی کۆیلەو هاوولتاکانی وەك نموونەیەکی پراکتیکی لەیەك لاپەڕەدا- لاپەڕە (٢٥٧) هەشت جار وتراوەتەوە.

٦- فیقهی زاهیری: لەکتێبی (المحلی)ی (ئەبو محمد علی کوڕی ئەحمەد کوڕی سعید کوڕی حەزم) بەرگی/١٠- کتێبی (أحکام الطلاق) لەیەك لاپەڕەداو لەلاپەڕە (١٣١)دا

زاراوەی کۆیلەو هاو واتاکانی وەك نموونەی پراکتیکی بیستو سێ جار وتراوەتەوە.

٧- فیقهی (الأباضی): لەکتێبی (النیل وشفاء العلیل)ی زانای لێهاتوو (محمد بن یوسف أطفیش) چاپی کتێبخانەی ئیرشاد بەرگی/٩ بابەتی (الحوالة) لەیەك لاپەڕەدا- لاپەڕە (٤١٥) زاراوەی کۆیلەو هاو واتاکانی وەك نموونەی پراکتیکی شەش جار وتراوەتەوە.

٨- پاش ئەم سەرژمێریە وردە بۆ بەکارهێنانی بەندەو کەنیزەك وەك نموونەی پراکتیکی فیقهیو شەرعیو مامەڵە کردن لەگەڵ کۆیلەدا وەك ئاژەڵێکیماڵیو یان سەرمایەیەکی گوازراوە کە بەکارهێنانو هەڵسو کەوت پێوەکردنی دروستە، ڕادەی ئەو سەرپێچییە فیقهیە ئیسلامیەی سەرجەم مەزهەبە فیقهیە ئیسلامیەکانمان بۆ دەردەکەوێت کە بەرامبەر قورئان کراوە کاتێك کە سیستەمی کۆیلایەتیو بەندەکردنی مرۆڤی لەلایەن براکەیەوەو کەداهێنراوی سیستەمە کۆنە دڕندانەکانی سەردەمی وەحشیگەرایی بوو هەڵوەشاندەوە، وە ئەم ڕێبازو بەرنامەیەی زانایانی فیقهی ئیسلامی لەسەری ڕۆیشتوون، زیاد لەوەی کە بە پەڵەیەکی ڕەشی نێوچەوانی فیقهی ئیسلامی دەژمێرێت سەبارەت بەیاسا دانەرەکان کە یاسای کۆیلایەتی قەدەغەکردوو ئەو هەڵسو کەوت کردنە لەگەڵیدا وەك ماڵو سامانێکی تایبەت بەخۆی بەتاوانێك ناساند کە لەهەموو وڵاتانی دونیادا سزای لەسەرە وای لە عەقڵیەتی زۆربەی زانا ئاینیەکان کردووە بڕوایان بەمانەوەی کۆیلایەتی هەبێت هەتا ژیان لەسەرگۆی زەویدا هەبێت، باشترین گەواهیش لەسەر ئەوە کەبۆخۆم لەژیانی کارکردنی خۆمدا ڕێم لێی کەوت بریتیە لەم بەسەرهاتەی خوارەوە:

(کاتی خۆی سەرپەرشتیاری نامەیەکی دکتۆرا بووم لەژێر ناوی -القانون الدولي الإنساني في الإسلام- یاسای نێودەوڵەتی مرۆڤایەتی لەئیسلامدا) کەهی قوتابی کۆچکردوو (حسین ندا) بوو برای ژنەکەی سەرۆکی پێشووتری عێراق (ئەحمەد حەسەن بەکر) بوو، لەساڵی ١٩٨٣، لەڕاستیدا لەم نامەیەدا بەشێکی سەربەخۆی تایبەت کرابوو بۆ بابەتی سیستەمی کۆیلایەتی لەئیسلامدا، وە پاش کۆتایی هاتنی ئامادەکردنی نامەکە نێردرا بۆلای پسپۆڕی زانستی بۆ هەڵسەنگاندنی کە ئەویش مامۆستاکەم دکتۆر (عبدالکریم زیدان)بوو کە بەیەکێك لە فەیلەسوفە موسڵمانەکان دەژمێردرێت، وە هەڵسەنگاندنەکەی ئەوە بوو کە ئەم نامەیە بەکەڵکی گفتوگۆو قسە لەسەرکردن نایەت چونکە بەشێکی تێدایە کەلەو بەشەدا توێژەرەکە

دەیەوێت بیسەلمێنێت کە لەئیسلامدا سیستمی کۆیلایەتی نەماوە لەکاتێکدا ئەوە سیستمێکە پێم وایە هەتا ژیان لەسەر گۆی زەویدا هەبێت هەر دەمێنێت).

وە پاش ئەوەی سەیری ڕاپۆرتەکەی پسپۆڕم کرد، ئاگاداری دکتۆر محمد نوری ڕاگری کۆلێژی مافی زانکۆی یەغدام کرد کەوا من لەو سەرپەرشتیکردنە دەکشێمەوە ئەگەر هاتو ڕای پسپۆڕەکە لەبەرچاو بگیرێت، چونکە لەگەڵ ئەو بابەتەدا زۆر ماندووبووم‌و لەگەڵ قوتابیەکەشدا بەشداریم کردبوو لە ئامادەکردنیدا، ڕاگری کۆلێژەکە پێی ووتم گوێ بەڕاپۆرتی پسپۆڕەکە نادەین، ئیدی بەبێ دەستکاری کردن گفتوگۆی نامەی قوتابیەکەمان کردو بڕوانامەی دکتۆرای لەیاسادا بەپلەی زۆر باشە بەدەستهێنا.

وە لەساڵی (٢٠٠٤) زانکۆی (الزرقاء) لە ئوردن داوایان لێکردم بەشداری لە کۆنگرەیەکی مافی مرۆڤدا بکەم، منیش لێکۆڵینەوەیەکم بۆ ئەو کۆنگرەیە نووسی لەژێر ناونیشانی (حقوق الأنسان وقت الحرب– مافی مرۆڤ لەکاتی جەنگدا) وەکاتێك کە چوومە ئوردن سەیردەکەم مامۆستا عبدالکریم زەیدانیش یەکێکە لەبەشداربووەکانی ئەو کۆنگرەیە، بەڕاستی تووشی دوو دڵی بووم چونکە پێشەکی دەمزانی کە مامۆستا بەپێی ڕاوبۆچوونی خۆی ئەو توێژینەوەیە ڕەد دەکاتەوەو بەشێوازێکی توندیش گفتوگۆم لەگەڵدا دەکات، گفتوگۆیەکی وا کەلەوانەیە ببێتە هۆی زیان گەیاندن بە ناووبانگی هەردووکمان یان وڵاتەکەمان وە لەڕۆژی یەکەمی کۆنگرەکەدا بوارم پێدرا وەك کەسی سێیەم لێکۆڵینەوەکەم بخوێنمەوە، وە لەکاتی خوێندنەوەیدا سەیرم کرد مامۆستا عبدالکریم زیدان بەڕاستو چەپدا لەسەر کورسییەکەی دەجووڵێتەوەو خەریکە پەلامارم بداتو کاغەزەکانم لەدەست وەربگرێتو بیاندڕێنێت، وە لەخۆشبەختی خۆم کاتێك لە ووتنەوەی لێکۆڵینەوەکەم بوومەوە سەرۆکی کۆنگرەکە بەشداربوانی کۆنگرەکەی بانگهێشت کرد بۆ پشوودان‌و خواردنەوەی چاو قاوە، وە کاتێك لەهۆڵەکە چووینە دەرەوە دکتۆر عبدالکریم زیدانی مامۆستام هاتە لامو بەتوندی دەستی گرتمو پێی ووتم: دەمەوێت پاش گەڕانەوەمان بۆ ئوتێلەکە سەرێك لەژوورەکەم بدەیت، منیش ووتم فەرمانتە، کاتێك گەڕاینەوە بۆ ئوتێلەکە بیرم چوو بەڵێنەکەم ببەمە سەر، پاش عەسر بەتەلەفون پەیوەندی پێوەکردمو لەسەر بێ بەڵێنیەکەم لۆمەی کردم، منیش داوای لێبوردنم لێ کردو پێم ووت هۆکارەکەی لەبیرچوونەوە بوو نەك پشت گوێ خستنی وە ئێستا سەردانی ژوورەکەت دەکەم، پێی ووتم من ئێستا لەفرۆکەخانەمو

دەمەوێ بگەڕێمەوە بۆ یەمەن، چونکە ئەو کاتە مامۆستا لەیەمەن بوو، وە پێی ووتم: داوات لێ دەکەم کە بەڕای خۆتا بچیتەوەو داوای لێخۆشبوون لەپەروەردگارت بکەیت کەتۆ ئێستا لەکۆتاییەکانی تەمەنیشتدای، پێم ووت: مامۆستا ئەگەر پڕ بە زەوی گوناهم هەبێت ئەوا خوا لێم خۆش دەبێت، چونکە من هەوڵ ئەدەم بۆ نەهێشتن‌و سڕینەوەی ئاسەواری ئەو مەترسییەی کە جیهانی ئیسلامی تێکەتووە، ووتی کەواتە دەبێت ئەو نموونانەی کە بەبەندەو کەنیزەك هێنراونەتەوە لەسەرچاوە فیقهیەکاندا لابـرێن، ووتم مامۆستاکەم ئەوە ئاواتی منە لەژیاندا وە هەمیشە هیوام ئەوەیە کە ویژدانی یەکێك لە فەرمانڕەوایانی ئیسلام بەئاگابێتەوەو لیژنەیەك پێك بهێنیت بۆ لابردن‌و سڕینەوەی ئەو نموونە کۆن‌و بەسەرچووانەو بگۆڕێن بە نموونە گەلێکی دیکە کەلەگەڵ ئەم سەردەمە پێشکەوتووەدا بگونجێن‌و لەجیاتی ئەوەی بوترێت کەنیزەکەکەی فرۆشت بوترێت ئۆتۆمبیلەکەی فرۆشت، وە لەجیاتی ئەوەی بوترێت بەندەکەی خستە ڕەهنەوە بوترێت خانوەکەیی خستە ڕەهنەوە، پاشان ووتی: (السلام علیکم) ئیتر تەلەفونەکەی داخستەوە، ئەوەی باسم کرد ڕای یەکێك بوو لە گەورە زانایانی موسڵمانان.

نموونەی سێیەم:
هەڵوێستی یاسا دانراوەکان سەبارەت بەکۆیلە

ڕێککەوتننامەو پەیماننامە نێودەوڵەتیەکان‌و جاڕنامەکانی مافی مرۆڤو دەستوورە دانراوەکانی دەستکردی مرۆڤ لەسەر هەڵوەشاندنەوەی سیستمی کۆیلایەتی ڕێککەوتوون، وە مامەڵە کردن لەگەڵ کۆیلە وەك ئەو شتەی کە ڕێگە بەخاوەنەکەی بدات مافی هەڵس‌و کەوت پێوەکردنی‌و بەکارهێنانی‌و سوودلێوەرگرتنی بۆمەرامی تایبەتی تیایدا هەبێت بەتاوانێك هەژمارکراوە کە سزای لەسەر دەدرێت وەك ئەوەی کە لەمەی خوارەوەدا بەکورتی ڕوونی دەکەینەوە:

ڕێککەوتننامەی جنێف: ڕێککەوتنامەی جنێف سەبارەت بە مامەڵەکردن لەگەڵ دیلی جەنگدا کەلە ١٩٤٩/٨/١٢ دەرچووە بەم جۆرەی لای خوارەوە باسی لە حوکمەکانی دیل کردووە:

مادەی (١٣) جەخت لەوە دەکاتەوە پێویستە مامەڵەکردن لەگەڵ بەدیل گیراوەکانی جەنگەکاندا لەهەمووکاتێکدا مامەڵەیەکی مرۆڤ دۆستانەبێت، وە قەدەغەی کردووە لەو وڵاتەی کە دەستی بەسەر دیلەکەدا گرتووە هیچ کارێك یان کەمتەرخەمییەکی نایاسایی ئەنجام بدات بەهۆی هەبوونی دیلەوە کەلە ئەستۆدایە، وە نابێت هیچ دیلێك ڕووبەڕووی شێواندنی جەستەیی ببێتەوە، یان تاقیکردنەوەی پزیشکی یان زانستی لەسەر ئەنجام بدرێت بەهەر جۆرێك بێت.

مادەی (١٤) دیلەکان مافی ئەوەیان هەیە ڕێز لەکەسایەتیان بگرێت، ئەمەش مانای وایە بەکۆیلەکردنیانو دەست بردن بۆ ڕێزو شکۆیان لەهەموو حاڵەتێکدا قەدەغەو ڕێگەپێنەدراوە، وە پێویستە مامەڵەکردن لەگەڵ ژنانی بەدیل گیراودا بەوپەڕی ڕێزەوە بێت کە پێویستە بۆیان وەك ڕەگەزی مێینە لەبەرچاوبگرێت.

مادەی (١٥) ئەو دەوڵەتەی کە دەستی بەسەر بەدیل گیراوانی جەنگدا گرتووە دەچێتە ژێر باری ئەوەی کە بەبێ بەرامبەر بژێوییان بۆ دابین بکاتو چاودێری پزیشکیو تەندروستیان بەخۆڕایی پێش کەش بکات کە بارودۆخی تەندروستیان دەیخوازێت.

مادەی (١٦) لەسەر ئەو دەوڵەتە پێویستە کە دیلەکانی دەست بەسەرکردووە کە مامەڵەیەکی یەکسان لەگەڵ هەمواندا جێبەجێبکات بەبێ هیچ جیاوازییەکی زیانبەخش لەسەر بنەمای ڕەگەزو ڕەگەزنامە یان ئایین یان بیروڕای سیاسی یان هەر پێوەرێکی دیکەی لەو جۆرە.

مادەی (١٧) دیلەکانی جەنگ پاش کۆتایی هاتنی کارە دوژمنکاریە کردەییەکان بەبێ سستی نواندن ئازاد دەکرێنو دەگەڕێنرێنەوە بۆ وڵاتەکانی خۆیان.

جاڕنامەکانی مافی مرۆڤ: مادەی یەکەمی جاڕنامەی جیهانی مافی مرۆڤ لەساڵی ١٩٤٨دا جەخت لەوە دەکاتەوە کە هەموو کەسێك بەئازادیو بەیەکسانی لەڕێزو مافدا لەدایك دەبن، وە عەقڵو ویژدانیان پێ بەخشراوە بۆیە لەسەریانە بەگیانێکی برایانە مامەڵە لەگەڵ یەکتر بکەن.

وە مادەی دووەمی جەخت لەوە دەکات، هەموو مرۆڤێك مافی ئەوەی هەیە سوود لە هەموو ئەو مافو ئازادیانە ببینێت کە لەم جاڕنامەیەدا هاتوون بەبێ هیچ جیاوازییەك نموونە لەڕووی ڕەگەزەوە (نێرینەو مێینە) یان ڕەنگو ئایینو بیروڕای سیاسی یان سەروەتو

سامان یان وڵات یان هەر باروبۆخێکی دیکە، وە بەبێ جیاوازی لەنێوان ژنو پیاودا، وەلەسەرروو ئەمانەشەوە کە باسکرا نابێت هیچ جیاوازییەك هەبێت کە بنەماکەی باروبۆخی سیاسی یان یاسایی یان نێودەوڵەتی وڵاتەکە بێت، یان ئەویەشە بێت کە ئەوکەسە سەر بەو شوێنەیە.

وە مادەی چوارەمی جاڕنامەکە جەخت لەنادروستی بەکۆیلەکردنو بە بەندە کردن دەکات.

وە مادەی سێیەمی پەیمانی نێودەوڵەتی تایبەت بەمافە مەدەنیو سیاسیەکان لەساڵی ١٩٦٦دا جەفت لەوە دەکاتەوە کە (ئەو وڵاتانەی کە ئەندامن لەم پەیمانەدا بەڵێن بەدەستەبەرکردنی یەکسانی ژنو پیاو دەدەن لەو مافەدا کە بۆیان هەیە سوود لەهەموو ئەو مافە مەدەنیو سیاسیانە وەربگرن کەلەم پەیمانەدا دیاریکراون.

وە برگەی یەکەمی مادەی (٢٤) هەمان پەیمان جەخت دەکاتەوە (کە هەموو منداڵێك بەبێ جیاوازی بەهۆی بنەچە یان ئاین یان رەگەز یان زمان یان رەگو ریشەی نەتەوەیی یان کۆمەڵایەتی یان هەژارییو دەوڵەمەندی مافی بەسەر خێزانەکەیەوەو کۆمەڵگەو وڵاتەکەیەوە هەیە رێگاکانی پاراستنی ژیانی بۆبگرێتە بەر کە پێویستی پێیان هەیە بەوپێیەی کە هێشتا منداڵەو پێنەگەیشتووە.

جاڕنامەی نەتەوە یەکگرتووەکان: مادەی یەکەمی جاڕنامەی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ زاڵبوون بەسەر هەموو جۆرەکانی رەگەز پەرستیدا جەخت لەوە دەکات کە: جیاکاری لەنێوان مرۆڤەکاندا بەهۆی رەچەڵەك یان رەنگ یان بنەچەوە مانای سوکایەتی کردن دێت بەرێزو شکۆی مرۆڤەکان.

وە مادەی سێیەم لەبرگەی یەکەمی جەخت لەوە دەکات کە: (هەوڵی تایبەتی بدرێت بۆ رێگری لەجیاوازی کردن بەهۆی رەچەڵەك یان رەنگ یان بنەچەوە بەتایبەتیش لەبوارەکانی مافە مەدەنیەکاندا لەوانەش ئازادی تاکەکەسیو بەدەستهێنانی مافی هاونیشتمانی بوونو فێربوونو ئاینو ئیش کردنو پیشەو نیشتەجێ بوونەوە).

دەستوورە دانراوەكان:

لەدەستوورە عەرەبيەكاندا مادەی (١٤) لە دەستووری عێراقی لەساڵی ٢٠٠٥ جەخت لەوە دەكاتەوە كە: (عێراقيەكان لەبەردەم ياسادا وەك يەكن بەبێ جياوازی بەهۆی ڕەگەز يان ڕەچەڵەك يان نەتەوە يان بنەچە يان ڕەنگ يان ئاين يان مەزهەب يان بيروباوەڕ يان بۆچوون يان بارودۆخی ئابووری يان كۆمەڵايەتيەوە) هەروەها مادەی (٣٧) لە دەستوری عێراقی كە ئێستا بەركارە جەخت لەمانەی خوارەوە دەكات:

يەكەم: ئازادی ڕێزو شكۆی مرۆڤ پارێزراوە.

دووەم: دەوڵەت دەچێتە ژێر باری ئەوەی تاكەكان بپارێزێت لە زۆرلێكردنی فيكریو سياسیو ئايينی.

وە دەستووری ئێستای ئوردنيش مادەی (٧)و دەستووری بەحرەينی مادەی (١٩)و سودانی مادەی (٢٠)و سۆماڵی مادەی (١٧)و سوری مادەی (٢٥)و عومانی مادەی (١٨)و قەتەری مادەی (٣٦)و لوبنانی مادەی (٨)و ميسری مادەی (٤) ئەمانەش نزيكن لەو مادانەوە كە لەدەستوورە عێراقيەكەدا هاتوون.

وە لەكۆتاييشدا بەناوی هەموو ئيماندارێكەوە كە ئيمانی بەئەسڵو فەرعی دين هەيە داوا لە فەرمانڕەوا موسڵمانەكان دەكەم لەپێش هەموويانەوە فەرمانڕەوايانی سعوديەو زانايانی ئايينی ئەوانەيان كە ئەقڵێكی نەرميان هەيە، چاو بخشێننەوە بەنووسينەوەی فيقهی ئيسلاميدا كە بەرهەمی هەوڵو ماندووبونی مليۆنەها موجتەهيدە بۆ پاككردنەوەی لە نموونەو وێنە كۆنو بەسەرچووەكان لەلايەكەوەو وە يەكخستنیو دەستگرتن بەڕاسترينو گونجاوترين ڕاوبۆچوونيانەوە لەلايەكی ترەوە بەمەبەستی بەرهەمهێنانی ڕاسترينو گونجاوترين ڕاوبۆچوون لەناو فيقهی ئيسلامی مەزندا كەلەپياو چاكانی پێشينەوە بۆمان ماوەتەوە هەروەها بۆ بەدەستهێنانی نەزانراوە فيقهيەكان لەو زانياريانەوە كەبۆمان ماونەتەوە بۆ ڕزگاربوون لەژێرپەنجەی جياوازيە مەزهەبیو تيرەگەراييەكانو ڕزگاركردنی جيهانی ئيسلامی لەو دواكەوتنەی كە لەكاروانی شارستانێتی مرۆڤايەتيدا دووچاری بۆتەوە.

رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ

بەردبارانکردنی زیناکەر لە قورئاندا نییە

وەرگێڕانی: شڤان ئیبراهیم

پێشەکی

هۆی پێویستبوونی ئەم لێکۆڵینەوەیە:

١.هەوڵی باسکردنی ئەم بابەتە بە لێکۆڵینەوەیەکی دوور لە ڕووکەشی و چاولێکەری.

٢.هەر لە سەدەی دووی کۆچییەوە، زانایانی ئایینی ڕایان لە مەسەلەی بەردبارانکردندا جیاواز بووە، زۆریان چەسپاندوویانە و کەمێکیشیان دانیان پێدانەناوە، هیچیشیان نەگەیشتوونەتە پێشکەشکردنی لێکۆڵینەوەیەکی زانستیی دروستی وەها کە لێڵی و ئاڵۆزیی بابەتەکە لابەرێت و چارەی بکات.

٣.لە مەسەلەی ڕەجمدا، پێکدادان و دژیەك وەستانێکی ڕووکەشانە لە نێوان قورئان و ئەوەی لە پێغەمبەرەوە گێڕراوەتەوە هەیە.

قورئان بەوەی لێی بێدەنگ بووە، بەردبارانکردن ڕەت دەکاتەوە، چون بە گوتەی پێشەوا شافیعی " بێدەنگبوو قسەی نادرێتە پاڵ" بەڵام لە فەرموودەکانی پێغەمبەردا دانی پێدانراوە، ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت پێغەمبەر سەرپێچی لە قورئان کردووە، ئەم کارە لەوەوە دوورە، ئەو بە گەیاندنی پەیامەکەی خوا بۆ خێزانی مرۆڤایەتی ڕاسپێرراوە، ڕاسپاردەی خۆی بێ زیادو کەم گەیاندوە، زمان و قەڵەم لە وەسفی جوانیی گەیاندنەکەیدا کولە، هەر ئەوە دەڵێم کە خاوەنی (القصيدة البردية)گوتوویەتی:

فمبلغ العلم فيه انه بشر   وانه خير خلق الله كلهم

(ئەوپەڕی ناسینی، ئەوەیە بزانی ئادەمییە و، باشترین بەدیهێنراوی خودایە!)

یان ئەوەی (ئۆگوست کۆنت)ی فەیلەسوفی فەڕەنسی گوتوویەتی: "ئەی موحەممەد، دەزانم تۆ خودا نیت، بەڵام بە هەموو واتایەك لە مرۆڤ باڵاتری."

لابردنی دژیەکیی ڕووکەشانەی نێوان قورئان و فەرموودەکانیش لە مەسەلەی ڕەجمدا، بە یەکێك لەم سێ ڕێگەیە دەبێت.

یەکەم: ئایەتی ﴿ ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِي فَٱجْلِدُواْ كُلَّ وَٰحِدٍ مِّنْهُمَا مِاْئَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْأَخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَآئِفَةٌ مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾ ﴾ النور: ٢

لە سورەتی (نور)دا، دوای کارپێکردنی پێغەمبەری خوا بە حوکمی ڕەجم دابەزیبێت، ئەویش بە ئیجتیهادی پشتبەستتوی خۆی بە عورف و باوی نەفامیی ئەو کاتەی کاریگەر بە تەورات، پاشانیش ئایەتەکە ئەم حوکمەی لابردووە نەسخی کردووە. ئەمەشیان ڕای دروست و بە جێیە و، مشتومڕ لەسەرکردنی ئینکارکردنی بەڵگە نەویستە، وەك لەم لێکۆڵینەوەیەدا لەسەری دەدوێین.

دووەم: قەزاوەتی پێغەمبەر بە بەردبارانکردن، دوای دابەزینی ئایەتی جەلّدەلێدان- ئایەتی سورەتی نور- بووە، ئەم بۆچوونەیشیان دوورە لە ئەقڵی ساغەوە، لە گریمانەی دروستیی ئەو قسەیەشدا- حوکمدانی پێغەمبەر دوای دابەزینی ئایەتەکە بووبێت- هەر ئایەتەکە لە پێشترە بۆ کارپێکردن، ئەمەش بە پشبەستن بەو بنەما ئوسولییەی کە هەموان لەسەری کۆکن ((ئەگەر دوو دەق یان بەڵگە پێچەوانەی یەکدی وەستانەوە، کار لە بەهێزترینیان دەکرێت))، خۆ دیاریشە قورئان لە ڕووی جێگیربوون و بەڵگەپێهێنانەوەی لە فەرموودەی (ئاحاد) بەهێزترە و ئەمەش یەکێکی ترە لە بەڵگەنەویستەکان.[1]

سێیەم: یان ئەوەتا بڵێین ئەو فەرموودانەی دەربارەی بەردبارانکردن هاتوون، لاوازو ناتەولو و دەردەدارن و، گومان لە جێگیربوونیان هەیە، ئەمەش ڕای ئەو بیرمەندو لێکۆڵەرەوانەیە کە لەژێر کاریگەری چاولێکەریی کەسانی تردا نین.

پێویستە موسڵمانانیش بۆ پاراستنی گیانی بێتاوانگەلێکی داماو، بگەڕێنەوە لای قورئان و بیانپارێزن لە دەستدرێژیی دەرەنجامی تەنها بوختان و گومانێك لە ڕەوشتی کەسێکی بە یەقین پاك، کە یەقینیش بە یەقین نەبێت لاناچێت![2]

---

[1] ولم تنجح أحاديث الموطأ بعد وفاة الإمام مالك (١٩٧هـ) في إقناع المنكرين لحد الرجم، مما حمل الإمام البخاري (رحمه الله) المتوفى عام (٢٥٦هـ) على أن يأتي برواية أخرى تقول أن أحدهم سأل عبدالله بن أبي أوفى وهو من الصحابة المتأخرين: هل رجم رسول الله؟ قال: نعم. قلت: قبل نزول سورة النور أم لا؟ قال: لا أدري.

[2] ومن الخطأ الشائع بين الناس (اليقين لا يزول بالشك).

لێکۆڵینەوەکە:

لە ڕووی شێوەوە، سروشتی لێکۆڵینەوەکە ئەوە دەخوازێت باسەکە دابەشی هەشت بەش بکەین:

بەشی یەکەم: قورئان و بەردبارانکردن

بەشی دووەم: بەردبارانکردن لە قەزاوەتی پێغەمبەردا

بەشی سێیەم: سەلماندنی تاوانی زینا

بەشی چوارەم: بەردبارانکردن و بنەما گشتییەکان

بەشی پێنجەم: بەردبارانکردن لە دیدی شەرعزاناندا

بەشی شەشەم: بەردبارانکردن لە دیدی زانایانی ئایینی سەردەم

بەشی حەوتەم: بەردبارانکردن لە ڕێنماییەکانی ئەهلی کیتابدا

بەشی هەشتەم: دەرەنجام

....

بەشی یەکەم:
قورئان و بەردبارانکردن

لە قورئانی پیرۆزدا تاقە ئایەتێکیش نییە دوور یا نێزیک ئاماژە بۆ ڕەوابوونی بەردبارانکردنی ژنی بەشوو و پیاوی ژنداری زیناکەر بکات،[1] بەڵکو بە پێچەوانەوە ئایەتگەلێکی زۆر هەن کە بەڵگەی بڕاوەن لەسەر ئەوەی سزای زیناکەر بە گشتی، ئەشکەنجەیەکی دنیاییە و لە شێوەی لێدان، بەندکردن، ڕێگرتن لە زەواج، خۆی دەبینێتەوە.

لەو ئایەتانەش:

یەکەم: ﴿ ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِي فَٱجْلِدُوا۟ كُلَّ وَٰحِدٍ مِّنْهُمَا مِا۟ئَةَ جَلْدَةٍ ۖ وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِى دِينِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ ۖ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَآئِفَةٌ مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾ ﴾ النور: ٢

((زیناکەری نێرو مێ، یەکی سەد داریان لێ بدەن و، بەزەییتان پێیاندا نەیەتەوە لە بڕیارێکی ئایینیدا کە خوا بڕیاری لەسەر دابێ– بە جۆرێ کە دار لێدانەکەیان لەسەر هەڵگرن–، ئەگەر باوەڕتان بە خوا و بە ڕۆژی دوایی هەیە، هەروەها با کۆمەڵێك لە موسڵمانیش لە سزادانەکەیان ئامادەبن)).

دیارە کە هەردوو وشەی (الزانية، الزاني) لە زمانی عەرەبیدا پێیان دەگوترێت هاوەڵناوی بکەری (اسم فاعل)، لە ئایەتەکەدا ئەو دوو وشەیە (ال)ی ئیستسغراقیان چووەتە سەر، بنەمایەکی ئوسوڵیشمان هەیە دەڵێ "ئەگەر (ال)ی ئیستغراق چووە سەر (اسم فاعل)، ئەوە مەبەست لێی گشتگیریکردنە. گشتگیریش بە گشتێتی خۆی وەردەگیرێت ئەگەر تایبەتبوونی نەسەلمێنرابێت، قەزاوەتی پێغەمبەریش بە ڕەجم، پێش دابەزینی ئەم ئایەتە

---

[1] لە قورئاندا جگە لە جەڵدەلێدان سزایەکی تری جەستەیی بۆ زیناکەر دیاری نەکراوە، لە کاتێکدا زاراوەی ڕەجم و داتاشراوەکانی لە قورئاندا لە لایەن بێباوەڕانەوە بەرانبەر پێغەمبەران و باوەڕداران بەکارهاتووە. بڕوانە سورەتەکانی: (هود/٩١) (مريم/٤٦) (الدخان/٢٠) (يس/١٨) (الكهف/٢٠) (الشعراء/١١٦).

و، بە ئیجتیهادی پشت بەستووی خۆی بە شەریعەتی یەهودی (تەورات) و باوی سەردەمی نەفامی -کە لە بەشی دووەمدا بە درێژی باسیان دەکەین- گشتگیربوونی ئایەتەکە تایبەت ناکات.

سەرەڕای ئەوە لە تەوراتدا هاتووە، بەڵام بەردبارانکردن لە قورئاندا باسی نییە، کەچی موسڵمانان پێی سەرسام بوون و، لە سەرووی سزای جەڵدە لێدانەوە بۆ ژنی بە شوو و پیاوی ژنداری زیناکەریان زیاد کردووە.

فەقیهەکانیش سەرقاڵی فەرموودەکانی پەیوەست بە ڕەجم بوون و، ئایەتەکانی تایبەت بەم مەسەلەیەیان تەواو پێ پەك خستوون، تا ئەو ڕادەیەی مێشکی زۆریەیان بێ ئاگا بووە لەو وردەکارییە قورئانییانەی لەم بارەوە هاتوون.

سزای زینا لە قورئاندا بەم شێوەیەیە: ئەگەر هەردوو کەسی زیناکەر لە کاتی تاوانەکەدا گیران، هەریەکەیان سەد قامچی (جەڵدە) یان لە پێش چاوی خەڵکیدا لێدەدرێت. ببینە سەرەتای سورەتی نور بە چ جوانییەك دەست پێدەکات و، وەڵامی ئەوانە دەداتەوە کە لە ئاست ڕوونیی قورئان و لێکدانەوەی فەرمانەکانی خۆیان لە گێلی داوە ئایەتی: ﴿ سُورَةٌ أَنزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَّعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ۝١ ﴾ النور: ١ ((ئەمە سورەتێکە لە عالەمی غەیبەوە ناردوومانەتە خوار و، چەند حوکمێکی شەرعیمان تێدا فەرز کردووە لەسەر موسڵمانان و، چەند ئایەتێکی ڕۆشن و مەعنا ئاشکرامان تێدا ناردووەتە خوار، بە هیوای ئەوەی بیرێ بکەنەوە لە فەرمانەکانی خواو سەرەنجامی خۆتان لە ڕۆژی دواییدا)) دوای ئەمەیە ڕاستەخۆ خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ... ﴾

دیارە سەلماندنی ئەم تاوانە لە کاتی ئەنجامدانیدا کارێکی سەختە، هەروەك دەگمەنە تاوانبار خۆی دان بە تاوانەکەیدا بنێت، بەڵام ئاسانە ناوی ئافرەتێکی داماو بە خراپە بڵاو بکات و، بێ هیچ تاوانێك کەسوکارەکەی بیکوژن، یان خۆی پەنا بۆ خۆسووتاندن بەرێت.

دووەم : ﴿ وَمَن لَّمْ يَسْتَطِعْ مِنكُمْ طَوْلًا أَن يَنكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِن مَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُم مِّن فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ۚ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُم ۚ بَعْضُكُم مِّن بَعْضٍ ۚ فَانكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ ۚ فَإِذَا أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ۚ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنكُمْ ۚ وَأَن

تَصۡبِرُواْ خَيۡرٞ لَّكُمۡۗ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿٢٥﴾ ﴾ النساء: ٢٥ ((کەسێکتان کە لەبەر هەژاری دەستی نەڕوات و نەتوانێ ژنی بەعیسمەتی موسڵمانی ئازاد مارە بکات، با لە ئافرەتە مەملووکە موسڵمانەکان مارە بکات، خودا لە هەموو کەس باشتر ئاگاداری ئیمانتانە و، چاکتر دەزانێ کێ موسڵمانی ڕاستەقینەیە، ئێوە تەنها ڕووکەش دەبینن و، ئێوە و ئەو کەنیزەکانەی کە مارەیان دەکەن لەگەڵ یەك تێکەڵن و ئایینی ئیسلام و نەسەب کۆتان دەکاتەوە و ڕەوایە مارەیان بکەن.

جا کەوایە ئیزنی خاوەنەکانیان وەربگرن و مارەیان بکەن و بە شێوەیەکی باش و عادەتی و بێ کەموکوڕی و دواخستن مارەییەکانیان بدەنێ. لەو کەنیزەکانە پەسەند بکەن کە خۆیان لە زینا پاراستووە و داوێن پاکن و دۆستی پەنامەکییان نییە، جا کە مارەتان بڕین و هاتنە ژێر عیسمەتتانەوە، ئەگەر هاتوو زینایان کرد ئەوا نیوەی ئەو سزایەیان بەسەردا جێبەجێ بکەن کە بەسەر ژنە ئازادەکاندا جێبە جێ دەکرێت. ئەم مارە بڕینە کەنیزەکە بۆ ئەوانەتانە کە ئەگەر ژن نەخوازن بترسن لەوەی تووشی زینا ببن، بەڵام ئەگەر بێت و دان بە خۆتانا بگرن و، کەنیزەك مارە نەبڕن، چاکترە بۆتان، خودا گوناهی بەندەی خۆی ئەپۆشێ و میهرەبانە)

سزا (العذاب) لەم ئایەتەدا هەمان ئەوەیە کە لە ئایەتی دووی سورەتی نووردا هاتووە.

ئەم ئایەتە بە ڕوونی بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەنیزەکی بەشوو ئەگەر – بەوەی لە شەرعدا بەڵگەیە– تاوانی زینای لەسەر ساغ بووەوە، سزاکەی نیوەی سزای ژنی بەشووی ئازادی زیناکردووە، خۆ دیاریشە بەردبارانکردن و کوشتن نیوەو تەواوی نییە! مردن مردنە، بەش ناکرێت! ئەوەی نیوە دەکرێ ژمارەی قامچییەکانە، سزای زیناکەری ئازاد ژن یان پیاو سەد دانە قامچییە و، نیوەکەیشی واتە پەنجا قامچی بۆ کۆیلەو کەنیزەکی زیناکەر دانراوە. ئیتر خێزاندار بن یان نا، بە بەڵگەی گشتیبوونی ئایەتی دووی سورەتی نوور.

سێیەم: ئایەتی هەشتی سورەتی نوور لە بارەی لیعانەوە : ﴿ وَيَدۡرَؤُاْ عَنۡهَا ٱلۡعَذَابَ أَن تَشۡهَدَ أَرۡبَعَ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴿٨﴾ ﴾ النور: ٨

(سزا لە کۆڵی ژنەکەیش دەبێتەوە، بەوەی چوار جار شایەتی بدا و بڵێ: من خوا بە شاهێد دەگرم کەوا ئەم پیاوە درۆ دەکات لە نیسبەتدانی زینایدا بۆ من).

لەم ئایەتەشدا قورئان نەیگوتووە (و یدرأ عنها الموت أو العقوبة الرجم)ئەمە لـە کاتێکـدا کرداری (درأ) لە قورئاندا لەگەڵ مردندا هاتووە: ﴿ ٱلَّذِينَ قَالُواْ لِإِخْوَٰنِهِمْ وَقَعَدُواْ لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُواْ قُلْ فَٱدْرَءُواْ عَنْ أَنفُسِكُمُ ٱلْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿١٦٨﴾ ﴾ آل عمران: ١٦٨

(ئـە دووڕووانـەی لـە کاتێکـا خۆیـان دانیشـتبوون شـەڕیان نـەدەکرد، سـەبارەت بـە برادەرەکانیان دەیانوت: ئەگەر بـە گـوێی ئێمـەیان بکردایـە نـەدەکوژران، واتـە، چـوون بـۆ جەنگ بۆیە کوژران !دیارە ئـەو مونافیقانـە باوەڕیـان بـە قـەزای خـودا نـەبوو ! جـا ئـەی موحوممەد تۆ بـەو زەلامانـە بڵـێ: ئەگـەر دەتـوانن مـەنعی مـردن لـە خۆتـان بکـەن، بـزانم دەتوانن؟ !)

سزایش لەم ئایەتەدا هەمان سزاکەی ئایەتی دووەمە لە سورەتی نوور.

چوارەم: ئایەتی (٣٠) لە سورەتی ئـەحزاب دەربـارەی خێزانـەکانی پێغەمبـەر ﴿ يَٰنِسَآءَ ٱلنَّبِيِّ مَن يَأْتِ مِنكُنَّ بِفَٰحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ يُضَٰعَفْ لَهَا ٱلْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾ ﴾ الأحزاب: ٣٠

(ئەی ژنەکانی پێغەمبەر ! هەرکامێ لە ئێوە کردەوەیەکی شەرمهاوەر بکا، کە خراپی و شەرمهاوەریی لای خەڵك دیار بێت، ئەوە سـزای بـۆ دووقـات دەکرێتـەوە و، ئەمـە کـارێکی ئاسانە بۆ خوا)

سزا لەم ئایەتەشدا هەمان سەد قامچییەکەی ئایـەتی دووی سـورەتی نـوورە، چـونکە بەردبارانکردن و کوشتن چەندبارە نابێتەوە، هەر یەك جارە، دیسان لێرەدا مەبەست ژمارەی قامچییەکانە.

پێنجـەم: فـەرمانی خـودایی: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَأَحْصُواْ ٱلْعِدَّةَ ۖ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ رَبَّكُمْ ۖ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنۢ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّآ أَن يَأْتِينَ بِفَٰحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ ۚ وَتِلْكَ حُدُودُ ٱللَّهِ ۚ وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ ٱللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُۥ ۚ لَا تَدْرِى لَعَلَّ ٱللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَٰلِكَ أَمْرًا ﴿١﴾ ﴾ الطلاق: ١ (ئەی پێغەمبەر! کە ویستتان ژن تەڵاق بـدەن لەگـەڵ دەسـتکردنیان بـە مـاوەی عیددە تەڵاقیان بدەن، واتە با ژنەکان لـە پاکیـدا بـن و پـێش تەڵاقدانەکەیشـیان نەچـوونە لایان، ئەوەك سکیان پڕبووبێ بە منداڵ، ماوەی عیددەکەشیان بۆ ڕابگرن و بیژمێرن با کەم و زیاد نەکات و، لە خوای خۆیشتان بترسن، لەو ماڵەیان مەکەنە دەرەوە کە تیا تەڵاق دراون،

مەگەر كاتێ كارێكى شەرماوەرى ئاشكرا و ديار بكەن. ئەمانەى بەيان كران سنورگەلێكن خودا دايناون، هەر كەسيش لە سنوورێ خوا دايناىێ لابدات، ستەمى لە خۆ كردووە، تۆ نازانى لەوانيە پاش ئەو تەڵاقدانە خوا كارێك رێك بخات، ببێ بە مايەى ئەوەى پياوەكە ژنەكە بهێنێتەوە ژێر نيكاحى خۆى. كەواتە با ژنەكە لە شوێنى خۆيدا بمێنێتەوە لەگەڵ مێردەكەى دۆست بن).

سزاى ژنى شووداری زيناكەر لەم ئايەتەدا دەركردنێتى لەو ماڵەى كە مافى خۆيەتى لە ماوەى دياريكراوى دواى تەڵاقدرانى (عدە) دا تێيدا بمێنێتەوە.

شەشەم: ئايەتى: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَرِثُواْ ٱلنِّسَآءَ كَرْهًاۖ وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُواْ بِبَعْضِ مَآ ءَاتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّآ أَن يَأْتِينَ بِفَٰحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍۚ وَعَاشِرُوهُنَّ بِٱلْمَعْرُوفِۚ فَإِن كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰٓ أَن تَكْرَهُواْ شَيْـًٔا وَيَجْعَلَ ٱللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا ﴿١٩﴾ ﴾ النساء: ١٩

(ئەى موسڵمانينە! بە شەرعى ئيسلام رەوا نييە بۆتان ژنى مردووەكانتان بە ميرات بەرن، ئەو ژنانە ماڵ و سامان نين تاوەكو بە ميرات ببرێن، خاوەن كەرامەتن و ئارەزويان بە دەستى خۆيانە. هەروەها دواى عيددەى تەلاق رێ لە شووكردنى ژنان مەگرن بۆ ئەوەى هەندێك لەو ماڵەى پێتان داون لێيان وەربگرنەوە، مەگەر وەختێ كارێكى فاحيشە بكەن، ئەوكات رەوايە بۆتان فيديەيان لێ وەربگرن و، ئەمجا رێگاى شووكردنيان بدەن. هەروەها پێيان ئەفەرموێ: موعامەلەى باش لەگەڵ ژنەكانتان بكەن و، بە چاكە بجولێنەوە لەگەڵيان و، لەبەر حەزلێنەكردن لێيان جيا مەبنەوە و خۆگر بن، زۆر نزيكە ئێوە شتێكتان بە دڵ نەبێ و حەزى لێنەكەن، كەچى خودا بيكاتە هۆى خێريكى زۆر بۆتان).

خواى گەورە لەم ئايەتەدا بەزۆر لێسەندنەوەى بڕێك لە مارەييەكەى كردووەتە سزاى ژنى تەڵاقدراوى زيناكەر، كەچى نەيفەرمووە دەبێت بەردباران بكرێت.

حەوتەم: ﴿ وَٱلَّٰتِى يَأْتِينَ ٱلْفَٰحِشَةَ مِن نِّسَآئِكُمْ فَٱسْتَشْهِدُواْ عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِّنكُمْۖ فَإِن شَهِدُواْ فَأَمْسِكُوهُنَّ فِى ٱلْبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَفَّىٰهُنَّ ٱلْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ ٱللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا ﴿١٥﴾ ﴾ النساء: ١٥

((ئەو ژنانەى كە لەناو خۆياندا هاوڕەگەزبازى (مساحقه) دەكەن، داوا لەو كەسە بكەن كە نيسبەتى زيناى لێ داون، بۆ ئيسپاتى ئەو تومەتە چوار شاهێدى عادل و شەرعڕەوا

بێنێت، جا ئەگەر چوار شاهێدەکە شاهێدییان لێ دان، لە ماڵا حەپسیان کەن تا دەمرن یاخود تا خودا ڕێگەیەکیان بۆ دادەنێت))

لەم ئایەتە سزای ئافرەتی زیناکەر، بەندکردنێتی لە ماڵەوە. ئەو قسەیەش کە گوایە ئەم ئایەتە بە ئایەتی دووی سورەتی نوور نەسخ کراوە، هەڵەیەکی گەورەیە، چونکە تاوانی زینا یا لە نێوانی دوو هاوڕەگەزی مێدا دەبێت، کە ئەم ئایەتە باسی کردووە و سزاکەیشی بە بەندکردن لە ماڵەوە داناوە، یان لە نێوانی دوو نێردا دەبێت، کە سزای ئەمەیان ئازاردانە، یاخود لە نێوان نێرو مێیەکدا ڕوو دەدات و، سزاکەیشی لێدانی سەد دانە قامچییە، ئیتر کوا دژیەك وەستانەوەی ئایەتەکان؟ تاکو بڵێین ئەمیان ئەوی تری نەسخ کردووە ! [1]

هەشتەم: فەرمانی خودایی لە ئایەتی شازدەی هەمان سوورەت لە بارەی نێربازییەوە، کە جۆرێکی تاوانی زینایە: ﴿ وَٱلَّذَانِ يَأۡتِيَـٰنِهَا مِنكُمۡ فَـَٔاذُوهُمَاۖ فَإِن تَابَا وَأَصۡلَحَا فَأَعۡرِضُواْ عَنۡهُمَآۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ تَوَّابٗا رَّحِيمًا ﴿١٦﴾ ﴾ النساء: ١٦ ((ئەو پیاوانەی لە نێو خۆیاندا زینا دەکەن، ئازاریان بدەن، جا ئەگەر پەشیمان بوونەوە و تەوبەیان کرد و، ڕەوشتی خۆیان چاك کرد، ئەوە وازیان لێ بێنن، خودا زۆر تەوبە قبوڵ دەکات و زۆر میهرەبانە))

سزاکە لێرەشدا ئازاردانە، نەك بەردبارانکردن!

نۆیەم : سزای قەدەغەکردنی هێنانی ئافرەتی زیناکەر لە لایەن پیاوی موسڵمان و، هەروەها قەدەغەکردنی ئافرەتی موسڵمانیش لە پیاوی زیناکەر: ﴿ ٱلزَّانِي لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوۡ مُشۡرِكَةٗ وَٱلزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَآ إِلَّا زَانٍ أَوۡ مُشۡرِكٞۚ وَحُرِّمَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴿٣﴾ ﴾ النور: ٣

((پیاوێك زینای کردبێت، ژنی زیناکردوو یا ژنی موشریك نەبێ مارە ناکا و، ژنێکیش زینای کردبێت، شوو ناکا بە پیاوێك نەبێ، کە زینای کردبێ یا هاوبەش بۆ خوا دابنێت و، مارەکردنی ژنی زیناکردوو حەرامە لەسەر موسڵمانانی خاوەن بڕوا)).

بەم پێیە ئافرەتی زیناکەر تاوەکو پەشیمان نەبێتەوە و تۆبە نەکات، تەنها پیاوی کافر و زیناکەر دەتوانێت بیخوازێت و، پیاوی زیناکەریش تەنها بۆی هەیە ئافرەتی زیناکەر و کافر بخوازێت، مەگەر لە تاوانەکەیان پەشیمان ببنەوە.

---

[1] لمزید من التفصيل يُنظر مؤلفنا التبيان لرفع غموض النسخ في القرآن.

دەبینین لەم ئایەتەیشدا باسی بەردبارانکردن نەکراوە وەکو سزایەك بۆ زیناکەر، هەردووکیان بە زیندوویی دەمێننەوە و، تەنها ئەوە هەیە تاوەکو لە تاوانەکەیان پاشگەز نەبنەوە، کەسیان بۆیان نییە لەگەڵ موسڵمانی داوێنپاکدا هاوسەرگیری بکەن. خۆ ئەگەر سزاکە ڕەجمکردن بووایە هەتا مردن، ئیتر ئەم وردەکارییە قورئانییە دەربارەی ژیانیان دای ئەنجامدانی تاوانەکە پێویست نەدەبوو.

هەروەك پێویستی نەدەکرد هەندێ دەستووری، وەکو دەرکردنی ژنی زیناکەری تەڵاقدراو لە ماڵ و، قەدەغەکردنی شووکردنەوەی تاکو هەندێ لە مارەییەکەی دەگەڕێنێتەوە، لە قورئاندا باس کرابان.

سەرەڕای ئەمە خوای گەورە هەڕەشەی چەندبار بوونەوەی سزای دوارۆژ لە زیناکەران دەکات، ئەگەر هاتوو بەردەوام و سوورین لەسەر تاوانەکەیان. بەڵام ئەگەر بێتو پەشیمان ببنەوە و ئیمانیان پتوتر بکەن و کاری باش ئەنجام بدەن، ئەودەم خوای گەورە خاپەکانیان بۆ دەگۆڕێتە چاکە : ﴿وَٱلَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِي حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ ۚ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿٦٨﴾ يُضَٰعَفْ لَهُ ٱلْعَذَابُ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِۦ مُهَانًا ﴿٦٩﴾ إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَٰلِحًا فَأُو۟لَٰٓئِكَ يُبَدِّلُ ٱللَّهُ سَيِّـَٔاتِهِمْ حَسَنَٰتٍ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٧٠﴾﴾ الفرقان: ٦٨ – ٧٠ ((هەروەها ئەوانەی لەگەڵ خوادا هاوار ناکەنە خوایەکی تر و خوای تر ناپەرستن و گیانی ئادەمیزاد ناکێشن، کە خودا حەرامی کردووە، مەگەر بە حەق، هەروەها داوێن پیسی ناکەن و، هەرکەس ئەوانە بکا تووشی گوناه و تاوان دەبێت. سزای لە ڕۆژی قیامەتدا بۆ دوو هێند دەکرێت و هەمیشە بە سووکی لە دۆزەخدا دەمێنێتەوە. مەگەر کەسێك تەوبەی کردبێت لە کافری و، باوەڕی بە خوا هێنا بێت و، ئیشی چاکەی کردبێت، ئەو جۆرە کەسانە هەرچی کاری خراپیان لەوەوپێش کردووە، خودا بۆیان دەگۆڕێت بە چاکە و، خودا لێبووردە و بەڕەحم و میهرەبانە)

ئەگەر بێتو سزای زیناکەر بەردبارانکردن بووایە، ئیتر چ مانایەکی دەما خوای گەورە باسی ئەنجامدانی کاری چاکە بکات دوای تاوانەکە؟!

سەرەڕای ئەوەی قورئان دوور یا نێزیك، لە پەنادا، یاخود بە ئاشکرا باسی ڕەجمی نەکردووە، کەچی هەندێ فەرموودەی ناجێگیر و، سەرقاڵبوون پێیانەوە، وردەکارییەکانی

قورئانیان دەربارەی سزای ئەو تاوانە لە ناو خەڵکدا بزر کردووە. بە بیانووەی ئەوەی لە قورئاندا هاتووە بەم فەرموودە نەسخ بووە و لەکارخراوە !

لەگەڵ ئەوەی قورئان تەنها باسی لێدانی قامچی کردووە، بەڵام باوەڕی هەندێ لە زانا و فەقیهەکان بە درۆی ڕەجم، وای کردووە تاکو ئێستا ببێتە دەستوورێکی باوی نێو کتێبە فیقهییەکان و، لە هەندێ وڵاتی ئیسلامیشدا ئەو حوکمە جێبەجێ بکرێت. خۆ لەوەیە زۆرێك لە زانانیان تووشی شۆك ببن ئەگەر بێتو پێیان بگوترێت ڕەجم لە قورئاندا باسی نەهاتووە ! لە کاتێکدا کوژرانی کەسێکی پاك بە هۆی تۆمەتێکەوە – کە نابێتە بیانووی کوشتن – و، دانەپاڵی ئەو دەستوورەیش بە درۆوە بۆ لای خواو پێغەمبەرەکەی، لە تاوانە هەرە گەورەکان دەژمێردرێت : ﴿ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ ۗ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢١﴾ ﴾ الأنعام: ٢١ ((کێ لەو کەسە ستەمکارترە کە درۆ بەدەم خوداوە هەڵبەستێ و بوختانی بۆ بکات ، بێگومان ستەمکاران سەرناکەون و لە غەزەبی خودا دەرباز نابن)).

لەو خاڵانەی سەرەوە کە باسکران، جگە لە سزای کەنیزەك یا کۆیلەی زیناکەر، ئەوەی هاتووە هەمووی زیادەن لەسەر سزای لێدانەوە. شتێکی گرنگیش کە بگوترێت ، خوای گەورە ئەم تاوانە – زینا – ی لە سورەتەکانی (النساء ١٩ و ٢٥الاحزاب:٣٠)دا ن بە دیارو ئاشکرا (مبينة) وەسف کردووە. واتە ئاشکرا و چەسپاو بە بەڵگەی شەرعی کە شاهێدیی چوار پیاوی پیاوانەیە بە بێ هەبوونی جیاوازی لە قسەکانیاندا، یان تاوانباری باڵغی عاقڵ خۆی لەبەردەم دادوەردا دان بە تاوانەکەیدا بنێت، ئەگەرنا سزاکە لە سەد دانە قامچییەوە دەگۆڕێت بۆ سزایەتی تر کە دادگا بە ڕاوێژ دیاری دەکات، چونکە قورئان مەرجی قامچیلێدانی لە چوار شاهێد یان چوار جار دانپێنانی تاوانبار خۆیدا قەتیس کردووە، ئەمەشیان لە چیرۆکەکەی (ماعز) و چەند فەرموودەیەکی تردا هاتووە. [1]

---

[1] لمزيد من التأكد والفائدة، يُنظر الأستاذ أحمد صبحي منصور، الحوار المتمدن، العدد (١٠٦٥) في ٢٠٠٥/١/١. تحت عنوان (أكذوبة الرجم ألغت تشريعات القرآن في عقوبة الزنا).

دەیەم: ئایەتی هەڵبەستراوی (الشیخ والشیخة).

ئەم ئایەتە هەڵبەستراو و درۆیەكی نەفامییە،[1] بە چەند دەربڕینێكی جیاواز هاتووە، ئەمە لە كاتێكدا هەموو ئایەتەكانی قورئان بە موتەواتری چەسپاون و گومان لە دەربڕین و لەفزیاندا نییە.

لەو دەربڕینانەش:

أ . (الشیخ والشیخة إذا زنیا فارجموهما البتة).

ب . (الشیخ والشیخة إذا زنیا فارجموهما البتة نكالا من الله والله عزیز حكیم)

ج . (الشیخ والشیخة إذا زنیا فارجموهما البتة بما قضیا من اللذة)

د . (إذا زنی الشیخ والشیخة إذا زنیا فارجموهما البتة نكالا من الله والله عزیز حكیم)[2]

لە سەرو ئەمانەیشەوە درۆ و دەلەسەی تر لە (نیل الاوطار: ٧/ ١٠٢) دا هاتووە، گوایە لەگەڵ ئایەتی (الشیخ والشیخة ...) دا ئایەتگەلی تر هەبوون و نەسخ بوونەتەوە، تەنانەت سورەتی (الاحزاب) بەقەد سورەتی (البقرة) بووە و جگە لەو حەفتاو سێ ئایەتەی ئێستای، هەمووی نەسخ كراوە ! ئاخۆ ئەم ئایەتە ئەوە ناگەیەنێ كە قورئانیش وەكو تەورات و ئینجیل دەستكاری كراوە؟!

مانای گشتی ئەو ئایەتە هەڵبەستراوەش كە بە چەند دەربڕینێك هاتووە بەم جۆرەیە: (بەردبارانی ژن و پیاوی پیری زیناكەر بكەن تاكو دەمرن).

ئەم درۆیە لە بنەمادا باوێكی سەردەمی نەفامی بووە و، لە شەریعەتی یەهوودییەوە هاتووە، نەك ئەوەی رووكەشبینەكان گوتوویانە، كە گوایە ئایەتێكی قورئان بووە و دواتر نەسخ كراوە، بەڵگەیش لەسەر ئەمە:

١ . ئەوەی تۆزقاڵێك چەژەی رەوانبێژی هەبێت، دەزانێت ئەم دەربڕینە لە گوتەی خودا ناچێت، چون هەر وشە و رستەیەكی قورئانی پیرۆز ئەوەندە رەوانە لە سەرووی

---

[1] وأضیفت إلی هذه الأكذوبة، أكذوبة أخری كما ورد في نیل الأوطار ١٠٢/٧، من أنه كان مما أنزل علی رسول الله(ﷺ) آیة الرجم (الشیخ والشیخة إذا زنیا فارجموهما البتة بما قضیا من اللذة)، وكانت سورة الأحزاب توازي سورة البقرة، وكان فیها آیة الرجم (الشیخ والشیخة) فنُسخت وبقیت منها (٧٣) آیة. ألیست هذه التهمة قولا بالتحریف في القرآن كالتوراة والإنجیل!

[2] فتح الباري شرح صحیح البخاري ١٤٣/١٢

ڕوونترین قسەو گوتەی مرۆڤەوەیە و تێیدەپەڕێنێت.

٢ . ئەوەی کە ئەم ئایەتە خوێندنەوەکەی نەسخ کرابێت و حوکمەکەی مابێتەوە، هەڵەیەکی ئابروبەرانەیە، لەبەر دوو هۆ:

یەکەمیان: چونکە لە قووڕئاندا نەسخ نییە، ئەمەشمان لە کتێبی (التبيان لرفع غموض النسخ في القرآن) دا بە بەڵگەی عەقڵی و نەقڵی ڕوون کردووەتەوە.

دووەمیان: نەسخبوونی واتا و مانەوەی لەفزەکەی، یان مانەوەی واتا و نەسخبوونی لەفز، هەڵەیەکە لۆژیك و عەقڵی دروست قبووڵی ناکات، چون هەریەك لەو دووانە پەیوەستی یەکین، نەمانی یەکێکیان، بە پێویست نەمانی ئەوی تریانە.

٣ . لایەنگرانی ڕەجم دەڵێن جێبەجێکردنەکەی پەیوەست نییە بە تەمەن و، ژنی بەشوو و پیاوی ژندار دەگرێتەوە نەك کچ و کوڕ، بەڵام بە گوێرەی ئەو ئایەتە هەڵبەستراوە ژنی بەشوو یان پیاوی ژنداری گەنج ڕەجم ناکرێن، چونکە باس لە پیران دەکات.

٤. ئایەتەکە دەڵێت پیری زیناکار ڕەجم دەکرێت، کەچی بەلای ئەوانەی ڕەجمیان پێ ڕەوایە، پیرێکی زیناکار ئەگەر خێزاندار نەبێت بەردباران ناکرێت.

٥. ئەوەی لەپێشەوا عومەرەوە بە چەند دەربڕینێك ڕیوایەت کراوە، درۆ و بوهتانێك زیاتر هیچی تر نییە.

لێیەوە دەگێڕنەوە کە گوتوویەتی: (يأيها النلس قد سننت لكم السنن، و فرضت لكم الفرائض، وتركتم على الواضحة. وصفحت باحدى يديه على الاخرى، الا ان تضلوا بالناس يمينا وشمالا، ثم اياكم أن تهلكوا عن آية الرجم، أن يقول قائل لا نجد حدين في كتاب الله. فقد رجم الرسول ورجمنا، إني والذي نفسي بيده، لو لا أن يقول الناس زاد عمر بن الخطاب في كتاب الله ، لكتبتها (الشيخ والشيخة إذا زنيا فارجموهما البتة)، فإنا قد قرأناها).[1] واتە (ئەی خەڵکینە ! کۆمەڵە سوننەت و فەرزێکتان بۆ دیاری کراوە، لەسەر ڕێگایەکی ڕوون دانراون– وەك بڵێت ئیتر هیچ نەماوەتەوە هەردو دەستی بەیەکدا دا– ، مەگەر چەپ و ڕاست خەڵکی لە ڕێگا لابدەن، پاشان ئاگاتان لە ئایەتی

---

[1] موطأ الإمام مالك ط/٢ ص/٢٤١.. صحيح مسلم ١٣١٧/٣. ابن ماجه في السنن رقم ٢٥٥٣. فتح الباري ١٤٣/١٢.

ڕەجم بێت، نەوەك کەسێ هەڵبستێت و بڵێت ئەم سزا و حەدە لە کتێبی خودا نابینین دڵنیا بن پێغەمبەری خوا ڕەجمی کردووە و ئێمەش جێبەجێمان کردووە، سوێند بە خوا ئەگەر خەڵکی نەیانگووتایە عومەری کوڕی خەتاب بۆ قورئانی زیاد کردووە، ئەوا (الشيخ والشيخة إذا زنيا فارجموهما البتة)م تێدا دەنووسی، چون ئێمە کاتی خۆی دەمانخوێندەوە).

ئەم درۆ باوەش کە بەدەمی گەورەمان پێشەوا عومەرەوە هەڵبەستراوە ، لەبەر ئەم هۆیانە، هەڵەیەکی گەورەیە و دەربازبوون لێی ئاسان نییە.

أ . پێشەوا عومەر لە گوتنی حەقدا بوێرترین کەس بووە لە دوای پێغەمبەری خودا، ئیتر چۆن لە لۆمەی خەڵك دەترسێت و واز لە ئایەتێك دەهێنێت کە ١٠٠٪ دڵنیایە لە قورئاندا هەیە.

ب. ئەم ریوایەتە لاوازە. چون بە چەند دەربڕینێکی جیاواز هاتووە،[١] خۆ ئەگەر ئایەتێك بووایە لە قورئاندا، ئەم هەموو لەفزە جیاوازەی نەدەبوو.

ج. پێشەوا عومەر لە هەموو تەمەنی جێنشینی خۆیدا کەسی ڕەجم نەکردووە و فەرمانیشی بۆ دەرنەکردووە، ئەگەرنا ئەو ئامۆژگارییەی لە یەکەم جێبەجێکردنی ئەو سزایەدا دەکرد، نەوەك بیکاتە وەسێتێك و لە کۆتایی ژیانیدا بیڵێت. [٢]

٦. هەموو وشە و ڕستەیەکی قورئان موتەواترە، ئەگەر ئەم ئایەتەیش لە قورئاندا هەبووایە وەك دەگوترێت، ئەوا جیاوازی لە گێڕانەوەکەیدا نەدەبوو.

٧. ئەگەر ئەم قسەیە ئایەتی قورئانی بووایە، تەنیا ئیمامی عومەر نەیدەگێڕایەوە، بەڵکو بە موتەواتری پێمان دەگەیشت، هەموو ئایەتەکانی قورئان موتەواترن.

٨.لە ڕقەی سەحیحی بوخاری (فتح الباري) [٣] دا هاتووە، مەڕوانی کوڕی حەکەم بە زەیدی کوڕی سابت– کە لە لیژنەی نوسینەوەی وەحیدا بوو– گوت: ئایا ئەم ئایەتە نانوسیتەوە؟ گوتی: ئەی ئەوە نییە ژنی بەشووی گەنجیش ڕەجم دەکرێت؟![٤]

---

[١] ينظر موطأ الإمام مالك ص٨٢٤.

[٢] يُنظر سنة الأولين، للأستاذ ابن قرناس، ص٨٣٣

[٣] ١٤٣/١٢

[٤] ئیمامی (نەسائي)یش ئەم ڕێوایەتەی هێناوە و تەخریجی کردووە.

٩. دیسان لە (فتح الباری) دا هاتووە، زەیدی کوڕی سابت و سەعیدی کوڕی عاص، کە ئەم ئایەتەیان بەرچاو کەوتووە لە کاتی نووسینەوەی قورئاندا، زەید گوتوویەتی لە پێغەمبەری خوام بیستووە فەرموویەتی :(الشیخ والشیخة إذا زنیا فارجموهما البتة)، ئیمامی عومەر گوتویەتی: کاتێك ئەم ئایەتە دابەزی، بە پێغەمبەری خوام گووت، دەینوسمەوە، بەڵام وا دیار بوو حەزی نەکرد بینووسمەوە !

١٠. ئەگەر ئەو درۆیە ڕاست بێت بە دەم ئیمامی عومەرەوە، ئەوە تۆمەتبارکردنی پێغەمبەری خوایە بەوەی پشتی لە ئایەتێکی قورئان کردووە و وازی لێهێناوە، کەچی ئیمامی عومەر ئاشکرای کردووە، ئەمەش هەر بە عەقڵەوە ناچێت.

١١. ڕەجم لە هەموو سزا دیاریکراوەکانی تر توند ترە، بنەماکەیشی ئایەتێکە گوایە پێغەمبەری خودا خوێندوویەتیەوە، بەڵام ڕێگەی نەداوە لە قورئاندا تۆمار بکرێت !

١٢. بۆ دەربازبوون لە گرفتەکانی ئەم ئایەتە سێ قسە گوتراوە:

یەکەمیان، گوایە ئەم ئایەتە نەسخ بووەتەوە، بەڵام بە چ بەڵگەیەك و کوانێ ئایەتی نەسخکەر؟

دووەمیان، گوایە ئەم ئایەتە لەبیرکراوە، بەڵام ناکرێت خودا ئایەتێك داببەزێنێت و پاشان لەبیری بباتەوە.

سێهەمیشیان کە گاڵتەجارترینیانە، ئیبنو حەزم لە شەرحی (منهاج)دا دەڵێت، گوایە هۆی نەسخبوونی خوێندنەوەی ئایەتەکە و، مانەوەی حوکمەکەی بۆ لابردنی بارگرانییە لەسەر موسڵمانان !

١٣. سەیر تر لەوانەی پێشوو، درۆیەکی هەڵبەستراوی ترە بە دەمی دایکە عائیشەوە، گوایە گوتوویەتی: " پەڕەیەك لە ژێر نوێنەکەی پێغەمبەری خودا هەبوو، بەڵام کاتێك وەفاتی کرد، دوای سەرقاڵبوونم بە کاروباری ناشتنەکەی، گەڕامەوە ماڵەوە بینینم ئەو پەڕەیەی کە وەحی تێدا بوو، مێروو خواردوویەتی !" ئەم ڕیوایەتەی دایکە عائیشە، بەو جۆرەی کە سورەتی ئەحزاب سەرەتا هێندەی سورەتی بەقەرە زۆر بووە، بەڵام دواتر لێی نەسخ کراوە و تەنها ٧٣ ئایەتی لێ ماوەتەوە، لە نێو هەندێ ڕاڤەکارانی قورئانیشدا باوە، دیارە ئایەتی (الشیخ والشیخە..) لە نەسخبووەکانی ئەم سورەتە بووە.

لـە راسـتیدا ئـەم گێڕانەوانـە پەیامەكـەی پێغەمبـەر لەكـەدار دەكـەن و، تێكـدان و دەستكاریكردن دەدەنە پاڵ قورئان.

١٤.سەرچـاوەی هـەواڵی ئـەم بـەناو ئایەتـە، كتـێبی (الموطـأ)ی ئیمـامی مالیكـە، بـەڵام ریوایەت و سەنەد و مەتنی ئەم هەواڵە هەڵسەنگێنین:

أ- وەكو ریوایەت، ئیمامی مالیك خۆی ئەم هەواڵـەی نەنوسـیوەتەوە، بـەڵكو تـەنها بـۆ قوتابییەكانی باسكردووە، ئەوا گوێیان دەگرت و دەیاننوسیووە، هەر بۆیە هەندێ هەواڵی (الموطأ) بە بیست گێڕانەوەی جیا نووسراونەتەوە.

ت- وەكو سەنەدیش، موحەممەدی شەیبانی، قوتابی ئەبو حەنیفە دەڵێت: " مالیـك هەواڵی پێداین كە یەحیای كـوڕی سـەعید گـوێی لـە سـەعیدی كـوڕی موسـەییب بووە، گوتوویەتی عومەری كوڕی خەتتاب گوتی: ..."

وەك دیارە سەعیدی كـوڕی موسـەییب راسـتەخۆ لـە ئیمـامی عومـەرەوە ئەمـەی گێڕاوەتەوە، ئەمەش مەحاڵە، چون كاتێك ئیمامی عومەر شەهید بوو، سەعید دوو ساڵان بوو! ئەمەش ئیبنو سەعیدی گەورە مێژوونووس لە (الطبقات الكبری)[1] دا ئاماژەی بۆ كردووە.

ج- لەسەر مەتنی فەرموودەكـەش گرفـت هەیـە، ئـاخر هـەردوو دەسـتەواژەی (الشـیخ والشیخة) مانای (احصان)- ئەو پارێزراوییەی كراوەتە مەرجی رەجم - لەخۆی ناگرێت، دەكرێت مرۆڤ بگاتە ئەوپەڕی پیری و هێشتا كچ یان كوڕ بێت و زەواجـی نەكردبێت.

١٥. ئەوەی لەعومەرەوە (رضي الله عنه) گێڕدراوەتەوە دژیەكی تێدایە، چۆن یەكـەمجار بەئایـەتی دادەنێت و دواتر بەزیادە لەكتێبی خوادا؟ رێگری دەكات بۆ قورئان زیاد بكرێت.

١٦. ئەگەر درۆی (الشیخ والشیخە) ئایـەتی قورئـان بوایـە، بۆچـی تـەنها عومـەری كـوڕی خەتاب گێڕاویەتەوە.

١٧.لەم درۆیەدا تۆمـەتباركردنی پێغەمبـەر (صلى الله عليه وسلم) هەیـە بـەوەی وازیهێنـاوە لـەم ئایەتـە قورئانیەو نەینووسـیوەتەوە، ئەمـە لەكاتێكدا كـە پێغەمبـەر (صلى الله عليه وسلم) رێگـری كـردووە

[1] الطبقات الكبری ٥/٨٨ و١٠٦

کەجگە لەقورئان بنووسرێتەوە، تا تێکەڵی دروست نەبێت لەنێوان ئەواو سوننەتی پێغەمبەردا و فەرموویەتی: (لا تكتبوا شيئا سوى القران، فمن كتب عني غير القران فليمحه)، زانایانی فەرموودەناس وتوویانە:" ئەمە تاکە فەرموودەی موتەواتیرە".

١٨. لە درێوترین جۆرەکانی درۆ، دانەپاڵی قسەیەکی دژ بە قورئانە بۆ لای پێغەمبەری خودا.

بەشی دووەم:
ڕەجم لە قەزاوەتی پێغەمبەردا

لە سەرچاوەکانی سوننەتی پێغەمبەردا کۆمەڵە فەرموودەیەك هە ن، بەڵگەن لەسەر ئەوەی پێغەمبەری خودا لەماوەی بیست و سێ ساڵی پێغەمبەرایەتیدا فەرمانی ڕەجمی بۆ چەند کەسێك- کە ژمارەیان لە پەنجەی دەست تێناپەڕێت- دەرکردووە. لەم فەرموودانەش:

یەکەم ((عن عبيدالله بن عبدالله بن عتبة بن مسعود عن ابي هريرة وزيد بن خالد الجهني- رضي الله عنهما-، انهما قالا: إن رجلا من الاعراب أتى رسول -ﷺ- فقال: يا رسول الله، أنشدك الله ألا قضيت بيننا بكتاب الله فقال الخصم الاخر- وهو أفقه منه- نعم، فقض بيننا بكتاب الله، وأذن لي، فقال النبي -ﷺ-: قل، فقال: إن ابني كان عسيقا على هذا، فزنى بامرأته، وإني اخبرت أن على ابني الرجم، فافتديت منه بمائة شاة ووليدة، فسألت أهل العلم فأخبروني أنما على ابني جلد مائة وتغريب عام، وأن على امرأة هذا الرجم. فقال رسول الله-ﷺ-: والذي نفسي بيده لأقضين بينكما بكتاب الله، الوليدة والغنم رد عليك وعلى ابنك جلد مائة وتغريب عام. واغد يا انيس- رجل من اسلم- على امرأة هذا، فإن اعترفت فارجمها، فغدالا عليها، فاعترفت، فأمر بها رسول الله-ﷺ- فرجمت)) [١]

---

[١] العدة حاشية العلامة السيد محمد بن إسماعيل الأمير الصنعاني على أحكام الإحكام شرح عمدة الأحكام للعلامة ابن دقيق العيد، المطبعة السلفية ٣٣٦/٤. كتاب الحدود: بند ٣٤٣/ الحديث الأول المتعلق بالرجم.

((عوبەیدوڵای کوڕی عەبدوڵای کوڕی عوتبەی کوڕی مەسعود لە ئەبو هورەیرەوە گێڕاویەتەوە، پیاوێکی دەشتەکی هاتە خزمەتی پێغەمبەری خوا و گوتی: بۆ خاتری خوا ! بە کتێبەکەی خۆی ببە دادوەر لە نێوانماندا، کابرای بەرانبەریش کە لەمیان شارەزاتر بوو، گوتی: بەڵێ بە کتێبی خوا حوکم بکە و مۆڵەتم بدە– بۆت باس بکەم–، فەرمووی: بڵێ: گوتی: کوڕەکەی من شاگردی ئەم کابرایە بووە و لەگەڵ ژنەکەیدا زینای کردووە، پاشان پێیان ڕاگەیاندم کە دەبێت کوڕەکەم بەردباران بکرێت، بۆیە سەد مەڕ و کەنیزەکێکم کردە ڕزگارانە(فدیە)، پاشان لە شارەزایانم پرسی گوتیان کوڕەکەت سەد قامچی لێدەدرێت ساڵێکیش ئاوارە دەکرێت، ژنی ئەم کابرایەش دەبێ ڕەجم بکرێت. پێغەمبەری خوا فەرمووی" سوێند بەو کەسەی گیانمی بەدەستە، بە کتێبی خوا دادگاییان دەکەم. کەنیزەك و ئاژەڵەکان بۆ خۆت، پێویستە کوڕەکەت سەد قامچی لێبدرێت و ساڵێکیش ئاوارە بکرێت، ئەی ئونەیس– پیاوێکی نەوەی ئەسلەم– بڕۆ بۆ لای ئافرەتەکە، ئەگەر دانی بە تاوانەکە نا، ڕەجمی بکە." ڕۆیشت و ئافرەتەکەش دانی پێدانا، دواتر پێغەمبەری خوا فەرمانی کرد و ڕەجم کرا)).

دووەم: ڕەجمکردنی ماعز، ئەمەش بە چەند ڕیوایەتێك هاتووە:

أ .((عن ابي هريرة، انه قال: أتى رجل من المسلمين رسول الله –ﷺ– وهو في المسجد، فناداه، يا رسول الله، اني زنيت، فاعرض عنه، فتنحى تلقاء وجهه، فقال له: يا رسول الله، إني زنيت، فاعرض عنه، حتى ثنى ذلك عليه أربع مرات، فلما شهد على نفسه اربع شهادات، دعاه رسول الله –ﷺ– فقال: "أبك جنون، قال: لا، قال "فهل أحصنت؟"قال: نعم، فقال رسول الله–ﷺ–: " انهبوا به فارجموه")).[1]

((لە ئەبو هورەیرەوە دەگێڕنەوە: پیاوێك لە مزگەوتدا هاتە خزمەتی پێغەمبەری خوا و پێی گوت: زینام کردووە، ئەویش گوێی پێنەدا و ڕووی لێ وەرچەرخاند، دووبارە گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا من زینام کردووە، ئەمەی چوار جار دووبارە کردەوە، کاتێك چوار جار شاهێدی لەسەر خۆی دا، پێغەمبەری خوا بانگی کرد ولێی پرسی: تۆ شێتیت؟" گوتی: نا،

---

[1] صحيح مسلم ١٣١٨/٣

فەرمووی: " ژنت هەیە؟" گوتی: بەڵێ. پاشان پێغەمبەری خوا فەرمانی کرد بیبەن و ڕەجمی بکەن)).

ب . وفي رواية((عن ابي هريرة قال: جاء ماعز الاسلمي[1] الى رسول الله -ﷺ- فقال: إنه قد زنى، فأعرض عنه، ثم جاء من شقه الاخر، فقال: إنه قد زنى، فاعرض عنه، ثم جاء من شقه الاخر فقال: يا رسول الله إنه قد زنى، فامر به في الرابعة، فاخرج الى الحرة فرجم بالحجارة، فلما وجد مس الحجارة فر يشتد حتى مر برجل معه لحي جمل فضربه به وضربه الناس حتى مات، فذكروا ذلك لرسول الله-ﷺ- أنه فر حين وجد رمي الحجارة ومس الموت، فقال رسول الله -ﷺ- هلا تركتموه)). ئەحمەدو ئیبن ماجەو یرموزی گێڕاویانەتەوەو وتوویانە (حسن)ە.[2]

((ئەبو هورەیرە گوتوویەتی: ماعزی ئەسلەمی هاتە خزمەتی پێغەمبەری خوا، پێی گوت، کەوا زینای کردووە، ئەویش گوێی پێنەدا، پاشان لە لایەکی ترەوە هاتەوە و، پێی گوت: کەوا زینای کردووە، دیسان پشتی لێ کرد، دیسان پێی ڕاگەیاند زینای کردووە و، بۆ جاری چوارەم فەرمانی ڕەجمی بۆ دەرکرد، برایە حەڕڕە- جێگەیەکە لە نزیکی بەقیع، بەردی زۆری لێیە-، لەوێ بەردباران کرا، کاتێکیش ئازاری بەردەکانی پێگەیشت هەڵهات، تا گەیشتە لای پیاوێك، ئێسقانی لاقە وشترێکی پێدا کێشا و خەڵکیش لەگەڵیدا دەستیان کردە لێدانی تاکو کوشتیان، پاشان بە پێغەمبەریان ڕاگەیاند، کەوا پێش کوشتنی لە ئازاری بەردەکان و ترسی مردن ڕای کردووە، ئەویش فەرمووی: ئەی بۆ لێی نەگەڕان بڕوات؟ !.))

ئەم فەرموودەیە ئەوە ئەوە دەگەیەنێت، کە فەرمانی ڕەجمکردنی ماعز ئیجتیهادی پێغەمبەر خۆی بووە، چون ئەگەر شتی وا لە قورئاندا واجب بووایە، پێغمبەری خوا نەیدەگوت:" بۆچی لێنەگەڕان هەڵبێت؟!، دیارە سزای زینا حەقی خودایە و کەس ناتوانێت لێی کەم بکات و لە کاری بخات".

هەروەها فەرموودەکە پاشگەزبوونەوەی ماعز لە دانپێدانانەکەیدا دەردەخات، گەڕانەوەش لە دانپێدانان، حەدی شەرعی لەکار دەخات، چون گومان پەیدا دەکات و،

---

[1] وفي صحيح مسلم ٣/١٣٢٠: أن رجلا من أسلم يقال له ماعز بن مالك أتى رسول الله(ﷺ)
[2] نيل الأوطار، المرجع السابق.

گومانیش بە پێی بنەمای شەرعیی (الحدود تدرأ بالشبهات) حەد لەکار دەخات، ئیتر ئەم لەکار خستنەیش پێش دەرچوونی فەرمان، یا دوای دەرچوونی، یان لە کاتی جێبەجێکردنیدا بێت، هیچ جیاوازییەکی نییە.

ئەمەش بە ڕوونی لە ژیاننامەی پێغەمبەردا بینراوە، بە تایبەت لە هەڵوێستیدا بەرانبەر بە تاوانی زینا، بۆ نموونە، کاتێك کابرایەك بە ناوی (هزال) هاتە خزمەتی و گوتی: فلان کەسم بینی زینای دەکرد، پێی فەرموو: ئەی (هزال)، خۆ ئەگەر بە عەباکەت داتپۆشیبا لەم هەواڵپێدانەت باشتر بوو! هەروەها هەڵوێستی بەرانبەر ئەو ژنەی کە لەبارەیەوە فەرمووی: " ئەگەر کەسێکم بە بێ بەڵگە بەردباران بکردایە، ئەوا فلانە ژن دەبوو، چون گومان لەسەر خۆی و ئەوەیشی دەچێتە لایەوە، لە ناوچەکەی و سیمایدا بڵاوبووەتەوە. [1]

ئەم نموونانە لە گوفتار و ڕەفتاری پێغەمبەری خوادا، هەڵوێستیمان لەهەمبەر بەردبارانکردن و خۆپارێزیی لە جێبەجێکردنیدا بۆ دەردەخات، هەمیشە بۆ پووچکردنەوەی حوکمەکە بە دوای ڕێگەیەکدا گەڕاوە.

لە ڕیوایەتێکی تردا، لە سەحیحی موسلیمدا هاتووە:((جاء ماعز بن مالك الى النبي -ﷺ-، فقال: يا رسول الله، طهرني، فقال: "ويحك، ارجع فاستغفر الله وتب عليه"، فقال: فرجع غير بعيد، ثم جاء، فقال: يا رسول الله، طهرني، فقال: "ويحك، ارجع فاستغفر الله وتب عليه"، قال: فرجع غير بعيد، ثم جاء، قال يا رسول الله، طهرني، فقال النبي -ﷺ-، مثل ذلك حتى اذا كانت الرابعة، قال له رسول الله: "فيم اطهرك؟")) فقالك من الزنى، فسال رسول الله -ﷺ- : "ابه جنون؟" فاخبر أنه ليس بمجنون، فقال: "ا شرب خمرا؟" فقام رجل فاستنكهه، فلم يجد منه ريح خمر، قال: فقال رسول الله -ﷺ-: " أزنيت؟" فقال: نعم، فأمر به فرجم)) [2] ((سولەیمانی کوڕی بورەیدا، لە باوکییەوە، گوتی، ماعزی کوڕی مالك هاتە لای پێغەمبەری خوا و، پێی گوت: " ئەی پێغەمبەری خوا، پاکم بکەرەوە ! " فەرمووی: "قوڕبەسەر! بگەڕێوە و داوای لێبووردن لە خودا بکە." — گوتی، زۆر دوور

---

[1] أخرجه ابن ماجه في كتاب الحدود، باب من أظهر الفاحشة. ٨٥٥/٢. رقم الحديث (٢٥٥٩). وقوله(ﷺ) أدرأوا الحدود عن المسلمين ما استطعتم، فإن كان له مخرج فخلوا سبيله، فإن الإمام أن يخطئ في العفو خير من أن يخطئ في العقوبة. أخرجه الترمذي في كتاب الحدود، باب ما جاء في درء الحد، ٢٥/٤، رقم الحديث (١٤٢٤).

[2] صحيح مسلم ١٣١٩/٣. وفيه روايات متعددة.

نەکەوتەوە و گەڕایەوە–، دووبارە گوتی: " ئەی پێغەمبەری خوا، پاکم بکەرەوە ! پێی فەرموو: " قوڕبەسەر! بگەڕێوە و داوای لێبووردن لە خودا بکە. "– گوتی بۆ جاری سێهەم گەڕایەوە و– گوتی: "ئەی پێغەمبەری خوا، پاکم بکەرەوە !، پێغەمبەری خوایش هەمان شتی پێ گوتەوە. تاکو لە جاری چوارەمدا پێی فەرموو: " لە چی پاکت بکەمەوە؟ گوتی " لە زینا." پێغەمبەر پرسی: " ئایا ئەم کابرایە شێتە؟! " پێیان ڕاگەیاند، کە شێت نییە. فەرمووی: " ئەی مەی نەخواردۆتەوە؟! پیاوێك هەستا و بۆنی دەمی کرد، بەڵام بۆنی مەی لێنە دەهات. – گوتی– پێغەمبەری خوا لێی پرسی: " زینات کردووە؟" گوتی : " بەڵێ." پاشان فەرمانی کرد و بەردباران کرا...))

ئەم مامەڵەیەی پێغەمبەری خوا لەگەڵ ماعزدا، بەڕوونی دەریدەخات کەوا، ڕەجم فەرمانێکی قورئانی نەبووە پێش قەزاوەتەکەی، چون فەرمانی خودا ناکرێ لە جێبەجێکردنیدا دوودڵی و ئاسانکاری و بێنە و ببە هەبێت، وەك چۆن خودا لەبارەی حەدی دزی و زیناوە بە براوەیی فەرمانی دەرکردووە: ﴿ وَٱلسَّارِقُ وَٱلسَّارِقَةُ فَٱقْطَعُوٓا۟ أَيْدِيَهُمَا جَزَآءًۢ بِمَا كَسَبَا نَكَٰلًا مِّنَ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾ ﴾ المائدة: ٣٨

((دزی نێر و مێ، دەستیان ببڕن – هەڵبەت بەو مەرج و شێواز و وردەکارییەی باسکراوە– ، تا ببێتە تۆڵەی ئەو گوناهە نالەبارەی کردوویانە...)) ﴿ ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِى فَٱجْلِدُوا۟ كُلَّ وَٰحِدٍ مِّنْهُمَا مِا۟ئَةَ جَلْدَةٍ ۖ وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِى دِينِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ ۖ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَآئِفَةٌ مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾ ﴾ النور: ٢

((زیناکەری نێر و مێ، یەکی سەد داریان لێ بدەن....))

ج . ((عن ابن عباس رضي الله عنهما، قال: لما أتى ماعز بن مالك النبي –ﷺ– قال له: "لعلك قبلت، أو غمزت، أو نظرت" قال: يا رسول الله ، قال:"أفنكتها؟". لا يكني، قال: نعم، فعند ذلك أمر برجمه))[1] ((لە ئبنو عەباسەوە، گوتی، کاتێ ماعزی کوڕی مالك هاتە خزمەتی پێغەمبەر – سەبارەت بە زیناکەی–، پێی فەرموو: "لەوەیە ماچت کردبێ، یا

---

[1] نيل الأوطار شرح منتقى الأخبار من أحاديث سيد الأخيار للشيخ الإمام المجتهد قاضي القضاة القطر اليماني محمد بن علي بن محمد الشوكاني، الجزء السابع ص١١١.

دەستێکت لێ دابێت، یان نەزەرت لێی کردبێت." گوتی: " نا ئەی پێغەمبەری خودا"، فەرمووی: " ئایا گات؟ – ڕوون و ڕاست بێ کینایە و پێچ وپەنا ! –، گوتی: " بەڵێ." دواتر فەرمانی بەردبارانکردنی دا.))

ڕاستییەکەی دەستەواژەی (ئایا گات؟) بۆ پایەی پێغەمبەر گونجاو نییە، ئەو کەسێکە زمانی لەهەر دەربڕینێکی نەشیاو پارێزراو بووە.

هەر لە (نیل الاوطار)دا، ڕیوایەتەکە بەم جۆرەیش هێنراوە:

.... ((فقال: أنكتها؟ قال: نعم: قال: حتى غاب ذلك منك في ذلك منها؟ قال: نعم. قال: كما يغيب المرود في المكحلة والرشاء في البئر؟ قال: نعم، قال: فهل تدري ما الزنا؟ قال: نعم أتيت منها حراما ما يأتي الرجل من امرأته حلالا، قال: فما تريد بهذا القول؟ قال: اريد ان تطهرني فأمر به فرجم)). رواه أحمد والدار القطني [1]

((... فەرمووی: "ئایا گات؟" گوتی: "بەڵێ" فەرمووی: "تاکو هینت لە لە هینیا بزر بوو؟" گوتی: " بەڵێ" فەرمووی: "هەروەك کلچێوك لە کلدان و، پەت لە ناو بیردا بزر دەبێت؟" گوتی:"بەڵێ"، فەرمووی:"دەزانیت زینا چییە؟" گوتی:"بەڵێ، بەو جۆرەی پیاو بە حەڵاڵی دەچێتە لای ژنیەوە، منیش بە حەرامی چوومە لایەوە." فەرمووی:" بەم قسانەت چیت دەوێت؟" گوتی:" دەمەوێت پاکم بکەیتەوە. پاشان فەرمانی دا و ڕەجم کرا)).

هەروەك چۆن گوتمان ئەو دەربڕینە نەشیاوانە لە گفتاری پێغەمبەر ناچن، دەستەواژەی (التطهير، أريد أن تطهرني) (پاککردنەوە، دەمەوێت پاکم بکەیتەوە)یش دەربڕینێکی مەسیحییانەیە، لە ئیسلامدا بەکار نەهاتووە، پاشان ئەگەر ماعز خێزاندار (محصن) بووە، چۆن مانای سەرجێیی نازانێت، ئەم هەموو پرسیارە لە لایەن پێغەمبەرەوە بۆ؟ ئیتر دیارە کە فەرموودەکە دروست نییە!

---

[1] نيل الأوطار، المرجع السابق.. حديث أبي هريرة أخرجه أيضا النسائي، وفي إسناده ابن الهضهاض، ذكره البخاري في تأريخه وحُكي الخلاف فيه، وذكر له هذا الحديث وقال حديثه في أهل الحجاز ليس يُعرف إلا بهذا الواحد.

د — جابر لە چیرۆکەکەی ماعزەوە دەڵێت، من یەکێك بووم لەوانەی بەردبارانمان دەکرد، کە ئازاری بەردەکانی پێگەیشت، هاواری پێکردین" ئەی خەڵکی بمگێڕنەوە بۆ لای پێغەمبەری خودا، وا خەریکە دەمکوژن، پێیان ڕاگەیاندووم پێغەمبەر نایەوێت بمکوژێت." ئێمەش وازمان لێ نەهێنا تاکو کوشتمان، کاتێکیش گەڕاینەوە و بۆ پێغەمبەرمان باس کرد، فەرمووی: " چ دەبوو لێگەڕابان و هێناباتان بۆ لام؟!

سێیەم، ((جَاءَتْ امْرَأَةٌ مِنْ غَامِدٍ مِنَ الأَزْدِ. فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ طَهِّرْنِي. فَقَالَ: "وَيْحَكِ ارْجِعِي فَاسْتَغْفِرِي اللَّهَ وَتُوبِي إِلَيْهِ". فَقَالَتْ: أَرَاكَ تُرِيدُ أَنْ تُرَدِّدَنِي كَمَا رَدَّدْتَ مَاعِزَ بْنَ مَالِكٍ. قَالَ: "وَمَا ذَاكِ؟" قَالَتْ: إِنَّهَا حُبْلَى مِنَ الزِّنَى. فَقَالَ: "آنْتِ؟" قَالَتْ: نَعَمْ. فَقَالَ لَهَا: "حَتَّى تَضَعِي مَا فِي بَطْنِكِ". قَالَ: فَكَفَلَهَا رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ حَتَّى وَضَعَتْ. قَالَ: فَأَتَى النَّبِيَّ (ﷺ) فَقَالَ: قَدْ وَضَعَتِ الْغَامِدِيَّةُ. فَقَالَ: "إِذاً لاَ نَرْجُمُهَا وَنَدَعُ وَلَدَهَا صَغِيراً لَيْسَ لَهُ مَنْ يُرْضِعُهُ." فَقَامَ رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ فَقَالَ: إِلَيَّ رَضَاعُهُ، يَا نَبِيَّ اللَّهِ! قَالَ: فَرَجَمَهَا)).[1]

((ژنێك لە ناوچەی غامدی ئەزدەوە هاتە خزمەتی پێغەمبەر و، گوتی: "ئەی پێغەمبەری خوا، پاکم بکەرەوە! " فەرمووی: قوڕت بەسەر! بگەڕێوە و داوای لێبوردن لە خودا بکە." گوتی:" دیارە ئەتەوێ منیش وەکو ماعزی کوڕی مالك بگێڕیتەوە و ڕووم لێ وەرگێڕی!" فەرمووی ئەوە چییە؟" گوتی:"ئەوەتا سکم هەیە لە زینا." فەرمووی: "تۆ؟" گوتی: " بەڵێ" پێی فەرموو:" جارێ برۆ تا سکەکەت دادەنێیت." پیاوێك لە پشتیوانان (أنصار) بوو بە کەفیلی تا منداڵەکەی دانا. کە داینا، پیاوەکە هاتە خزمەتی پێغەمبەر و گوتی:"ژنە غامدییەکە منداڵەکەی دانا." فەرمووی: " کەواتە ڕەجمی ناکەین و منداڵەکەی بە بچووکی بەرەڵا بکەوێت، کەس نییە شیری پێ بدات." پیاوێکی تر لە پشتیوانان هەستا و گوتی؟" شیردانی لەسەر من ئەی پێغەمبەری خوا" پاش ئەمە بەردباران کرا.))

لەم فەرموودەیەدا دەستەواژەی (قوڕت بەسەر! بگەڕێوە و داوای لێبوردن لە خودا بکە) بەڵگەیەکی ڕوونە لەسەر ئەوەی، قەزاوەتەکەی پێغەمبەر بە بەردبارانکردن، جێبەجێکردنی فەرمانێکی خودایی نەبووە لە حەدەکانیدا، چونکە تۆبە— ئەگەر چی پێویستە— ، بەڵام

[1] صحيح مسلم ١٣٢٣/٣

دوای گەیشتنی بابەتەکە بە دادگا، ناتوانێت جێبەجێکردنی حەد ڕابگرێت، هەروەك چۆن تۆبە لە لای دادوەر، فریای حەدی دزی و لێدانی قامچی لە زیناکەر ناکەوێت.

چوارەم: ((عن أنس[1] قال: كنت عند النبي (ﷺ) فجاءه رجل فقال: يا رسول الله، إني أُصبت حداً فأقمه علي، ولم يسأله، قال: وحضرت الصلاة، فصلى مع النبي(ﷺ)، فلما قضى النبي(ﷺ) الصلاة، قام إليه رجل فقال: يا رسول الله، إني أصبت حداً، فأقم فيَّ كتاب الله، قال: (أليس قد صليت معنا). قال: نعم، قال: (فإن الله قد غفر لك ذنبك، أو قال: حدَّك))

((لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە، گوتی: لە خزمەتی پێغەمبەردا بووم، پیاوێکی هاتە خزمەت و گوتی: "ئەی پێغەمبەری خوا، شایانی حەدم و هاتووم بەسەرمیدا جێبەجێ بکەیت." پێغەمبەری خوا هیچی لێ نەپرسی و، کاتی نوێژ هات، نوێژی لەگەڵ پێغەمبەردا کرد، کە پێغەمبەر لە نوێژەکەی بوویەوە، پیاوەکە هاتەوە لای و، گوتی: " شایستەی حەدم و، فەرمانی خودام بەسەردا جێبەجێ بکە."فەرمووی:"ئایا نوێژت لەگەڵ نەکردین؟" گوتی: " بەڵێ:"فەرمووی:" ئەوە خودا لە تاوانەکەت – یان حەدەکەت– خۆش بوو."))

ئەم فەرموودەیەش بەڵگەیە لەسەر نەبوونی ڕەجم لە قورئاندا، چون سەلمابا، ئەوا بە نوێژێك جێبەجێکردنی حەدەکەی لەسەر نەدەکەوت، لێبوردن لە حەد تەنها لە دەسەڵاتی خوادایە.

پێنجەم: ((عن عبدالله بن عمر رضي الله عنهما، أن اليهود جاءوا الى رسول الله – ﷺ – فذكروا له أن رجلا منهم وامرأة زنيا، فقال لهم رسول الله– ﷺ–: "ما تجدون في التوراة في شأن الرجم" فقالوا: نفضحهم ويجلدون، فقال عبدالله بن سلام: كذبتم إن فيها الرجم فأتوا بالتوراة فنشروها، فوضع احدهم يده على آية الرجم، فقرأ ما قبلها وما بعدها، فقال له عبدالله بن سلام: ارفع يدك فرفع يده فإذا فيها اية الرجم، فقالوا: صدق يا محمد، فيها آية الرجم، فأمر بهما رسول الله – ﷺ– فرجما))،

((لە ئیبنو عومەرەوە دەگێڕنەوە، گوتوویەتی: جولەکەکان هاتنە لای پێغەمبەری خوا، پێیان ڕاگەیاند کە ژن و پیاوێکیان زینایان کردووە، پێغەمبەری خوا لێی پرسین:" لەبارەی زیناوە چی لە تەورات هاتووە؟" گوتیان: ئاشکرایان دەکەین تاکو ئابڕوویان بچێت و

[1] نيل الأوطار المرجع السابق.

جەڵدەیان لێ دەدەین، عەبدوڵای کوڕی سەلام گوتی: درۆ دەکەن، باسی ڕەجمی تێدایە..تەوراتیان هێنا و کردیانەوە، یەکێکیان دەستی خستە سەر ئایەتی ڕەجم و پێش و پاشەکەی بۆ خوێندنەوە، عەبدوڵایش گوتی: دەستت هەڵگرە، ئەویش لایبرد و ئایەتی ڕەجمی لەژێر بوو، بۆیە گوتیان: ڕاستی گوت ئەی موحەممەد، ئایەتی ڕەجمی تێدایە، پێغەمبەری خوایش فەرمانی کردنێ و ڕەجم کران.))

لە ڕیوایەتەکەی ئەبو هورەیرەدا هاتووە، پێغەمبەری خوا فەرموویەتی: "بەوەی لە تەوراتدا هەیە حوکم دەکەم." لە ڕیوایەتی بەڕائیشدا فەرموویەتی: "خودایە یەکەم کەسێکم دینەکەتم زیندوو کردەوە."

لێرەدا پرسیارێکی سادەی ڕەخنە ئامێز لەبارەی ئەم فەرموودەیەوە دروست دەبێت، باشە کە حوکمی بەردبارانکردن لە تەوراتدا چەسپاوە، بۆچی جوولەکەکان سەبارەت بە دوو زیناکەری موحسەنی خۆیان، دێن و داوای قەزاوەت لە پێغەمبەری خوا دەکەن؟ لە کاتێکدا ئەوان سەرسەختترین دوژمنانی پێغەمبەری خوا بوون!

شەشەم: گوتەیەکی سەردەمی نەفامی – بە دەستکاریکراوی!– دراوەتە پاڵ پێغەمبەری خوا، گوایە فەرموویەتی: "الولد للفراش، وللعاهر الحِجْرُ. "بە مانای، ئەگەر ژنێکی مێرددار با چەند زینایشی کردبێت، منداڵەکەی هەر هی ئەو پیاوەیە کە بەشەرعی مێردێتی و، ژنەکەیش بەردباران دەکرێت.

ڕاستییەکەی ئەمە فەرموودە نییە و، گوتەیەکی سەردەمی نەفامییە، لە بنەمایشدا بەم جۆرە بووە:" الولد للفراش، وللعاهر الحَجْرُ. "

واتە، منداڵەکە هی مێردەکەیەتی و، ژنەیش لەماڵەوە حەبس دەکرێت، ئەمە باوێکی نەفامی بووە، بەڵام دەبینین چۆن دەستکاری وشەی (الحَجْرُ)(حەبس) کراوە و، گۆڕیویانە بۆ (الحِجْرُ) (بەرد)، پاشانیش بەدەمی پێغەمبەری خودایانەوە ناوە. [1]

---

[1] في رواية عبد الرزاق: ... كانت القاسمة في الجاهلية في الدم وفي الرجل يولد على فراشة فيدعيه رجل آخر فيقسمون عليه خمسين يمينا كقسامة الدم فيذهبون به، فلما أن حج رسول الله (ﷺ)، قال له العباس بن عبد المطلب: إن فلانا ابني ونحن مقسمون عليه، فقال النبي (ﷺ): لا، الولد للفراش وللعاهر الحجر... وهناك روايات أخرى قريبة من هذا. والله أعلم.

تاوتوێی فەرموودەكان:

ئەو فەرموودانەی لەبارەی بەردبارانكردنی چەند كەسێكی دیاریكراو، لە ماوەی بیست و سێ ساڵی پێغەمبەرایەتیدا هاتوون و، شەرعزانانیش بە فەرمانی پێغەمبەریان داناوە، هەریەكە لە شوێنی خۆی، تێبینیمان لەسەر گونجانی لەگەڵ واقیعدا و، ئێستایش بە هەندێ بەڵگەی تری عەقڵی و نەقڵی تاوتوێیان دەكەین:

یەكەم: قورئان كاری سوننەتی پێغەمبەری بە هەر سێ جۆرەكەی: گوفتار، رەفتار، پەسەندكردن (قول، فعل، تقریر)، لە روونكردنەوەی دەقە قورئانییەكاندا گێڕاوە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾﴾ النحل: ٤٤ ((ئێمە ئەو زیكرەمان بۆ تۆ نازل كردووە، تاكو ئەو قورئانەی بۆ خەڵكیمان دابەزاندووە روون بكەیتەوە، سا بەڵكو ژیری بخەنە كار و بیرێك بكەنەوە)).

ئەم روونكردنەوەیەیش بە كۆدەنگی زانایانی ئوسوڵی فیقه، پێنج شێوەی هەیە، ئەوانیش:

١ . تایبەتكردنی دەقێكی گشتی قورئان، كە خودا ئەو گشتێتییەی مەبەست نەبووە، وەك خوای گەورە دەفەرموێت : ﴿لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ ٱلْوَٰلِدَانِ وَٱلْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَآءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ ٱلْوَٰلِدَانِ وَٱلْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا ﴿٧﴾﴾ النساء: ٧

((پیاوان لە میراتی باوك و دایكیان و، لە میراتی ئەو خوێشە زۆر نزیكانەیان كە میرات لە یەك ئەبەن، بەشیان هەیە. هەروەها ژنانیش لە میراتی دایك و باوك و ئەو جۆرە خوێشانە كە وتمان بەشیان هەیە، ئەم بەشە حەقێكە و خوا دایناوە، نابێ داگیر بكرێ)).

هەردوو وشەی (الرجال) و(النساء) ناوی گشتین، چون شێوەی كۆ (جمع التكسیر) هاتوون و (ال)ی ئیستیغراقیان چووەتە سەر، واتە هەموو نێر و مێیەك.

٢ . كۆتكردنی حوكمێكی رەها، كە ئەو رەهاییەی لێ مەبەست نەبووە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ ٱلْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْرًا ٱلْوَصِيَّةُ لِلْوَٰلِدَيْنِ وَٱلْأَقْرَبِينَ بِٱلْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى ٱلْمُتَّقِينَ ﴿١٨٠﴾﴾ البقرة: ١٨٠

((واجب کراوە لەسەرتان، بۆ ئەوەتان کە نیشانەی مردنی لێوە دیاری دا و، ئەسبابەکانی ئاشکرا بوو، ئەگەر ماڵی زۆری هەبوو، وەسێت بکات بۆ باوك و دایك و خزمە نزیکەکانی بە شێوەیەکی عادلانە، ئەمە واجبە لەسەر ئەوانەی لە خودا دەترسن)).

لە ئایەتەکەدا دەستەواژەی (خیر) بە مانای سامانی زۆر دێت، چونکە ئەو وشەیە بۆ ماڵی کەم بەکار نایەت.

وەسێتیش لە ئایەتەکەدا بە ڕەهایی باسکراوە، دەکرێت بە هەموو ماڵەکە بێت یاخود لە بەشێکی، لە کاتێکدا ئەم ڕەهاییە زیان بە میراتگران دەدات و خوایش ئەمەی مەبەست نییە، بۆیە پێغەمبەری خوا دەفەرموێت: " الثلث والثلث كثير"[1] (سێیەکی بکە وەسێت و، سێیەکیش زۆرە).

٣ . ڕوونکردنەوەی ئەو دەقانەی لە قورئاندا بە پوختی و کورتی هاتوون، بۆ نموونە خوای گەورە لە زۆر شوێنی قورئاندا دەفەرموێت: ((و أقيموا الصلاة)) (نوێژ بکەن)، نوێژ عیبادەتێکی فەرز کراوە، ڕوکن و مەرج و سوننەتی خۆی هەیە، هەندێکی بە دەم دەگوترێت و، هەندێکیشی بە جووڵە ئەنجام دەدرێت، عەقڵی مرۆڤیش ناتوانێت ئەو هەموو شتە، تەنها لە ((و أقيموا الصلاة)) بدۆزێتەوە، بۆیە پێغەمبەری خوا لە پێش چاوی هاوەڵانیدا نوێژی بە هەموو ڕوکن و شەرت و ئادابەکانیەوە ئەنجام دا و، پێی فەرموون: "صلوا كما رأيتموني أصلي " (ئێوەیش هاوشێوەی نوێژی من، نوێژ بکەن).

هەروەها ئایەتی ((وآتوا الزكاة)) (زەکات بدەن)، ئایەتێکی پوختە و تەنها فەرزەکەی گەیاندووە، بەڵام وردەکاریی دەرکردنی زەکات و، ئەو ماڵەی زەکاتی دەکەوێت و بڕەکەی، هەموو ئەمانە لە فەرموودەی پێغەمبەردا ڕوون کراونەتەوە.

ئایەتی :﴿ وَلِلَّهِ عَلَى ٱلنَّاسِ حِجُّ ٱلْبَيْتِ مَنِ ٱسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا ﴾ آل عمران: ٩٧

---

[1] عن سعد بن وقاص(ﷺ) قال: قلت يا رسول الله أنا ذو مال. وفي رواية أنا كثير مالٍ ولا يرثني إلاّ ابنة لي واحدة، أفأتصدق بثلثي مالي؟ قال: لا. قلت: أفأتصدق بشطره (نصفه)؟ قال: لا. قلت: أفأتصدق بثلثه؟ قال: الثلث والثلث كثير. إنك إن تذر ورثتك أغنياء خير من أن تذرهم عالةً يتكففون الناس.. متفق عليه. أخرجه البخاري، كتاب الوصايا، باب الوصية بالثلث، فتح الباري ٥/٢٤٦٤. والنسائي، باب الوصية بالثلث ٦/٢٤١.

((هەروەها سەردانی ماڵی خوا، بە نیازی حەج، لەسەر ئەوانەی دەیتوانن واجبە)) ئەم ئایەتەیش تەنها فەرزبوونی حەجی پێ ڕاگەیاندووین، ڕوکن و مەرج و ئاداب و وردەکارییەکانی باس نەکردووە، ئەمەیش پێغەمبەری خوا بە ئەنجامدانی حەجێکی تەواو لە پێش چاوی هاوەڵانیدا کردوویەتی، فەرموویەتی: "خذوا عني مناسككم " (شێوازی حەجکردن لە خۆمەوە فێربن).

٤ . دووپاتکردنەوەی حوکمێکی قورئانی، خوای گەورە دەستدرێژی کردنە سەر ماڵی خەڵکی بە بێ هۆکار حەرام کردووە، دەفەرموێت: ﴿ وَلَا تَأْكُلُوٓاْ أَمْوَٰلَكُم بَيْنَكُم بِٱلْبَٰطِلِ ﴾ البقرة: ١٨٨ ((ئەی خەڵکینە لە ناو خۆتاندا ماڵ و دارایی خۆتان بە ناڕەوا و حەرام مەخۆن)). پێغەمبەری خوایش جەخت لەسەر ئەم حەرامێتییە دەکاتەوە و دەفەرموێت: "لا يحل مال أمرئْ مسلم إلا بطيب نفسه"[١] (ماڵی موسڵمان بۆ کەس ڕەوا نییە، مەگەر ئەوەی بە ڕەزامەندی خۆی دەیدات)).

٥. چواندن و قیاسکردنی حوکمێك بە هاوشێوەکەی کە لە قورئاندا هەیە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ أَصْلَٰبِكُمْ وَأَن تَجْمَعُواْ بَيْنَ ٱلْأُخْتَيْنِ ﴾ النساء: ٢٣

لەم ئایەتەدا خوای گەورە خواستنی دوو خوشکی لە یەك کاتدا لەسەر پیاوان حەرام کردووە، پێغەمبەری خوایش بە قیاسکردن لەسەر ئەم حوکمە، لە یەك کاتدا خواستنی ژنێك و پوورەکەی ی– چ لە دایکەوە بێت یا باوك – قەدەغە کردووە، فەرموویەتی: "لا يجمع المرأة و عمتها، ولا بين المرأة و خالتها "،[٢] " نابێت ژن و پوورەکەی لە یەکە کاتدا بخوازرێن" لە فەرموودەیەکی تردا دەفەرموێت: " ئەگەر واتان کرد، خزمایەتی خۆتان دەپچڕێنن".

هەندێکیش دەڵێن، سوننەتی پێغەمبەر ئەرك و وەزیفەیەکی تریشی هەیە، ئەویش نەسخکردنی قورئانە ! ئەمە کوفرە، بەڵکو شیرکیشە، چون ئەمە هاوتا کردنی پێغەمبەرە بە خوا لە دەرکردنی حوکمدا.

---

[١] سنن الدار قطني ٣/٢٦

[٢] متفق عليه. صحيح مسلم، المرجع السابق .

لێرەدا هەندێك لێیان تێکچووە، ئەو فەرموودانەی بەیانی حوکمی قورئان دەکەن، تێکەڵ بەو فەرموودانە کردووە کە وەکو فەرموودەی ڕەجم پێچەوانەی قورئانن.

دووەم: فەرموودەکانی ڕەجم، بە ڕیوایەتگەلی جۆراوجۆر هاتوون، جیاوازن لە زیاد و کەمی و پێش و پاش خستن و شتی تریشدا، بۆیە ئەو فەرموودانە شلەژاو و دەردەدارن و تانەیان لێ دراوە، ئەمەش بۆ کە سێك بگەڕێتەوە سەر ڕاڤەیان لە کتێبەکانی فەرموودەدا دەردەکەوێت، لەو کتێبانەیش (فتح الباري شرح صحيح البخاري)، (عون المعبود شرح سنن أبي داود)، (نيل الاوطار للشوكاني).

دروستیی هیچێك لەو فەرموودانەی ڕەجم نەچەسپاوە و، بە ڕوونی حوکمی بەردبارانکردنی زیناکەر دیارناخەن، ئەمە پێشتریش ئاماژەمان پێدا، بڵاوبوونەوەی ڕەجم لە دنیای ئیسلامیدا بەندە لەسەر ئایەتی هەڵبەستراوی (الشيخ والشيخة إذا زنيا فارجموهما)، کە گوایە خوێندنەوەی لە قورئاندا نەسخ بووە، بەڵام حوکمەکەی هەر ماوە ! ئەمەش لە ئەنجامی کاریگەر بوون بە ڕێبازی جوولەکەکان لەو حوکمەدا بووە.

سێیەم: ئەگەر ئەم فەرموودانە پێش دابەزینی ئایەتی دووی سورەتی نوور هاتبن، ئەوا بەو ئایەتە ((الزانية و الزاني...)) نەسخ بوونەتەوە، چون ئیجتیهادی پێغەمبەری خوا بووە بە پشتبەستن بە عورف و باوی نەفامی و تەورات، ناکرێت پێغەمبەری خوا دوای دابەزینی ئەو ئایەتە ئیجتیهادی کردبێت، هەمووان کۆکن لەسەر ئەوەی، بوارێك بۆ ئیجتیهاد نییە لە بەرانبەر دەقدا.

چوارەم: ڕاڕایی و دوودڵی لای پێغەمبەری خوا لە جێبەجێکردنی ڕەجمدا، لە فەرموودەکانی ماعز و غامدییە و ئەوانی تریشدا بە ڕوونی دیارە، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی حوکمدانی بە ڕەجم، ئەنجامی ئیجتیهاد بووە، چون ئەگەر سزایەکی چەسپاو بووایە بە قورئان، وەکو بڕینی دەستی دز و لێدانی بوهتانچی و.. ئەوا هەر کاتێك مەرجەکانی هاتبایەدی و هیچ ڕێگرێك لە ئارادا نەبووایە، هەرگیز دوودڵ نەدەبوو لە جێبەجێکردنیدا و، هانی تاوانبارەکەی نەدەدا تا لە دانپێدانانەکەیدا پەشیمان ببێتەوە، یاخود لەسەری سووك بکات، ئەوە تەنها لە دەستی خودایە و بەس.

پێنجەم: لە مەرجەکانی ئیشکردن بە فەرموودەی ئاحاد، دژنەهاتنەوەیەتی لەگەڵ دەقی قورئاندا، لە ڕووی عەقڵیشەوە ناکرێت پێغەمبەری خوا حوکمێکی پێچەوانەی قورئان

بەیان بکات، چون حوکمی دینی تایبەتە بە خوای گەورە، خۆی دەفەرموێت:﴿ إِنِ ٱلْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ ﴾ الأنعام: ٥٧ ((حوکم و بڕیاردان تەنها بۆ خودایە)).

شەشەم: ئەم چیرۆکی ماعز و ژنە غامدییەکە، سەرەڕای ئەوەی دوو ڕووداوی گرنگ و جێباسن، کەچی نە بە کورتی و نە بە ئاماژەیەکیش لە کتێبەکانی مێژوو، وەکو (مێژووی تەبەری، بیدایە و نیهایە، سیرەی ئیبنوهیشام)دا باس نەکراون!

بەشی سێیەم:
سەلماندنی تاوانی زینا

لە پێناو پاراستنی شەرەف و ڕێز و ئابڕوی مرۆڤ و، ڕێگرتن لە دەمدرێژیکردنە سەر قەدرو شکۆی، ئیسلام سەلماندنی تاوانی زینای قورس کردووەتەوە، بە جۆرێك کە بە شاهێدی چوار پیاوی بالّغی عاقڵی ڕاستگۆی زۆر لێنەکراو نەبێت ناسەلمێت، ئەویش بە بێ جیاوازی قسەکانیان لە کاتی شاهێدیاندا، یاخود تاوانباری عاقڵی بالّغی زۆر لێنەکراو، خۆی لە دادگادا چوار جار دان بە تاوانەکەیدا بنێت، ئەمەش لە قورئان و سوننەت و بە ئیجماع چەسپاوە.

یەکەم : لە قورئانی پیرۆز

سزای تاوانی زینا لە شەریعەتی ئیسلامدا، بە بێ شاهێدیی چوار کەس، یان چوار جار دانپێدانانی تاوانبار خۆی، ناسەلمێت، خوای گەورە دەفەرموێت:

أ- ﴿ وَٱلَّٰتِي يَأْتِينَ ٱلْفَٰحِشَةَ مِن نِّسَآئِكُمْ فَٱسْتَشْهِدُواْ عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِّنكُمْ فَإِن شَهِدُواْ فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي ٱلْبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَفَّىٰهُنَّ ٱلْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ ٱللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا ﴿١٥﴾ ﴾ النساء: ١٥ .

((ئەو ژنانەی کە لەناو خۆیاندا هاوڕەگەزبازی (مساحقە) دەکەن، داوا لەو کەسە بکەن کە نیسبەتی زینای لێ داون، بۆ ئیسپاتی ئەو تومەتە چوار شاهێدی عادل و شەرعڕەوا بێنێت، جا ئەگەر چوار شاهێدەکە شاهێدییان لێ دان، لە ماڵا حەپسیان کەن تا دەمرن یاخود تا خودا ڕێگەیەکیان بۆ دادەنێت)).

ب - ﴿ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤﴾ ﴾ النور: ٤

((ئەو کەسانەی نیسبەتی زینا ئەدەن لە ژنانی داوێنپاك و، پاشان چوار شاهێد ناهێنن بۆ ئیسپاتکردنی ئەو قسەیەی داویانەتە پاڵ ئەو ژنانە، یەکی هەشتا داریان لێ بدەن لە سزای ئەو بوهتانەدا کە بەدەم ئەو ژنانەوەیان کردووە و، تا ماون شاهێدییان لێ قبوڵ مەکەن، ئەوانە فاسقن و لە سنووری شەرع دەرچوون.))

ج - ﴿ لَوْلَا جَاءُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَٰئِكَ عِندَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٣﴾ ﴾ النور: ١٣ ((ئەوە بۆ چوار شاهێدییان نەهێنا بۆ راستیی ئەو قسەیەی کردیان؟

مادەم چوار شاهێدەکەیان نەهێنا، ئەوانە هەر خۆیان لای خوا بە درۆزن دادەنرێن))

دووەم: لە سوننەتی پێغەمبەردا

ژمارەیەك فەرموودە، لەبارەی سەلماندنی تاوانی زینا بە چوار شاهێد هەن، لەوانەش پرسیاری هاوەڵی بەڕێز سەعدی کوڕی عوبادە لە پێغەمبەری خوا :"أرأيت لو وجدت مع امرأتي رجلا امهله حتى اتي باربعة شهداء؟قال نعم ".

ئەگەر پیاوێکم لەگەڵ ژنەکەمدا دیت، پەلە نەکەم تاکو چوار شاهێدم دەبێت؟ پێی فەرموو: بەڵێ."

هەروەها کاتێك هیلالی کوڕی ئومەیە، ژنەکەی خۆی بە زینا لەگەڵ (شەریکی کوڕی سەمحا) تاوانبار کرد، پێغەمبەری خوا پێی فەرموو: "البينة والا حد في ظهرك " چوار شاهێد بهێنە، ئەگەر نا دارت لە پشت دەدرێت" ، دیارە ئەمەش پێش دابەزینی ئایەتی لیعان بووە.[1]

[1] صحيح البخاري بشرح فتح الباري للعسقلاني ١٧٤/١٢. سنن النسائي في كتاب الطلاق، الجزء السادس، رقم الحديث ٣٤٦٩. ابن ماجه، كتاب الحدود باب الرجل يجد مع امرأته رجلا، رقم الحديث٢٦٠٦.

سێیەم" کۆدەنگی (اجماع)

زانایان کۆدەنگن لەسەر چوار شاهێد بۆ سەلماندنی تاوانی زینا، حەدی زینا پەیوەستە بە دانپێدانان، ئەگەر دانپێدانان نەبوو ئەوا بە بەڵگەی تر زینا ناسەلمێنرێت، ئەگەر چوار شاهێدی ڕاستگۆ تاوانەکەیان بەتەواوی لە یەك کات و یەك شوێندا بینیبێت، بێ ئەوەی لە گێڕانەوەیشیاندا جیاوازی هەبێت.

ڕاستییەکەی سەلماندنی ئەم تاوانە، ئەگەر مەحاڵ نەبێت ئەوا زۆر زەحمەتە، شاهێدیدانیش دوو جۆرە:

١ . زیناکەر خۆی دان بە تاوانەکەیدا بنێت و لە پێش دادگادا چوار جار شاهێدی لەسەر خۆی بدات، دواتریش پەشیمان نەبێتەوە ئەگەر پەشیمان بوویەوە حەدی زینای لەسەر جێبەجێ ناکرێت.

٢ . ئەو کەسەی سوور بێت لەسەر دانپێدانانی بە تاوانی زینا، سزاکە تەنها خۆی دەگرێتەوە، هاوتاوانەکەی هیچی لەسەر نابێت ئەگەر نکوولی لێ بکات، خۆ ئەگەر ئافرەتەکە نکوولی بکات، سزاکە لەسەر هەردووکیان لا دەچێت، دانپێدانەریش دەتوانێت پێش یان پاش قەزاوەت، لەوەی گوتوویەتی پاشگەز ببێتەوە، دەکرێت لەکاتی جێبەجێکردنی سزاکەیشدا پەشیمان بێتەوە.

لەمەوە دەبینین، سەلماندنی تاوانی زینا نیمچە ئەستەمە، بە تایبەت لەم سەردەمەدا زیناکەر خۆی دان بە تاوانەکەیدا نانێت، سەلماندنە شەرعییەکەش زۆر زەحمەتە، جگە لەو دووەش هیچ بەڵگەیەکی تر حسێبی بۆ ناکرێت لە شەریعەتی ئیسلامیدا، ئەمەش لە پێناو پاراستنی ناو و ناوبانگی کەسوکاری تۆمەتبارە.

بەشی چوارەم:
ڕەجم و بنەما گشتییەکان

لێرەدا کۆمەڵە بنەمایەکی گشتی هەن هەریەکەیان بە جۆرێك بەڵگەن لەسەر ناڕەوایی سزای ڕەجم، لەوانەش:

یەکەم: بنەمای ئوسولی

لەو بنەما ئوسولیانەی هەمووان لەسەری کۆکن:

أ - سزای هیچێك لەو حەوت تاوانەی کە حەدیان بۆ دانراوە،[1] گۆڕانی بار و دۆخ کاریگەری لەسەری نابێت، زینایش تاوانێکە حەدی بۆ دانراوە، ئەویش لێدانی سەد قامچییە، خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِي فَٱجْلِدُواْ كُلَّ وَٰحِدٖ مِّنْهُمَا مِاْئَةَ جَلْدَةٖۖ وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٞ فِي دِينِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْأٓخِرِۖ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَآئِفَةٞ مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾ ﴾ النور: ٢

((زیناکەری نێرو مێ، یەکی سەد داریان لێ بدەن و، بەزەییتان پێیاندا نەیەتەوە لە بڕیارێکی ئایینیدا کە خوا بڕیاری دابێ - بە جۆرێ کە دار لێدانەکەیان لەسەر هەڵگرن - ، ئەگەر باوەڕتان بە خوا و بە ڕۆژیی دوایی هەیە و، با کۆمەڵێ لە موسڵمانانیش لە سزادانەکەیان ئامادە بن)).

ئەم سەد جەڵدەیەی کە قورئان دیاری کردووە، قازی بۆی نییە زیادی بکات، بە بیانووی ئەوەی زیناکەر توانای ماددی و جەستەیی هەبووە بۆ هێنانی ژنێك یان زیاتر و بڵێت دۆخەکەی قورسە، هەروەك بۆیشی نییە کەمی بکات، بۆ نموونە فەرمانی لێدانی (٩٠) قامچی دەریکات، بە بیانووی ئەوەی زیناکەر هەژار بووە و نەیتوانیوە ژن بهێنێت، بۆیە پەنای بۆ زینا بردووە و، دەبێت دۆخەکەی لەسەر سووك بکرێت.

---

[1] وليس من حكم الإسلام في شيء وإنما هو من باب تنفيذ الحكم عليهم بما في كتابهم. قال في التوراة الرجم.

لەمەوە، ناكرێت پیاوی ژندار و ژنی بەشووی زیناكەر، بە بیانووی ئەوەی لەچاو گەنجدا نۆخەكەیان قورسترە– چونكە ڕێگایەكیان هەیە بۆ تێربوونی جنسی – سزاكەیان لەسەر قورس بكرێت و، لە لێدانەوە بكرێت بە ڕەجم و كوشتن.

ب . بنەمایەكی تری ئوسولّی هەیە كە ئەگەر دەقی قورئان و فەرموودەی پێغەمبەر بەرانبەر یەك وەستانەوە و، نەكرا یەكیان بخەین و لێكدانەوەی بۆ بكەین، بۆ نموونە گشتییەكی پێ تایبەت بكەین، یا حوكمێكی ڕەهای پێ كۆت بكەین، ئەوكات كاركردن بە دەقی ئایەت لە پێش ترە تاكو فەرموودە، با موتەواتریش بێت، چون قورئان وەحی خوداییە و تەواتوری جێگیر بووە، بەلاّم فەرموودە لە ڕای دروستی زانایاندا وەحی نییە، بەڵكو ئیجتیهاد گەلێكی پێغەمبەری خودایە، كە پشتی بە عورفی جاهیلی یا تەورات یا بەرژەوەندییەك خواستووە، پێش دابەزینی ئایەت، وەك ئەمانە:

١ . نموونەی ئیجتیهادێكی پێغەمبەری خوا، كە پشتی بە عورفی جاهیلی بەستبوو، حوكمدانی بوو بە تەلاّق– پێش دابەزینی ئایەت – لە مەسەلەی (ظهار)دا ئەویش چواندنی ژنە لە لایەن مێردەكەیەوە بە یەكێك لە مەحرەمەكانی، وەك ئەوەی پێی بڵێت : " تۆ وەك دایكم، یا خوشكەكەم وایت".

كاتێك خەولەی كچی حەكیم پێغەمبەری كردە داوەری كێشەی نێوان خۆی و مێردەكەی، كە (ظهار)ی كردبوو، حوكمی تەلاّقی بۆ دا، كە حوكمێكی جاهیلی ئەوكات بوو و، هێشتا ئایەتی لەبارەوە نەهاتبووە خوارێ.. خەولە هاتە خزمەتی پێغەمبەری خوا و پێی ووت: ئەی پێغەمبەری خوا ! (ئەوس)ی مێردم، ماڵەكەی خواردم، گەنجێتی لی سەندم، منداڵم پێ بەخشی، بەلاّم كاتێك تەمەنم كرد و لە منداڵبوون كەوتم، (ظهار)ی كردم ! پێغەمبەری پێی فەرموو: تۆ ئیتر حەرامیت لەو. بەلاّم خەولە گەڕایەوە خزمەتی و لەبارەی ئەو حوكمەوە – كە دیار بوو پێی ڕازی نەبوو– گفتوگۆی كرد و گوتی: من چەند منداڵێكی بچووكم لێی هەیە، ئەگەر بیاندەی بەو، لەدەست دەچن، ئەگەریش لای من بن، لە برسان دەمرن، دیسان پێغەمەری خوا پێی فەرموو: هەر ئەوەندە هەیە ئیتر تۆ حەرامیت لەو، خەولە دڵی بم حوكمە ئاوی نەخواردەوە و هەستی دەكرد بەشخوراوە تێیدا، بۆیە گوتی :" سكالاّی خۆم و منداڵەكانم بۆ لای خوا دەبەم !" پاشان ئەم ئایەتانە دابەزین، كە حوكمی (ظهار)یان تێدا ڕوون كراوەتەوە: ﴿ قَدْ سَمِعَ ٱللَّهُ قَوْلَ ٱلَّتِى تُجَٰدِلُكَ فِى زَوْجِهَا وَتَشْتَكِىٓ إِلَى ٱللَّهِ وَٱللَّهُ

يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَآۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعُۢ بَصِيرٌ ﴿١﴾ ٱلَّذِينَ يُظَٰهِرُونَ مِنكُم مِّن نِّسَآئِهِم مَّا هُنَّ أُمَّهَٰتِهِمْۖ إِنْ أُمَّهَٰتُهُمْ إِلَّا ٱلَّٰٓـِٔي وَلَدْنَهُمْۚ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنكَرًا مِّنَ ٱلْقَوْلِ وَزُورًاۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٢﴾ وَٱلَّذِينَ يُظَٰهِرُونَ مِن نِّسَآئِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُواْ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِّن قَبْلِ أَن يَتَمَآسَّاۚ ذَٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِۦۚ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٣﴾ فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِن قَبْلِ أَن يَتَمَآسَّاۖ فَمَن لَّمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًاۚ ذَٰلِكَ لِتُؤْمِنُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦۚ وَتِلْكَ حُدُودُ ٱللَّهِۗ وَلِلْكَٰفِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٤﴾ ﴾ المجادلة: ١ – ٤

((بەڕاستی خوا گوێی لە قسەی ئەو ژنە بوو، کە لەگەڵت کەوتبووە موجادەلە لەبارەی مێردەکەیەوە و، دادی خۆی دەبردە لای خوا و، خوا گوێی لە گفتوگۆی ئێوەیە، خوا شنەوا و بینایە. ئەو پیاوانەی (ظهار) دەکەن بەرامبەر ژنەکانیان و پێیان دەڵێن: (پشتت بۆ من پشتی دایکمە)، ژنەکانیان دایکیان نین، دایکیان ئەوانەن لێیان کەوتوونەتەوە و بەوەلەدیان هێناون، ئەوانەی قسەی وا دەکەن، قسەیەکی ناڕەوا و نا پەسەند و درۆ و ساختە دەکەن، خوایش بەڕاستی بەخشندە و لە گوناە بووردووە. هەروەها ئەو پیاوانەی (ظهار) ئەڵێن بەرامبەر ژنەکانیان و پاشانیش دەگەڕێنەوە بۆ هەڵوەشاندنەوەی ئەوەی گوتوویانە و پەشیمان دەبنەوە، واتە ژنەکانیان تەڵاق نادەن و بە ژنی خۆیانیان دەزانن، ئەوە فەرزە لەسەریان پێش ئەوەی لەگەڵ ژنەکانیان جووت ببن و، بگەن بەیەك، بەندەیەك ئازاد بکەن، ئەمە ئەو ئامۆژگارییەیە خوا ئامۆژگاریتان دەکات پێی و، خوا چاوی لە هەموو کارو کردەوەیەکتانە. ئەو کەسەیش بەندەی شك نەبرد ئازادی بکات، ڕۆژووی دوو مانگی دوابەدوای یەکی لەسەرە، بەرلەوەی لەگەڵ ژنەکەی بەیەك بگەن، خۆ ئەگەر نەیشیتوانی لەبەر نەخۆشی یا پیری، یا هەر هۆیەکی تر، دوو مانگ دوابەدوای یەك بە ڕۆژوو بێت، ئەوە خۆراکی ژەمێکی شەست هەژاری لەسەرە، ئەم حوکمەیش بۆ ئەوەیە باوەڕتان بە خواو پێغەمبەری خوا هەبێ و، بەپێی فەرمانی ئەوان بجووڵێنەوە، بە چی ڕازین، بیکەن و، لە چی ڕازی نین، نەیکەن و، ئەمانەی کە وتمان، سنورێکن کە خوا دایناون و، کەس نابێ بیانشکێنێ، کافرانیش کە سنووری خوا ناپارێزن و بەپێی ئارەزووی خۆیان دەجووڵێنەوە، سزایەکی سەختیان هەیە.))

لەم ئایەتەدا خوای گەورە ڕوونی کردەوە، کە (ظهار) تەڵاق نییە، بەڵکو سووکایەتیکردنە بە پەیمانی هاوسەرگیری و حوکمی خوا، بۆیە سەرزەنشت و سزای

بەدوادادێت، ئەویش قەدەغەکردنی سەرجێییە لە پیاو، تاکو بەندەیەك ڕزگار دەکات، ئەگەر نەکرا، دەبێت دوو مانگی لەسەریەك بە ڕۆژوو بێت، ئەگەریش نەیتوانی، پێویستە پێش چوونە لای خێزانی نانی ژەمێکی شەست هەژار بدات.

ئەوەی لەو ئایەتانەدا هاتووە، قەزاوەتی ئەوکاتی پێغەمبەر لەسەر عورفی نەفامی — کە (ظهار)ی تەلاق داناوە — نەسخ دەکات و هەڵیدەوەشێنێتەوە.[1]

٢ — نموونەی ئیجتیهادی پێغەمبەری خوا، کە پشتی بە تەورات بەستبوو، حوکمدانی بوو بە ڕەجمکردنی پیاوی ژندار و ژنی بەشووی زیناکەر، وەك لەم فەرموودەدا هاتووە:

لە ئیبنوعومەرەوە دەگێڕنەوە گوتوویەتی: جوولەکەکان هاتنە لای پێغەمبەری خوا، پێیان ڕاگەیاند کە ژن و پیاوێکیان زینایان کردووە، پێغەمبەری خوا لێی پرسین: "لەبارەی زیناوە چی لە تەورات هاتووە" گوتیان: ئاشکرایان دەکەین تاکو ئابڕوویان بچێت و جەڵدەیان لێ دەدەین، عەبدوڵای کوڕی سەلام گوتی: درۆ دەکەن، باسی ڕەجمی تێدایە.. تەوراتیان هێنا و کردیانەوە، یەکێکیان دەستی خستە سەر ئایەتی ڕەجم و پێش و پاشەکەی بۆ خوێندنەوە، عەبدوڵڵایش گوتی: دەستت هەڵگرە، ئەویش لایبرد و ئایەتی ڕەجمی لە ژێر بوو، بۆیە گوتیان: ڕاستی گوت ئەی موحەممەد، ئایەتی ڕەجمی تێدایە، پێغەمبەری خوایش فەرمانی کردنێ و ڕەجم کران".[2]

٣ — نموونەی ئیجتیهادی پێغەمبەر، کە پشتی بە بەرژەوەندی موسڵمانان بەستبێت، دیاریکردنی ڕیزی یەکەمی سەربازانی جەنگی بەدر بوو، کاتێك پێغەمبەری خوا جێگەیەکی بۆ وەستانی سەربازان دیاریکرد، یەکێك لە هاوەڵان، کە ناوی حوبابی کوڕی مونزیر بوو، پرسی: "ئەی پێغومبەری خوا، ئەمە شوێنێکە خوا بۆی دیاری کردوویت، کە قسەمان لەسەری نەبێت؟ یان ڕای خۆت و فرتوفێڵی جەنگییە؟ فەرمووی: (ڕای خۆم و پیلان و فرتوفێڵی جەنگە)، پاشان حوباب شوێنێکی باشتری دیاریکرد و پێغەمبەری خوایش پەسەندی کرد.[3]

---

[1] ينظر (حق الحرية في القرآن الكريم) للمؤلف. ص١٤٤-١٤٥.

[2] لمزيد من التفصيل، يُنظر (سنن أبي داود مع حاشية عون المعبود) الجزء الرابع، ص٢٤٢. باب في رجم اليهوديين.

[3] أسد الغابة جـ ١ — صـ ٢٣١

دووەم: بنەمای فیقهی (لا ینسب الی الساکت قول)

ئەم بنەمایە (لا ینسب الی الساکت قول) (بێدەنگبوو هیچ قسەیەکی نادرێتە پاڵ)، لە داهێنانەکانی ئیمامی شافعییە، زۆر بە ڕوونیش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی، بێدەنگبوونی قورئان لە حوکمی ڕەجمدا، مانای ئەوە نییە کە پێی ڕازییە.

ئەم بنەمایە هەڵاوێژ (استثناء)ی تێدایە، بۆ نموونە، بێدەنگبوونی کچ لە کاتی وەرگرتنی ڕایدا لە زەواج، نیشانەی ڕەزامەندییەتی، ئەگەر هاتوو ئاماژەیەك نەبوو لەسەر پێچەوانەکەی، بەڵگەی ئەم هەڵاوێژەیش فەرموودەی پێغەمبەرە : ((الأیم أحق بنفسها من ولیها والبکر تستأذن، وصمتها إذنها))، (بێوەژن لە هەڵبژاردنی مێرددا لە وەلییەکەی لەپێشترە، کچیش پرسی پێدەکرێت و، بێدەنگبوونی نیشانەی ڕەزایەتی).

لەسەر بنەماکەی ئیمامی شافعی، نابێت بێدەنگبوونی قورئان بکرێتە بەڵگەی شەرعییەتدانی بەردبارانکردن. ئەگەریش بگوترێت، قورئان لێی بێدەنگ نەبووە ،، ئایەتی (الشیخ والشیخة...) بکرێتە بەڵگە، ئەوە لە بەشی یەکەمدا باسی ئەم ئایەتە هەڵبەستراوەمان کردووە.

سێیەم: بنەمای لۆژیکی

بنەمایەکی لۆژیکی هەیە، دەڵێت: (قاڵبی وشە لەگەڵ واتاو مەبەستەکەی، دوو شتی پەیوەست و بەیەکەوە گرێدراون، بەبیرداهاتنی یەکێکیان یان بوونی یەکێکیان لە دەرەوەی خەیاڵدا، پێویستی بەبیرداهاتن و هەبوونی ئەوی دیکەیان دەخوازێت)، لەمەوە نەمانی قاڵبی ئایەتێك و مانەوەی حوکمەکەی، ئەوەی لەبارەی ئایەتی (الشیخة والشیخ...)وە دەگوترێت، شتێکە عەقڵی دروست و لۆژیك ڕەتی دەکاتەوە، هەڵەیەکە هەندێك لە سەلەف تێیکەوتوون و، دوای خۆیشیان بی وورد‌بوونەوە لێی، کوێرانە شوێنیان کەوتوون، تا بووە بە هەڵەیەك کە هەموان لەسەر ڕاستبوونی کۆکن! سەرچاوەی ئەم هەڵەیش، فراوانی مانای نەسخ بووە لای سەلەف، بەجۆرێ بۆ تایبەتکردنی گشت، کۆتکردنی ڕەها، بەیانی پوخت و، ڕوخسەت و پلەبەندی بەکاریان دەهێنا.[1]

---

[1] بۆ زانیاری زیاتر لەم بارەیەوە، تەماشای کتێبی (التبیان لرفع غموض النسخ في القرآن) ی نووسەر بکە.

چوارەم: بنەمای فەلسەفی

زانایانی ئوسولّ کۆدەنگن لەسەر بنەمای (الحكم يدور مع علته وجودا و عدما)(حوکم لەگەلّ هۆکارەکەیەتی لە بوون و نەبووندا)، ئەمەیش فەلسەفە و ئامانج و بەرژەوەندییە پاشهاتەکانی حوکمە.

ئەم بنەمایە دژە لەگەلّ ئەوەی، گوایە (الشيخ والشيخة اذا زنيا فارجموهما البتة) ئایەت بووە لە سورەتی ئەحزاب و، پاشان وەکو خوێندنەوە نەماوە، بەلاّم حوکمەکەی بۆ هەمیشە کارایە! دەبێت حیکمەت و فەلسەفە لەم کارەی کە لە عەدل و دانایی خودا ناوەشێتەوە چی بێت؟! یان دەبێت حیکمەت لە مانەوەی لەفزو حوکمی ئایەتی: ﴿ ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِي فَٱجْلِدُواْ كُلَّ وَٰحِدٖ مِّنْهُمَا مِاْئَةَ جَلْدَةٖ ﴾ النور: ٢ چی بێت ، لە کاتێکدا کار بەحوکمی (الشيخ والشيخة...)سەرەڕای نەمانی لەفزەکەی بکرێت؟! کەچی سەختی و مەترسیی ڕەجم بۆ سەر کۆمەلگە لە جەلّدەلێدان زیاترە.

پێنجەم: بنەمای عەقلیی (گومان لە بەرژەوەندی تۆمەتبار لێکدەدرێتەوە)

فەرمانی ڕەجمکردنی ئەو چەند کەسە کەمە لە لایەن پێغەمبەری خواوە، ئایا لەپێش دابەزینی ئایەتەکەی سوورەتی نوور بووە، یاخود پاشی؟ لەم بارەوە ڕاڤیارانی قورئان و فەرموودەناسان ڕای جیاوازیان هەیە، تەنانەت ئیمامی (بوخاری)یش ئەم پرسیارەی هێناوە، بەلاّم بە پێی بنەما عەقلّییەکەی سەرەوە، ڕاجیاییەکە لە بەرژەوەندی زیناکەر لێک دەدرێتەوە، ئەویش بەوەی دابەزینی ئایەتە لە پاش فەرمانەکانی پێغەمبەر دابنێین، بەم جۆرەیش ئایەتەکە فەرمانەکان هەلّدەوەشێنێتەوە و نەسخیان دەکات.

بەشی پێنجەم:
ڕەجم لە دیدی شەرعزانانـدا

خەریکە بڵێین شـوێنکەوتەی قوتابخانـە فیقهییـەکان،[1] جگـە لـە خـەواریج و موعتەزیلـە، هەموویان لەسەر واجببوونی ڕەجـم کۆکن، ڕاجیاییـەکیش کـە لـە نێوانیانـدا هەیـە، تـەنها لـە چۆنێتی جێبەجێکردنیدایە، ئایا پێش ڕەجم جەڵدەی لێ دەدرێت؟ یـان تـەنها ڕەجـم بەسـە؟ ئەم ئارستەیە بەندە لەسەر لەپێشتربوونی کارکردن بە فەرموودەی ئاحاد، بەرانبەر بە ئایـەتی قورئان لای موجتەهید و شوێنکەوتووانیان. ئەمـەیش نموونـەی پراکتیزەکردنـی ڕەجمـە لـەم قوتابخانانەدا:

یەکەم: فیقهی حەنەفی

لـە کتـێبی (حاشـية رد المختـار علـى الـدر المختـار شـرح تنـوير الأبصـار)[2]دا، لـەبارەی ڕەجمی ژنی بەشوو و پیاوی ژنداری زیناکەر لە دەشتێکدا تـاکو دەمرن،[3] هـاتووە: " وەکـو ریزبەستنی نوێژ، بۆ ڕەجمکردنیان دەوەستن، هەر کە کۆمەڵێکیان بەردیان هاویشت، لادەچن بۆ ئەوانی دی، خۆ ئەگەر پاش حوکمی قازی، بە بەردی کەسێك مرد، یاخود چاوێکی لە کیس دا، ئەو کەسە هیچێکی لە تۆڵە و خوێن ناکەوێتە سەر، مەرجیشە شاهیدەکان پـێش هـەموان دەست بە بەردبارانکردنی بکەن، مەگەر بیانوویەك هەبێت، وەك ئەوەی نەخۆش بن، هـەروەها قازیش لە ڕەجمەکەدا بەشدار دەبێت."

لە کتێبی(بدائع الصـنائع فی ترتيـب الشـرائع)[4] : " زینـا، ناوێکـە بـۆ سـەرجێبیکردنێکی

---

[1] مەبەست لێی ئـەو قوتابخانەیـە، کـە دواتـر لەلایـەن قوتابییەکانیـەوە بـە هاوکـاری چـاولێکەران و دەسەڵاتداران بوون بە مەزهەب.

[2] للشيخ محمد أمين الشهير بابن عابدين ٤/١٠ وما يليها

[3] أشار إلى أنه لا بأس لكل من رمى أن يتعمد مقتله، لأنـه واجـب القتـل، إلا أن يكـون ذا رحـم منـه. (حاشية ابن عابدين)

[4] للعلامة الفقيه علاء الدين أبي بكر بن مسعود الكاساني الحنفي، ت٥٨٧، مطبعة الإمام القاهرة، ٤١٥٠/٩

حەرام لە پێشەوەی ئافرەتێکی زیندوو بە ویستەوە لە وڵاتی موسڵمانان، ئەبو حەنیفەیش گوتوویەتی هاورەگەزبازی زینا نییە".

هۆکاری سزا (احصان)یش دوو جۆرە: ئیحصانی رەجم و ئیحصانی قەزف، هەرچی ئیحصانی رەجمە، بریتییە لە کۆمەڵە سیفەتێك کە شەرع بۆ واجببوونی رەجمی زیناکەر دایناون، ئەوانیش: عەقڵ و باڵغبوون و ئازادی و هاوسەرگیری و موسڵمان بوونن، دەبێت هەموو ئەم سیفەتانە بەیەکەوە کۆ ببنەوە، لای زۆریەی زانایانیش، ئەوەی رەجم دەکرێت، قامچی لێ نادرێت، چون پێغەمبەری خوا کاتێك فەرمانی رەجمکردنی ماعزی دەرکرد، جەڵدەی لێ نەدا، زینا یەك تاوانە، نابێت دوو سزای هەبێت، هەروەك قامچیلێدان و رەجمیش هەریەك سزای تایبەتی تاوانێکن، بەیەکەوە بۆ تاوانێك واجب نابن.".

دووەم: فیقهی مالیکی

لەم مەزهەبەدا هاتووە: : سێ جۆر حەد هەنە: رەجم، جەڵدەلێدان و دوورخستنەوە، تەنها جەڵدەلێدان.

ئەگەر موسڵمانێکی ئازاد کە حوکمی شەرعی بیگرێتەوە، زەواجی دروست کرد و، چووە لای هاوسەرەکەیەوە و، هەردووکیشیان دانیان بەو تێکەڵبوونەدا نا، پاشان زینای کرد، ئەوا رەجم دەکرێت، چون خێزاندارە، مەرجیش نییە لە زینادا جیماعی تەواو روو بدات، بەڵکو تەنها بزرکردنی نێرینەی پیاو لە پێشی ئافرەتدا بەسە.

نێربازیش ئەگەر باڵغ بوو، دەکوژرێت، ئیتر ژنی هەبێت یان نا.

گەنجی بێ ژنی ئازادیش، ئەگەر زینای کرد، ئەوا سەد قامچی لێدەدرێت و ساڵێکیش دەریەدەر دەکرێت. (1)

سێیەم: فیقهی شافیعی

لە کتێبی (المهذب)(2)دا هاتووە: " ئەگەر پیاوێکی سەر بە وڵاتی موسڵمانان، بەبێ هیچ عەقد و خاوەندارێتییەك، یا هەڵە و لێتێکچوونێك لەو دووانەدا، لەگەڵ ئافرەتێکی نا مەحرەمدا

---

[1] الخرشي، على مختصر سيدي خليل وبهامشه حاشية الشيخ علي العدوي. ٨١/٨ وما يليها.

[2] لأبي إسحاق ابراهيم بن علي بن يوسف الفيروز آبادي الشيرازي ٢٦٦/٢ وما يليها

جووت بێت و، خۆیشی باڵغ و عاقڵ و ڕۆزلێنەکراو و ئاگاداری حەرامیی کارەکەی بێت، ئەوا حەدی لەسەر واجب دەبێت، ئەگەر ژنی هێنابێت، دەبێت ڕەجم بکرێت، چون ئیبنوعەباس فەرموویەتی : (عومەر گوتی: دەترسم زەمانێك بەسەر ئەم خەڵکەدا بێت و، بڵێن لە کتێبیی خوادا ڕەجم نابینین، ئیتر گومڕا دەبن و واز لە واجبێك دەهێنن کە خوای گەورە دایبەزاندووە، ڕەجمیش لە کاتێکدایە، ئەگەر زینای ژنی بەشوو یان پیاوی ژندار، بە دانپێدانان یاخود بەڵگە سەلمێنرا، خۆم (الشیخ والشیخة غذا زنیا فارجموهما البتة)م خوێندووەتەوە، پێغەمبەری خوا ڕەجمی کردووە و، ئێمەیش کردوومانە)).

ئەوەی ڕەجم بکرێت، جەڵدەی لێ نادرێت، ئەبوهورەیرە و زەیدی کوڕی خالیدی جوهەنی گوتوویانە: (لای پێغەمبەری خوا بووین، پیاوێك هەستا بۆ لای و گوتی: کوڕەکەم خزمەتکاری ئەم پیاوە بووە، کەچی زینای لەگەڵ ژنەکەیدا کردووە، پێی فەرموو: کوڕەکەت سەد قامچی لەسەرە، ئەی ئەنیس برۆ بۆ لای ژنی ئەم کابرایە، ئەویش ڕۆیشت و ژنەیش دانی بە زیناکەدا نا و، ڕەجمی کرد).

ئەگەر لێدان لەگەڵ ڕەجمەکەدا واجب بووایە، ئەوا پێغەمبەری خوا ئەمری پێ دەکردن.

خۆ ئەگەر زیناکەر شێت یا منداڵ بێت، ئەوا ڕەجم ناکرێت، چون حەد نایانگرێتەوە. "

چوارەم: فیقهی جەعفەری

لە کتێبی (ایضاح الفوائد في شرح القواعد)[1]دا، لە ژێر ناونیشانی (چۆنێتی سزادانی زیناکەری ژنی بەشوو و پیاوی ژندار)دا هاتووە: " جەڵدەی لێدەدرێت و پاشان ڕەجم دەکرێت، بەڵام ئایا ڕەجمەکە دوادەخرێت تا ئەو کاتەی برینی پێستی ساڕێژ دەبێتەوە، یان نا؟ هەردوو شێخ (الشیخان) و ئەبو سەلاح و ئیبنوبەراج دەڵێن: چاوەڕوان دەکرێت تاکو چاك دەبێتەوە، بەڵام ئیبنوئیدریس لەگەڵ ڕای دووەمدایە، سەرچاوەی خیلافەکەیش لەسەر کوشتنی ڕاستەوخۆ و، زیاتر ئازاردانە.

خۆ ئەگەر ئەو کەسەی ڕەجم دەکرێت، لە چاڵەکەی ڕایکرد، ئەگەر تاوانەکەی بە شاهێد سەلمێنرابوو، ئەوا دەهێنرێتەوە، بەڵام ئەگەر بە دانپێدانان بوو، ئەوا لێی دەگەڕێن بڕوات.

---

[1] للشيخ أبي طالب محمد بن حسن بن يوسف المطهر الحلي ٣٨٢/٤ وما يليها.

جێبەجێکەری سزاکە، ئیمام خۆیەتی، یاخود کەسێکە کە ئەو ڕایسپاردووە، ئیتر زیناکەر ژن بێت یان پیاو، ئازاد بێت یان کۆیلە. "

بەڵگەی ئەولەی لەگەڵ ڕەجمدا قامچی لێدانیش بە پێویست دەزانن، ئەو ڕیوایەتەیە کە تێیدا هاتووە: ئیمامی عەلی ژنێکی لە ڕۆژی هەینیدا ڕەجم کردووە، پێشتریش ڕۆژی پێنج شەممە جەڵدەی لێداوە و، گوتوویەتی: بە کتێبی خوا جەڵدەم لێدا و، بە سوننەتی پێغەمبەریش ڕەجمم کرد...

ئەمەیش لە چوار ڕووەوە وەڵامدەدرێتەوە:

١ – کاری ئیمامی عەلی، سەرچاوەی تەشریع نییە.

٢ – بە نیسبەت ڕەجمەکەیەوە، کارەکەی پێچەوانەی قورئانە.

٣ – کارەکەی دژی ئەو بنەما گشتییەیە کە دەڵێت : (سزای بچووک لە کاتی جێبەجێکردنیدا تێکەڵی سزای گەورە دەبێت)، دەبێتە بەشێك لێی و نامێنێت، بۆیە ئەگەر ڕەجمیشمان بە حوکمێکی دروست دانا، ئەوا لێدانی لەگەڵدا نامێنێت، چونکە تێکەڵی بووە و، بووەتە بەشێکی.

٤– ئەگەر گوتەکەی ئیمامی عەلی ڕاست بێت، بەڵگەیە لەسەر نەبوونی بەردبارانکردن لە قورئاندا.

لە کتێبی (فقه الامام جعفر الصادق)[1]دا لەبارەی چۆنێتی ڕەجمەوە هاتووە، "چاڵێك هەڵدەکەنرێت، ژنی تاکو سنگ و پیاوشی تاکو ناوك تێدەخرێت، پاشان خەڵکی بە بەردی بچووك لێیان دەدەن.

ئیمامی صادق دەڵێت: ئافرەت تاکو ناوقەدی دەخرێتە چاڵەوە، پاشان ئیمام و خەڵکی بەردی بچووکی تێدەگرن، ئەگەر زیناکەر ڕایکرد، پێویستە بگەڕێنرێتەوە نێوی، ئەگەر تاوانەکەی بە شاهێد سەلمابوو، بەڵام ئەگەر بە دانپێدانانی خۆی بڕیاری ڕەجمی بۆ دەرکرابوو، وازی لێدەهێنن هەڵبێت.

ڕەجمکردن بۆ نەخۆش و ئافرەتێك لە سوڕی مانگانەدا بێت، دواناخرێت، بەڵام ئەگەر سزاکە جەڵدەلێدان بوو، دوادەخرێت، نەوەك لێدانەکە بەرەو مەرگی ببات.

---

[1] لمحمد جواد مغنية ٦/٢٥٥ وما يليها.

هەرکەسیش پیاوێکی بینی لەگەڵ ژنێکدا زینا دەکات، بۆی هەیە هەردووکیان پێکەوە بکوژێت و، لە نێوان خۆی و خوایشدا هیچی لەسەر نابێت".

پێنجەم: فیقهی حەنبەلی

"ئەگەر ژنی بەشوو و پیاوی ژندازی ئازاد زینایان کرد، قامچییان لێدەدرێت و ڕەجم دەکرێن تاکو مردن، ئەمە یەکێکە لە ڕیوایەتەکان کە لە ئەبوعەبدوڵڵا (ئیمامی ئەحمەد) گێڕراوەتەوە، لە ڕیوایەتێکی تردا، ڕەجم دەکرێن، بەڵام لێیان نادرێت. قسەکردن لەم بارەیەوە سێ بەشە: یەکێکیان لە واجببونی ڕەجمە بۆ ژنی بەشوو و پیاوی زیناکەر، ئەمە قسەی زۆرینەی زانایانە لە هاوەڵان و شوێنکەوتوولنیان و شوێنکەوتووانی ئەوانیش لە هەموو وڵات و کاتە جیاوازکاندا، جگە لە خەواریج کەسی تر نابینین جیاواز لەمەی گوتبێت، ئەوان دەڵێن: قامچیلێدان بۆ ژنی بەشوو و پیاوی ژندار و، کوڕو کچیشە، بە بەڵگەی ئایەتی ﴿ ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِي فَٱجۡلِدُواْ كُلَّ وَٰحِدٖ مِّنۡهُمَا مِاْئَةَ جَلۡدَةٖ ﴾ النور: ٢

گوتوویانە نابێت واز لە کتێبی خوا– کە بە ڕێگەی یەقین و براوە چەسپاوە– بهێنین، لە پێناو فەرموودەیەکی ئاحاددا، کە دەکرێت درۆی تێدا کرابێت، هەروەها ئەمە سەردەکێشێت بۆ نەسخکردنی قورئان بە فەرموودە، کە کارێکی ناڕەوایە."[1]

شەشەم: فیقهی زەیدی

لە کتێبی (النتزع المختار من الغیر المدرار المفتح لکمائم الازهار)[2]دا هاتووە: "ئەوەی تەکلیفی لەسەرە، پاش ئەوەی جەڵدەی لێدەدرێت ڕەجم دەکرێت، ئەمەش مەزهەبمانە.

ئەگەر ژنی زیناکەریش سکی هەبوو، پێویستە ڕەجمەکەی دوابخرێت بۆ دوای دانان و شیردانی منداڵەکەی.

سوننەتیشە ئەو چاڵەی زیناکەری تێدەخرێت، بۆ پیاو تاکو ناوک و، بۆ ژنیش تاکو سنگی بێت".

---

[1] المغني لابن قدامة، أبي محمد عبدالله بن احمد بن محمد بن قدامة المقدسي، المتوفى ٦٢٠هـ. على مختصر أبي القاسم عمر بن حسين بن عبدالله بن أحمد الخرقي. ٥٧/٨ وما يليها.

[2] للعلامة أبي الحسن عبدالله بن مفتاح ٣٤٤/٤ وما يليها.

حەوتەم: فیقهی زاهیری

ئەم مەزهەبە هیچ دوودڵییەکی نەکردووە لە بەردبارانکردنی ژنی بەشوو و پیاوی ژنداری زیناکەردا، (ئیبنو حەزم)یش هەر ئەو فەرموودانەی کۆکردووەتەوە کە تێیدا حوکم بە ڕەجم دراوە، وەکو ئەوداوی شەرعزانان پشتی بە تاقە ئایەتێکیش نەبەستووە، بەڵکو تەنها فەرموودە ئاحادەکانی کردووەتە بەڵگە. [1]

هەشتەم: مەزهەبی ئیبازی

لە کتێبی (شرح النيل وشفاء العليل) [2]دا بە پوختی ئەممە هاتووە: " پێغەمبەری خوا پیاوێکی ژندار و ژنێکی بەشووی زیناکەری یەهودی بە حوکمی تەورات ڕەجم کرد، ئەمە بۆ جێبەجێکردنی ئەو حوکمەی کە لە کتێبی خۆیاندا هاتبوو، تا دابەزینی ئایەتیش فەرمانپێکراو بوو کار بە حوکمی تەورات بکات.

حەدی زیناش، بە ڕەجمە بە تەنیا، یان لێدانی تەنیا، یاخود لێدان و دوورخستنەوەیە پێکەوە، هەرچی ڕەجمەکەیانە، بۆ ژنی بەشوو و پیاوی ژنداری ئازادی زیناکەر دانراوە، کە خۆی دان بە تاوانەکەیدا بنێت، یان چوار شاهێدی ئازادی موسڵمانی باڵغی عاقڵ، بڵێن ئێمە بینیمانن شمشێر لە کێلان جووت بووبوون، کۆکیش بن لە قسەکانیان و گومان دروست نەکەن لە کات و شوێنی تاوانەکە. ڕەجم نابێت بە بەردی گەورە بکرێت، نەوەك لاشە و رووی تێك بدات و بە یەکجار بمرێت، هەروەك بۆ ئەوەی ئازاری زیادی پێنەگات، نابێت بە بەردی بچووکیش لێی بدرێت، ژن دەخرێتە ناو چاڵێکەوە تا سەر سنگی بێت و پیاویش تاکو ناوکی، ئەمە لای ئێمە و شافعییەکان وایە."

بەراوردی ئەو بۆچوونە فیقهییانە

بۆچوونەکانی ئەو قوتابخانە فیقهییانە، لە هەندێ ڕووەوە لەبارەی ڕەجمەوە کۆکن و، لە هەندێ ڕوویشەوە جیاوازن.

---

[1] المحلى، لأبي محمد علي بن أحمد بن سعد بن حزم، ت٤٥٦، ١١/١٧٧ وما يليها.
[2] للعلامة اطفيش. ج١٣، ص٢٣٠

یەکەم: ڕووی هاوبەشیان

١ – هەمووان کۆکن لەسەر ئەوەی ڕەجم بەسەر بێباوەڕ، منداڵ، شێت و، کۆیلەدا جێبەجێ ناکرێت.

٢ – هەمووان کار بە فەرموودەی ئاحاد دەکەن، بە چاوپۆشین لەوەی ئەو فەرموودانە دژی قورئانن، کە لەبارەی ڕەجمەوە هیچی نەگوتووە.

٣ – کۆکن لەسەر ڕاستیتی ئایەتی هەڵبەستراوی (الشیخ والشیخة...)، کە گوایە ئایەتێك بووە لە قورئان، لەفزەکەی نەماوە، بەڵام حوکمەکەی کاری پێدەکرێت.

٤– کۆدەنگییان لەسەر مەرجی هەبوونی زەواج پێش زینا هەیە.

دووەم: ڕووی جیاوازیان

١ – هەندێکیان لەگەڵ ڕەجمدا لێدانی قامچی بە پێویست دەزانن، وەك ئیمامییەکان و حەنبەلیەکان لە ڕیوایەتێکیاندا، کەچی حەنەفی و شافعی و ڕیوایەتێکی تری حەنبەلی، لەگەڵ ئەوەدان مرۆڤ لەسەر یەك تاوان دوو سزا نادرێت.

٢ – مالیکییەکان و هەندێکی تر، نێربازی وەکو زینا سەیر دەکەین، بۆیە وەکو ژنی بەشوو و پیاوی ژنداری زیناکەر ڕەجمی بۆ دادەنێن، بەڵام حەنەفییەکان و ئەوەی لەگەڵیاندایە دەڵێن، نێربازی زینا نییە.

٣ – جیاوازیان هەیە لە گێڕانەوەی تاوانبارەکە ئەگەر ڕای کرد، هەندێك دەڵێن دەهێنرێتەوە و لێی دەدرێت تاکو مردن، هەندێکی تر پێیان وایە، دەهێنرێتەوە، ئەگەر تاوانەکەی بە شاهێدی لەسەر سەلمابوو، بەڵام ئەگەر بە دانپێدانانی خۆی بڕیاری ڕەجمی بۆ دەرکرابوو، ئەوا لێیدەگەڕێن هەڵبێت، چونکە گومان و شوبهە دروست دەکات و، حەدیش بە گومان هەڵدەگیرێت.

هۆکارەکانی هاوڕایی شەرعزانانی موسڵمان، جگە لە خەواریج و موعتەزیلە، لەسەر بەردبارانکردن

هۆکار بۆ ئەم هاوڕاییە زۆرە، بەڵام کورتی دەکەینەوە لە باسکردنی گرنگترینەکاندا:

یەکەم: گومانی باشیان نەك تەنها بۆ ئەوەی دەدرێتە پاڵ پێغەمبەری خوا، بەڵکو بۆ هەر کەسێك بووە، کە بە درۆزن یان نەفام نەناسرابێت، بۆ نموونە، شێخی عەللامە ئیبنو حەجەری هەیتەمی مەککی، کە یەکێکە لە فەقیهەکانی مەزهەبی شافیعی، پێی وایە ڕووباری نیل لە

بەهەشتەوە هەڵدەقوڵێت، پاشان بە میسر و سودان و وڵاتانی دیدا گوزەر دەکات! ئەمە لە کاتێکدا کتێبی (تحفة المحتاج)ی ئەم شەرعزانە لای شافیعییەکان، بە دەستووری موسڵمانان دادەنرێت، سەرچاوەی ئەم هەڵەیەیشی:

أ – گرنگینەدانی بە زانستی جوگرافیای وڵاتانی جیهان.

ب – گومانباشی ئەم شەرعزانە، بە خاوەنی ئەو قسە پووچە.

ج – بەکارنەهێنانی عەقڵ لەم مەسەلەیەدا بۆ لێکدانەوە و روونکردنەوە و دەرەنجام.

دووەم: گرنگی نەدانی ئەو فەقیهانە بە ڕێساکانی فەرموودەناسی و، مەرجەکانی کارکردن بەهەر قسەیەك کە دەدرێتە پاڵ پێغەمبەری خوا.

سێیەم: گۆشەگیربوونیان لە پێناو ئیجتیهاد و، دابڕانیان لە خەڵکی، ئیتر بێئاگا بوون لە زۆربەی ئەوانەی فەرمووده هەڵدەبەستن، لەوانەش، عەبدوڵڵای کوڕی سەبەء، کە خۆی بە موسڵمان پیشان دەدا، تاکو ئیسلام پڕ لە خوڕافە و ئیسرائیلییات بکات، پێش مردنی بەوانەی دەورویەری گوتووە،: " هەزاران فەرموودەم بە دەم پێغەمبەرەوە هەڵبەستووە، تێیاندا حەڵاڵ و حەرامم تێکەڵ کردووە. "

چوارەم: متمانەی تەواویان بە بوخاری و موسلیم، باوەڕبوونیان بە دروستیی ئەوەی لەو کتێبەدا هاتووە، ئینکارکردنی فەرموودەیەکیشیان بە کوفر داناوە، لە کاتێکدا ماوەی نێوان پەیامی پێغەمبەر و سەردەمی نووسینەوەی فەرموودە، ئەوەندە دوور بووە، کە بواری دەستکاریکردنی فەرموودە تێیدا فراوان بووە.

زانایانی سەردەم و لێکۆڵەرەوان سەلماندوویانە کە نزیکەی شەش سەد (٦٠٠) فەرموودەی نادروست لە سەحیحی بوخاریدا هەیە! دیاریشە ئەوەی لە بوخاریدا هەیە، بەهێزترە لەوەی کە لە موسلیمدایە.

پێنجەم: پشتبەستنیان بە گوتەی هاوەڵان و شوێنکەوتووانیان، لە کاتێکدا گوتەی چوار خەلیفەی ڕاشید نابێتە بەڵگە، چ جای هاوەڵانی تر. فەیلەسوفی ئیسلامی (ئیمامی غەزالی) لە لاپەڕە (٢٤٣)ی کتێبەکەی (المستصفى)دا، لەژێر ناونیشانی (گوتەی هاوەڵ بەڵگە نییە)دا، گوتوویەتی: "گوتەی هاوەڵ بەڵگە نییە، نابێتە سەرچاوەیەك لە سەرچاوەکانی بەڵگەی فیقهی ئیسلامی" ، بۆ ئەم قسەیەی پشتی بە بەڵگەی لۆژیکی و عەقڵی تەواو بەستووە و، دەڵێت: " هەندێك دەڵێن: گوتەی هاوەڵ بەڵگەی تەولوە، هەندێکیش دەڵێن: بەڵگەیە ئەگەر پێچەوانەی

قیاس بوو، بڕێکیش دەڵێن، بەڵگە تەنها قسەی ئەبو بەکر و عومەرە، هەندێکی تر پێیان وایە، بەڵگە قسەی هەر چوار خەلیفەکەیە، ئەگەر کۆك بوون... لای ئێمە ئەو قسانە هەمووی پووچن، هەرکەسێ هەڵە و سەهو بکات و، عیسمەتیشی نەبێت، قسەی نابێتە بەڵگە، هاوەڵان هەڵەیان لێ دەوەشێتەوە، ئیتر چۆن دەکرێت بڵێین مەعسوومن؟! ئەی چۆن دوو مەعسووم رای جیاوازیان دەبێت؟! یان ئەو قسەیە چۆن دەکرێت، لە کاتێکدا هاوەڵان، بۆچوونی پێچەوانە بە رای خۆیانیان بە جائیز زانیوە؟ ئەبوبەکر ئینکاری لە ئیجتیهادی پێچەوانە بە رای خۆی نەکرد.

نەبونی بەڵگەیەك لەسەر عیسمەتی هاوەڵان و، هەبوونی رای جیاواز لە نێوانیاندا، لەگەڵ دانانیان بە جائیزبوونی دیدی پێچەوانە بە رای خۆیان، ئەم سێیە، بەڵگەی بڕاوەن لەسەر بەڵگەنەبوونی قسەکانیان."

شەشەم: پشتبەستنی نزیکە تەواویان بە فەرموودەی ئاحاد و، بەرزی پشتگوێخستنی قورئان لە فەتواکانیاندا، ئەمەش بۆ کەسێك چاوێکی بە کتێبە فیقهییەکانی هەموو مەزهەبەکاندان خشاندبێت، روون ئاشکرایە، ٩٥٪ پشتیان بە فەرموودەی ئاحاد و، ٥٪یش بە ئایەتەکانی قورئان بەستووە.

حەوتەم: رەچاونەکردنی بنەماکانی ئوسولی فیقه، هەروەك چۆن زانایانی ئایینی ئەم سەردەمەیش رەچاوی ناکەن، (لا مساغ للاجتهاد في مورد النص)(هیچ بوارێك بۆ ئیجتیهاد نییە لە بەرانبەر دەقدا)، ئەوان ئەم بنەمایەیان جێبەجێ نەکردووە، دەبینین چەند دەقێکی چەسپاوی قورئان، کە بە روونی ئاماژەن بۆ بڕێك حوکمی شەرعی، کەچی فەقیهەکان ئیجتیهادیان تێدا کردووە و، پێچەوانەی قورئان فەتوایان داوە.

بۆ نموونە، ئایەتی تەلاق: ﴿ ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ فَإِمۡسَاكُۢ بِمَعۡرُوفٍ أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٖۗ ﴾ البقرة: ٢٢٩ ((تەلاق دوو جارە، – دوای ئەوە – هێشتنەوەیەتی بە باشی، یان وازلێهێنانێتی بە چاکە))

بە روونی بەڵگەیە لەسەر دابەشکردنی سێ تەلاقەکە، بۆ سێ جار، جاری سێیەمیش بریتییە لە وازلێهێنانی بە چاکە، بەڵام لەملاوە زانایانی سوننەمەزهەب، کۆکن لەسەر کەوتنی هەرسێ تەلاقەکە ئەگەر بە یەك جار و بە یەك دەربڕینیش بگوترێت، ئیتر ئەو ژنە لەو پیاوە

حەرام دەکەن، مەگەر یەکێکی دیکە بە زەواجێکی تری تەولو بیخوازێت، پاشان ئەو مێردەی تەڵاقی بدات، یاخود وەفات بکات.

هەروەها لە مەسەلەی ڕەجمدا، کاریان بەو بنەمایە نەکردووە، کە دەڵێت: (ئەگەر قورئان و فەرموودەی پێغەمبەر دژ هاتنەوە و، نەکرا یەکیان بخەین، پێویستە کار بە قورئان بکەین و پێشی فەرموودەی بخەین، ئەگەر چی موتەواتریش بێت). کەچی سەرەڕای ئەمە، فەقیهەکان لە ڕەجمدا، کارکردنیان بە فەرموودەی ئاحاد پێش ئایەتەکانی قورئان خستووە، وەك لە پێشدا بە درێژی باسمان کرد.

هەشتەم: چاولێکەری پێشینان، ئەگەر موجتەهیدێکی پێشین کەوتبێتە ناو هەڵەیەکەوە، ئەوا دوای خۆی لەسەر هەمان هەڵە ڕۆیشتوون، ئیتر بێ وردبوونەوە و لێکۆڵینەوە و قوڵبوونەوە لە ئیجتیهادەکەی، ئەمەش لە کتێبە کۆن و نوێکاندا بەدیار دەکەوێت.

نۆیەم: باوەڕنەکردنیان بەوەی، کە دەکرێت ئەو زانا و موجتەهیدانەی چاوی لێدەکەن و، شوێنی کەوتوون هەڵە بکات. ئەمەش ڕێك پێچەوانەی فەرموودەکەی پێغەمبەرە کە دەفەرموێت ((إذا حكم الحاكم[1] فأجتهد فأصاب فلهُ أجران[2]، وإذا حكم وأجتهد وأخطأ فلە أجر[3])) (ئەگەر موجتەهید ویستی حوکمێك بدۆزێتەوە، ئیجتیهادی کرد و پێکای ئەوا دوو پاداشتی بۆ هەیە، ئەگەریش ئیجتیهادی کرد و حوکمی دا، بەڵام نەیپێکا، ئەوا هەر یەك پاداشتی بۆ هەیە).

نموونە بۆ ئەو باوەڕنەکردنەیان، ئیمامی شافیعی لە کتێبی (الرسالة في اصول الفقه)دا، ئایەتێکی بە هەڵەوە نەقڵ کردووە، کەچی ئەم هەڵەیە ١١٥٠ ساڵ وەکو خۆی مایەوە کەس نەیوێرا بڵێت هەڵەیە، تەنها لەبەر ئەوەی ئیمامی شافیعی نەقڵی کردووە، تاکو فەرموودەناس ئەحمەد موحەممەد شاکر لە تەحقیقی کتێبەکەی شافیعیدا بە دیاری خستووە.[4]

---

[1] أي إذا أراد المجتهد أن يحكم.

[2] أي أجر على بذل جهوده وأجر على إصابته لحكم الله.

[3] أي على بذل الجهود.

[4] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فأمنوا بالله ورسله ولا تقولوا ثلاثة، وانتهوا خيرا لكم، إنما إلهكم إله واحد، سبحانه أن يكون له ولد﴾سورة النساء(١٧١).
ئیمامی شافیعی ئەم ئایەتەی کردووتە بەڵگەی ئەوەی، خوای گەورە باوەڕهێنانی بە موحەممەد (صلى الله عليه وسلم) وەکو باوەڕهێنان بە خۆی داناوە. ئەمەیش لە چەند ←

دەیەم: کاریگەر بوونی شەرعزانان بە باروبۆخی ئەو کات و ژینگەیەی تێیدان، ئەمەیش دەمارگیری ئایینی لا دروستکردوون، بە جۆرێك کە زاڵ بووە بەسەر ڕەچاوکردنی ئەو ڕێزە خواییەی کەبۆ هەموو بەندەکانی – بە موسڵمان و ناموسڵمانەوە – داینـاوە، ﴿ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيٓ ءَادَمَ ﴾ الإسراء: ٧٠ (بەڕاستی ئێمە ڕێزمان لە نەوەی ئادەم ناوە).

ئەو دەماگیرییە وای لێکردوون فەتوای ڕژاندنی خوێنی هەر مرۆڤێك بدەن، کە بە ویست، پێچەوانەی حوکمێك لە حوکمەکانی خوا بجولێتەوە).

یانزەیەم: گرنگترین ڕاوی فەرموودەکانی ڕەجم (ئەبو هورەیرەیە)یە، کە خۆی فەقیە نەبووە، تاکو بەهۆیەوە ڕیوایەتەکانی بەهێزتر بن، تەنانەت ئیمامی عومەر گێڕانەوەی فەرموودەی لە پێغەمبەری خواوە لێ قەدەغە کردبوو، پێی گوت: " واز لە گێڕانەوەی فەرموودە دەهێنیت، یان بتگێڕمەوە بۆ خاکی (دوس)؟! . هەروەها بە کەعبی ئەحباری گوتووە: " واز لە گێڕانەوەی فەرموودەکانی دەهێنیت، یان بتگێڕمەوە بۆ خاکی مەیموونەکان؟".

بەڵام دوای وەفاتی ئیمامی عومەر، ئەبو هورەیرە ژمارەیەك فەرموودەی زۆری لە پێغەمبەری خواوە گێڕاوەتەوە، کە (٨٠٠٠) هەشت هەزاری تێپەڕاندووە، لە کاتێکدا عەلی کوڕی ئەبو تالیب، کە شەو و ڕۆژ لەگەڵ پێغەمبەردا بووە، تەنها (١٤٢) فەرموودەی لێوە ڕیوایەت کردووە و، دایکە عائیشەش (٤٠) فەرموودەی گێڕاوەتەوە.

ئایەتێکی وەکو (١١٧ی نساء) و (١٥٨ی الأعراف) دا هاتووە، بەڵام ئەو ئایەتەی ئیمامی شافیعی هێناویەتی، بەلگەیە لەسەر باوەڕهێنان بە تەواوی پێغەمبەران، کەچی ئەو دەقی ئایەتەکەی گۆڕیوە بۆ (فآمنوا بالله ورسوله...) وشەی (رُسُله) کردووە بە (رَسُله)، ئیتر دوای خۆی کەس باوەڕی نەکردووە ئیمامی شافیعی بەلگەی بە ئایەتێك هێنابێتەوەو نەیپێکابێت، یان لە خوێندنەوەی قورئاندا لێیتێکچووبێت! منیش هەر ئەوە دەڵێم کە شافیعی خۆی لە (الرسالة) کەیدا گوتوویەتی: "ئەوەی بێئاگا بوو لێیان، بە چاولێکەری بێ ئاگا بوو، خودا لە ئێمە و ئەوانیش خۆش بێت" بروانە الرسالة بتحقيق احمد محمد شاكر، الطبعة الأولى ١٣٥٨هـ- ١٩٤٠م. ص٧٣-٧٤.

بەشی شەشەم:
رای زانایانی ئایینی سەردەم
لەبارەی رەجمەوە

زانایانی ئایینی سەردەم، بابەتی بەردبارانکردنی زیناکەریان بە عەقڵییەتی جۆراوجۆر و جیاوازەوە باسکردووە، هەندێکیان بە عەقڵییەتی پێگەیشتووی ژیرانە چارەسەریان کردووە، کۆمەڵێکی تریشیان بە عەقڵییەتێکی رووکەشانەی چاولێکەریی دواکەتوو لێیان کۆڵیوەتەوە و، نەگەڕاونەتەوە بۆ قورئان.

لەو خاوەن عەقڵە ژیر و پێگەیشتووانەیش:

یەکەم: مامۆستای بەرێز، شێخی گەورە و عەللامە(موحەممەد ئەبو زەهرە)، یەکێکە لە گەورە زانایانی میسر، وەکو شێخ قەرەزاوی لە یاداشتنامەکەیدا دەیگێڕێتەوە، ئەبو زەهرە لە گوتەیەکیدا لە (کۆنگرەی کۆمەڵەی تەشریعی ئیسلامی) کە لە ساڵی ١٩٧٢ لە شاری (بەیزا)ی لیبیا بەسترا، بۆمبایەکی فیقهی تەقاندووەتەوە، کاتێك بە بۆچوونە تازەکەی ئەندامانی کۆنگرەکەی سەرسام کردووە و هێناونێتییە خرۆشان.

قەرەزاوی ئەو چیرۆکە دەگێڕێتەوە و دەڵێت: "شێخ لە کۆنگرەکەدا هەستا و گوتی: (بەندە بیست ساڵە رایەکی فیقهیم لە دڵی خۆمدا هەڵگرتووە، لە لای دکتۆر (عەبدولعەزیز عامر) درکاندوومە، رای ئەویشم وەرگرتووە و لێم پرسیوە، ئایا وا نییە؟ گوتوویەتی: بەڵێ. بۆیە ئێستا کاتی ئەوەیە ئاشکرای بکەم، پێش ئەوەی بگەمە لای خوا و، لێم بپرسێ: بۆچی ئەو عیلمەت شاردەوە و بۆ خەڵکیت روون نەکردەوە؟ ئەویش پەیوەستە بە مەسەلەی رەجمی ژن و پیاو لە حەددی زینادا" .

شێخ رای وابوو، رەجم حوکمێك بووە لە شەریعەتی جولەکەکاندا و، لەسەرەتادا پێغەمبەری خوا کاری پێکردووە، بەڵام دواتر بە لێدانی قامچی، کە لە سورەتی نووردا هاتووە نەسخ بووەتەوە، شێخ گوتە: (بۆ ئەم رایەم سێ بەڵگەم هەیە:

یەکەم: خوای گەورە دەفەرموێت : ﴿ ...فَإِذَآ أُحۡصِنَّ فَإِنۡ أَتَيۡنَ بِفَٰحِشَةٖ فَعَلَيۡهِنَّ نِصۡفُ مَا عَلَى ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ مِنَ ٱلۡعَذَابِۚ ﴾ النساء: ٢٥

(جا کە مارەتان برین و هاتنە ژێر عیسمەتتانەوە، ئەگەر هاتو زینایان کرد، ئەوا نیوەی ئەو سزایەیان بەسەردا جێبەجێ دەکرێ کە بۆ ژنە ئازادەکان دانراوە). ڕەجمیش سزایەکە نیوەی نییە، لەمەوە دەردەکەوێت، ئەو سزایەی ئەم ئایەتە باسی دەکات، هەمان سزاکەی ئایەتی دووی سورەتی نوورە.

دووەم: بوخاری لە (جامع الصحيح)ەکەیدا دەگێڕێتەوە، پرسیاری ڕەجم لە (عەبدوڵڵای کوڕی ئەوفا) کراوە، ئایا پێش سوورەتی نوور بووە، یان پاشی؟ گوتوویەتی: نازانم ! بۆیە ئەگەری زۆری هەیە سزای ڕەجم پێش دابەزینی سوورەتی نوور بووبێت، کە دواتر نەسخی ئەو حوکمەی کردووە.

سێیەم: ئەو گوتەیەش کە گوایە (الشيخ والشيخة..) ئایەتێك بووە لە قورئان، پاشان لەفزەکەی نەماوە حوکمەکەی کاری پێدەکرێت، قسەیەکە بە عەقڵەوە ناچێت، بۆچی حوکمەکەی ماوە و لەفزەکەی نەسخ بووە؟ ئەوەیشی کە مەل و مۆر پەڕەکەیان خواردبێت؟ دیسان عەقڵ و لۆژیك قبووڵی ناکات)".

پاشان قەرەزاوی دەگێڕێتەوە کە دوای دانیشتنەکە بینیویەتی و پێی گوتووە : " ئەی هاوڕێ، منیش ڕایەکی نزیکی لەوەی تۆم هەیە، بەڵام لە قبووڵەوە نزیکترە.

گوتی: چییە؟

گوتم: لە فەرموودەی دروستدا هاتووە سزای کچ و کوڕی زیناکەر سەد قامچی و دەربەدەرکردنە، هی پیاوی ژندار و ژنی بەشووی زیناکەریش، سەد قامچی و بەردبارانکردنە.

گوتی: لەم فەرموودەیەدا چیت دۆزیوەتەوە؟

گوتم: خۆت دەزانی حەنەفییەکان لە بەشی یەکەمی فەرموودەکەدا، لێدان بە حەد دادەنێن، بەڵام نەفی کردن و دوورخستنەوە بە سیاسەت و سزایەکی تەعزیری دەزانن، کە بڕیاردان لەسەری لای حاکمە و، بۆ هەموو حاڵەتێك پێویست ناکات. خۆشبەختانە، ئەمەش مانای ئەوەیە، سەبارەت بە ڕەجمی ژن و پیاوی زیناکەر، حەنەفییەکان– کە یەکێکن لە

مەزهەبەکانی ئەهلی سوننە– رای جیاوازیان لە رای مەزهەبەکانی تر هەیە، ئەوان پێیان وایە، رەجم سزایەکی تەعزیرییە، جێبەجێکردنی واجب نییە، بەڵکو بە دەستی حاکمە، فەرمانی پێدەکات یان نا، ئەمەش وەك سەد قامچییەکە نییە، کە حوکمێکە ئەگەر هات و سەلما، پێویستە جێبەجێ بکرێت.

هەروەها لە چەند ریوایەتێکدا هاتووە، لەسەردەمی پێغەمبەری خوادا رەجم هەبووە، دوو جوولەکەکە و ماعز و ژنە غامدییەکەی رەجم کرد و، لە چیرۆکی ئافرەت و خزمەتکارەکەیشدا، یەکێك لە هاوەڵانی نارده لای ئافرەتەکە و پێی گوت: (ئەی ئەنیس برۆ لای ژنی ئەم کابرایە، ئەگەر دانی بە تاوانەکەیدا نا، رەجمی بکە)، هەروەها دوای خۆی ئیمامی (عەلی)یش رەجمی کردووە.

بەڵام شێخ لەگەڵ بۆچوونەکەمدا نەبو و، پێی گوتم: (ئەی یوسف! بە عەقڵتەوە دەچێت، موحەممەدی کوڕی عەبدوڵڵا، رەحمەت و هیدایەتدەر، خەڵکی تاکو مردن بە بەرد رەجم بکات؟!).

کاتێك شێخ ئەبو زەهرە ئەم بۆچوونەی خۆی ئاشکرا کرد و، گوتی بیست ساڵە شاردوومەتەوە، ماوەیەك وەستام و بیرم کردەوە، باشە بۆچی شێخ تەنانەت لە دەرس و کتێب و موحازەرە و نووسینێکدا باسی نەکردووە؟!

ئەمەی بۆیە شاردووەتەوە، لە هەڵچوونی خەڵکی و ناوزڕاندیان ترساوە، وەك چۆن لەم کۆبوونەوەیەدا بەسەریان هێنا، لە دڵی خۆمدا گوتم: دەبێ چەند بۆچوون و ئیجتیهادی تری نوێ و بوێر هەبن، کەچی لە سنگ و مێشکی خاوەنەکانیاندا پەنگ دەخۆنەوە تا ئەوکاتەی دەمرن، نە بەکەسی دەڵێن و، نە کەسێکیش لێیانەوە دەیگێڕێتەوە؟![1]

دووەم: شێخی بەڕێز (محەمەد سەنقور) لەژێر ناونیشانی(ئایەتی رەجم قورئان نییە)دا دەڵێت: " لەو قورئانە پیرۆزەی کە دابەزیوەتە سەر دڵی پێغەمبەری خوا، ئایەتێك نییە ناوی (ئایەتی رەجم) بێت، ئەسڵەن لە قورئاندا حەددی رەجم هەر نەهاتووە، بەڵکو لە سوننەتی پێغەمبەردا هاتووە، ئەگەر زیناکەر پیاوی ژندار یا ژنی بەشوو بوو، رەجم بکرێن، ئەو ئایەتەیش کە بەدەم ئیمامی عومەرەوە نراوە، بە چەند شێوەیەك هاتووە لەوانە:

---

[1] مقالة نُشرت في الأنترنت تحت عنوان (أكذوبة حد الرجم للزاني المحصن).

أ . (إذا زنى الشيخ والشيخة فارجموهما البتة نكالا من الله، والله عزيز حكيم).

ب . (الشيخ والشيخة فارجموهما البتة بما قضيا من اللذة)

ج. (ان الشيخ والشيخة إذا زنيا فارجموهما البتة)

هەروەها هاتووە، کە ئیمامی عومەر گوتویەتی: ((ئەگەر لەبەر قسەی خەڵکێك نەبووایە، کە بڵێن عومەر بۆ کتێبی خوای زیاد کردووە، ئەوا بەدەستی خۆم ((الشيخ والشيخة إذا زنيا فارجموهما البتة بما قضيا من اللذة، نكالا من الله، والله عزيز حكيم)م دەنووسی)).

پاشان زانایانی ئەهلی سوننە پاساویان بۆ نەبوونی ئەم ئایەتە لە قورئاندا ئەوەیە، کە لەفزەکەی نەسخ بووە، بەڵام حوکمەکەی هەر ماوە، بەڵام ئەمە ڕێك پێچەوانەی ڕیوایەتەکەی ئیمامی عومەرە، چونکە ئەو باسی نەسخ ناکات بەڵکو دەڵێ، ئەگەر لە ترسی قسەی خەڵك نەبووایە دەمنووسییەوە.

ئەگەر ئەو ئایەتە خوێندنەوەی نەسخ بووە، کە ئەمە قسەی زۆرینەی ئەهلی سوننەیە، چۆن ئیمامی عومەر دەیویست بینووسێتەوە؟ تۆ بڵێی ترسی لەوەی حوکمەکەی لە نێو خەڵکیدا بزر بێت، بیانوو بێت بۆ هەوڵی نووسینەوەی؟ ئەمە پاش ئەوەی نەسخیش بووەتەوە!

ئەوەی دیارە، ئیمامی عومەر باوەڕی بە نەسخبوونی ئەو ئایەتە نەبووە، پێی وابووە، ئایەتێك بووە لە قورئان، کە نەحوکمەکەی و نە لەفزەکەی نەسخ نەبوونە.

نەبوونی ئەو ئایەتەش لە قورئاندا، دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە هەر لە بنەمادا ئایەتێکی قورئانی نەبووە، بەڵکو وەهمێکی ئیمامی عومەر بووە، کە ئەو ڕەجمەی لە سوننەتی پێغەمبەردا هاتووە، بە ئایەتێکی قورئانیی زانیوە.

ئایەتی ڕەجم بە کۆدەنگی زانایان ئایەتێك نییە لە قورئان، هەر ئەوەندە هەیە زۆرینەی ئەهلی سوننە دەڵێن، لە پێشان ئایەتێك بووە، بەڵام هەر لەسەردەمی پێغەمبەری خوادا لەفزو خوێندنەوەکەی نەسخ بووەتەوە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت، کە بەشێك نییە لە قورئان و، هەر بۆیەش لە موسحەفدا بوونی نییە." [1]

---

[1] من موقع هدى القرآن الإلكتروني

سێیەم: مامۆستای بەڕێز (بابەکر فەیسەڵ بابەکر) لەژێر ناونیشانی (کۆڕبەندی فیقهی ئیسلامی و بەردبارانکردنی پیاوی ژندار و ژنی بەشووی زیناکەر)دا دەڵێت: " هەفتەی ڕابردوو بابەتێکی بەڕێز (علي محمد الحسن ابو قناية)م لەبارەی حەددی هەڵگەڕاوە (الردة)، لە ڕۆژنامەی (الرأي العام)ی ڕۆژی ٢٠١١/٤/٢٦ خوێندەوە، هاوڕابووم لەگەڵ قسەکانیدا، کە نووسیبووی، حیسابی مورتەد لە قیامەت و لای خودایە، نەك کۆڕبەندی فیقهی ئیسلامی.

ئەمڕۆیش باس لە بابەتێك دەکەم، کە (ابو قناية) لای لێکردووەتەوە، ئەویش باسی سزای ڕەجمکردنی ژنی بەشوو و پیاوی ژنداری زیناکەرە.

(ابو قناية) بە زمانێکی ڕەخنەییەوە لەبارەی هەڵوێستی کۆڕبەندی ئیسلامی سەبارەت بە سزای ڕەجم، نووسیویەتی: (کۆڕبەندی فیقهی ئیسلامی حەددی بەردبارانکردنی زیناکەر پیاوی ژندار و ژنی بەشووی پەسەند کردووە، لە کاتێکدا شەرعی خوا ئەو فەرمانەی دەرنەکردووە، تەنها باسی جەڵدەلێدانی کردووە، نەك ڕەجم و کوشتن. ئەمەش لە دادوەریی شەریعەتەوەیە، کە دادگایی کەسێك ناکات ڕەفتاری لە سنووری نەفس و کەسێتی خۆیدایە، وەکو هەڵگەڕانەوە لە دین، بەڵکو سەروکاری لەگەڵ ئەوانەدایە، کە زیادەڕۆیی و دەستدرێژییان لە خۆیانەوە گواستووەتەوە بۆ کەسانی تر، وەکو حەددی دزی و زینا و چەتەیی، ئەوەی هەڵگەڕاوەیەك بکوژێت، دەکوژرێتەوە، ئەوەی زیناکەرێك بەردباران بکات، هاوشێوەی ئەو بەردی لێ دەهاوێژرێتەوە. ئەمەش لە پێناو ئازادی بیروڕادایە، عەدالەتی ئیسلامی فەرمانی کوشتنی هەڵگەڕاوە و ڕەجمکردنی زیناکەری دەرنەکردووە.)

ئێمەیش (بابەکر فەیسەڵ) دەڵێین، بەردبارانکردنی پیاوی ژندار و ژنی بەشوو، یان کچ و کوڕ، هیچێکیان لە شەریعەتی ئیسلامیدا بە بڕاوەیی نەچەسپاوە، سزای ڕەجمیش لە قورئاندا بوونی نییە.

هەروەها خاوەنی کتێبی (اسلام ضد الاسلام)، لێکۆڵەری لیبیایی خوالێخۆشبوو (الصادق النيهوم)، پێی وایە فەقیهەکان سزای ڕەجمیان لە جوولەکەکانەوە وەرگرتووە و، سزای قورئانیش بە لایەوە لێدانی قامچییە، وەك لە سوورەتی نووردا هاتووە.

لێرەدا کۆمەڵە سزایەکی دنیایی و هەندێکی تریش قیامەتی هەیە، قورئان بۆ حاڵەتی تایبەتی لە زینادا دایناوە، وا لە خوارەوە باسیان دەکەین:

١ . ئەو سزایەی کە ئایەتی دووی سوورەتی نوور بۆ زیناکەری دیاریکردووە، چ پیاوی ژندار و ژنی بەشوو بن، یا کچ و کوڕ، ئەگەر بە یەکەوە گیران، یەکی سەد قامچییان لە پێش چاوی خەڵکیدا لێدەدرێت.

٢ .ئایەتی(٣٣)ی سورەتی نووریش دەڵێت، ئەگەر کەنیزەك لە لایەن خاوەنەکەیەوە زۆری لێکرا تا زینا بکات، ئەوا سزای لەسەر نییە، چون بە ویستی خۆی نەبووە، ﴿وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٣٣)﴾ النور: ٣٣

((زۆریش لە کەنیزەکەکانتان مەکەن بڕۆن بازرگانی بە لەشیانەوە بکەن، مادەم ئەوان بیانەوێ خۆیان بە خاوێنی ڕابگرن، هەر بۆ ئەوەی هەندێ پارەتان بە خۆ فرۆشتنی ئەو کەنیزەکانەتان دەست بکەوێت، هەر کەس زۆریان لێ بکات خۆیان بفرۆشن، ئەوە خوا لەو ئافرەتانە خۆش دەبێت پاش زۆر لێکردنەکەیان، چونکە ئەو کارەیان بە ئارەزووی خۆیان نەکردووە).

بەڵام ئەگەر دوای شووکردن زینای کرد و زۆری لەسەر نەبوو، ئەوکات سزاکەی پەنجا قامچییە، کە دەکاتە نیوەی سزای ئافرەتی شووکردووی ئازاد، ئەمەش لە ئایەتی بیست و پێنجی سوورەتی (النساء)دا هاتووە: ﴿فَإِذَا أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ﴾ النساء: ٢٥

((جا کە مارەتان بڕین و هاتنە ژێر عیسمەتتانەوە، ئەگەر هاتوو زینایان کرد ئەوا نیوەی ئەو سزایەیان بەسەر دا جێبەجێ دەکرێ کە بۆ ژنە ئازادەکان دانراوە))

خۆ ئەگەر سزای ژنی بەشووی زیناکەری ئازاد، ڕەجمکردن بێت تاکو مردن، چۆن دەکرێ ژنەکەنیزەك بە نیو مردن سزا بدرێت؟ مەگەر دەکرێ بۆ مردنی تەواو و نیو مردن دابەش بکرێت؟ ! مردن هەر مردنە.

٣. قورئان باسی (لعان)یشی کردووە، ئەویش ئەو حاڵەتەیە، کە پیاو ناتوانێت بە چوار شاهێد بیسەلمێنێت ژنەکەی زینای کردووە، بۆیە خۆی چوار جار شاهێدی دەدات کە ژنەکەی زینای کردووە، لە شاهێدی پێنجەمدا دەڵێت، لەعنەتی خوام لەسەر بێت ئەگەر درۆ دەکەم، ژنەیش مافی بەرگری لەخۆی هەیە و، بە هەمان جۆر چوار جار شاهێدی لەسەر

پاکێتی خۆی و درۆی مێردەکەی دەدات، لە شاهێدی پێنجەمیشدا دەڵێت، لەعنەتی خوام لەسەر بێت، ئەگەر ڕاست دەکات.

ئەمەش لە سوورەتی (نوور)دا باس کراوە: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ أَزۡوَٰجَهُمۡ وَلَمۡ يَكُن لَّهُمۡ شُهَدَآءُ إِلَّآ أَنفُسُهُمۡ فَشَهَٰدَةُ أَحَدِهِمۡ أَرۡبَعُ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٦﴾ وَٱلۡخَٰمِسَةُ أَنَّ لَعۡنَتَ ٱللَّهِ عَلَيۡهِ إِن كَانَ مِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴿٧﴾ وَيَدۡرَؤُاْ عَنۡهَا ٱلۡعَذَابَ أَن تَشۡهَدَ أَرۡبَعَ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴿٨﴾ وَٱلۡخَٰمِسَةَ أَنَّ غَضَبَ ٱللَّهِ عَلَيۡهَآ إِن كَانَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٩﴾ ﴾ النور: ٦ – ٩

((ئەو پیاوانەیش کە نیسبەتی زینا دەدەن لە ژنی خۆیان و، لە خۆیان بەولاوە شایەتان نییە بۆ ئیسپاتکردنی قسەکەیان، ئەوە دەبێت هەر کام لەو جۆرە کەسانە چوار جار بڵێت: من خوا بە شاهێد دەگرم کەوا لەم نیسبەتتدانی زینایەدا بۆ ژنەکەم، ڕاست دەکەم، شاهێدیدانی پێنجەمیشی ئەوەیە کەوا بڵێت: لەعنەتی خوام لێ بێت ئەگەر درۆ بکەم، ژنەیش سزای زینای لە کۆڵ دەبێتەوە ئەگەر چوار جار شاهێدی بدات و بڵێت: من بە خوا شاهێد دەگرم کەوا ئەم پیاوە درۆ دەکات لە نیسبەتدانی زینایدا بۆ من)).

لەم ئایەتەشدا قورئان نەیگوتووە (ویدرأ عنها الموت أو عقوبة الرجم)، ئەمە لە کاتێکدا کرداری (درأ) لە قورئاندا لەگەڵ مردندا هاتووە: ﴿ ٱلَّذِينَ قَالُواْ لِإِخۡوَٰنِهِمۡ وَقَعَدُواْ لَوۡ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُواْۗ قُلۡ فَٱدۡرَءُواْ عَنۡ أَنفُسِكُمُ ٱلۡمَوۡتَ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ﴿١٦٨﴾ ﴾ آل عمران: ١٦٨

((ئەو دوو ڕووانەی لە کاتێکا خۆیان دانیشتبوون شەڕیان نەدەکرد، سەبارەت بە برادەرەکانیان دەیانگوت: ئەگەر بەگوێی ئێمەیان بکردایە نەدەکوژران، واتە ڕۆیشتن بۆ جەنگ، بۆیە کوژران! دیارە ئەم مونافیقانە باوەڕیان بە قەزای خودا نەبوو! جا ئەی موحەممەد تۆ بەو زەلامانە بڵێ: ئەگەر دەتوانن مەنعی مردن لە خۆتان بکەن بزانم دەتوانن؟!)).

سزاش لەم ئایەتەدا هەمان ئایەتی دووەمی سوورەتی نوور و بیست وپێنجەمی سوورەتی (نساء)ە، کە کە لێدانی قامچییە.

٤. ئەوەی لە ئایەتی (٣٠– ٣١)ی سوورەتی _ئەحزاب)دا هاتووە، تایبەتە بە خێزانەکانی پێغەمبەر، کە ئەگەر ئەو تاوانە ئەنجام بدەن، سزاکەیان دوو هێند دەبێتەوە،

واتـە (٢٠٠) قامچـی: ﴿ يَٰنِسَآءَ ٱلنَّبِيِّ مَن يَأۡتِ مِنكُنَّ بِفَٰحِشَةٖ مُّبَيِّنَةٖ يُضَٰعَفۡ لَهَا ٱلۡعَذَابُ ضِعۡفَيۡنِۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرٗا ﴿٣٠﴾ ﴾ الأحزاب: ٣٠

((ئەی ژنەکانی پێغەمبەر ! هەر کامێ لە ئێوە کردەوەیەکی خراپی شەرماوەر بکا کـە خراپی و شەرماوەری لای دیار بێ، ئەوە سـزای بـۆ دووقـات دەکرێتـەوە و، ئەمـە کـارێکی ئاسانە بۆ خوا)).

سزا لەم ئایەتەشدا هەمان سەد قامچییەکەی ئایەتی دووی سوورەتی (نـوور)ە، چـونکە مردن و رەجم چەنبارە ناکرێتەوە، دیسان مەبەست لێرەدا ژمارەی قامچییەکانە.

٥.ئەو ژنانەی کە تەلاقدراون و هێشتا لە مـاڵی خۆیـانن تـاکو عیـددەیان تـەواو دەبێـت، ئەگـەر بێـت و لـەو ماوەیـەدا زینـا بکـەن، سـەرباری جەڵدەلێـدان، لـە مـاڵی مێردەکانیـان دەردەکرێن: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِذَا طَلَّقۡتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَأَحۡصُواْ ٱلۡعِدَّةَۖ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ رَبَّكُمۡۖ لَا تُخۡرِجُوهُنَّ مِنۢ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخۡرُجۡنَ إِلَّآ أَن يَأۡتِينَ بِفَٰحِشَةٖ مُّبَيِّنَةٖۚ وَتِلۡكَ حُدُودُ ٱللَّهِۚ وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ ٱللَّهِ فَقَدۡ ظَلَمَ نَفۡسَهُۥۚ لَا تَدۡرِي لَعَلَّ ٱللَّهَ يُحۡدِثُ بَعۡدَ ذَٰلِكَ أَمۡرٗا ﴿١﴾ ﴾ الطلاق: ١

واتە ((ئەی پێغەمبەر ! کە ویستتان ژن تەلاق بدەن لەگـەڵ دەسـتکردنیان بـە مـاوەی عیددە تەلاقیان بدەن، واتە با ژنـەکان لـە پاکیـدا بـن و پـێش تەلاقدانەکەشـیان نەچووبنە لایان، نەوەك سکیان پڕبووبێ بە منداڵ، ماوەی عیددەکەشیان بۆ ڕابگرن و بیژمێرن با زیاد و کەم نەکا و، لە خوای خۆیشتان بترسن، لەوماڵەیان مەکەنـە دەرەوە کـە تیـا تـەلاق دراون مەگەر کاتێ کارێکی شەرماوەری ئاشکرا و دیار بکەن. ئەمانـەی بـەیان کـران سـنورگەلێکن خودا دایناون، هەرکەسیش لە سنووری خوا دایناوبێ لابدا ستەمی لەخۆ کـردووە، تـۆ نـازانی ڕووداوی دنیا چۆن دەبێ، لەوانەیە پاش ئەو تەلاقدانە خوا کاری ڕێك بخـات، ببێتـە مایـەی ئەوەی پیاوەکە ژنەکە بهێنێتەوە ژێـر نیکـاحی خـۆی. کەواتـە بـا ژنەکـە لـە شـوێنی خۆیـا بمێنێتەوە و لەگەڵ مێردەکەی دۆست بن)).

٦. سزایەکی تر هەیە، قورئان بۆ ئەو ژنانە دایناوە کـە بـە هـۆی زیناکردنیانـەوە تـەلاق دراون، ئەویش ڕێگرتنی زەواجێکی ترە لێیان، تا هەندێك لەو مارەییەی مێردی یەکەم بـۆی کـــــردوون دەدەنـــــەوە: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا يَحِلُّ لَكُمۡ أَن تَرِثُواْ ٱلنِّسَآءَ كَرۡهٗاۖ وَلَا تَعۡضُلُوهُنَّ لِتَذۡهَبُواْ بِبَعۡضِ مَآ ءَاتَيۡتُمُوهُنَّ إِلَّآ أَن يَأۡتِينَ بِفَٰحِشَةٖ مُّبَيِّنَةٖۚ ﴾ النساء: ١٩

((ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە، ڕەوا نییە بۆتان ژنی مردووەكانتان بەزۆر بە میرات بەرن، ئەو ژنانە ماڵ و سامان نین تاوەكو بە میرات ببرێن، هەروەك بۆتان نییە – دوای تەلاق – ڕێ لە شووكردنەوەیان بە پیاوێكی تر بگرن تاكو شتێكتان لەو مارەییەی پێتان داون بۆ بگێڕنەوە، مەگەر خراپەیەكی ئاشكرایان، وەكو بەدخوویی لە ڕەفتاردا، یان داوێنپیسی كردبێت)).

٧. ئەگەر بەڵگەی شەرعی لەسەر زیناكردنی ئافرەتێك نەبوو، بەڵام قسە و قسەڵۆك لەسەر خراپی و لادانی بڵاوبوویەوە، پاشان چوار كەس شاهێدی زینایان لەسەردا ، سزاكەی بەندكردنێتی لە ماڵەوە تا ئەو كاتەی دەمرێت، یاخود خوای گەورە دەروویەكی لێ دەكاتەوە: ﴿وَٱلَّٰتِي يَأۡتِينَ ٱلۡفَٰحِشَةَ مِن نِّسَآئِكُمۡ فَٱسۡتَشۡهِدُواْ عَلَيۡهِنَّ أَرۡبَعَةٗ مِّنكُمۡۖ فَإِن شَهِدُواْ فَأَمۡسِكُوهُنَّ فِي ٱلۡبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَفَّىٰهُنَّ ٱلۡمَوۡتُ أَوۡ يَجۡعَلَ ٱللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلٗا ١٥﴾ النساء: ١٥

((ئەو ژنانەتان كە زینا دەكەن، داوا لەو كەسە بكەن كە نیسبەتی زینای لێ داون بۆ ئیسپاتی ئەو تومەتە چوار شاهێدی عادل و شەرعڕەوا بێنێت، جا ئەگەر چوار شاهێدەكە شاهێدییان لێ دان، لە ماڵا حەپسیان كەن تا دەمرن یان خودا ڕێگایەكیان بۆ دادەنێت).

٨. هەروەها قورئان لەبارەی هاوڕەگەزبازییەوە دواوە و، چەند تاوانێكی بۆ هەردوو جۆرەكەی داناوە، بەڵام لە نێو هیچێكیاندا باسی ڕەجم نەهاتووە.

٩.ئەوانەیشی دەڵێن پێغەمبەری خوا ژن و پیاوی زیناكەری ڕەجم كردووە، پشت بە گێڕانەوەیەكی ئیمامی مالیك دەبەستن لە كتێبی (الموطأ)دا، كە ئیمامی عومەر لە وتارێكیدا گوتوویەتی، ئایەتێك لە قورئاندا هەبووە، ئەگەر لە ترسی خەڵك نەبووایە، كە بڵێن عومەر بۆ كتێبی خوای زیاد كردووە، ئەوا فەرمانی بە نووسینی لە قورئاندا دەكرد، ئەو ئایەتەیش (الشيخ والشيخة إذا زنيا فارجموهما البتة).

وشەی (الشيخ) یان (الشيخة) مانای ئەو پارێزراوییە شەرعییەی تێدا نییە، كە لە ژن و پیاودا هەیە و، كراوەتە مەرجی ڕەجمی زیناكەر، بەڵكو تەنها مانای پیریتی و تەمەنداری دەدات، دەكرێت كەسێك سەد ساڵ تەمەنی هەبێت و، هەر كوڕ یان كچ بێت.

١٠.پاشان دەپرسین، حیكمەت لە نەسخبوونی وتنەی ئەم ئایەتە و، مانەوەی حوكمەكەی لە قورئاندا چییە؟! خۆ ئەگەر ئەم قسەیەش ڕاست بێت، ئەی بۆچی ئایەتەكانی سوورەتی نوور حوكمەكەیشیان نەسخ نەكردووە؟ یان ئیمامی عومەر ئەوەی

پێ ئایەت نەبووە، بۆچی دواتر بە زیادەی دادەنێت و ڕێگری لە زیاد کردنی دەکات بۆ قورئان؟!

١١. بەڵگەیەکی تری ئەوانەی ڕەجم بە حوکمی خوا دەزانن، ریوایەتی ژنە غامدییەکە و ماعزە، لەگەڵ چەند فەرموودەیەك کە مێشك دەوەستێنن! لەوانەش: لە سەحیحی بوخاری، بەشی (المناقب)دا، هاتووە، لە عەمری کوڕی مەیمونەوە کە گوتوویەتی: ((رأیت في الجاهلیة قردة علیها قردة، قد زنت فرجموها، فرجمتها معهم)) (لە نەفامیدا کۆمەڵە مەیمونێکم بینی، لەسەر مەیمونێکی مێینە کۆبووبوونەوە، دیار بوو زینای کردبوو، ئەوانی تر ڕەجمیان کرد و، منیش بەشداریم لەگەڵ کردن. [1]

ئاخر بە عەقڵەوە دەچێت، بە پشتبەستن بەم قسە خەیاڵییە پووچە، کە کۆمەڵە مەیموونێك مەیمونێکی زیناکەریان ڕەجم کردووە، ئێمەش بێین نەفسێك بکوژین، کە بە حەق نەبێت، خوای گەورە کوشتنی حەرام کردووە.

چۆن بۆ ئەم مرۆڤە دەرکەوت کە مەیمونەکان زەواج دەکەن و، زیناکەر و خیانەتکاریش ڕەجم دەکەن؟! چۆن بۆی دەرکەوت ئەوەی سزا درا لەسەر زینا بووە؟ ئایا مەیمونێك خەبەری پێداوە؟ ئایا ئاژەڵان لەو سەردەمی نەفامییە حەدی شەرعییان جێبەجێ کردووە؟!.

١٢.ئەوەی کە ئیمامی بوخاری لە سەحیحەکەیدا لە (عەبدوڵڵای کوڕی ئەوفا)وە گێڕاویەتەوە، بەڵگەیەکی بڕاوەیە دژی ئەوانەی لەگەڵ ڕەجمکردنی زیناکەردان، ئەگەر مێشکیان بخەنە کار و شوێنی ڕاستی بکەون، لەبارەی ڕەجمەوە لە عەبدوڵڵایان پرسیوە، ئایا پێش دابەزینی سوورەتی نوور بووە؟ یان پاشی؟ گوتوویەتی نازانم...ڕای تەواو ئەوەیە، ئەگەر ڕاست بێت کە ڕەجم ڕوویداوە، ئەوا پێش دابەزینی سوورەتی نوور بووە،

---

[1] القصة رواها الإمام البخاري (٣٨٤٩) عن عمرو بن ميمون قال (رأيت في الجاهلية قردةً اجتمع عليها قِردةٌ، قد زنت، فرجموها، فرجمتها معهم).

وقال الشيخ الألباني: "هذا أثر منكر، إذ كيف يمكن لإنسان أن يعلم أن القردة تتزوج، وأن من خُلقهم المحافظة على العرض، فمن خان قتلوه؟ ثم هبّ أن ذلك أمرٌ واقع بينها، فمن أين علم عمرو بن ميمون أن رجم القردة إنما كان لأنها زنت".

مختصر صحيح البخاري للألباني (٢/٥٣٥) ط.مكتبة المعارف

چونکە – وەك مامۆستا موستەفا مەحمود – دەفەرموێت، ئەگەر پێغەمبەری خوا دابەزینی حوکمی قورئان بە جەڵدەلێدان، ڕەجمی کردبێت، ئەوا پێشێلی قورئانی کردووە، هیچ کەسێکی عاقڵیش ناتوانێت ئەمە بداتە پاڵی پێغەمبەر.

لە ترسناکترین هێڵە سوورەکان، دەست بردنە بۆ گیانی مرۆڤ، لە گەورەترین تاوانەکانیش کوشتنی ئەو گیانەیە بە بێ هەبوونی حوکمێك لەو خودایەی کە خەڵقی کردووە، لە هەموو ئەوانەش قورستر، دەرکردنی حوکمە بەناوی خوا و پێغەمبەرەوە بۆ کوشتنی ئەو گیانە: ﴿ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ ۗ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢١﴾ ﴾ الأنعام: ٢١ ((کێ لەو کەسە ستەمکار ترە کە درۆ بە دەمی خوداوە هەڵبەستێت، یان ئایەتەکانی بە درۆوە بخات، هەرگیز خودا ستەمکاران سەر ناخات)).

چوارەم: مامۆستا (موستەفا مەحموود) لە بابەتێکدا بۆ ڕۆژنامەی (ئەهرام)، لە ژێر ناونیشانی (لا رجم في الاسلام) تۆ بەڵگەی هێناوەتەوە لەسەر نەبوونی ڕەجم لە قورئانی پیرۆزدا، دکتۆر (احمد السقا)یش ئەو بەڵگانەی لە کتێبەکەی (لا رجم للزانية)دا باس کردووە، ئێستایش با پێکەوە ئەو بەڵگانە بخەینە ڕوو کە لەگەڵ عەقڵ و قورئاندا دەگونجێن:

بەڵگەی یەکەم: کەنیزەك کە شووی کرد و پاشان زینای کرد، قورئان نیوەی سزای ژنی ئازادی بۆ داناوە : ﴿ ... فَإِذَا أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ۚ .... ﴾ النساء: ٢٥

((جا کە مارەتان بڕین و هاتنە ژێر عیسمەتتانەوە، ئەگەر هاتوو زینایان کرد ئەوا نیوەی ئەو سزایەیان بەسەر دا جێبەجێ دەکرێت کە بۆ ژنە ئازادەکان دانراوە)).

ڕووی بەڵگە هێنانەوە، ئەوەیە کە ژمارەی قامچییەکان نیوە دەکرێت، واتە لە باتی (١٠٠) پەنجای لێدەدرێت، بەڵام ڕەجم نیوەی نییە، مردن و پاشان قەبرە.

بەڵگەی دووەم: بوخاری لە سەحیحەکەیدا لە بەشی (رجم الحبلى)دا ڕیوایەتێکی هێناوە: ((عن عبدالله بن أوفى أن النبي (ﷺ) رجم معزا والغامدية، ولكننا لا ندري أرجم قبل آية الجلد أم بعدها؟)) (لە عەبدوڵڵای کوڕی ئەوفاوە، پێغەمبەری خوا ماعز و ژنە غامدییەکەی ڕەجم کرد، بەڵام نازانین پێش ئایەتی جەڵد – ئایەتی دووی سورەتی نوور– بوو، یان پاشی؟).

ڕووی بەڵگە هێناوە، عەبدوڵڵا گومانی لەسەر ڕەجمی پێغەمبەر دروستکردووە، بەوەی ئایا پێش ئایەتەکە بووە، یان دواتر، ئەمە هاوشێوەی ئیجتیهادەکەی پێغەمبەرە لە بارەی دیلەکانی شەرشی بەدرەوە، کە دواتر ئایەت دابەزی و ئیجتیهادەکەی هەڵوەشاندەوە: ﴿ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُۥٓ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُثْخِنَ فِي ٱلْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ ٱلدُّنْيَا وَٱللَّهُ يُرِيدُ ٱلْـَٔاخِرَةَ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٧﴾ ﴾ الأنفال: ٦٧

((لەمەوپێش بۆ هیچ پێغەمبەرێك نەشیاوە دیلی هەبێ و، بەرانبەر بە ماڵ بەرەڵایان بکات تا زۆر نەکوژێت لە کافران، جا کە هێزی گرت ئەوسا دروستە فیدیە وەربگرێت. ئێوە ماڵ و دارایی دنیاتان دەوێت، بۆیە فیدیە وەردەگرن، خودایش پاداشتی قیامەتی ئەوێ بۆ ئێوە، خودا غالبە بەسەر کاری خۆیدا و خاوەن حیکمەتە).

ئەگەر فەرمانی ڕەجمی پێغەمبەر پێش ئایەتەکە بووبێت، ئەوکات قورئان حوکمەکەی هەڵوەشاندۆتەوە، لێدانی قامچی لە جێگەکەی داناوە و، حوکمی تەوراتی کۆنی گۆڕیوە، ئەگەریش دوای دابەزینی ئایەتەکە ڕەجمی کردبێت، ئەوکات دژی قورئان کاری کردووە، نەك تەفسیر، یان حوکمێکی دووپات و ڕوون کردبێتەوە. کەسی عاقڵیش، ناڵێت پێغەمبەری خوا دژی قورئان کاری کردووە، چونکە خۆی گەیەنەری ئایینەکە و پێشەنگی موسڵمانانە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ قُل لَّوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَا تَلَوْتُهُۥ عَلَيْكُمْ وَلَآ أَدْرَىٰكُم بِهِۦ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِّن قَبْلِهِۦٓ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾ ﴾ یونس: ١٦

((بڵێ: ئەگەر خودا غەیری ئەمەی بویستایە، من بۆم نەدەخوێندەوە و، لەسەر زوبانی منەوە ئاگاداری نەدەکردنەوە، من تەمەنێکی زۆرم لە نێو ئێوەدا بردووەتە سەر، چل ساڵ پێش هاتنی قورئان لەناوتاندا ژیاوم، کەواتە ئەم قورئانە خودا ناردوویە و قسەی من نییە تا بیگۆڕم، ئەوە بۆچی بیر ناکەنەوە و عەقڵتان ناخەنە کار؟))

سوننەت دەبێت یەکانگیر بێت لەگەڵ قورئان و، ڕاڤەی بکات، نەك قورئان ناتەواو بێت و سوونەت تەواوی بکات.

دەکرێ پێغەمبەری خوا بە پێی ئەم ئایەتە قەزلوەتی بە ڕەجم کردبێت: ﴿ مِن قَبْلُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَأَنزَلَ ٱلْفُرْقَانَ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ ذُو ٱنتِقَامٍ ﴿٤﴾ ﴾ آل عمران: ٤

((بەر لەوەی قورئان بنێرێت، بۆ شارەزاکردن و ڕێپیشاندانی خەڵك و جیاکردنەوەی حەق و ناحەق، هەموو کتێبەکانی خۆی ناردووە. بێگومان ئەو کەسانەی ئیمانیان نییە بە ئایەتەکانی خوا، سزایەکی سەخت و ناباریان بۆ هەیە، خودا بە دەسەڵاتە و کەس ناتوانێت دەست بێنێتە ڕێگای و، بە توندی تۆڵە لە تاوانبار دەسێنێت) (ال) لە وشەی (الناس) گشتگیرە و، ئەویش بەو پێیە فەرمانی ڕەجمی دەرکردووە، کە حوکمێکی تەوراتییە و، تا ئەوکات قورئان لەو بارەوە حوکمی دانەبەزاندبوو، بەڵام کاتێك ئایەت دابەزی حوکمی نوێ، جێی حوکمە تەوراتییەکەی گرتەوە.

بەڵگەی سێیەم: لە لیعاندا، دوای ئەوەی پیاوەکە بە چوار شاهێد و لەعنەتیکی خوا لە خۆی – ئەگەر ڕاست نەکات –، ژنەکەی تۆمەتبار دەکات، ژنەیش بۆی هەیە بە هەمان جۆر پاکانەی خۆی بکات: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ أَزۡوَٰجَهُمۡ وَلَمۡ يَكُن لَّهُمۡ شُهَدَآءُ إِلَّآ أَنفُسُهُمۡ فَشَهَٰدَةُ أَحَدِهِمۡ أَرۡبَعُ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٦﴾ وَٱلۡخَٰمِسَةُ أَنَّ لَعۡنَتَ ٱللَّهِ عَلَيۡهِ إِن كَانَ مِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴿٧﴾ وَيَدۡرَؤُاْ عَنۡهَا ٱلۡعَذَابَ أَن تَشۡهَدَ أَرۡبَعَ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴿٨﴾ وَٱلۡخَٰمِسَةَ أَنَّ غَضَبَ ٱللَّهِ عَلَيۡهَآ إِن كَانَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٩﴾ ﴾ النور: ٦ – ٩

((ئەو پیاوانەیش کە نسبەتی زینا دەدەن لە ژنی خۆیان و، لە خۆیان بەولاوە شایەتیان نییە بۆ ئیسپاتکردنی قسەکەیان، ئەوە دەبێ هەر کام لەو جۆرە کەسانە چوار جار بڵێت: من خوا بە شاهێد دەگرم کەوا لەم نیسبەتتدانی زینایەدا بۆ ژنەکەم، ڕاست دەکەم، شاهێدیدانی پێنجەمیشی ئەوەیە کەوا بڵێت: لەعنەتی خوام لێ بێت ئەگەر درۆ بکەم، ژنەیش سزای زینای لە کوڵ دەبێتەوە ئەگەر چوار جار شاهێدی بدات و بڵێت: من خوا بە شاهێد ئەگرم کەوا ئەم پیاوە درۆ دەکات لە نیسبەتتدانی زینایدا بۆ من)).

ڕووی بەڵگەهێنانەوە، ئەم ئایەتە باس لە سزا دەکات بۆ ئافرەتەکە، ئەگەر بێت و پاکانەی خۆی نەکات، هەروەها ئایەتەکە دوای ئایەتی دووی سوورەتی نوور هاتووە، لێرەوە بەدەر دەکەوێت، سزای ئایەتی لیعان هەمان سەد قامچیەکەی ئەو ئایەتەیە، هیچ باسی ڕەجم نەکراوە.

بۆیە سزای (و یدرأ عنها العذاب)ی ئایەتی لیعان (یضاعف لها العذاب)ی تایبەت بە خێزانەکانی پێغەمبەر و (فعلیهن نصف ما علی المحصنات من العذاب) تایبەت بە کەنیزەك،

هەر هەمان سزاکەی ئایەتی دووی سوورەتی نوورە.

بەڵگەی چوارەم: خوای گەورە لە بارەی خێزانەکانی پێغەمبەرەوە دەفەرموێت:

﴿ يَٰنِسَآءَ ٱلنَّبِيِّ مَن يَأْتِ مِنكُنَّ بِفَٰحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ يُضَٰعَفْ لَهَا ٱلْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرًا ﴾ الأحزاب: ٣٠

((ئەی ژنەکانی پێغەمبەر ! هەر کامێ لە ئێوە کردەوەیەکی خراپی شەرماوەر بکا کە خراپی و شەرماوەرییەکەی لای خەڵك دیار بێت، ئەوە سزای بۆ دوو قات دەکرێتەوە و، ئەمە کارێکی ئاسانە بۆ خوا)).

سزای خێزانەکانی پێغەمبەر دوو هێندە، واتە ٢٠٠ قامچی، بەڵام ڕەجم کوشتنە و دوو قاتی نییە، ئایەتەکەیش باسی سزای دنیایی دەکات، نەك قیامەتی، بەڵگەی ئەمەش (ال)ی سەر وشەی (العذاب)ە، کە ئاماژەیە بۆ شتێکی دیار و زانراو.

بەڵگەی پێنجەم: خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِي فَٱجْلِدُوا۟ كُلَّ وَٰحِدٍ مِّنْهُمَا مِا۟ئَةَ جَلْدَةٍ ۖ وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِى دِينِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ ۖ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَآئِفَةٌ مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ النور: ٢

((زیناکەری نێر و مێ، یەکی سەد داریان لێ بدەن و، بەزەییتان پێیاندا نەیەتەوە لە بڕیارێکی ئایینیدا کە خوا بڕیاری دابێ — بە جۆرێ کە دار لێدانەکەیان لەسەر هەڵگرن—، ئەگەر باوەڕتان بە خوا و بە ڕۆژی دوایی هەیە و، با کۆمەڵێ لە موسڵمانانیش لە سزاکەیان ئامادە بن)).

ئەو لێدانە بۆ زیناکەرە بە گشتی، بێ جیاوازی لە نێوان پیاوی ژندار و ژنی بەشوو، لەگەڵ کوڕ و کچ، بە بەڵگەی (ال)ی سەر (الزاني)، کە مانای گشتێتی دەدات.

بەڵگەی شەشەم: خوای گەورە دەفەرموێت : ﴿ وَٱلَّذِينَ يَرْمُونَ ٱلْمُحْصَنَٰتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا۟ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَآءَ فَٱجْلِدُوهُمْ ثَمَٰنِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا۟ لَهُمْ شَهَٰدَةً أَبَدًا ۚ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴾ النور: ٤

((ئەو کەسانەی نیسبەتی زینا دەدەن لە ژنانی داوێنپاك و، پاشان چوار شاهێد ناهێنن بۆ ئیسپاتکرنی ئەو قسەیەی داویانەتە پاڵ ئەو ژنانە، یەکی هەشتا داریان لێ بدەن لە سزای ئەو بوهتانەدا کە بەدەم ئەو ژنانەوەیان کردووە و، تا ماون شاهێدیان لێ قبوڵ مەکەن، ئەوانە فاسقن و لە سنووری شەرع دەرچوون)).

دوای ڕوونکردنەوەی حەددی زینا، کە سەد قامچییە، باسی حەددی قەزف هاتووە، خوای گەورە دەیەوێت بڵێت: زینا سزایەکی هەیە، بۆ شاهێدی درۆزنیش لە زینادا حەددێك هەیە، ئەویش هەشتا قامچییە، لێرەدا هێنانی دوو حەدد بە دوای یەکدا، بەڵگەیە لەسەر ئەوەی حەددی یەکەم سەرەکییەکەیە و تەواوە و ئەوپەڕییەکەیەتی، پاشان باسکردنی حەددێکی سووك (هەشتا جەڵدە) و باسنەکردنی حەددە قورسەکە (ڕەجم)، بەڵگەیە لەسەر ناڕەوایی ڕەجمەکە، چون ئەگەر وا بووایە، لە پێشتر بو تاکو قورئان باسی بکات.

بەڵگەی حەوتەم: خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱلَّـٰتِي يَأۡتِينَ ٱلۡفَٰحِشَةَ مِن نِّسَآئِكُمۡ فَٱسۡتَشۡهِدُواْ عَلَيۡهِنَّ أَرۡبَعَةٗ مِّنكُمۡۖ فَإِن شَهِدُواْ فَأَمۡسِكُوهُنَّ فِي ٱلۡبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَفَّىٰهُنَّ ٱلۡمَوۡتُ أَوۡ يَجۡعَلَ ٱللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلٗا﴾ النساء: ١٥

((ئەو ژنانەتان کە زینا دەکەن، داوا لەو کەسە بکەن کە نیسبەتی زینای لێداوان، بۆ ئیسباتی ئەو تۆمەتە چوار شاهێدی عادل و شەرعڕەوا بێنێ، جا ئەگەر چوار شاهێدەکە شایەتییان لێ دان، لە ماڵا حەپسیان بکەن تا دەمرن، یا تا خودا ڕێگایان بۆ دادەنێ)).

ڕاگرتن و زیندانیکردن لە ماڵەوە خۆ دوای ڕەجم ناکرێت، ئەو سزایە ژیانی تێدایە نەك مردن، ئەمە بەڵگەیە لەسەر واجب نەبوونی ڕەجم، ڕاڤەی ﴿حَتَّىٰ يَتَوَفَّىٰهُنَّ ٱلۡمَوۡتُ أَوۡ يَجۡعَلَ ٱللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلٗا﴾

بەم جۆرەیە: ژنی زیناکەر دوای لێدانی قامچی، لە ماڵەوە گیر دەدرێت تاکو دەمرێت، یان تاکو لەو تاوانە پەشیمان دەبێتەوە.

بەڵگەی هەشتەم: خوای گەورە دەفەرموێت : ﴿ٱلزَّانِي لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوۡ مُشۡرِكَةٗ وَٱلزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَآ إِلَّا زَانٍ أَوۡ مُشۡرِكٞۚ وَحُرِّمَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٣﴾ النور: ٣

((پیاوێ زینای کردبێت، ژنی زینا کردوو یا ژنی موشریك نەبێ مارە ناکات و، ژنێك زینای کردبێت شوو ناکا، بە پیاوێ نەبێ کە زینای کردبێ یا هاوبەش بۆ خوا دانێ و، مارەکردنی ژنی زینا کردوو حەرامە لەسەر موسڵمانانی خاوەن بڕوا)).

لێرەدا خوای گەورە زیناکەری لە باوەڕدار حەرام کردووە، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر مانەوەی بە زیندوویی دوای لێدانی قامچی، خۆ ئەگەر سزاکە ڕەجم بووایە، نەدەبوو بەو جۆرە باس لە ژیانی کرابا.

خوای گەورەیش کە دەفەرموێت : ﴿ وَٱلَّٰتِي يَأۡتِينَ ٱلۡفَٰحِشَةَ مِن نِّسَآئِكُمۡ ﴾ جیاوازی لە نێوان کچ و ژنی بەشوودا نەکردووە، بەڵکو بە گشتی باسی کردوون، هەروەها ﴿ أَوۡ يَجۡعَلَ ٱللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلٗا ﴾ نەبوونی ڕەجم دووپات دەکاتەوە و، وەك ئایەتی پێشوو گشتییە و جیاوازی ناکات، ئەگەریش پیاوی ژندار و ژنی بەشووی زیناکەر تەوبەی لە تاوانەکەی کرد، ئەوا ئایەتی ﴿ ... فَإِن تَابَا وَأَصۡلَحَا فَأَعۡرِضُواْ عَنۡهُمَآۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ تَوَّابٗا رَّحِيمًا ﴾ النساء: ١٦

((... جا ئەگەر پەشیمانبوونەوە و، تەوبەیان کرد و، ڕەوشتی خۆیان چاك کرد، ئەوە وازیان لێ بێنن، خودا زۆر تەوبە قبووڵ دەکات و زۆر میهرەبانە)) دەیانگرێتەوە، تەوبە پێشی خۆی پاك دەکاتەوە.

بەڵگەی نۆیەم: زانایان دەڵێن، تایبەت لە پێش گشتگیرە، پاشان دەڵێن قورئان گشتگیرە، دەیشڵێن لە قورئاندا ئایەتگەلێك هەن، گشتگیر تایبەت دەکەن، هەروەها فەرموودەیش بە لایانەوە گشتگیر تایبەت دەکات، هەمووشیان کۆکن لەسەر ئەوەی گشتگیری قورئان بە قورئان تایبەت دەکرێت، بەم ڕای جیاوازیان هەیە لەبارەی تایبەتکردنی گشتگیری قورئان بە فەرموودە، چۆن دروستیی قورئان براوەتەوە، بەڵام دروستیی فەرموودە گومان هەڵدەگرێت، یەك کەس، لە یەك کەس، لە یەك کەسی تر... گێڕلویانەتەوە، بۆیە ناکرێ گشتگیری قورئانی پێ تایبەت بکەین.

ئایەتی (الزانية والزاني .. مئة جلدة) حوکمێکی گشتگیرە، پیاوی ژندار و ژنی بەشوو، کچ و کوڕیش دەگرێتەوە، ئایا دەکرێت ئەم حوکمە گشتگیرە قورئانییە بە فەرموودەی ڕەجم، کە دروستیی یەکلا نەبووەتەوە تایبەت بکەین؟

ئەگەر بڵێین تایبەتی دەکات، ئەوا تایبەتەکە لە گشتگیرەکە لە پێشترە، پێویستە قسەی گێڕەرەوەی فەرموودەکە بەسەر قسەی خوادا بدەین، یان یەکسانیان بکەین، ئەمەش کەسی عاقڵ نایڵێت، لەمەوە دەردەکەوێت ڕەجم حوکمی جەڵدەلێدان تایبەت ناکات.

دەربارەی خەواریج کە ڕەجمیان پێ ڕەوا نەبوو، شێخی ئیسلام فەخرەددینی ڕازی دەڵێت: ئایەتی (الزانية والزاني..) لێدانی قامچی بۆ هەموو زیناکەرێك داناوە، واجبکردنی

ڕەجمیش لەسەر هەندێك كەس بە فەرموودەی ئاحاد، خوازیاری تایبەتكردنی گشتگیری قورئانە بە فەرموودەی ئاحاد، ئەمەش ڕەوا نییە، چونكە دەقی قورئان براوەیە، بەڵام دروستیی و نادروستێتی فەرموودەی ئاحاد نەبڕاوەتەوە.

ئەو ئایەتانەی كە هێنامانەوە، دەریدەخەن كە ڕەجم وەكو ئامرازێكی ترساندن بۆ شكێنەری سنووری شەریعەتی خوا ڕەوا نییە.

بەشی حەوتەم:
بەردبارانكردن لە ڕێنماییەكانی ئەهلی كیتابدا

یەكەم: بەردبارانكردن لە تەوراتدا

تەورات لەبارەی كچێتیی بووكەوە دەڵێت، ئەگەر هاتوو زاوا گوتی، ئەمە كچ نییە و وا دەرچوو، ئەوكات بە پێی ئەم دەقەی تەورات ڕەجم دەكرێت، "ئەگەر ڕاستیی تۆمەتەكە سەلما، دەركەوت بووكەكە پاك نییە، ئەوا دەبرێتەوە بەر دەرگای ماڵی بابی و، پیاوانی شار تاكو مردن بەردبارانی دەكەن، چونكە كارێكی خراپی لە ئیسرائیلدا كردووە، زینای لە ماڵی باوكیدا كردووە، بەم جۆرە خراپە لە نێو خۆتاندا ڕیشەكێشدەكەن".[1]

هەروەها لەژێر بنچینەی (حوكمەكانی زینا و ئەتككردن)دا هاتووە:

"ئەگەر پیاوێكتان بینی لەگەڵ ژنێكدا زینا دەكەن، ئەوا هەردووكیان دەكوژن و بەم جۆرە خراپە لەنێو خۆتاندا بنبڕ دەكەن".[2]

"ئەگەر پیاوێكتان بینی لەگەڵ ژنی یەكێكی تردا لەشار جووت دەبێت، ئەوا بیانبەنە دەروازەی شا و تاكو مردن ڕەجمیان بكەن".[3]

---

[1] سفر التثنية ٢٠-٢٢
[2] سفر التثنية ٢٢
[3] سفر التثنية ٢٣-٢٤

کوشتنی ژنەکەیشیان لەگەڵ پیاوەکەدا، بەوە پاساو داوە، کە لە شاردا ئەگەر هاواری کردبا، ئەوا خەڵك ڕزگاریان دەکرد، لەمەوە دیارە ڕووداوەکە دەستدرێژیکردن نەبووە.

"بەڵام ئەگەر پیاو لەگەڵ ژنێکدا لە کێڵگەیەکدا گیرا، تەنها پیاوەکە ڕەجم دەکرێت، چون ژنەکە تاوانێکی وای نەکردووە پێی بکوژرێتەوە، وەك ئەو پیاوەیە کە هێرشی دەبرێتە سەر و ئەویش دەیکوژێت".[1]

لە کۆی ئەو دەقانەدا دەردەکەوێت، ڕەجم لە شەریعەتی یەهودیدا ڕەوایە و هیچ لێبوردنێکیشی بۆ نییە، مەگەر تاوانەکە لە گوند ڕووبدات، ئەوکات بە ئەتککردن دەژمێررێت، بۆیە تەنها پیاوەکە دەکوژرێتەوە و، لەم حاڵەتەدا زۆر توندیان نەکردووە.

دووەم: بەردبارانکردن لە ئینجیلدا

لە ئینجیلدا لەژێر ناونیشانی (ژنە زیناکەرەکە لەبەردەم یەسووعدا) هاتووە:

"مامۆستایانی شەریعەت و پیاوە ئایینییەکان ژنێکیان هێنایە خزمەتی، کە لەکاتی زینادا گیرابوو، لە ناوەندی خۆیان ڕایانگرت و، گوتیان: ئەی مامۆستا، ئەم ژنە لەکاتی زینادا گیراوە، مووسایش لە شەریعەتەکەیدا ڕێنمایی کردووین هاوشێوەکانی ئەمە بە بەرد ڕەجم بکەین و بیانکوژین، ئەی تۆ چی دەڵێیت؟

هەستایەوە و، گوتی: (کێتان تاوانی نییە و بێگوناهە، با ئەو سەرەتا بەردی یەکەمی لێبدات)، کە ئەمەیان بیست، یەك لە دوای یەك هەموویان کشانە دواوە، مایەوە ژنەکەی و یەسووع. ئەمجارەیان ڕووی دەمی لە ژنەکە کرد و گوتی: (چییان لێهات؟ کەسیان حوکمەکەیان بەسەرتدا جێبەجێ نەکرد؟)

گوتی: نەخێر، کەسیان...

پێی گوت: (دەی منیش جێبەجێی ناکەم، بڕۆ و جارێکی تر نەگەڕێیتەوە بۆ ئەو تاوانە)".[2]

بەم قسەیە، یەسووع حوکمی ڕەجم هەڵدەوەشێنێتەوە و، شەریعەتەکەی شەریعەتی مووسا نەسخ دەکاتەوە.[1]

---

[1] سفر التثنية ٢٢–٢٥

[2] الإنجيل كما دونه يوحنا، ٢ – ١١

هەڵوێستی قورئانی پیرۆز:

هەڵوێستی قورئانمان لەبەشی یەکەمدا روون کردەوە و، بینیمان لە هیچ جێیەکدا باسی رەجمی نەکردووە، بەڵکو بە پێی حاڵەتەکان، ئەم سزایانەی بۆ زیناکەر داناوە:

١ . لێدانی سەد قامچی.

٢. بەندکردن لە ماڵەوە.

٣.ئازاردان.

٤.نەبوونی سزا، ئەمەیان تایبەتە بەو کەنیزەکانەی کە خاوەنەکانیان بە زۆر زینایان پێدەکەن، ئەم خاڵەیان لە بەشی یەکەمدا باس نەکراوە، بەڵگەی قورئانیش لەسەری :

﴿ وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِّتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَن يُكْرِههُّنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِن بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣٣﴾ ﴾ النور: ٣٣

((زۆریش لە کەنیزەکەکانتان مەکەن برۆن بازرگانی بە لەشیانەوە بکەن، مادام ئەوان بیانەوێ خۆیان بە خاوێنی رابگرن، هەر بۆ ئەوەی هەندێ پارەتان دەست بکەوێت، هەر کەس زۆریان لێ بکات، ئەوە خوا لەو ئافرەتانە خۆش دەبێت پاش زۆرلێکردنەکەیان).

٥. نیو سزا (پەنجا قامچی).

٦.دەرکردنی لە ماڵی مێرد.

٧.رێگرتن دووبارە شووکردنەوەی ژن، تا هەندێك لە مارەییەکەی دەگێڕێتەوە.

٨.حەرامبوونی هاوسەرگیری لەگەڵ باوەڕداران.

٩.دووهێنبوونی سزا (٢٠٠ قامچی).

١٠.هەڵوەشاندنەوەی هاوسەرگیری و لیعان کردن.

لەمەوە دەبینین، قورئان دوور و نزیك باسی رەجمی نەکردووە، هەروەك ئەم ئایەتانە حوکمی رەجم کە لە فەرموودە ئاحادەکاندا هاتوون، نەسخ دەکەنەوە.

---

[1] بحث في جرائم الشرف (نظرة إسلامية) إعداد د.منجية السوائحي، أستاذة الدراسات القرآنية في جامعة الزيتونة
http://www.metransparent.com/texts/mongia_saouhi_sharaf.htm

زانراوە دەستدرێژیکردنە سەر گیان و مافی ژیان هێڵی سوورە و، کوشتنی گیانێکیش بەبێ حوکمێك کە خوای گەورە دایبەزاندبێت، یەکێکە لە تاوانە گەورەکان: ﴿...أَنَّهُۥ مَن قَتَلَ نَفْسًۢا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِى ٱلْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ ٱلنَّاسَ جَمِيعًا...﴾ المائدة: ٣٢

((هەر کەس نەفسێ بکوژێت، بێ ئەوەی قیساسی لەسەر بێت، یا خراپەی لەسەر زەوی کردبێت، وەك ئەوە وایە هەموو خەڵکی کوشتبێت، هەر کەسیش بە هەوڵدان یان یارمەتی، یەکێك ڕزگار بکات لە مردن، وەك ئەوەیە هەموو خەڵکی ڕزگار کردبێت)).

بەشی هەشتەم:

دەرەنجام

ئەوەی لەبارەی ڕەجمەوە باسمان کرد، بەم دەرەنجامانەمان دەگەیەنێت:

یەکەم: حوکمدانی پێغەمبەری خوا بە ڕەجم، بە ئیجتیهادی خۆی بووە، نەك حوکمێکی خوایی، پێش دابەزینی وەحی، پێغەمبەری خوا هەر بابەتێکی هاتبایەتە بەردەست، ئیجتیهادی دەکرد و، تێیدا پشتی دەبەست بە:

أ . تەورات: ئەویش تا ئەو کاتەی قورئان نەسخی نەکردبێتەوە، وەك حوکمدانی بە ڕەجمی ماعز و ژنە غامدییەکەدا دەردەکەوێت.[1]

ب .عورفی نەفامی: وەك لە پشتکردنە ژن (اظهار)دا هاتووە، لە نەفامیدا پشتکردنە ژن وەکو تەڵاق وابوو، پێغەمبەری خوایش هەر وای دانابوو تا ئەو کاتەی ئایەت دابەزی و، حوکمە تایبەتەکەی ڕوون کردەوە.

[1] بڕوانە (نيل الأوطار) للشوكاني ٧/١٠٣– ١٠٦، تێیدا هاتووە: "ئەوکات پێغەمبەری خوا فەرمانپێکراو بووە بە حوکمی تەورات، دواتریش ئەو حوکمە نەسخ بوویەوە، ئەوەیشی کە پێغەمبەری خوا ئەمەی لەسەرەتای هاتنیدا بۆ مەدینە ئەنجام داوە، پێچەوانە نییە لەگەڵ چەسپاندنی شەرعیبوونی، حوکمێك بووە بۆ خاوەن کتێبان و پێغەمبەری خوایش کاری پێدەکرد، جگە لەم ڕێگەیەش، ڕێگەیەکی ترمان لەبەردەمدا نییە، بۆ چەسپاندنی ئەو حوکمانەی ئەهلی کیتاب کە کۆکن لەگەڵ ئیسلامدا.

هەروەها لە عورفی نەفامیدا، پێش تەواوبوونی عیددە، پیاو بۆی هەبوو دوای زیاد لە سێ جار تەلاقدانیش ژنەكەی بگێڕێتەوە، لەسەرەتای ئیسلامدا هاوەڵان وایان دەكرد و پێغەمبەری خوایش لێی بێدەنگ بوو، كە نیشانەی ئاساییبوونی بووە بە لایەوە، بەڵام دواتر ئایەت دابەزی و گەڕاندنەوەی ژنی تەنها بۆ دوای دوو تەلاق بە ڕەوا دانا: ﴿ ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ فَإِمۡسَاكُۢ بِمَعۡرُوفٍ أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٖۗ ... ﴾ البقرة: ٢٢٩

((گەڕاندنەوەی ژن دوای تەلاق تەنها دوو جارە، پاش ئەو دوو جارە، یا ڕاگیركردنێتی بە باشی و بە پێی ڕێسای ئیسلام، یان وازلێهێنانێتی بە چاكی و یەكجاری..)).

ج .بەرژەوەندی لە پێناو چاكەی موسڵماناندا: نموونەكەیشی، دیاریكردنی ڕیزی یەكەمی سەربازانی جەنگی بەدر بوو، وەك لەم فەرموودەیەدا هاتووە: " كاتێك پێغەمبەری خوا جێگەیەكی بۆ وەستانی سەربازان دیاریكرد، یەكێك لە هاوەڵان، كە ناوی حوبابی كوڕی مونزیر بوو، پرسی: "ئەی پێغەمبەری خوا، ئەمە شوێنێكە خوا بۆی دیاری كردوویت، كە قسەمان لەسەری نەبێت؟

یان ڕای خۆت و فرت و فێڵی جەنگییە؟ فەرمووی: (ڕای خۆم و پیلان و فرت و فێڵی جەنگە)، پاشان حوباب شوێنێكی باشتری دیاریكرد و پێغەمبەری خوایش پەسەندی كرد."

دووەم: بە پێی ئەو بنەما گشتییەی كە دەڵێت: " ئەگەر ئایەت و فەرموودەی پێغەمبەر دژ وەستانەوە و، فەرموودەكە ڕوونكەرەوەی قورئان نەبوو، كار بە ئایەتەكە دەكرێت." ئەو ڕەجمەیشی كە لە فەرموودەدا هاتووە، پێچەوانەی حوكمی قورئانە لەوبارەوە.

سێیەم: ئیمامی شافیعی گوتوویەتی: ((بێدەنگبوو قسەی نادرێتە پاڵ))، دیارە قورئان لەبارەی ڕەجمەوە هیچی نەگوتووە، بەپێی ئەم بنەمایەی ئیمامی شافیعی، بێدەنگبوونی قورئان لەو مەسەلەدا، بەڵگەی ناشەرعیبوونی ڕەجمە.

چوارەم: بەردبارانكردن حوكمێكی توندترە لە لێدانی قامچی، ئیتر بۆچی قورئان باسی لێدانی كردووە، بەڵام لە ڕەجم بێدەنگ بووە؟ ئەمە بەڵگەیە لەسەر نەبوونی ڕەجم لە قورئاندا.

پێنجەم: درۆی (الشیخ والشیخة..) پشتی پێ نابەسترێت، ئەمەمان لە بەشی یەكەم (ڕەجم و قورئان)دا ڕوون كردەوە.

شەشەم: پشتهەڵکردنی پێغەمبەر لە ماعز، تاکو چوار جار هەر دووبارەی دەکاتەوە، پاشان پرسیاری (ئایا شێت بوویت؟) و (ئایا ژنت هێناوە؟)، دواتریش پێناخۆشبوونی پێغەمبەری لەکوشتنەکەی، ئەمەش دوای ئەوەی لەبەر ئازار هەڵدێت و دەیگێڕێتەوە، هەموو ئەمانە بەڵگەن لەسەر ئەوەی ئەو حوکمە حوکمی خوا نەبووە، بەڵکو ئیجتیهادی پێغەمبەر بووە لەژێر کاریگەری تەوراتدا.

حەوتەم: هەموو زانایانی موسڵمان کۆکن لەسەر ئەوەی، پێویستە ئەو چەقۆیەی ئاژەڵی پێ سەر دەبڕێت، تیژ بێت، نەوەك لە کاتی کوشتنیدا ئازاری پێبگات.

ئەگەر لەبارەی ئاژەڵ و باڵندەکانەوە ئەو بەزەییە ڕەچاو بکرێت، ئیتر چۆن خوای گەورە فەرمانی بەردبارانکردن دەردەکات، کە توندترین تۆڵەیە لە تاوانبار دەکرێتەوە، بەردبارانکردن هەڕەمەکییە و لە سیفەتی وەحشییەکان دەچێت، با تاوانەکەیش هەرچییەك بێت، ناکرێ قورئان بەو حوکمە ڕازی بێت.

هەشتەم: هەمووان کۆکن لەسەر ئەوەی حەد بە پێی باروتۆخ گۆڕانی بەسەردا نایەت، حەددی زینا — کە جەڵدەلێدانە— ، بۆ زیناکەر بە گشتی دانراوە، ناکرێ بە بیانووی ئەوەی، ژنی بەشوو و پیاوی ژندار وەکو گەنج نین، بۆیە پێویستە لەسەریان قورس بکرێت و، لەباتی لێدان حوکمی کوشتنیان بۆ دەربکرێت.

نۆیەم: ئەو پرسیارەی لە بوخاریدا هاتووە، کە ئایا فەرموودەکانی ڕەجم پێش ئایەتی جەڵدەلێدان بوونە، یا پاشی؟ گومان لەسەر ڕەجم دروست دەکات، چون ئەگەر پێش ئایەتەکە بووبن، ئەوکات ئایەتەکە نەسخی کردوون، بنەمایەکی گشتیش دەڵێت: "گومان بۆ لای بەرژەوەندی تۆمەتبار ڕادەکێشرێت".

دەیەم: پشتهەڵکردنی پێغەمبەری خوا لە ژنە غامدییەکە لە سەرەتادا، کە خۆی پێی دەڵێت: دەتەوێت وەکو ماعز منیش بگێڕیتەوە...؟ بەڵگەیە لەسەر ئەوەی ڕەجم جێبەجێکردنی حوکمێکی خوایی نەبووە، چون کەس بۆی نییە گوێ بە حوکمی خوایی نەدا و ئاسانکاری تێدا بکات، وەك حوکمی بڕینی دەستی دز و لێدانی زیناکەر.

یانزەیەم: پێغەمبەری خوا جەختی لەسەر لابردنی حەد کردووەتەوە بە گومان، ئەمەمان بە درێژی لەم کتێبەدا باس کردووە.

دوانزەیەم: ڕێگەی سەلماندنی زینا بە چوار شاهێدی ڕاستگۆ، کە جیاوازی لە قسە و گێڕانەوەیاندا، نەبێت و، بە چاوی خۆیان جووتبوونی تەواویان بینیبێت، ڕێگەیەکی زەحمەتە، خەریکە بڵێین هەر ڕوو نادات، زیاد لە چواردە سەدەیە زینا بەم ڕێگایە لە مێژووی ئیسلامیدا نەچەسپاوە.

وەك بڵێیت ئیسلام بەم ڕێگەیە ویستوویەتی عەیبی خەڵکی بپارێزێت و، بنەمایەك بۆ شاردنەوەی ئەو تاوانە دابنێت، ئەمەش لە پێناو پاراستنی گیانی ئەو ژن و کچانەی لە لایەن سەرپەرشتیار و وەلییەکانیانەوە، لەسەر گومانێك دەکوژرێن، پێویستە ئەوانەی بە ناوی پاککردنەوەی نامووس و شەرەفەوە بێتاوانان دەکوژن، سزای توندیان بۆ دابنرێت.

سیانزەیەم: لە قورئاندا جێگیر بووە، سزای زیناکەر بە گشتی لێدانی قامچییە، لەگەڵ هەندێ زیادە سزای تر کە تایبەتن بە هەندێ حاڵەت، ئەمەشمان لەم کتێبەدا ڕوون کردەوە، ئیتر ڕەوا نییە ئەم حوکمەی قورئان کە بە ڕێگەی دڵنیا و بڕاوەوە چەسپاوە، بە فەرموودەی ئاحاد کە ئەگەری درۆی تێدایە، هەڵبوەشێنینەوە، ڕازی بوون بە ڕەجم، ڕازی بوونە بە نەسخکردنی قورئان بە فەرموودە، ئەمەش پووچە، ئەوەیشی سەرێکێشێت بۆ پووچی، پووچە، کەواتە ڕەجمیش پووچە.

رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ

کوشتنی مورتەد لەقورئاندا

وەرگێڕانی: ڕێدار ئەحمەد

پێشەکی

سروشتی بابەتەکە وا دەخوازێت بۆ هەشت دەروازە دابەش بکرێت:

یەکەمیان تایبەتە بەهۆکاری پێویستبوون.

دووەم بۆ پێشەکییە رێگاخۆشکارەکان.

سێیەم بۆ تاوانو بەشەکانی.

چوارەم حوکمی هەڵگەڕاوە لەقورئاندا.

پێنجەم حوکمی هەڵگەڕاوە لەسوننەتی پێغەمبەردا.

شەشەم کوشتنی هەڵگەڕاوە لە مەزهەبە فیقهیەکاندا.

حەوتەم کوشتنی هەڵگەڕاوە لە بۆچوونی هاوچەرخەکاندا.

هەشتەم دەرئەنجام.

دەروازەی یەکەم:
هۆکاری پێویستبوون

ئەو پاڵنەرانەی هانیاندام ئەم هەوڵە بچوکە پێشکەش بکەم لەکاتێکدا بەهۆی شکانی قاچمەوە لەسەر جێگا کەتووم و، تەمەنم لەنەوەد ساڵ تێپەڕی کردووە زۆرن، گرنگترینیان ئەمانەیە:

یەکەم: زۆرێك لەفەرمانڕەواو ستەمکاران و کەسانی دیکە دروشمی هەڵگەڕانەوە دەقۆزنەوە بۆ یەکلاکردنەوەی ململانێکانیان لەگەڵ نەیارەکانیاندا، نمونەی ئەو ڕووداوە کردارییانەش:

١- ساڵی ١٩٦٤ سەرۆك کۆماری ئەو کاتەی عێراق عەبدولسلام عارف، داوای لەگەورە مەرجەعی باڵای شیعەی ئیمامی خوالێخۆشبوو سەماحەتی سەید موحسین ئەلحەکیم کرد فەتوایەك دەربکات ڕەوایەتی بداتە کوشتنی کوردەکان و لەناوبردنی بەکۆمەڵی پیاوو ژن، گەورەو بچوکیان، لەبەر ئەوەی لەئاینی ئیسلام هەڵگەڕاونەتەوەو فیکرەی شیوعیەتیان وەرگرتووە، پێش دەرچوونی ئەو فەتوایە ئەو هەواڵە گەیشتبووە خوالێخۆشبوو بەڕێز مەلا مستەفا بارزانی (خوا لێی خۆش بێت)، منو دکتۆر محەمەد شەریف و خوالێخۆشبوو محەمەد عەلی محەمەد ڕەئیس کە ئەوکاتە لەسوپادا ئیمام بووین، داوامان لێکرا بەبەرگی ئاینیەوە (جوبەو عەمامە) بچین بۆ لای ئەو مەرجەعەو ئەو درۆیە چەواشەکارانەیەی تێبگەیەنین، ئێمەش بەو ئەرکە هەستاین، پێکەوە چووین بۆ نەجەفی ئەشرەف و لەبارەگاکەی خۆی پەیوەندیمان پێوە کرد، داوامان لێکرد دیدارەکەمان بەتەنها بێت و کەسی دیکە لەوێ نەبێت، ئەوانەی لەدەوری بوون هەستان چونە دەرەوە تەنها یەك کەس مایەوە، ئێمەش ڕاستیەکەمان بۆ باس کردو ئەوەمان بۆ ڕوون کردەوە کەڕژێمی بەعس چەندین گوندی کوردستانی بەپاساوی پاراستنی ئاسایشەوە وێران کردووەو، خەڵکەکەی ئاوارەو سەرگەردان کردوون و، زۆر لەسەرچاوەکانی بژێوی ژیانیانی بڕیووە، وەك سوتاندنی کێڵگەکانیان و، کوشتنی دەیان بێ تاوان.

بەڕێزیان وتی:(من وام پێگەیشتبوو لەئیسلام هەڵگەڕاونەتەوەو شیوعیەت پەیرەو دەکەن)، ئەو کەسەی کەلای مابوویەوە لەژوورەکەدا وتی: (ئەی سەماحەتی بەڕێز، گریمان هەڵگەڕاونەتەوە، ئایا منداڵەکانیشیان هەڵگەڕاوەن؟ ئایا باخو بێستانو کیلگەکانیشیان بەهەمان شێوە هەڵگەڕاوەن؟ سەماحەتی بەڕێزیان وتی: (سڵاوم بگەیەنن بە بەڕێز مەلا مستەفا بارزانیو پێی رابگەیەنن کە من ئەو فەتوایە نادەم، بەمادیو مەعنەویش هاوکارتان دەبم، کارێکی باشتان کرد کەهاتنو ئەم تۆمەتە درۆیەتان بۆ روون کردمەوە).

٢- پرۆسەی بەناو ئەنفال کە صەدام حوسێنی سەرۆك کۆماری عێراق ساڵی ١٩٨٧ ئەنجامیداو، بووە هۆی کوشتنی بەکۆمەڵ دژی کوردو، ژمارەی قوربانیان لە پرۆسەی بەناو ئەنفالدا گەیشتە ١٨٢ هەزار کەسو زیاتر لەچوار هەزار گوند وێران بوو، هەمووی بەبیانوی هەڵگەڕانەوە لەئاین، ئەمە لەکاتێکدا کە کورد زیاتر لەنەتەوەکانی دیکە پەیوەست بوو بەئیسلامەوە، ئاشکرایە ئەنفال زاراوەیەکە لەجەنگ دژی هاوبەش پەیداکاراندا بەکار هێنراوە، بۆیە رژێمی صەدام تەنها کوردی بەهەڵگەڕاوە دانەنابوو، بەڵکو لەهاوبەش پەیداکارانی دانابوون، لەقورئانی پیرۆزیشدا سورەتێکی تایبەت هەیە بەناوی (الانفال)، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الأَنفَالِ قُلِ الأَنفَالُ لِلّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُواْ اللّهَ وَأَصْلِحُواْ ذَاتَ بِيْنِكُمْ وَأَطِيعُواْ اللّهَ وَرَسُولَهُ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ﴾[١].

٣- کوشتنی دەیان هەزار هاوڵاتی کورد لەلایەن رژێمی بەعسەوە بەگازی ژەهراوی کیمیاوی لەهەڵەبجەو بالیسانو جێگاکانی دیکە، بەپاساوی هەڵگەڕانەوەیان لەئیسلام.

٤- هەموو وڵاتە عەرەبیەکان یان وڵاتە ئیسلامییەکان بەبێ جیاوازی هەڵدەستن بەپاکتاوی نەیارەکانیانو ئەوانەی نەیارن بەسیاسەتەکانیان لەژێر پاساوی هەڵگەڕانەوەدا.

٥- ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ مێژووی فەرمانڕەوا ئیسلامیەکان لەسەدەکانی رابردوودا، زۆرێك لەزانایانی ئاینی دەبینین کەوتونەتە بەر سزای هەڵگەڕانەوە، کاتێ لەگوێڕایەڵی ئەو فەرمانانە دەرچوون کەسەرپێچی فەرمانی خوای تێدا بووەو، ئەو کاتەی بەیداخی

---

[١] الأنفال : ١.

نەیارێتیان بەرز کردۆتەوە، وەك ئەوەی حەجاج هەستا بەتاوانبار کردنی سەعیدی کوڕی جوبەیر، لەکاتێکدا کەسەعید لەگەورە پێشەوایانی شوێنکەوتوان بوو، تەنها لەبەر ئەوەی لەدژی عەبدولمەلیکی کوڕی مەروان راوەستاو، پێشەوا سەیفەدین ئامەدی دانەری کتێبی (إحكام الأحكام في أصول الأحكام)و، پێشەوا بەلقینیو کەسانی دیکە، خوای گەورە لێیان خۆش بێت.

٦- هەموو وڵاتە ئیسلامیەکان رێکخراوێکی تیرۆریستیان تێدایە، بەتایبەت عێراق، کەئەمانە تاونکاریەکانو کوشتنی نامرۆڤانە لەرێگەی تەقینەوەی ئۆتۆمبێلی بۆمبرێژکراوو بۆمبی چێنراوو هۆکاری دیکەی کوشتنی تاوانکارانەوە لەدژی بێتاوانان لەپیاوو ژنو منداڵو پیرو پەککەوتە بەناوی بەرگری لەئیسلامو لەدژی دیاردەی هەڵگەڕانەوە لەکۆمەڵگاو بنیاتنانی دەوڵەتێکی ئیسلامی بەڕێوە دەبەن.

دووەم: قورئانی پیرۆز سزای هەڵگەڕاوەی بێ زیانی تەنها لەسزای رۆژی دواییدا هێشتۆتەوەو، یەك ئایەتیش نەهاتووە لەقورئانی پیرۆزو فەرموودەکانی پێغەمبەردا -ﷺ- بریار لە کوشتنی هەڵگەڕاوە بدات تەنها بەهۆی هەڵگەڕانەوەیەوە، ئەوەی لەبارەی کوشتنی هەڵگەڕاوەوە هاتووە لەبەر ئەو خراپەکارییەیە کەپاش هەڵگەڕانەوەکەی بڵاوی دەکاتەوە، لەمبارەیەوە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ مَن يَرْتَدَّ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَلاَ يَخَافُونَ لَوْمَةَ لآئِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾[1].

لەئایەتێکی دیکەشدا دەفەرمووێت: ﴿وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُوْلَـئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَأُوْلَـئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾[2].

سێیەم: هەڕەشەکردن لەهەڵگەڕاوە بەمەبەستی ناچارکردنی لەسەر پاشگەزبوونەوەو گەڕانەوە بۆ ئیسلام پێچەوانەی دەقەکانی قورئانی پیرۆزە، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ﴾[3]، چونکە دەربڕینی (اكراه) نەکیرەیەو

---

[1] المائدة : ٥٤.
[2] البقرة : ٢١٧.
[3] البقرة:٢٥٦.

لەحاڵی نەفیدایە، بەکۆدەنگی زانایانی ئوصولی فیقە گشتگیر دەگەیەنێت، هەربۆیە زۆرلێکردنی ناموسڵمان لەسەر موسڵمان بوون و ناچارکردنی هەڵگەڕاوە بۆ پاشگەزبوونەوەو گەڕانەوە بۆ لای ئیسلام دەگەیەنێت.

چوارەم: زۆرلێکردن لەسەر ئاین لەقورئانی پیرۆزدا رەت کراوەتەوە بائەو کارە لەلایەن پێغەمبەر یان نێردراوێکی خواوەش ئەنجام درابێت، قورئانی پیرۆز سەرزەنشتی پێغەمبەر -ﷺ- دەکات ئەوکاتەی هەوڵیدا زۆر لەهەندێك کەس بکات کەبەرژەوەندی ئەوانی دەویست لەسەر ئاین، خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَن فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعاً أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ﴾[1]. لەم ئایەتەدا هەمزەی (أفأنت تكره الناس) بۆ پرسیارکردنی ئینکاریە کەئەوەش لەنەهی ئاشکرا توندترە.

پێنجەم: هەڕەشەکردن لەهەڵگەڕاوە لەسەر هەڵگەڕانەوەکەی و نەگەڕانەوەی بۆ لای ئیسلام دەیکاتە مرۆڤێکی دووڕوو، رووکارەکەی پێچەوانەی ناخیەتی، لەپێناوی بەرژەوەندی کەسیی جەستەیی و ماددی خۆیدا لەرووکاردا دەبێتە تاکێك لەموسڵمان و لەرووکاردا هەڵدەستێك بەئەنجامدانی دروشمە ئاینیەکان، بەڵگە نەویستە مرۆڤی دووڕوو لەنێو موسڵماناندا زۆر مەترسیدارترە لەو کەسەی لەرووکارو ناواخنیدا ناموسڵمانە.

نمونەی ئەمەش مێژوو پێمان دەڵێت هۆکاری سەرەکی نوشستی موسڵمانان لەجەنگی ئوحوددا، هەبوونی هەندێك لەدوو رووەکان بوو کەبەشداری ئەو جەنگەیان کردبوو.

شەشەم: فەرماندان بەکوشتنی ئەو هەڵگەڕاوەی بێ زیانە لەسەر زەویدا، فەرمانێکە خوای گەورە بڕیاری لەسەر نەداوەو پێغەمبەریش -ﷺ- لەژیانیدا بۆتەنها جارێك جێبەجێی نەکردووە.

حەوتەم: دزی و زیناو تاوانەکانی دیکە قورئانی پیرۆز سزا دونیاییەکەی دیاری کردوون، باشە بۆ بێدەنگ بووە لەکوشتنی هەڵگەڕاوە تەنها لەسەر هەڵگەڕانەوەی، ئەگەر بناغەیەکی هەبێت؟

هەشتەم: کوشتنی ئەو هەڵگەڕاوەی خراپە لەسەر زەویدا بڵاوناکاتەوە دەبێتە هۆی شێواندنی بنەماکانی ئیسلام و دەیبەستێتەوە بەتیرۆرەوە، وادەگەیەنێت کەموسڵمانان

---

[1] یونس:٩٩.

بەهۆی شمشێرەوە دەستیان گرتووە بەسەر زۆر لەوڵاتاندا، ئەمە لەکاتێکدایە کەئیسلام بەهۆی بنەماکانی دادپەروەریو ئازادی ئاینیو پێدانی مافی هەر خاوەن مافێکو دانانی تەقواو کاری بەسوود بۆ کۆمەڵگای مرۆڤایەتی بەپێوەری چاکێتی بڵاوبۆتەوەو بڵاودەبێتەوە لەجیهاندا، لەقورئانی پیرۆزدا هاتووە: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوباً وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾[1]، مەبەست لەتەقوا وزەی رۆحیە کەهانی موسڵمان دەدات بۆ ئەنجامدانی کاری بەسوود کەجێگای رەزامەندی خوای گەورە بێتو سوودی مرۆڤایەتی تێدا بێت.

نۆیەم: لەقورئانی پیرۆزدا چەندین ئایەت هەیە مافی سەرپشکێتی دەداتە مرۆڤ لەباوەڕبوون بەئیسلام یاخود هەر ئاینێکی دیکە کەبەویستی ئازادانەو قەناعەتی خۆی هەڵیبژێرێت، لەو ئایەتانەش لەقورئانی پیرۆزدا هاتووە: ﴿وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَن شَاء فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاء فَلْيَكْفُرْ﴾[2].

دەیەم: فەرموودەی پێغەمبەر ﷺ :((من بدل دينه فاقتلوه))، بەڵگە نیە لەسەر کوشتنی هەڵگەڕاوە تەنها بەهۆی هەڵگەڕانەوەکەیەوە، لەبەر دوو هۆ:

یەکەمیان: لەفەرموودەیەکی دیکەدا هاتووە: ((لاَ يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ، يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَأَنِّي رَسُولُ اللَّهِ، إِلاَّ بِإِحدَىَ ثَلاَثٍ: الثَّيِّبُ الزَّانِ، وَالنَّفْسُ بِالنَّفْسِ، وَالتَّارِكُ لِدِينِهِ، الْمُفَارِقُ لِلْجَمَاعَةِ.))[3].

واتە: خوێنی مرۆڤی موسڵمانێك حەڵاڵ نابێت کە شاهێدی بدات خوای گەورە یەکەو هیچ خوایەکی دیکە نیە جگە لە (الله)و، من پێغەمبەری خودام، بەیەکێك لەم سیانە نەبێت: پیرێکی زیناکارو، کوشتن بەکوشتن، وازهێنەر لەئاینەکەی، لەکۆمەڵ جیابێتەوە.

کوشتن لەم فەرموودەیەی دووەمدا تەنها لەبەر هەڵگەڕانەوە نیە، بەڵکو کۆتێك هاتووە تێیدا کەئەویش (المفارق للجماعة)، لەو رێسا ئوصولیانەشی هاودەنگی لەسەرە ئەگەر دەربڕینێك لەدوو دەقدا دووبارە بوویەوە، لەیەکێکیاندا بەرەهایی هاتو لەوی دیکەشدا

---

[1] الحجرات: ١٣.

[2] الكهف : ٢٩.

[3] صحيح مسلم: باب ما يباح به دم المسلم: حدَّثنا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ: حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ وَ أَبُو مُعَاوِيَةَ وَ وَكِيعٌ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُرَّةَ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ.

بەکۆتکراوی، هۆکارو حوکمەکەش لەهەردووکیاندا یەك بوو، رەهاکە دەخرێتەسەر کۆتکراوەکەو کۆتەکە ئەمیش دەگرێتەوە، بەم پێیە کاتێ کە ((من بدل دينه فأقتلوه)) بە (المفارق للجماعة) کۆت دەکات، (المفارق للجماعة) بریتی یە لەکارکردن بەقسە یان بەکردار یان بەقەڵەم دژی بەرژەوەندیە باڵاکانی موسڵمانانو هەوڵدان بۆ بڵاوکردنەوەی خراپەکاری لەسەر زەویدا، هەروەك لەدەقی دیکەدا هاتووە.

نمونەی ئەوەش ئەم ئایەتەیە کەخوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ...﴾[1] هەروەها کاتێ دەفەرموێت: ﴿قُلْ لاَ أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلاَّ أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا﴾[2]. دەربڕینی (الدم) لەیەکەمدا بەرەهایی هاتووەو لەدووەمیشدا بەکۆتکراوی شلگیر (مقيداً بالمسفوح) هاتووە. بەهۆی ئەوەی هۆکاری (پاراستنی تەندروستی) یەکە لەهەردوو ئایەتەکەداو حوکمی (حەرامکردن) یەکە تێیاندا، رەهاکە بەسەر کۆتکراوەکەدا بەکۆدەنگی زانایانی ئوصولی فیقهو فوقەهاکان کراپێکراوە، مەبەستیش لە (الدم المسفوح) بریتی یە لە ئەو خوێنەی کەلەجێگای دەرچوونی دێتە دەرو دەکەوێتە بەر هەوا، چونکە لەم حاڵەتەدا دەبێتە سەرچاوەیەکی لەبار بۆ ئەو مێروولەو میکرۆبانەی دەبنە هۆی نەخۆشی.

هۆکاری دووەم: ئەوەی کەپێغەمبەر -ﷺ- دەفەرموێت: ((من بدل دينه فأقتلوه)) لەرەوشێکی تایبەتدا بووە، ئەویش ئەو کاتە بوو کەهەندێك لەهاوبەش پەیداکاران بوونە موسڵمانو نهێنی موسڵمانانی کەوتە بەردەست، پاشان هەڵگەڕانەوەو ئەو نهێنیانەیان گواستەوە بۆ بێباوەڕان.

یازدەهەم: ئاینو زۆرلێکردن لەبۆچوونی ئیسلامدا دژی یەکن، ناکرێت پێکەوە کۆببنەوە، هەرکاتێك زۆولێکردن چەسپا ئاین بەتاڵ دەبێتەوە، چونکە زۆرلێکردن ئاین بەرهەم ناهێنێت بەڵکو دووڕوویی و درۆو هەڵخەڵەتاندن بەرهەم دێنێت، ئەوانەش هەموویان خەسڵەتی بەتاڵبوونو لەشەریعەتی ئیسلامدا بێزراوە، تەنها سەرشۆڕی دونیاو قیامەتی بۆ دەمێنێتەوە، هەروەها هەروەك چۆن زۆرلێکردن ئاینو ئیمان دروست ناکات، بەهەمان

[1] البقرة:١٧٢.
[2] الأنعام:١٤٤.

شێوە کافربوونو هەڵگەڕانەوەش دروست ناکات، بۆیە ئەو کەسەی زۆری لێبکرێت بۆ ئیمان هێنان نابێتە بڕوادار، چونکە ئیمان بڕواهێنانی تەواو چەسپاوی هاوشێوەی واقیعە بەزاتی خوداو تەواوی ئەو نەبینراوانەی لێی دەبنەوە، هەروەك چۆن زۆرلێکراو لەسەر بێباوەڕی نابێتە بێباوەڕ ئەگەر دڵی لەسەر باوەڕ چەسپابوو، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَن كَفَرَ بِاللّهِ مِن بَعْدِ إيمَانِهِ إِلاَّ مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالإِيمَانِ ...الآية﴾[1].

دوازدەیەم: پێویستە جیاکاری بکرێت لەنێوان هەڵگەڕانەوە بەمانای دەرچوون لەدژی ئیسلامو هەڵگەڕانەوە بەمانای دەرچوون لەئیسلام، لەحاڵەتی یەکەمدا خوێن بەفیڕۆدەر دەکوژرێت، لەدووەمیشدا دروست نیە کوشتنی، بەم جیاکارییە بەڵگە دژەکان لەگەڵ حوکمەکانی هەڵگەڕانەوە لەقورئانو سوننەتدا کۆدەکرێنەوە.

سیازدەهەم: هیچ دژیەکیەك نیە لەنێوان قورئانی پیرۆزو سوننەتی پێغەمبەردا لەوەی کە هەڵگەڕاوە بەمانای دەرچوو لەدژی ئیسلام دەکوژرێت بەمەبەستی دورخستنەوەی خراپەکاری لەسەر زەوی، بەڵام هەڵگەڕاوە بەواتای دەرچوو لەئیسلام ناکوژرێت چونکە خراپەکاری بڵاوناکاتەوە لەسەر زەوی.

چواردەهەم: هیچ دژیەکیەك نیە لەنێوان ڕەوایەتی کوشتنی هەڵگەڕاوەی خراپە بڵاوکەرەوە لەسەر زەوی لەگەڵ ئازادی ئاینی لەئیسلامدا، لەبەر کۆدەنگی شەریعەتو یاساکان لەسەر پێویستی نەهێشتنی خراپەکاریو لادان لەسەر ڕێگەی ڕاست.

---

[1] النحل : ١٠٦.

دەروازەی دووەم:
پێشەکییە ڕێگاخۆشکارەکان

ئەم دەروازەیە چەند پێشەکییەکی لەخۆی گرتووە کەگرنگیدان بەبابەتەکە پەیوەستە پێیانەوە.

پێناسەی هەڵگەڕانەوە:

(الردة) لەرووی زمانەوانیەوە: لەزمانی عەرەبیدا: (والرِدَّة بالكسر: مصدر قولك رَدَّهُ يـرُدَّهُ رَدَّاً ورِدَّة. والرِدَّة: اسم من الإرتداد).[1]

واتـە: سەرچـاوەی وشـەکە لەرەتکردنـەوەو رەتـی دەکاتـەوەو رەتکـردن هـاتووە، (الرِدّە)ش ناوێکە لەهەڵگەڕانەوەوە هاتووە.

(الردة) لەزمانەوانیـدا: هەڵگەڕانەوەیـە، لەشەرعیشـدا: بریتـی یـە لەهەسـتان بـەکردارێك یاخود قسەیەك کەبەپێی پێوەری شەریعەتی ئیسلامی بەدەرچوون لەئیسلام یان دەرچوون لەسـەری دابنرێـت، لەحاڵـەتی یەکەمـدا تـەنها بەهەڵگەڕانـەوە دادەنرێـت، لەدووەمیشـدا هەڵگەڕانەوەیە لەگەڵ خراپەکاری لەسەر زەوی.

رەگەزەکانی هەڵگەڕانەوە:

رەگەزی هەر شتێك بریتی یە لەوەی کە شتەکەی لەسەر وەستاوە، ئەگەر بەشێك بوو لێی بەپایە ناودەنرێت، ئەگەرنا ئەوا ناودەنرێت مەرج[2].

---

[1] الصحاح في اللغة، مادة (ردد).

[2] بۆ نمونـە پێشـنیازو رازیبـوون دوو پایـەی گرێبەسـتن‌و، بابـەتی گرێبەسـتەکەش توانـای مامەڵـە پێکردن پێی مەرجە.

پایەکانى هەڵگەڕانەوە سیانن:

پایەى یەکەم: هەڵگەڕاوە (المرتد)، پێویستە چوار مەرجى تێدا بێت:

١- دەبێت موسڵمان بێت، چونکە حوکمەکانى هەڵگەڕانەوە بەسەر ناموسڵماندا جێبەجێ ناکرێت، ئەگەر لەبێباوەڕییەکەوە چووە سەر بێباوەڕییەکى دیکە.

٢- دەبێت عاقڵ بێت، هەڵگەڕانەوەى شێتو منداڵى ناهەراش راست نیە، چونکە بەهۆى عەقڵەوە شتەکان لەیەك جودا دەکاتەوەو لەسەریان لێپێچینەوەى لەگەڵ دەکرێت.

٣- دەبێت باڵغ بێت، کردەوەکانى مێرد منداڵ (صبى) بەهەند وەرناگیرێت، بەڵام ئەگەر هەراش (ممین) بوو عوزرى بۆ هەیە، ئەبو حەنیفەو محەمەدى هاوڕێى وتوویانە: (باڵغبوون مەرج نیە، هەڵگەڕانەوەى مێردمنداڵى عاقڵ راستە).

٤- سەربەستى، پێویستە سەربەست بێت لەهەڵگەڕانەوەیدا.

پایەى دووەم: هەڵگەڕانەوە لەئیسلام بەگوفتار یان کردار یان ئەنجامنەدانى ئەرك (واجب) یاخود بیروباوەڕ.

پایەى سێیەم: بەمەبەستى تاوانکارى: بۆ بوونى تاوانى هەڵگەڕانەوە مەرجە تاوانکار مەبەستى ئەنجامدانى کارێك یان گوتەیەکى کوفر بێت.

زاراوە پەیوەندارەکان بە هەڵگەڕانەوەوە:

چەند زاراوەیەك هەیە پەیوەندارن بەهەڵگەڕانەوەوەو جیاوازن لێى بەزۆرى لەرووى ناوەرۆكو رەگەزەکانو حوکمەکانەوە، بەڵام لەوانەیە لەهەندێ شتدا بەیەك بگەنەوە، گرنگترین ئەو زاراوانەش ئەمانەیە:

١- خراپەکار(الفاجر): خراپەکارى(الفجور): لادانو پەشیمان بوونەوە لەراستى، وەك گوتەى ئەبوبەکرى صدیق (ﷺ): (علیکم بالصدق فإنه من البرّ وهما في الجنة، وإیاکم والکذب، فإنه من الفجور وهما في النار)، واتە: لەسەرتان پێویستە راستگۆبن، چونکە چاکەیەو لەبەهەشتدا دەبن بەهۆیانەوە، خۆبپارێزن لە درۆ، چونکە لەخراپەکاریەو ئەوانە لەئاگردا دەبن.

٢- سەرپێچیکار (الفاسق): سەرپێچی (الفسق) بریتی یە لەوازهێنان لەفەرمانەکانی خوای گەورەو دەرچوون لەسەر رێگەی راست، لەمبارەیەشەوە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ﴾[١]، بەهەرحاڵ دەرچوون بریتییە لەدەرچوون لەگوێڕایەڵی خوای گەورە.

٣- بێباوەڕ (الكافر): بنەڕەتی بێباوەڕی داپۆشینی شتەکەو شاردنەوەیەتی، چونکە ئەوەی لەژێریایەتی دەیشارێتەوە، ئەمەش دژی سوپاسگوزارییە واتە دانپێدانەنانی نیعمەت، وەك خوای گەورە دەفەرمووێت:﴿وَقَالُوا إِنَّا بِكُلٍّ كَافِرُونَ﴾[٢].

٤- دووڕوو (المنافق): ئەو کەسەیە بێباوەڕبوونەکەی شاردۆتەوەو خۆی وەك موسڵمان نیشان دەدات بەمەبەستی پاراستنی بەرژەوەندییەکانی، ئەم کەسەش لەو بێباوەڕە مەترسیدارترە کەلەرووکارو ناواخنیدا بێباوەڕە.

٥- گومڕا (الزندیق): لەهەموو زاراوەکان زیاتر تەمومژاوییە، چونکە مانا رەهاکەی گوزارشت لەتاکە واتایەك ناکات لەبەر هەبوونی گوتەی زۆر تێیدا، لەراستیشدا ئەو وشەیە لەفارسییەوە وەرگیراوەو کراوەتە عەرەبی، لەکۆندا فارسەکان بۆ ئەو کەسەیان بەکاردەهێنا کە لەئاینی دەوڵەت لایبدایەو داهێنراوێکی دیاریکراوی بهێنایە، لەوانە وەك گوتنی کۆنێتی جیهان، موسڵمانەکانیش ئەم ناوەیان سەرەتا بۆ ئەو کەسانە بەکاردەهێنا کە باسی بنەڕەتی (رووناکیو تاریکی)یان دەکرد لەسەر مەزهەبی مانویەو کەسانی دیکەش لە سنویە، پاشان واتاکەی فراوانتر بوو دەهرییەکانو بێباوەڕەکانو هەموو خاوەن بیروباوەڕە سەرلێ تێکچووەکانی دەگرتەوە، بەڵکو بەو کەسانەش دەگوترا کە گومانیان دەکرد، هەروەها بەهەموو ئەو کەسانەی لەرووی فکریو کردارەوە وازیان لەحوکمەکانی ئاینی ئیسلام هێنابوو[٣]، گومڕا (زندیق) ئەو کەسەیە کەهیچ ئاینێکی نیە.

---

[١] الكهف:٥٠.

[٢] القصص : ٤٨.

[٣] الموسوعة العربية الميسرة ص٩٢٩.

ئەم بۆچوونانەش لەبارەیەوە هەیە:

أ- گومرا (زندیق) ئەو کەسەیە پەیڕوی لەئاینێك بکات کەئاسمانی نیە، وەك مانویەو مزدکیە.

ب- ئەو کەسەیە پەیڕەوی لەهیچ ئاینێك ناکات وەك بێباوەڕو دەهری.

ت- ئەو کەسەی لەناخەوە بێباوەڕەو لەرووکاردا خۆ بەموسڵمان نیشان دەدات.

پ- ئەو کەسەیە کەوەك دووڕوو وایە، روکارەکەی موسڵمانانەیەو ناواخنەکەی بێباوەڕانە.

٦- پەیڕەوانی کتێبە ئاسمانیەکان (اهل الکتاب): ئەو کەسانەیە کەبڕوایان بەکتێبی تەورات یان ئینجیل یان زەبور هەیە، بەوە جیا دەکرێنەوە لەبێباوەڕانی دیکە کەبڕوایان بەکتێبێکی پیرۆزی ئاسمانی هەیە.

بۆ موسڵمان هەیە ژن بخوازێت لەپەیڕوانی کتێبە ئاسمانیەکان، موسڵمانان پاراستونیانو لێبوردنیان بەرانبەریان گەیشتۆتە ئاستێکی بەرز، بەڕادەیەك پلەی بەرپرسیارێتی بالآیان پێ راسپاردونو، ئیمتیازی تلیبەتیان پێداون[1].

٧- هاوبەش پەیداکار (المشرك): هاوبەشی بۆ خوا دانـاوە، ئەو کەسە هاوبەش پەیداکارە، ناوەکەش هاوبەشی (الشرك)ە، ئەمەش بریتی یە لەوتنی هەبوونی چەند خودایەك.

هاوبەشی چەند جۆرێکە کەئەمانەن:

أ- هاوبەشی سەربەخۆ (شرك الاستقلال): بریتی یە لەسەلماندنی دوو خودای سەربەخۆ، وەك هاوبەشی پەیداکردنی سنەویەکان، بوونی دوو خودا دەسەلمێنن، یەکێکیان دانایەو کاری چاکە دەکات، دووەمیشیان خراپەکارەو کاری بەد ئەنجام دەدات.

ب- هاوبەشی تێکەڵ (شرك الترکیب): ئەمەش بریتی یە لەوتنی ئەوەی خوا پێکهاتووە لەتێکەڵەی چەند خودایەکی بچوکتر لەخۆی.

ت- هاوبەشی بەڕێوەبردن (شرك التدبیر): بریتی یە لەوتنی ئەوەی خوای گەورە جیهانی دروست کردووەو کاری بەڕێوەبردنی جیهانی خوارەوەی داوەتە ئەو عەقڵو کەسانەی

---

[1] بۆ زیاتر ئاگاداربوون بڕوانە کتێبی (الردة والحریة الدینیة للأستاذ الدکتور أکرم رضا مرسي، ص١١٤ وما یلیها.

کەدروستی کردوون.

پ- هاوبەشی پەرستش (شرك العبادە): ئەمەش بریتی یە لەکۆکردنەوەی پەرستشی خواو پەرستشی شتی دیکە.

هەرکەس بوونی دوو خودا بسەلمێنێت یان بڵێت خودا تێکەڵەیەکە لەچەند پێکهاتە (اقانیم) یەکی یەکسان پێکهاتووە، یاخود چەند رۆحێکی ئاسمانی سەلماند کەلەگەڵ خوادا بەشدارن لەبەڕێوەبردنی جیهاندا...ئەوا ئەو کەسە هاوبەش پەیداکارە[1].

دەروازەی سێیەم:
تاوان و بەشەکانی

تاوان:

قەدەغەکراوەو سزای لەسەرە، هەڵگەڕانەوەش لەگوناهە گەورەکانە یاخود لەتاوانە گەورەکانە، چونکە دەرچوونە لەئیسلام یان لەسەر ئیسلام.

بەشەکانی تاوان:

تاوان لەڕووی مەترسیو سەرچاوەکانیو ئەو مافەی دەستدرێژی دەکرێتە سەر، لەلایەن زانایانی شەریعەتەوە کراوەتە سێ بەشی سەرەکی:

بەشی یەکەم: ئەو تاوانانەی تۆڵە (حد)ی لەسەرە:

بریتی یە لەتاوانەکانی دەستدرێژی بۆ سەر مافی تەواوی خوای گەورە (مافی گشتی)، وەك هەڵگەڕانەوە لەئیسلام یاخود لەسەر مافە هاوبەشەکانی نێوان خوای گەورەو

[1] المعجم الفلسفي بالألفاظ العربية والفرنسية والإنكليزية واللاتينية، للدكتور جميل صليبا ٧٠٠/١.

بەندەکانیو مافـەکانی خـوای گـەورەش بـەرزتری بـالاترە، وەك دزیو سـوکایەتی (قـذف)، سزاکانیشی بە (حدود) ناودەبرێت.

جیاکاری و خەسڵەتەکانی تۆڵەکان(حدود):

أ. تاوانبـارکردنی تاوانەکـە بـەدەقی شـەرعی چەسـپاوە، بەهـەمان شـێوە سزاکەشـی بەدەقی شەرعی چەسپاوە، وەك تـاوانی زینـا، تاوانبارکردنەکـەی بـەدەقی قورئـان چەسپاوە، خوای گەورە دەفـەرموویێت: ﴿وَلاَ تَقْرَبُواْ الزِّنَى إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاء سَبِيلاً﴾[1]، بەهـەمان شـێوە سزاکەشـی بـەدەق چەسـپاوە، خـوای گـەورە دەفەرموویێت: ﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾[2].

ب. سـزای تاوانـەکان بـارودۆخی سـوککەرەوەوە (مخفـف)و تونـد کـەرەوە (مشـدد) کاریگـەری نابێـت لەسـەری، تونـدتر ناکرێـت ئەگـەر تاوانەکـە پەیوەسـت بـوو بەبارودۆخێکی توندەکەرەوەوە، وەك زیناکردنی پیـاوێکی خـاوەن ژن، یـان ژنێکـی مێردار، بەجۆرێك کەسزای قامچی لێدان ناگۆرێت بـۆ سـزای بـەردبارانکردن بـەهۆی هەبوونی هاوسەرەوە کەئەوە بارودۆخێکی توندکەرەوەیە، بەهـەمان شـێوە سـزاکە سـوکیش ناکرێـت ئەگـەر پەیوەسـت بـوو بـەبارودۆخێکی سـوککەرەوەوە، وەك زیناکردنی کەسێکی هەژار کەتوانای هاوسەرگیری نیە، بۆنمونە لەبری ١٠٠ قامچی ٩٠ قامچی لێنادرێت لەبەر ئەوەی توانای مادی نیەو هەژارە.

ج. سزای تاوانـەکان لەکارخسـتنو لێبـوردنی نیـە لەلایـەن مرۆڤـەوە ئـیدی پلەوپایـەی هەرچـی بێـت، چـونکە ئـەو مافـە تـەنها بـۆ خـوای گەورەیـەو، هـیچ بەندەیـەك لەدەستەڵاتیدا نیە، رێسای گشتیش دەڵێت (فاقد الشيء لا يعطيه)، واتـە: کەسـێك شتێکی نەبێت توانای بەخشینی نیە.

---

[1] الإسراء: ٣٢.
[2] النور:٢.

د. سزاکانی تاوانەکان تێکەڵبوونیان تێدایە، واتە هەندێکیان لەگەڵ هەندێکی دیکەدا تێکەڵ دەبێت ئەگەر هەر جارەو سزای خۆی وەرنەگرتبوو، ئەگەر کەسێك چەند جارێك تاوانی زینای ئەنجام دابوو پاشان لەوەی کۆتاییاندا راپێچی دادگا کرا، تەنها یەك سزای دەدرێت کەئەویش سزای کۆتا تاوانیانە، واتە تەنها(١٠٠) قامچی، ئەم سزایە بەگوێرەی ژمارەی ئەنجامدانی زیناکانی رابردوو دووبارە ناکرێتەوە، بەڵام ئەگەر دووبارە پاش قامچی لێدانەکە تاوانەکەی ئەنجام دایەوە لێی دەدرێتەوە.

هـ. سزای تاوانەکان بەگومان نامێنێت، واتە بەگومانی حەڵاڵ بوون، بۆ نمونە کەسێك ژنێکی هێنا بەهاوسەرگیرییەکی خەوشدار (زواج فاسد) وەك هاوسەرگیری بەبێ شاهێد، پاشان لەگەڵی چووە پەردە، سزای ئەم چوونە پەردەیە نامێنێت بەهۆی گومانی حەڵاڵبوونیەوە کەئەویش بوونی شێوەی هاوسەرگیرییە، بەهەمان شێوە لەسەر ئەم لەپەردەکردنە ئەم جێکەوتە شەرعییانە دێتە ئارا:

١- چەسپاندنی رەچەڵەکی شەرعی ئەو منداڵەی بەهۆی ئەو لەپەردەکردنەوە لەدایك دەبێت.

٢- بۆ ئافرەتە لەپەردەکراوەکە مارەیی هاوشێوە هەیە وەك قەرەبووی ئەو زیانە ئەدەبیە (لەپەردەکردن) چونکە لەبەها کۆمەڵایەتیەکەی کەم دەکاتەوە.

٣- پێش ئەوەی شوبکاتەوە بەمێردێکی دیکە ماوەی چاوەڕوانی (عیدە)ی لەسەر پێویستە پاش ئەوەی لەیەکەم جیابوویەوە.

٤- سزای زیناکە (١٠٠ قامچی) بەهۆی گومانەکەوە لەسەری لادەدرێت.

٥- بەهۆی لەپەردەکردنی گوماناوییەوە ژنو ژنخوازی دەچەسپێت، ئەو ئافرەتەی لەپەردەکراوە حەرامە بۆ ئەو کەسەی لەپەردەی کردووەو بۆ لقەکانی، بەهەمان شێوە ئەو کەسەی لەپەردەی کردووە حەرامە لەسەر کەس و منداڵەکان (اصول وفروع)ی لەپەردەکراوەکە.

بەشی دووەم: تاوانەکانی تۆڵەو خوێنبایی:

بریتی یە لەتاوانەکانی دەستدرێژی بۆ گیان(کوشتن)و جگە لەگیان (بریندارکردن یاخود هەر ئازاردانێکی جەستەیی یاخود دەروونی دیکە).

جیاکاریو خەسڵەتەکانی سزاکانی ئەم بەشە ئەمانەیە:

أ- بۆ خاوەن خوێن هەیە دەست لەتۆڵەکردنەوە هەڵبگرێتو بەرانبەر ئەوە خوێنبایی وەربگرێت یان دەست هەڵبگرێت لەهەردووکیان (تۆڵەو خوێنبایی) لەبەر ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: ﴿وَلاَ تَقْتُلُواْ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللّهُ إِلاَّ بِالحَقِّ وَمَن قُتِلَ مَظْلُوماً فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَاناً فَلاَ يُسْرِف فِّي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُوراً﴾[1]، مەبەست لە دەسەڵات (سلطان) لەم ئایەتەدا بریتی یە لەیەکێك لەم سێ ئەگەرە:

١- داواکردنی جێبەجێکردنی تۆڵە ئەگەر پایەو مەرجەکانی تاوانو، هەروەها ڕێگریەکانی سزاشی تێدا بوو.

٢- دەست هەڵگرتن لەتۆڵەو داواکردنی خوێنبایی.

٣- دەست هەڵگرتن لەهەردووکیانو لێخۆشبوون لەتاوانکارەکە لەسەر بنەمای (خۆشەویستی دوای دوژمنایەتی شیرینترە لەپاقلاوە).

نهێنی ئەم سێ دەسەڵاتەش بریتی یە لەمافی گشتیو تایبەتی دەستدرێژی کراوە سەر، گشتی لەبەر ئەوەی سەرپێچی پێڕەوی گشتی (نظام عام)ی کردووە، تایبەتیش بەهۆی دەستدرێژی بۆ سەر مافی دەستدرێژی کراوە سەرو مافی خێزانەکەی، مافی تایبەتیش زاڵترە، چونکە ئەو زیانەی بەخێزانی کوژراوەکە گەیشتووە زیاترە لەو زیانەی کەبەهۆی تاوانەکەوە بەکۆمەڵگا دەگات.

بەشی سێیەم: سزا ڕوشکێنیەکان (العقوبات التعزیریە):

تاوانی ڕوشکێنو سزاکەی لەداهێنراوەکانی دەسەڵاتی یاسادانەری سەردەمەکەیە، واتە سەرۆکی وڵات بەهاوکاری لەگەڵ کەسانی ڕاوێژپێکراو کەلەزاراوەی سەردەمدا پێی دەوترێت پەرلەمان یاخود ئەنجومەنی نیشتمانی یان ناوێکی دیکەی هاوشێوەیان.

سزای ڕووشکێنیش لەنێوان سەرزەنشتو بەندکردنیدایە.

جۆرەکانی تاوانە ڕوشکێنیەکان (جرائم التعازیر):

تاوانە ڕووشکێنیەکان لەڕووی سروشتیانەوە دەکرێنە سێ جۆر:

---

[1] الإسراء: ٣٣.

جۆری یەکەم: هەموو تاوانێکی سزا دیاریکراو دەگرێتەوە ئەگەر گومانی تێ کەوت، راستەوخۆ دەگۆڕدرێت بۆ تاوانێکی رووشکێن، وەك تاوانی زینا ئەگەر بەچوار شاهێد نەچەسپا، بەڵام بەرێگەیەك لەرێگەکانی دیکە چەسپا، ئەوا لەتاوانی سزاوە دەگۆڕێت بۆ تاوانی رووشکێن، بۆیە تاوانکار بەپێی یاسا سزا دەدرێت.

جۆری دووەم: هەموو تاوانێك کەخوای گەورە بەدەق ئەنجامدانو گوتنی بەتاوان دانابێت، بەڵام سزاکەی دیاری نەکردبێت، وەك تاوانی هەتکردنو سیخوڕیو بەرتیلو تاوانی ناپاکی لەکێشانو پێوانو هاوشێوەکانیان.

جۆری سێیەم: هەموو کارێکی زیانبەخش بەبەرژەوەندی گشتی بۆ دەسەتەڵاتی یاسادانەری ئەو کاتە هەیە بەتاوانی دابنێت، هەروەك بۆی هەیە سزایەکی بۆ دیاری بکات کەلەگەڵ قەبارەی تاوانەکەو مەترسیەکەیدا بگونجێت، بەمەبەستی دوورخستنەوەی زیان لەتاكو کۆمەڵگا، هەروەك لەتاوانی قاچاخچێتی لەناوخۆی وڵاتەوە بۆ دەرەوەی وڵاتو، لەدەرەوەوە بۆ ناوەوەیو، وەك تاوانی سەرپێچیەکانی سیستەمی هاتوچۆ.

جیاکاری و خەسلەتەکانی سزا روشکێنەکان:

گرنگترین جیاکارییەکانی ئەمانەیە:

أ- بەبارودۆخی توندکەرەوەو سوککەرەوە کاریگەر دەبێت، بۆ نمونە رووداوەکانی ئۆتۆمبێل بەبارودۆخی توندکەرەوە کاریگەر دەبێت کەبەهۆی سەرخۆشیەوە بێت، ئەگەر سەلمێندرا لەکاتی ئەنجامدانی تاوانەکەدا سەرخۆش بووە، سزاکەی توندتر دەکرێت، بەهەمان شێوە سزای ئەو شۆفێرە سوك دەکرێت ئەگەر رووداوەکە بەهۆکارێکی بەدەر لەخواست (ئیرادە)ی بوو، وەك بارانبارینی بەلێزمە یاخود رەشەبای تەپو تۆزاویو هاوشێوەکانیان.

ب- بۆ سەرۆکی وڵات هەیە لەتاوانی روشکێندا لەتاوانبار ببورێت، ئەگەر پاساوێکی هەبوو بۆ لێبوردنی تاوانبارەکەو لادانی سزاکە لەسەری، ئەگەر لەمەدا بەرژەوەندی گشتی هەبوو.

گونجاندن (تکییف)ی تاوانی هەڵگەڕانەوە:

ئایا هەڵگەڕانەوە لەتاوانەکانی سنوریەزێنەکان (حدود)ەو سزاکەشی سزایەکی سنوریەزێنە؟ یاخود لەتاوانە رووشکێنەکانەو سزاکەشی رووشکێنو سیاسیەو لەدەستەڵاتی یاسادانانی سەردەمەکەیە؟

وەڵام: لەکتێبە فیقهیە باوەکانی جیهانی ئیسلامیدا دژ یەکیەکی روون لەم گونجاندنەدا دەبینین، لەهەندێ مەزهەبی فیقهیدا تاوانی هەڵگەڕانەوە لەکتێبی تاوانە سنووریەزێنەکان (حدود)دا باس نەکراوە، لەهەندێ مەزهەبی دیکەشدا لەتاوانە سنوریەزێنەکان دانراوەو حوکمەکانی لەکتێبە سنووریەزێنەکان (کتاب الحدود)دا باس کراوە، لەمەشدا دژیەکیکی روون هەیە لەدانانی هەڵگەڕانەوە بەسنووریەزێنو لەنێوان هاودەنگی لەسەر پێویستی کوشتنی هەڵگەڕاوە بەشێوەیەکی رەها، هەروەك لەم روونکردنەوەیەدا هاتووە:

فیقهی حەنەفی:

لە کتێبی (بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع)[1] هاتووە کە:" سزاکان (حدود) سێ جۆرن:

١- سزای دزی. ٢- سزای زینا. ٣- سزای خواردنەوە (مەشروب). ٤- سزای سەرخۆشی.

٥- سزای سوکایەتی (قذف).

کاسانی نەلەدوور نەلەنزیك باسی هەڵگەڕانەوەی لەکتێبی سزاکان (کتاب الحدود)دا نەکردووە.

بەهەمان شێوە لە (المبسوط)[2] سرخسی لەکتێبی سزاکاندا باسی سزای زیناکارو سزای سوکایەتی کردووەو پاشان سزاکانی دیکەی بەکتێبی تەنها باس کردووە، بەڵام هەڵگەڕانەوەی لە (کتاب السیر)دا باسکردووە، لەژێرناونیشانی (باب المرتدین- باب الخوارج)دا هێناویەتی.

---

[1] للعلامة علاء الدين أبي بكر بن مسعود الكاساني الحنفي، ت٥٨٧هـ. مطبعة الإمام. ٤١٤٩/٩، كتاب الحدود.

[2] للسرخسي، محمد بن أبي سهل، دار المعرفة، بيروت، ٣٦/٩.

فیقهی مالیکی:

لە (الحاشیە)ی دسوقیدا[1] لەدەروازەیەکدا باسی سزای زینا کراوە، بەلاّم هەڵگەڕانەوە تێیدا دەروازەیەکی تایبەت هەیە بە هەڵگەڕانەوەو حوکمەکانی، بە(حد) ناوی نەبردووە.

لە (المدونە الکبری)ی ئیمام مالیکدا[2] (کتاب الحدود في الزنی والقذف والأشربة) هاتووە: بەلاّم حوکمەکانی هەڵگەڕاوە بەش بەشە، لەیەك کتێبدا کۆنەکراوەتەوە.

فیقهی شافیعی:

ئیمامی شافیعی لە کتێبی (الام)[3]دا لەژێر ناونیشانی (کتاب الحدود)دا باسی سزای زیناو سوکایەتی کردووە، پاش ئەوە بەچەند بابێك باسی هەڵگەڕاوە لەئیسلامو بۆچوونی جیاواز لەبارەی هەڵگەڕاوەوەی کردووە، پاشان لەکتێبی(کتاب قتل أهل البغي وأهل الردة) لەگەڵ داوێنپیسەکاندا باسی هەڵگەڕاوەکانیشی کردووە، حوکمەکانی هەڵگەڕاوە لەکتێبی (الام)دا پارچە پارچەیەو بەیەك دەربڕین باسی نەکردووە، هەروەك لە سزاکانی دیکە باسی نەکردووە.

لە (المهذب)[4] پێنج جۆر سزا (حدود) هاتووە کەئەمانەن: ١- سزای زینا[5]. سزای سوکایەتی[6]. ٣- سزای دزی[7]. ٤- سزای جەردە (ڕێگر)[8]. ٥- سزای خواردنەوە[9]. کتێبەدا باسی نەکراوە، لەکاتێکدا ئەم کتێبە لەکتێبە پشت پێ بەستراوەکانی مەزهەبی شافیعیەو، تێیدا نەلەدوور نەلەنزیك باسی نەکراوە کە هەڵگەڕانەوە لەتاوانەکانی (حدود)

---

[1] حاشية الدسوقي، للشيخ محمد عرفة الدسوقي، على الشرح الكبير لسيدي الدردير. دار الفكر، بيروت، تحقيق محمد عليش، ٤/٣٠١-٣١٣.

[2] المدونة الكبرى، مالك بن أنس ص٢٠٢، دار صادر بيروت، ط١٦.

[3] للإمام محمد بن ادريس الشافعي (أبي عبدالله)، دار المعرفة بيروت، ط٢، ١٣٩٣هـ. ١/٢٥٧ وما يليها.

[4] للشيخ الإمام أبي اسحاق ابراهيم بن علي بن يوسف الفيروز أبادي الشيرازي، مطبعة عيسى البابي.

[5] ٢/٢٦٥.

[6] ٢/٢٧٢.

[7] ٢/٢٧٦.

[8] ٢/٢٨٤.

[9] ٢/٢٨٦.

بێت.

لەکتێبی (روضة الطالبين)[1] یشدا کاتێك ئیمامی نەوەوی (رەحمەتی خوای لێبێت) باسی زینا دەکات دەڵێت (حد الزنا وحد القذف)بەڵام هە لگەڕانەوە لەپێشەوەی وشی (حد) نەهاتووە، بەڵکو دەڵێت (كتاب الردّە).

لە (مغنى المحتاج)[2] یشدا ئیمام خەتیب شەربینی هەندێك لەتاوانەکان بە (حد) ناودەبات لەوانە سزای سوکایەتی، بەڵام هەندێکیان بە (حد) ناونابات، لەوانەش هەڵگەڕانەوە.

بەمجۆرە لەهیچ کتێبێك (مرجع)ی فیقهی شافیعیدا نابینین دەربڕینی (حد) بۆ تاوانی هەڵگەڕانەوە بەکارهێنرابێت.

فیقهی حەنبەلی:

لە (المغنى)[3] ئیبن قودامەدا لەژێر ناونیشانی (كتاب الحدود) هاتووە: ١- هەڵگەڕاوە[4]. ٢- تاوانی زینا[5]. ٣- حەدی سوکایەتی[6]. ٤- دزی[7]. ٥-حەدی خواردنەوە[8].

فیقهی زەیدی:

لە (الروضة الندية شرح الدرر البهية)[9] باسی (الحدود) لە(كتاب الحدود)دا کراوەو تێیدا باسی حەدی هەڵگەڕانەوە نەکراوە.

---

[1] روضة الطالبين وعمدة المفتين، للإمام النووي، الطبعة الثانية، بيروت، ١٤٠٥هـ. ٦٠٤/١٠ وما يليها.

[2] مغني المحتاج إلى معرفة معاني ألفاظ المنهاج، للإمام محمد الخطيب الشربيني، طبعة دار الفكر، بيروت، ١٣٢/٤ وما يليها.

[3] لأبي محمد عبدالله بن أحمد بن محمد بن قدامة المقدسي، ت٦٢٠هـ، على مختصر أبي القاسم عمر بن حسين بن عبدالله بن أحمد الخرقي، الجزء الثامن، مكتبة الرياض الحديثة في الرياض.

[4] ١٢٣/٨.

[5] ١٥٧/٨.

[6] ٢١٧/٨.

[7] ٢٤٠/٨.

[8] ٣٠٦/٨.

[9] للإمام أبي طيب صديق بن حسن بن علي الحسيني القنوجي النجاري، دار التراث، القاهرة، ص٢٨٩ وما يليها.

لەکتێبی (المنتزع المختار من الغیث المدرار المفتح لکمائم الأزهار في فقه الأئمة الأطهار)[1]دا هاتووە:(باب حد الزنی[2]، وباب حد القذف[3]، وباب حد الشرب[4]، وباب حد السارق[5]، وباب المحارب[6].)، باسی هەڵگەڕانەوە لەکتێبی (حدود)دا نەهاتووە.

فیقی زاهری:

لە کتێبی (المحلی)[7]دا لە (کتاب الحدود)[8] هاتووە: (١- حد الزنی[9] ٢- حد المرتد[10] ٣-حد القذف[11] ٤- حد المحارب[12] ٥- حد السرقة[13] ٦- قطع الطریق[14] ٧- حد الخمر[15]).

لەم کتێبەدا تاوانی هەڵگەڕانەوە بەتاوانەکانی (حدود) دانراوە.

سەبارەت بەبۆچوونی زانایان لەبارەی گونجاندی تاوانی هەڵگەڕانەوە چەندین تێبینی هەیە، لەوانە:

١- دژیەکی لەنێوان ئەوەی دەڵێن پێویستە هەڵگەڕاوە بکوژرێت لەگەڵ گونجاندنی تاوانی هەڵگەڕانەوە بەوەی کە سزایەکی رووشکێنی سیاسیەو لەدەستەڵاتی فەرمانڕەوادایە، لەبەر پێشبینی نەکردنی ڕێگەی سێیەم، کەئەویش تاوانی تۆڵەو خوێنباییە، چونکە لەتاوانەکانی دەستدرێژییە بۆ سەر کەسەکان، یاخود گیان و ناگیان، بەمجۆرە تاوانی

---

1 مطبعة المعاهد، مصر، طبعة١٣٤٠هـ. ٣٣٣/٤ وما یلیها.
2 ٣٣٣/٤.
3 ٣٥١/٤.
4 ٣٠٦/٤.
5 ٣٦٣/٤.
6 ٣٧٦/٤.
7 لأبي محمد علي بن أحمد بن سعید بن حزم، ت٤٥٦هـ، طبعة بیروت، ١١٨/١١ ما یلیها.
8 ١١٨/١١.
9 ١١٨/١١.
10 ١٨٨/١١.
11 ٢٦٥/١١.
12 ٣١٢/١١.
13 ٣١٩/١١.
14 ٣٣٠/١١.
15 ٣٦٥/١١.

هەڵگەڕانەوە لەنێو تاوانەکانی (حدود)و تاوانە رووشکێنەکاندا دەمێنێتەوە، ئەگەر لەبەشی یەکەم نەبوو، ئەوا لەوانەی بەشی دووەمە، رووشکێن (التعزیر)، پێشتر ئەوەمان باسکرد کە لەخەسڵەتەکانی سزا رووشکێنەکان:

أ- بەباروبۆخە تونکەرەوەو سوککەرەوەکان کاریگەر دەبێت.

ب- بۆ سەرۆکی وڵات هەیە لەتاوانێکی رووشکێندا لەتاوانبار خۆش ببێت، ئەگەر بۆ ئەوە پاساوی هەبوو، دەکرێت سزاکەی لەسەر لاببات ئەگەر ئەوە بەرژەوەندی گشتی تێدا بوو.

ئەوەشمان روونکردەوە کە لەجیاکاریو خەسڵەتەکانی سزاکان (الحدود):

أ- سزاکانی حەد باروبۆخی توندکەرەوەو سوککەرەوە کاریگەری لەسەر نابێت.

ب- هەڵگرتنو لێبوردن لەلایەن فەرمانڕەولوە قبوڵ ناکات.

٢- هەندێك لەزانایان تاوانەکانی تۆڵەکردنەوەیان لەتاوانەکانی (حدود) داناوە؟ ئەمەش لەرووی لۆجیکیەوە گونجاو نیە، چونکە تاوانەکانی لەگەڵ تاوانەکانی (حدود)دا بەشی یەك سەرچاوەن، بەشی یەك سەرچاوەش دەرخەرو روونکەرەوەیەتی.

دەروازەی چوارەم:
حوکمی هەڵگەڕاوە لەقورئاندا

هەرکەسێك بەوردیو قوڵی بەشوێن ئەم بابەتەدا بچێت دەبینێت لەهیچ یەکێك لەکتێبە کۆنەکانو زۆرێکیش لەکتێبە نوێیەکانی کەلەژێر کاریگەری کۆنەکاندا لێکۆڵینەوەو تاوتوێکردنێکی زانستی وردبینانەی پەیوەندار بەقورئانی پیرۆزو سوننەتەکانی پێغەمبەرەوە نابینێت، کەجیاوازی بکات لەنێوان هەڵگەڕاوە بەواتای دەرچوو لەسەر ئیسلام و قسەکردن دژی چەسپاوەکانی بەخراپەو تانە لێدانو، لەگەڵ دەرچوو لەئیسلام بەبێ ئەوەی جەدەلیانەو سەفسەتیانە قسەی لەبارەوە بکات، دوور لەهەموو هەوڵدان بۆ تانەدان لێی بەگوتە یاخود کردار یان قەڵەم.

لەبەر ئەوە، پێویستە چاوبخشێنرێتەوە بەحوکمی هەڵگەڕاوەدا، لەبەر رۆشنایی ئایەتەکانی قورئاندا کەباسی ئەو سزایانە دەکات کەتەنها لەرۆژیی دواییدان، لەحاڵەتەکانی دەرچوون لەئاینی ئیسلام، بەبێ ئەوەی زیان بەسیستەمەکەی و بنەما گشتیەکانیی و رێسا گشتگیرەکانی بگەیەنێت.

لەو ئایەتانەش:

أ- خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿... وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُوْلَـئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَأُوْلَـئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾[1].

لەم ئایەتەدا هیچ ئاماژەیەك نیە نەلەدوور نەلەنزیك بۆ رەوایەتی کوشتنی هەڵگەڕاوە، چونکە تایبەتە بەحوکمی هەڵگەڕاوە بەمانای دەرچوون لەواین، بەبێ ئەوەی لەدژی بێت، سزاکەشی تەنها لەرۆژیی دواییدایە.

ب- خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ مَن يَرْتَدَّ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَلاَ يَخَافُونَ لَوْمَةَ لآئِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾[2].

لەم ئایەتەشدا بەهەمان شێوە هیچ ئاماژەیەك یان سەرنجدانێك نیە سەبارەت بەرەوایەتی کوشتنی هەڵگەڕاوە.

ا- خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿كَيْفَ يَهْدِي اللّهُ قَوْماً كَفَرُواْ بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُواْ أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللّهُ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ، أُوْلَـئِكَ جَزَآؤُهُمْ أَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللّهِ وَالْمَلآئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، خَالِدِينَ فِيهَا لاَ يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلاَ هُمْ يُنظَرُونَ، إِلاَّ الَّذِينَ تَابُواْ مِن بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُواْ فَإِنَّ الله غَفُورٌ رَّحِيمٌ، إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُواْ كُفْراً لَّن تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُوْلَـئِكَ هُمُ الضَّآلُّونَ، إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ وَمَاتُواْ وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَن يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِم مِّلْءُ الأرْضِ ذَهَباً وَلَوِ افْتَدَى بِهِ أُوْلَـئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا لَهُم مِّن نَّاصِرِينَ﴾[3].

---

[1] البقرة: ٢١٧.
[2] المائدة : ٥٤.
[3] آل عمران : ٨٦-٩١.

کەسیٚ لەم ئایەتە رابمێنێت دەبینێت بەشی هەڵگەڕاوە کوشتن نیە، بەڵکو نەفرتی خوای گەورەو فریشتەکانیو هەموو خەڵکی یەو، مانەوەیەتی بۆ هەمیشە لەئاگرداو، لای خوای گەورە لەرۆژی دواییدا سزایەکی توند وەردەگرێتو، خوای گەورە کەسی نەکردوەتە بریکاری خۆی حوکم بەسەر هەڵگەڕاوەدا بکات، لەبەر ئەوە کەس کوشتن یاخود سزادانی بەدەست نیە، بەڵکو ئەوە لەدەستەڵاتی خوای گەورەدایە.

باشە بەڵگەی ئەو کەسە چی یە کەشمشێری مل پەڕاندن لەهەڵگەڕاوە بەرز دەکاتەوە؟

بەڵگە نەویستە چاوەڕوان ناکرێت پێغەمبەری خوا-ﷺ- فەرمان بەکوشتنی هەڵگەڕاوە بکات تەنها لەبەر هەڵگەڕانەوەی، پاش ئەوەی قورئانی پیرۆز نەهی کردووە لەوە بەبیٚ دەنگبوونی لەو سزایە، لەرێسا گشتیەکانە (السکوت في معرج الحاجە بیان)(بێدەنگبوون لەکاتی پێویستیدا روونکردنەوەیەتی)، ئیمامی شافیعیش (رەحمەتی خوای لێبێت) ئەو رێسایەی داهێناوە (لا يُنسب إلى الساكت قولٌ)(هیچ گوتەیەك نادرێتە پاڵ بێدەنگبوو)، لەقورئانی پیرۆزدا دەبینین لەو جێگایانەدا کەهەڵگەڕانەوە پەیوەندی بەبڵاوکردنەوەی خراپەکارییەوە نیە لەسەر زەویدا لەسزاکەی بێدەنگ بووە.

د- خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكْفَرْتُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُواْ الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ﴾[1].

قورتبی دەڵێت:[2] "﴿يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ﴾ واتە: مەبەست لەرۆژی دواییدایە ئەو کاتەی لەگۆڕەکانیان زیندوو دەکرێنەوە، هەربۆیە سزای هەڵگەڕانەوە پاش بڕوا هێنان لەم ئایەتەدا بریتی یە لە روو رەش بوونیان.".

بەپێچەوانەی ئەمەشەوە قورئانی پیرۆز لەچەندین ئایەتی دیکەدا بەئاشکرا فەرمانی کوشتنی هەڵگەڕاوە دەدات ئەگەر هەڵگەڕانەوەکەی پەیوەست بوو بەدەرچوون لەدژی سیستەمی ئیسلامیو هەوڵدان بۆ بڵاوکردنەوەی خراپەکاری لەسەر زەویدا.

[1] آل عمران:١٠٦.
[2] الجامع لأحكام القرآن ٤/١٠٦.

لەو ئایەتانەش:

أ-: ﴿إِنَّمَا جَزَاء الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الأَرْضِ فَسَاداً أَن يُقَتَّلُواْ أَوْ يُصَلَّبُواْ أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم مِّنْ خِلافٍ أَوْ يُنفَوْاْ مِنَ الأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾[1].

ئەم ئایەتە دەربەق بەهەشت کەس هاتە خوارەوە کەهاتنە خزمەت پێغەمبەر -ﷺ- و بەیعەتیان پێدا لەسەر موسڵمانێتی، ئاووهەوای مەدینەیان پێنەکەوت، نەخۆش کەوتن، سکاڵای ئەوەیان لای پێغەمبەر-ﷺ- کرد، پێی فەرموون: بۆ لەگەڵ شوانی حوشترەکانمان ناچنە دەرەوەو لەشیرەکەی بخۆن؟ وتیان: باشە، لەگەڵیدا چوونە دەرەوەو لەشیرەکانیان خواردەوە، چاکبوونەوەو شوانەکەی پێغەمبەری خوا -ﷺ- یان کوشتو حوشترەکانیان برد، ئەو هەواڵە گەیشتەوە بەپێغەمبەری خوا-ﷺ-، فەرمانیدا شوێنیان بکەون، پێیان گەیشتنەوەو هێنانیان، فەرمانیدا دەستو قاچو ببڕن ..تا کۆتایی.

ئەم ئایەتە تەنها تایبەت نیە بەهەڵگەڕاوە، بەڵکو هەڵگەڕاوەو هەرکەسێکی دیکەش دەگرێتەوە کەئەو تاوانە ئەنجام بداتو، هۆکارە تایبەتەکە بەهەند وەرناگیرێت، بەڵکو گشتگیری دەربڕینەکە مەبەستە.

شەوکانی دەڵێت:" بزانە ئەوە دروستە بەرانبەر هەرکەسێك ئەنجام بدرێت کەکارێکی لەو جۆرە ئەنجام بدات، ئیدی موسڵمان بێت ئەو کەسە یان بێ باوەڕ، لەمیسر بێت یان جگە لەمیسر، بەرانبەر زۆر یاخود کەم، پایەبلند یان بێزراو". "فأعلم أن ذلك يصدق على كل من وقع منه ذلك، سواء كان مسلماً أو كافراً، في مصر وغير مصر، في كل قليل وكثير، وجليل وحقير".[2]

ب-: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ، يَحْلِفُونَ بِاللّهِ مَا قَالُواْ وَلَقَدْ قَالُواْ كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُواْ بَعْدَ إِسْلاَمِهِمْ وَهَمُّواْ بِمَا لَمْ يَنَالُواْ وَمَا

---

[1] المائدة : ٣٣.

[2] نيل الأوطار للشوكاني.

نَقَمُواْ إِلاَّ أَنْ أَغْنَاهُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ مِن فَضْلِهِ، فَإِن يَتُوبُواْ يَكُ خَيْراً لَّهُمْ وَإِن يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللّهُ عَذَاباً أَلِيماً فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الأَرْضِ مِن وَلِيٍّ وَلاَ نَصِيرٍ﴾.[1]

خوای گەورە فەرمانی کردووە بەجیهاد دژی ئەو بێ باوەڕانەو جێبەجێکردنی سزا بەسەریاندا، ئەگەر هاتوو ئەو کارانەیان ئەنجامدا کەسزادانیانی پێویست دەکردو، حکمەکە بەسەریاندا جێبەجێ دەبوو، سزای دونیایی ئەوانە بریتی یە لەکوشتن، چونکە هەڵگەڕانەوەکەیان پەیوەست بووە بەڵاوکردنەوەی خراپەوە لەسەر زەوی، کوشتن لەم ئایەتەدا تەنها لەبەر هۆکاری هەڵگەڕانەوە نیە، هەروەك لەدەربڕینی ئەو دوو ئایەتەدا بەروونی دەبینرێت.

سەرەڕای ئەوەی باسمان کرد، زیاتر لەدووسەد ئایەت لەقورئانی پیرۆزدا هاتووە کەباس لەئازادی بیروباوەڕ دەکات، ئازادی بیروباوەڕ چەندین گرەنتی قورئانیی هەیە کە حوکمی هەڵگەڕاوە ناگرێتەوە، هیچ سزایەکی دونیایی هەڵگەڕاوە نابینیت، بەڵکو سزاکە خوای بەدیهێنەر دەیدات.

دەروازەی پێنجەم:
حوکمی هەڵگەڕاوە لەسوننەتی پێغەمبەردا

پێش چوونە نێو بابەتە، زۆر پێویستە ئاماژە بەم خاڵانە بکەین:

یەکەم: لە حوکمەکانی هەڵگەڕاوەدا هیچ دژیەکیەك نیە لەنێوان قورئانو سوننەتی پێغەمبەردا، لەهەردووکیاندا هەڵگەڕاوە تەنها لەسەر هەڵگەڕانەوە ناکوژرێت، هەڵگەڕانەوەکە هۆکار نیە بۆ سزاکە، بەڵکو ئەوەی هەڵگەڕاوەکە لە گوتن یاخود کردار یان نووسین ئەنجامی دەدات هۆکارە، هەروەها مەبەستی لێدانی کۆمەڵی موسڵمانانو رووخاندنی هۆکاری ژیانیان بێت کەلەسەر قورئانو فەرموودەکانی پێغەمبەر بنیات

---
[1] التوبة:٧٣-٧٤.

نراوە، لەم حاڵەتانەدا هەڵگەڕانەوە زیاتر لەو تاوانە دەچێت کەلەیاسا دەستکردەکاندا پێی دەوترێت خیانەتی مەزن.

دووەم: هیچ دژیەکیەك نیە لەنێوان ئازادی ئاینیو کوشتنی هەڵگەڕاوە لەو کاتەی کەهەڵگەڕانەوەکەی پەیوەست بوو بە شتێکەوە کەخراپەکاری بڵاوبکاتەوە لەسەر زەویدا.

سێیەم: هیچ دژیەکیەك نیە لەنێوان قورئان لەگەڵ لێبوردەیی پێغەمبەر ﷺ و نەکوشتنی ئەوانەی لەسەردەمی خۆیدا هەڵگەڕاونەتەوە لەئاینیان، چونکە هەڵگەڕانەوەکانیان پەیوەست نەبوو بەبڵاوکردنەوەی خراپەکاری لەسەر زەویدا.

چوارەم: دەقی فەرموودەکانی پێغەمبەر لەهەندێکیاندا کوشتنی هەڵگەڕاوە بەرەهایی هاتووە، هەروەك چۆن لەهەندێکی دیکەیاندا بەسترلوەتەوە بەکۆتێکەوە، بۆیە پێویستە بەپێی رێسا ئوصولیەکان رەهاکە دەخەینەسەر کۆتکراوەکەو کۆتەکە ئەویش دەگرێتەوە، لەوحاڵەتەی کە هەریەك لەهۆکارو حوکمەکە یەك بوون لەهەردوو دەقەکەدا (رەهاو کۆتکراوەکە).

لەو فەرموودانەی کوشتنی هەڵگەڕاوەیان تێدا هاتووە:

لەژێر ناونیشانی (باب حكم المحاربين والمرتدين) [1] صحیحی موسلیمدا هاتووە:

((عن أنس بن مالك(رضي الله عنه) أن ناسا من عرينة[2] قدموا على رسول الله (ﷺ) المدينة فاجتووها[3]، فقال لهم رسول الله (ﷺ): إن شئتم أن تخرجوا إلى إبل الصدقة فتشربوا من ألبانها وأبوالها.. ففعلوا فصحّوا ثم مالوا على الرعاة[4] فقتلوهم وارتدوا عن الإسلام وساقوا ذود رسول الله (ﷺ)،[5] فبلغ ذلك النبي (ﷺ)، فبعث في أثرهم فأُتى بهم، فقطع أيديهم وأرجلهم

---

[1] ١٢٩٦/٣ وما يليها.

[2] لەفەتحی عەرینەدا وتراوە گەڕەکێکی قەزاعەیەو گەڕکێکی بجیلەیە لەقەحتان، ئەوەی دووەمیان لێرەدا مەبەستە هەروەك موسای کوڕی عوقبە لەغەزاکاندا باسی کردووە.

[3] مانای (استوخموه) واتە گونجاو نەبوو بۆیانو رقیان لێی بوو بەهۆی ئەو نەخۆشیەی لەوێ تووشی بوون، ئەوەش چاوگی (جوی) کەئەویش نەخۆشیەکی ناوسکە.

[4] لەهەندێ لەسەرچاوە پشتپێبەستراوەکاندا (الرعاء)ة ئەوەش دوو زمانە، دەوترێت (راع ورعاة) وەك (قاض و قضاة)، (راع و رعاء)یش وەك (صاحب وصحاب) وایە.

[5] واتە حوشترەکانیان بردو خستنیانە پێش خۆیانو هەڵهاتن.

وسمل أعينهم[1] وتركهم في الحرة[2] حتى ماتوا.))

واتە: لەئەنەسی کوڕی مالیکەوە (ﷺ) دەگێڕنەوە خەڵکانێك لەعەرینەوە هاتنە خزمـەت پێغەمبەری خوا -ﷺ- لەمەدینە کە ئاووهەواکەی گونجاو نەبوو بۆیان، پێغەمبەری خـوا -ﷺ- پێی فـەرموون: ئەگـەر بتانـەوێت دەتـوانن لەگـەڵ حوشـترەکان بچـنە دەرەوەو لەشیرەکەیانو میزەکەیان بخۆنەوە.. ئەوانیش وایان کردو چاکبووەوە باری تەندروسـتیان، پاشان پـەلاماری شـوانەکانیاندا و کوشـتنیانو لەئیسـلامیش هەڵگەڕانـەوە، حوشـترەکانی پێغەمبـەری خوایـان دزی، ئـەو هەواڵـە گەیشـتوە بەپێغەمبـەری خـوا -ﷺ-، نـاردنی بەشوێنیاندا بگەڕێنو هێنانیان، دەستو قاچیانی بڕیو چاویانی کـون کـرد، لەدەشـتایەکی چۆڵ بەجێی هێشتن هەتا مردن.

لە (صحیح البخاری بشرح فتح الباری)[3] " لەژێر ناونیشانی (باب حكـم المرتـد والمرتـدة واستتابتهم) هاتووە:

ئیبن عومەر وتوویەتی هەڵگەڕاوە دەکوژرێت، خوای گەورە دەفەرموێت:

﴿كَيْفَ يَهْدِي اللّهُ قَوْماً كَفَرُواْ بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُواْ أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللّهُ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ، أُوْلَـئِكَ جَزَآؤُهُمْ أَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللّهِ وَالْمَلآئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾.[4]

هەروەها تێیدا هاتووە [5]: ژمارەیەك زەندیقیان هێنایـە خزمـەت عـەلی سـوتاندنی، ئـەو هەواڵە بە ئیبن عەباس گەیشت، وتی: ئەگەر من لەجێی بومایـە نەمدەکوشـتن لەبـەر نـەهی پێغەمبەری خوا -ﷺ-، فەرموویەتی: (لا تعـذبوا بعـذاب الله) بەسـزای خـودا کـەس سـزا مەدەن، بەوفەرموودەی پێغەمبەری خوا -ﷺ- دەمکوشتن: ((من بدّل دينه فأقتلوه)).

---

[1] بەو جۆرەیە لەزۆربەی نوسراوەکاندا، لەهەندێکیاندا (سمل) لەهەنـدێکی دیکەشـدا (سمـر)، مانـای (سمل) تەقاندن و دەرچوونی ئەوەی تێیدا بووە دێت، مانای (سمر)یش کونکردنیەتی بـەبزمارو وتراویشە هەردووك یەك مانایان هەیە.

[2] زەویەکی بەردی رەشی تێدایەو لەشاری مەدینە ناسراوەو خراونەتـە ئـەوێوە لەبـەر ئـەوەی نزیـك بووە لەو جێگایەی ئەوەی کردبوویان تێیدا.

[3] ۲٦٦/۱۲.

[4] آل عمران : ٨٦.

[5] ۲٦۷/۱۲.

لە (نیل الأوطار)ی شوکانیدا [1]، لەژێر ناونیشانی(أبواب أحکام الردة والإسلام– باب قتل المرتد) هاتووە:

((عن عکرمة قال: أُتي أمیر المؤمنین علي(رضي الله عنه) بزنادقة، فأحرقهم، فبلغ ذلك ابن عباس، فقال: لو کنت أنا لم أحرقهم لنهي رسول الله(ﷺ). قال : ((لا تعذبوا بعذاب الله))، ولقتلتهم لقول رسول الله (ﷺ): ((من بدّل دینه فأقتلوه)).[2]

واتە: لە عیکریمەوە، دەگێڕێتەوە: ئەمیری باوەڕداران عەلی (رضي الله عنه) هەندێك لەزەندیقیان هێنایە لای، سوتاندنی، ئەوە گەیشتەوە بەئیبن عەباس، وتی: من لەشوێنی ئەو بومایە نەمدەسوتاندن، لەبەر ئەوەی پێغەمبەر –ﷺ– نەهی لێ کردووەو، فەرموویەتی: (بەسزای من سزای کەس مەدەن)، دەمکوشتن لەبەر ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەر –ﷺ– کەدەفەرموێت: (هەرکەس ئاینی خۆی بگۆڕێت بیکوژن).

((وفي حدیث لأبي موسی أن النبي (ﷺ) قال له: اذهب إلی الیمن، ثم اتبعه معاذ بن جبل، فلما قدم علیه ألقی له وسادة وقال انزل، وإذا رجل عنده موثق، قال ما هذا؟ قال: کان یهودیاً فأسلم، ثم تهوّد، قال لا أجلس حتی یُقتل قضاء الله ورسوله)). [3]

واتە: لەفەرموودەیەکیشدا کەلەئەبو موساوە دەگێڕنەوە، پێغەمبەر –ﷺ– پێی فەرمووە: بڕۆ بۆ یەمەن، پاشان مەعازی کوڕی جەبەلی نارد بۆ لای، کاتێ گەیشتە لای رایەخێکی بۆ راخستو وتی دابەزە، لەوکاتەدا پیاوێکی لابوو بەسترابووەوە، وتی ئەمە چی یە؟ وتی: جولەکە بوو موسڵمان بوو، پاشان بووەوە بەجولەکە، وتی دانانیشم تانەکوژرێت بەپێی دادوەری خوداو پێغەمبەرەکەی.

لەگێڕانەوەیەکی ئەحمەدیشدا هاتووە:

((قضی الله ورسوله أن من رجع عن دینه فأقتلوه)).

واتە: داوەری خوای گەورەو پێغەمبەرەکەی وایە هەرکەس لەئاینەکەی پاشگەز ببێتەوە بیکوژن.

---

[1] ٢١٦/٧ وما یلیها.

[2] رواه الجماعة إلا مسلماً، ولیس لابن ماجه فیه سوی (من بدّل دینه فأقتلوه).

[3] متفق علیه.

لە (سنن أبي داود مع حاشية عون المعبود)[1]، لەژێر ناونیشانی (باب الحكم فيمن ارتدّ) هاتووە:

قال: قال رسول الله(ﷺ) ((لا يحل دم رجل مسلم يشهد أن لا اله إلا الله وأني رسول الله، إلا بإحدى الثلاث، الثيب الزاني، والنفس بالنفس، والتارك لدينه المفارق للجماعة)).

واتە: پێغەمبەری خوا -ﷺ- دەفەرمووێت: خوێنی ئادەمیزادێك كە شاهێدی بدات هیچ خوایەك نیە جگە لە الله و من پێغەمبەری خودام حەڵاڵ نابێت، بەیەكێك لەم سیانە نەبێت، پیری زیناكار، كوشتن بەكوشتن، وازهێنەر لەئاینەكەی‌و جیابووەوە لەكۆمەڵ.

لەئەو كۆمەڵە گێڕانەوانەی فەرموودەكانی تایبەت بەهەڵگەڕانەوە دەگەینە ئەم دەرئەنجامانە:

١- گێڕانەوەكانی هاوەڵان هاودەنگە لەسەر كوشتنی هەڵگەڕاوە لەئاینەكەی.

٢- زۆرینەی گێڕانەوەكان كوشتنی وازهێنەر لەئاینەكەی بەستۆتەوە بە جیابووەوە لەكۆمەڵ، (واتە وازهێنەر لەئاینەكەی، یاخود لە ئیسلام جیابوەوە لە كۆمەڵ)، لەگێڕانەوەی بوخاریشدا (المفارق في الدين التارك للجماعة)، بەهەمان شێوە لەیەكێك لەگێڕانەوەكانی عائیشەدا (خوا لێی رازی بێت)، ئیبن حەجەری عەسقەلانی لە (فتح الباری)یدا دەڵێت: (والمراد بالجماعه، جماعه المسلمین..) واتە مەبەست لەوازهێنەر لەكۆمەڵ، كۆمەڵی موسڵمانانە.

تێبینیەكان لەسەر گێڕانەوەكانی كوشتنی هەڵگەڕاوە:

١- ئەو گێڕانەوانەی كە گۆڕینی ئاینیان تێدا هاتووە بەرەهایی پێویستە كۆت بكرێن بەو كۆتەی هاتووە لەكۆتكردندا، بەوەی لەهۆكاردا یەكن دەبێت رەهاكە بخرێتەسەر كۆت كراوەكەو كۆتەكە ئەویش بگرێتەوە، وەك ئەوەی رێسا گشتیە ئوصولیەكە تێیدا هاتووە.

٢- كار یاخود وتەی هاوەڵان نابێتە بەڵگە (حجە)، هەروەك فەیلەسوفی ئیسلامی ئیمامی غەزالی لە كتێبی (المستصفی) (ل ٢٤٣) لەژێر ناونیشانی (قول الصحابی لیس حجە)،

---

[1] ٤/٢٢٢.

کەئەمە دەقەکەیەتی:" إن قول الصحابي ليس حجة، أي لا يُعتبر مصدراً من مصادر الفقه الإسلامي"، واتە: وتەی هاوەڵ حوجە نیە، واتە نابێتە سەرچاوەیەك لەسەرچاوەکانی فیقهی ئیسلامی، بۆ ئەمەش چەند بەڵگەیەکی تەواو لۆژیکی هێناوەتەوەو دەڵێت:

"ذهب قوم إلى أن مذهب الصحابي حجة مطلقاً، وقوم إلى أنه حجة إن خالف القياس، وقوم إلى أن الحجة في قول أبي بكر وعمر، وقوم إلى أن الحجة قول الخلفاء الراشدين إذا اتفقوا، والكل باطل عندنا، فإن من يجوز عليه الغلط والسهو ولم تثبت عصمته عنه، فلا حجة في قوله، فكيف يُحتج بقولهم مع جواز الخطأ؟ وكيف يُتصور عصمة قوم يجوز عليهم الاختلاف؟ وكيف يختلف المعصومان؟ وكيف وقد اتفقت الصحابة على جواز مخالفة الصحابة؟ فلم يُنكر أبو بكر على من خالفه بالاجتهاد، فانتفاء الدليل على العصمة ووقوع الاختلاف بينهم وتصريحهم بجواز مخالفتهم: ثلاثة أدلة قاطعة على عدم حجية قول الصحابي.".

واتە: "هەندێك بۆ ئەوە رۆشتوون کە وتەی هاوەڵان بەرەهایی بەڵگەیە، هەنێکی دیکە پێیان وایە بەڵگەیە ئەگەر پێچەوانەی قیاس بوو، هەندێکی دیکەش دەڵێن وتەی ئەبوبەکرو عومەر بەڵگەیە، بەشێکی تر بۆ ئەوە چوون کەگوتەی هاوەڵان بەڵگەیە ئەگەر هاودەنگ بوون، هەموو ئەوانە لای ئێمە بەتاڵە، کەسێك بکرێت هەڵەو سەهو بکاتو بێ هەڵەیی (معصوم)ی نەسەلمابێت، قسەی نابێتە بەڵگە، چۆن دەکرێت قسەیان بکرێتە بەڵگە لەکاتێکدا ئەگەری هەڵکردنیان هەبێت؟ بێهەڵەیی (معصوم)ی کەسانێك چۆن چاوەڕوان دەکرێت کەدەکرێت جیاوازیی لەبارەیانەوە هەبێت؟ باشە ئەی چۆن دوو بێگوناه (معصوم) جیاوا دەبن؟ ئەمە چۆن دەبێت لەکاتێکدا هاوەڵان هاودەنگن لەسەر دروستی سەرپێچی هاوەڵان؟ ئەبوبەکر ئینکاری ئەوانەی نەکردووە کەهاوڕای نەبوون لەئیجتیهاددا، هەربۆیە نەبوونی بەڵگەی بێگوناهی (معصوم)یانو روودانی جیاوازیی لەنێوانیانداو رویاندا بەسەرپێچی راکانی خۆیان: سێ بەڵگەی یەکلاکەرەوەن لەسەر ئەوەی وتەی هاوەڵان بەڵگە نیە".

جا ئەگەر هاودەنگی هاوەڵانی راشیدین بەڵگە نەبێت، ئەوا لەپێشترە کە قسەی هاوەڵانی دیکەو شوێنکەوتووانو مەزهەبە فیقهیەکان نەبێتە بەڵگە.

٣- سوننەتی پێغەمبەر -ﷺ- سەرچاوەی دروستکەر (مصدر منشئا) نیە بۆ شەریعەت، بەڵکو سەرچاوەبوون تەنها لەقورئانی پیرۆزدا خۆی دەبینێتەوە، ئەرکی سوننەت روونکردنەوەیەتی، هەروەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وأنزلنا إليك الذكر لتبين للناس ما نزل إليهم﴾ لە ئایەتێکی دیکەشدا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إن أتبع إلا ما يوحى إلي﴾ لەئایەتێکی دیکەشدا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إن الحكم إلا لله﴾.

• دەروازەی شەشەم:
کوشتنی هەڵگەڕاوە لەمەزهەبە فیقهیەکاندا

پاش ئەوەی ئیجتیهاد لەشەریعەتی ئیسلامیدا راگیراو مەدرەسە فیقهیەکان گۆڕان بۆ مەزهەبی فیقهی‌و ئەو مەزهەبانە جێگای قورئانی پیرۆزیان گرتەوە لەکارکردن بەحوکمە شەرعیەکان، وەختە پەیڕەوانی ئەو مەزهەبانە هاودەنگ بن کەبەرەهایی کوشتنی هەڵگەڕاوە دروستە، ئیدی ئەو هەڵگەڕانەوەیە بەمانای چونە دەر بێت لەئیسلام یاخود بەواتای چونە سەنگەر بێت دژی ئیسلام ، بەدەربڕینێکی دیکە هۆکاری کوشتنەکە تەنها هەڵگەڕانەوە بێت یاخود هەڵگەڕانەوەو ئەنجامدانی کاری مەترسیدار بێت دژی ئیسلام‌و کۆمەڵگای موسڵمان‌و سیستەمی ئیسلامی، ئەمەش جیاوازای تێدا نیە، بەڵکو جیاوازییەکە لەتوبەکردنی هەڵگەڕاوەدایە پێش کوشتن‌و لەناوبردنی، لەکاتی وتنی توبەدا جیاوازی دروست بووە لەماوەکەیداو لەو ماوەی پێی دەدرێت‌و چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ هەڵگەڕاوە لەماوەی توبەکردنیدا هەروەك لەم روونکردنەوەیەدا بەپێی زنجیرەی مێژوویی دروستبوونی مەزهەبە فیقهیەکان دەیخەینە روو.

مەزهەبی جەعفەری:

له (فقه الإمام جعفر الصادق)ی مامۆستا (محمد جواد المغنیه)[1]دا هاتووه:

هەڵگەڕانەوە بەرەتکردنەوەی ئیسلام پاش ئیمان هێنان پێی بەهەموو کردەوە یان قسەیەك روودەدات کەهەست بکرێت مەبەستی سوکایەتیو بێڕێزی هەیە بەوەی لەئاینی ئیسلامدا بەشێوەیەکی یەکلاو تەواو لای تێکڕای موسڵمانان چەسپاوە، بەجیاوازی مەزهەبەکانیەوە، ئیدی ئەو شتە ئەصل بێت وەك ئیمان بەخواو پێغەمبەرو رۆژی دوایی، یان فەرع بێت وەك پێویستی رۆژوو نوێژو حەجو زەکات.

حوکمی هەڵگەڕاوە:

أ- هەڵگەڕاوەیەك کەپێشتر موسڵمان نەبووە (المرتد عن فطرة): ئەگەر هەڵگەڕاوە لەفیترەت تۆبەی کرد لەراستیدا تۆبەکەی قبوڵ کراوە، واتە خوای گەورە سزاکەی رۆژی قیامەتی لەسەر لادەبات، بەڵام لەرووکاردا وەرنەگیراوە، واتە بەهەرحاڵێك بێت دەکوژرێت، تەنانەت ئەگەر موسڵمانیش ببێتەوە.

ب- هەڵگەڕاوە لە کۆمەڵی موسڵمانان (المرتد عن ملّة): ئەگەر هەڵگەڕاوە لە کۆمەڵی موسڵمانان تۆبەی کرد، تۆبەکەی قبوڵ دەکرێتو ناکوژرێت، ئەگەر لەسەر هەڵگەڕانەوەکەی سوور بوو دەکوژرێت، ئیمام جەعفەر وتویەتی دەکوژرێتو تۆبەناکات، ژنەکەشی لەکاتی ماوەی چاوەڕوانی (عدە)ی تەڵاقدا چاوەڕوان دەبێت، ئەگەر پێش کۆتایهاتنی ماوەی چاوەڕوانیەکەی تۆبەی کرد ئەوا دەگەڕێتەوە بۆی، ئەگەر پاش کۆتایهاتنی تۆبەی کرد ئەوا لێی دادەبڕێت (بانت)و پەیوەندی نێوانیان نامێنێت، سامانەکەشی بەسەر میراتگرەکانیدا دابەش ناکرێت تا دوای کوشتنی یان مردنی، بەڵام رێگەی لێدەگیرێت هەڵسوکەوت بەسامانەکەیەوە بکات، ئەگەر گەڕایەوە بۆ لای ئیسلام ئەو رێگریەی لەسەر هەڵدەگیرێت.

[1] ۲۹۸/٥.

ئافرەتی هەڵگەڕاوە:

هەموویان یەك دەنگن کەلەهەر حاڵەتێکیاندا بێت لەبنەڕتدا موسڵمان نەبووەو دوای موسڵمانبوونی هەڵگەڕابێتەوە یان لە کۆمەڵی موسڵمانان ئافرەتی هەڵگەڕاوە ناکوژرێت، ئەگەر تۆبەکەی کرد تۆبەکەی قبوڵ دەکرێتو وازی لێدەهێنرێت، ئەگەر سووریش بوو لەسەر هەڵگەڕانەوەی لەبەندیخانەدا بۆ هەمیشە دەهێڵرێتەوەو کاری قورسیش ئەنجام بدات، لەخواردنو خواردنەوەو جلو بەرگیشدا ناڕەحەت دەکرێت[1].

فیقهی بەراوردکاری:

لەکتێبی (المیزان الکبری)ی (إمام سیدي عبدالوهاب الشعراني)[2] لە (باب الردة)دا هاتووە، بریتی یە لەدابڕان لەئیسلام بەنیەت یاخود وتەی کوفر یان کردار.

زانایانی ئومەت (پێشەوایانی ئەهلی سوننە) هاودەنگن لەسەر ئەوەی هەر کەس لەئیسلام هەڵگەڕایەوە پێویستە بکوژرێت، کوشتنی زەندیق پێویستە کەلەناخەوە بێباوەڕەو لەرووکاردا خۆی بەموسڵمان نیشان دەدات، لەسەر ئەوەش کە ئەگەر خەڵکی ناوچەیەك هەڵگەڕانەوە دەبێت بکوژرێنوماڵو سامانەکەیان بکرێتە غەنیمە.

لەوەی کە هاوەدەنگن لەسەری ئەمەم بینی، بەڵام ئەوەی کە بۆچوونیان لەسەری جیاوازە گوتەی ئیمام ئەبوحەنیفەیە کەدەڵێت:" أن المرتد يتحتم قتله في الحال ولا يتوقف على استتابته، وإذا استتيب فلم يتب لم يُمهل إلا إن طلب الإمهال فيُمهل ثلاثاً (ثلاثة أيام)."، واتە: هەڵگەڕاوە پێویستە دەست بەجێ بکوژرێتو ڕانەوەستن لەسەر تۆبە کردنی، ئەگەر تۆبەی پێکراو تۆبەی نەکرد ماوەی نادرێتێ مەگەر داوای ماوە بکاتو سێ ڕۆژ دەرفەتی دەدرێتێ"، هەندێك لەهاوەڵانی بۆچوونیان وایە ماوەی دەدرێتێ ئەگەر داوای ماوەپێدانیشی نەکرد.

ئیمامی مالیك دەڵێت:" تجب استتابته فإن تاب في الحال قُبل توبته، وإن لم يتب أُمهل ثلاثا لعله يتوب، فإن تاب وإلاّ قُتل "، واتە: پێویستە تۆبەی پێ بکرێت ئەگەر دەستبەجێ

---

[1] سەرچاوەی پێشوو ٥/٣٠٤.

[2] ١٣١/٢ ئەوەی دوای ئەو دێت.

تۆبەی کرد ئەوا تۆبەکردنەکەی قبوڵ دەکرێت، ئەگەر تۆبەشی نەکرد سێ ڕۆژ دەرفەتی دەدرێتێ بەڵکو تۆبە بکات، ئەگەر تۆبەی کرد ئەگەرنا دەکوژرێت".

ئیمامی شافیعیش دەڵێت:" تجب استتابته ولا يُمهل بل يُقتل في الحال إذا أصرّ على ردته "، واتە: پێویستە تۆبەی پێ بکرێتو دەرفەتی نادرێتێ بەڵکو دەست بەجێ دەکوژرێت ئەگەر سوربوو لەسەر هەڵگەڕانەوەکەی".

لەئیمامی ئەحمەدیشەوە دووگێڕانەوە هەیە، یەکێکیان وەك ئەوەی مەزهەبی ئیمامی مالیك وایە، دووەمیشیان پێویست ناکات تۆبەی پێ بکرێت، گێڕانەوەی جیاوازیش هەیە لێیەوە سەبارەت بەپێویستی ماوەپێدانی.

لە (الثوري)یش دەگێڕنەوە کەبەردەوام داوای تۆبەکردنی لێدەکرێت، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر نەکوشتنی.

بۆچوونی ئەبو حەنیفەو شافیعی توندە لەوەدا نەبێت کە ئەبوحەنیفە ماوەی پێدەدات، بۆچوونی هاوەڵانی ئەبوحەنیفەش سوککردنی تێدایە، بۆچوونەکەی مالیکیش بەهەمان شێوە لەدەرفەت پێدانو پێویستی تۆبەکردندا.

لە کتێبی (رحمة الأمة في اختلاف الأئمة)ی (شيخ محمد بن عبدالرحمن الدمشقي العثماني الشافعي بهامش كتاب الميزان الكبرى للشعراني) [1] لەژێرناونیشانی (باب الردة)دا هاتووە:

بریتی یە لە دابڕان لەئیسلام بەوتە یان بەکردەوە یان بەنیەت، زانایانی ئومەت هاودەنگن لەسەر ئەوەی هەرکەس لەئیسلام هەڵگەڕایەوە پێویستە بکوژرێت، پاشان بۆچوونیان جیاوازە ئایا دەبێت دەستبەجێ بکوژرێت یان بوەستن لەسەر تۆبەکردنی، ئایا تۆبەکردنی واجبە یان موستەحەبە، ئەگەر داوای تۆبەکردنی لێکراو تۆبەی نەکرد، ئایا ماوە دەدرێتێ یان نا؟

ئەبوحەنیفە دەڵێت پێویست ناکات تۆبەی پێ بکرێتو دەستبەجێ دەکوژرێت مەگەر خۆی داوای ماوە بکاتو سێ ڕۆژ ماوەی دەدرێتێ، لەنێو هاوەڵانیدا هەیە بۆچوونی وایە واباشە ماوەی بدرێتێ ئەگەر داواشی نەکرد.

[1] ٢/١٣٦ ئەوەی دوای ئەو دێت.

مالیك وتوویەتی پێویستە تۆبەی پێ بکرێت، ئەگەر تۆبەی کرد دەستبەجێ ئەوا تۆبەکردنەکەی لێ قبول دەکرێت، ئەگەر تۆبەی نەکرد سێ رۆژ ماوەی دەدرێتێ بەڵکو تۆبە بکات، ئەگەر تۆبەی کرد ئەوە باشە ئەگەر نا ئەوا دەکوژرێت.

شافیعیش سەبارەت بەپێویستی تۆبە پێکردن دوو بۆچوونی هەیە، دیارترینیان پێویستی تۆبە پێکردنیەتی، هەروەها سەبارەت بەماوە پێدان دوو گێرانەوە هەیە لێی دیارترینیان ماوەی پێنادرێت ئەگەر داواشی بکات، بەڵکو دەستبەجێ دەکوژرێت ئەگەر سوربوو لەسەر هەڵگەڕانەوەکەی.

لەئیمامی ئەحمەدیشەوە دووگێڕانەوە هەیە یەکێکیان وەك مەزهەبی ئیمامی مالیك وایەو دووەمیشیان پێوست بەتۆبە پێکردن ناکات، بەڵام ماوەپێدان لەمەزهەبەکەیدا جیاوازە لەپێویستیدا سێ رۆژە.

لە (ثوری)یش گێراویانەتەوە بۆ هەمیشە تۆبەی پێدەکرێت[1].

ئایا ئافرەتی هەڵگەڕاوەش وەك پیاوی هەڵگەڕاوە وایە؟

ئیمامی مالیك‌وشافیعی‌و ئەحمەد بۆچوونیان وایە کەپیاوو ژن لەحوکمی هەڵگەڕانەوەدا وەك یەکن‌و جیاوازیان نیە، ئەبوحەنیفە رای وایە ژن بەند دەکرێت‌و ناکوژرێت، ئایا هەڵگەڕانەوی منداڵی هەراش دروستە یان نا.

ئەبوحەنیفە دەڵێت بەڵێ، هەر ئەمەش رووکاری مەزهەبی مالیکەو، وتەی ناودار (مشهور)ی ئەحمەدەو، شافیعیش بۆچوونی وایە هەڵگەڕانەوەی منداڵی هەراش دروست نیە تەنانەت ئەگەر مێرد منداڵیش (ممیز) بوو، هاوشێوەی ئەمەش لە ئەحمەد دەگێڕنەوە.

هاودەنگن لەسەر ئەوەی زەندیق (ئەو کەسەی کافربوونەکەی بشارێتەوەو خۆی وەك موسڵمان نیشان بدات) دەکوژرێت، بۆچوونیشیان جیاوازە سەبارەت بەتۆبەکردنی.

ئەبوحەنیفە لەدیارترین گێڕانەوەیان لەدوو گێرانەوەکەی‌و، هاوەڵانی شافیعیش ئەوەیە کەتۆبەکردنەکەی قبول دەکرێت.

مالیك‌و ئەحمەد دەڵێن دەکوژرێت‌و تۆبەی پێناکرێت[2].

---

[1] ئەمەش مانای وایە هەڵگەراوە ناکوژرێت.
[2] سەرچاوەی پێشوو ٢/١٣٧.

تۆبەپێکردن (الاستتابە):

لای ئەوانەی بۆچوونیان وایە کەدەبێت بکوژرێت، ئایا هەڵگەڕاوە پێش کوشتنی تۆبەی پێدەکرێت؟

زانایانی ئیسلام لەمبارەیەوە بۆچوونی جیاوازیان هەیە، بەمشێوەیە:

١- تۆبەپێکردن واجبە لای هەندێك لەزانایان وەك (نخعي وثوري وأوزاعي وإسحاق ومالك وشافعي وحەنبلیەکان).

٢- بەباشزانراو (مستحبە) لایحەنەفیو شافیعیەکان.

٣- لای زاهریەکانو ئیبن ماجشون لەمالیکیەکانو حەسەنو تاوس لەشوێنکەوتووان تۆبە پێکردنی نیە.

کاریگەری هەڵگەڕانەوە لەسەر ماڵ و سامانی کەسە هەڵگەڕاوەکە:

زانایـان بۆچـوونیان جیـاوازە سـەبارەت بـەماڵو سـامانی هەڵگـەڕاوە ئەگـەر کـوژراو بەهەڵگەڕاوەیتی مرد، لەمبارەیەشەوە سێ بۆچوونیان هەیە:

١- هەمووو ماڵەکەی دەبێتە دەستکەوت بۆ گەنجینـەی دارایـی (بیـت المـال)، ئەمـەش بۆچوونی مالیكو شافیعیو ئەحمەدە.

٢- ماڵو سامانەکەی بۆ میراتگرەموسڵمانەکانیەتی، ئیدی ئەو مـاڵو سـامانەی لـەکاتی موسڵمانێتیەکەیدا بەدەست هێنرابێت یان ئەو کاتەی هەڵگەڕابووەوە جیاوازی نیـە، ئەمەش گوتەی ئەبو یوسفـو محەمەدە لەهاوەڵانی ئەبوحەنیفە.

٣- ئـەوەی لەسـەرەتی موسـڵمانێتی بوونیـدا بەدەسـتی هێنـابوو بـۆ میراتگـرە موسڵمانەکانیەتی، ئەوەشی لەکاتی هەڵگەڕانەوەیدا بەدەستی هێنابوو بۆ گەنجینەی دارایی (بیت المال)ە، ئەمەش گوتەی ئەبوحەنیفەویەو، وایدەبینین کە پەسـەندترین بۆچوونیانە.

جیاوازی نیـە لەبۆچـوونی زانایانـدا کەهەڵگـەڕاوە میراتـی لەهیچ خزمێکـی موسـڵمانی پێنادرێت، بەهۆی دابڕانی پەیوەندی خزمایەتی لەبـەر هەڵگەڕانـەوەی، هـەروەها راسـپاردن

(وەسیەت)ی هەڵگەڕاوە بەتاڵە چونکە بەهۆی خزمایەتیەوە کردویەتی، ئەو خزمایەتیەش بەهۆی هەڵگەڕانەوەکەیەوەو نامێنێتو بەتاڵ دەبێتەوە[1].

شوێنەواری هەڵگەڕاوە لەسەر هاوسەرگیری:

زانایان هاودەنگن لەسەر ئەوەی ئەگەر ژنو مێرد یەکێکیان هەڵگەڕایەوە، پێویستە لێک جیا بکرێنەوە، بۆ مێرد نیە بەخەڵوەت یاخود لەپەردەکردن یان هاوشێوەی لێی نزیک ببێتەوە.

ئەبوحەنیفە گوتوویەتی: ئەگەر ژنو مێردی موسڵمان یەکێکیان هەڵگەڕایەوە، ژنەکەی لێ دادەبڕێت ئیدی ئەو ژنە موسڵمان بێت یان ئەهلی کیتاب، لەپەردەی کردبێت یان نا.

پێمان وایە بۆچوونی پەسەند ئەوەیە کەهەڵگەڕانەوەکە ئەگەر پێش لەپەردەکردن بوو دابڕان (بینونە) لەنێوانیاندا روودەدات، ئەگەر پاش لەپەردەکردنیش بوو، ئەوا سەیری کۆتایهاتنی ماوەی چاوەڕوانی (عیدە)ەکە دەدرێت، ئەگەر هەڵگەڕاوەکە پاشگەز بوویەوەو وەك جاران گەڕایەوە بۆلای ئیسلام ئەوا هاوسەرگیریەکەی وەك جاران بەردەوام دەبێت، ئەگەر لەسەر هەڵگەڕانەوەکەشی بەردەوام بوو ئەوا سەیری کۆتایهاتنی ماوەی چاوەڕوانیەکەی دەکرێت، دوای ئەوە دەستبەجێ جیادەکرێنەوە لەیەك.

شایانی باسە کەبۆچوونی مەزهەب سەرچاوە نیە بۆ شەریعەتی ئیسلام ئیدی پایەی زانستی هەرچی بێت، چونکە سوننەتی پێغەمبەر ئەگەر سەرچاوە نەبێت، ئەوا لەپێشترە کەمەزهەب سەرچاوە نەبێت، ئەرکی موجتەهید دۆزینەوەی حوکمی خوای گەورەیە نەك دروستکردنی، لەبەر ئەوە دروست نیە کار بەو بۆچوونانەی زانایان بکرێت کەسەبارەت بەکوشتنی هەڵگەڕاوە خرانە روو.

[1] الموسوعة الفقهية، وزارة الأوقاف الكويتية، الطبعة الثانية ٢٢/١٩٩.

دەروازەی حەوتەم:
کوشتنی هەڵگەڕاوە
لەتێڕوانینی هاوچەرخەکاندا

هەروەك چۆن بۆچوونی زانایانی ئیسلام سەبارەت بەزۆرێك لەحوکمەکانی هەڵگەڕاوە جیاوازە، هەروەك پێشتر خستمانە روو، بەهەمان شێوە زانایانی هاوچەرخیش ئاراستەیان جیاوازە، لەم دەروازەیەدا هەوڵدەدەم هەندێك لەو تێڕوانینانە بخەمە روو، خستنە روویەکی دوور لەکورتبڕییەکی زیانگەیەنەرو درێژدادرییەکی بێزارکار، بەبێ ئەوەی پلەی زانستیو زنجیرەی مێژوویان لەبەرچاو بگیرێت.

یەکەم: شێخ جەمال قوتب[1]: لەمبارەیەوە بابەتێکی نووسیووە لەژێرناونیشانی (تشريع قتل المُرتد كان لعصر الرسول فقط.. والقرآن لم يضع حداً للردة) واتە: (یاسادانانی کوشتنی هەڵگەڕاوە تەنها بۆ سەردەمی پێغەمبەر بووەو..قورئان هیچ سزایەکی بۆ هەڵگەڕاوە دانەناوە).

شێخ جەمال قوتب، سەرۆکی پێشتری لیژنەی فەتوای ئەزهەر، هەموو فەتوا کۆنەکانی زانایان رەت دەکاتەوە کەبڕیار لەپێویستبوونی کوشتنی هەڵگەڕاوە دەدات، ئەوەش دووپات دەکاتەوە کەئیسلام لەسەر ئازادی عەقیدە بونیاتنراوەو، کوشتنی هەڵگەڕاوە تەنها بۆ ماوەیەك لەسەردەمی پێغەمبەر -ﷺ- بڕیاری لەسەردراوە.

قوتب لەوتەکەیدا لەکۆڕی (الحريات العامة في الإسلام) کە کۆمەڵەی (المقطم للثقافة والحوار) سازیکردبوو وتی: قورئانی پیرۆز سزای هەڵگەڕاوەی باس نەکردووە، بەڵکو خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ مَن يَرْتَدَّ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ...﴾.[2]

---

[1] http://today.almasryalyoum.com/article2.aspx?ArticleID=48297

[2] المائدة : ٥٤

ئەوەشی کەبەسزای هەڵگەڕاوە ناسراوە سەرچاوەکەی فەرموودەیەکی پێغەمبەرە -ﷺ-: (من بدل دینه فاقتلوه)، راڤەی ئەم فەرموودەیەش ئەوەیە کەبۆ ماوەیەکی دیاریکراوە لەسەردەمی ژیانی پێغەمبەر-ﷺ- لەشاری مەدینە.

مامۆستا جەمال قوتب روونیدەکاتەوە: شەڕی پێغەمبەری خوا -ﷺ- لەگەڵ دواین دەستەکانی جولەکەدا بوو لەشاری مەدینە، کەئەوانیش بەنو قورەیزە بوون کەلەگەڕەکێك لەگەڕەکەکانی مەدینە نیشتەجێ بوون لەبەر ئەوە لەتوانایاندا بوو کەسانی دەروون لاواز بەلای خۆیاندا رابکێشنو لەئاینەکەیان وەربگێڕنەوە، لەبەر ئەوە پێغەمبەری خوا -ﷺ- فەرمووی: (من بدل دینه فاقتلوه)، بەلام بنەمای گشتی ئیسلام ئەوەیە کە (لا إكراه في الدين)، چونکە خوای گەورە بەزۆرە ملێ ناپەرسترێت، هەروەها جەخت لەوە دەکات کەکوشتنی هەڵگەڕاوە حەدێك نەبووە بەڵکو بڕیارێك بووە کەلای زانایان بە (سياسة شرعية لأمر محدد في وقت محدد) واتە: سیاسەتێکی شەرعی بۆ کارێکی دیاریکراو لەکاتێکی دیاریکراودا، دروست نیە لەئێستادا جێبەجێ بکرێت.

دووەم: مامۆستا عەبدولقادر عۆدە[1] (رەحمەتی خوای لێبێت) لەژێرناونیشانی (عقوبة الردة) دەڵێت:

"سزای هەڵگەڕانەوە دوو جۆرە: سزایەکیان بنەڕەتییە کەئەویش کوشتنە، سزاکەی دیکەیان پێوەبەستراوە(تبعيه) کەئەویش دەست بەسەراگرتنی ماڵو سامانی هەڵگەڕاوەکەیە.

کوشتن: شەریعەت سزای هەڵگەڕاوە دەدات بەکوشتن، بنەڕەتی ئەوەش -واتە بەڵگەکەی- ئەم فەرمایشتەی خوای گەورەیە: ﴿...وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُوْلَـئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَأُوْلَـئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾[2].

ئەم فەرموودەیەی پێغەمبەریش -ﷺ- کەدەفەرموێت: (من بدل دينه فأقتلوه).

واتای هەڵگەڕانەوەش وازهێنانە لەئاینی ئیسلامو دەرچوونە لەدژی پاش موسڵمانبوون، لەبەر ئەوە هەڵگەڕانەوە تەنها لەموسڵمانەوە دەبێت، شەریعەتیش سزای کوشتنی

---

[1] التشريع الجنائي الإسلامي مقارناً بالقانون الوضعي، نشر دار التراث، ٦٦١/١.
[2] البقرة : ٢١٧.

هەڵگەڕاوە دەدات، چونکە دەبێتە دژی ئاینی ئیسلام، کە سیستەمی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای لەسەر دامەزراوە، لەبەر ئەوە ئاسانکاری بەرانبەر بەم تاوانە دەبێتە هۆی تێکچونی ئەو سیستەمە، پاشان لەبەر ئەوە توندترین سزای بەسەردا دراوە بەمەبەستی لەرەگەوە دەرکردنی تاوانبارو پاراستنی کۆمەڵگا لەلایەکو، ڕێگری لەتاوانو نەهێشتنی لەلایەکی دیکەوە– قسەکانی مامۆستا عەبدولقادر عۆدە تەواوبوو–.

ئەوەی لەسەر تێبینیەکەی مامۆستا عەبدولقادر عۆدە (رەحمەتی خوای لێبێت) تێبینی دەکرێت لەبابەتی کوشتنی هەڵگەڕاوەدا، ئەوەیە کەسەرکەوتوو نەبووە لەچارەسەرکردنیدا لەچەند روویەکەوە، لەوانە:

أ– بەڵگەهێنانەوە بەو ئایەتە هەڵەیە، چونکە ئەوە بەڵگەهێناوەیە لەسەر ئایەتەکە نەك هێنانەوەی بەبەڵگە، چونکە ئەو ئایەتە تەنها باسی سزای رۆژی قیامەتی کردووەو نەلەنزیك نەلەدوور ئاماژەی بەکوشتنی هەڵگەڕاوە نەکردووە.

ب– پێناسەیەکی ناتەواوی بۆ هەڵگەڕانەوە کردووە، واتە پێناسەیەکە کە جامع نیە، دەڵێت بریتیە لەوازهێنان لەئاینو دەرچوون لەدژی، ئەم پێناسەیەش تەنها هەڵگەڕاوەی خراپەکارو هەڵگەڕاوەی بێزیان ناگرێتەوە، پێوست بوو کەبڵێت بریتیە لەدەرچوون لەدژی یان دەرچوون لێی، تا هەڵگەڕاوەی خراپەکارو هەڵگەڕاوەی بێزیانیش بگرتایەتەوە، چونکە حوکمی هەریەکێك لەوانە جیاوازە لەوی دیکەیان، هەروەك ئەوەمان پێشتر بەدرێژی روونکردەوە.

ت– تەنها بەڵگەی بەو فەرموودەیە هێناوەتەوە کە باسی هەڵگەڕانەوە لەئاین دەکات بەرەهایی، لەسەری پێویست بوو باسی فەرموودەی وازهێنەر لەئاینەکەیو جیابووە لەکۆمەڵیشی بکردایە، هەروەك پێغەمبەر–ﷺ–فەرموویەتی: (لاَ يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ، يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَأَنِّي رَسُولُ اللَّهِ، إِلاَّ بِإِحدَىَ ثَلاَثٍ: الثَّيِّبُ الزَّانِ، وَالنَّفْسُ بِالنَّفْسِ، وَالتَّارِكُ لِدِينِهِ، الْمُفَارِقُ لِلْجَمَاعَةِ.)، واتە:(خوێنی موسڵمانێك حەڵاڵ نابێت کەبڵێت شاهێدی دەدەم کەتەنها الله خودایەو منیش پێغەمبەری خودام، بەیەکێك لەم سیانە نەبێت: پیری زیناکار، کوشتن بەکوشتن، وازهێنەر لەئاینەکەیو جیابوەوە لەکۆمەڵ.)، تابیتوانیایە سەرکەوتووبوایە لەنێوان دووحاڵەتەکەدا: ئەو حاڵەتەی هەڵگەڕاوەکە خراپەکارەو ئەو حاڵەتەی کەبێزیانە، بەبەکارهێنانی رێسای ئوصولی هاودەنگی لەسەر کە (إذا تكرر لفظ في

نصين وكان في احدهما مطلقا وفي الآخر مقيداً، يُحمل المطلق على المقيد، ويُعتبر المطلق مقيداً أيضاً)، واتە:(ئەگەر دەربڕینێك لەدوو دەقدا دووبارە بوویەوە، لەیەكێكیاندا بەرەهایی هاتو لەوی دیكەشدا بەكۆتكراوی، هۆكارو حوكمەكەش لەهەردووكیاندا یەك بوو، رەهاكە دەخرێتەسەر كۆتكراوەكەو كۆتەكە ئەمیش دەگرێتەوە).

سێیەم: مامۆستا یەحیا جاد[1] لەبارەی هەڵگەڕاوە(كەئەمە پوختەكەیەتی) دەڵێت:

" ئەوە هەڵگەڕانەوەیەی پێویستە لەحوكمەكەی بكۆڵدرێتەوە بریتییە لە هەڵگەڕانەوەی بێخەوش (الردة المحضة)، واتە تەنها دەرچوون لەئیسلام، ئیدی ئەوە بەچوونە سەر ئاینێكی دیكە بێت یان وازهێنانی بێت لێی و نەچێتە سەر هیچ ئاینێكی تر- یان بەدەربڕینێكی وردتر- تەنها وازهێنانی لەئیسلام بەئاشكرایی و دەرچوونی لێی پاش ئەوەی موسڵمان بوویوو، بەلاّم دەرچوون دژی ئیسلامو پەیوەندیكردن بەدوژمنانیەوە یان بەدوژمنانی ئومەتەوە، یاخود قسەپێوتنیو تەڵەنانەوە بۆی یان بۆ ئومەتەكەی، یاخود بەهەوڵدان بۆ هەڵگەڕانەوەی موسڵمانانی سادە لەئاینەكەیان لەرێگەی بڕواپێهێنانو باوەڕپێكردنی عەقڵی و ململانێی فیكریەوە نا، بەڵكو لەرێگەی لەخشتەبردنو سەر لێ تێكدانو فێڵكردن لێیان، بەوەی كە نەزانینیان یاخود هەژاریەكەیان یان خراپی باری ژیانیان بقۆزێتەوە(واتە بەسەرلێتێكدانو فێڵكردن لە موسڵمانانی سادەو لەخشتەبردنیان تا لەدژی ئیسلام دەربچن بەرێگەی ناڕەوا)، لەسروشتی هەڵگەڕانەوە نیەو لەپێویستیەكانیشی نیە، پاشان پێویستی بەهۆشیاریە بۆ جیاوازیكردن لەنێوانیانداو ئاگاداربوون لێیو جەختكردنەوە لەسەر ئەوەی كەئەو كەسەی هەڵدەگەڕێتەوەو لەدژی ئیسلام دەوەستێت پێویستە بەتەواوی سزاكەی لەسەر جێبەجێ بكرێت بەهۆی ئەو مەترسیەی كەهەیەتی بۆ سەر پێكهێنەرەكانی ژیانی كۆمەلاّیەتی ئاینیو بنەماكانی ئیسلامو بنەماكانی كۆمەڵگاو ئاسایشی گشتی كەئەو لەدژیان دەجەنگێت، ئیدی شەڕی مەعنەوی فیكری بێت یاخود شەڕ مادی بێت، نەك (وتوێژكاں)و (بێزیان)، دووبارەی دەكەمەوەو بەشێوەیەكی روونترو

---

[1] ناونیشانی توێژینەوەكە: (الردة والحرية الفكرية دراسة تأصيلية تجديدية في ضوء القرآن والسنة والمقاصد)، وەرگیراوە لە www.onislam.net

یەکلاکەرەوەو دیاریکراو، بابەتی بنەڕەتی لێکۆڵینەوە کەپێویستە هەر لێکۆڵەرێك پەنای بۆ ببات لەبابەتی هەڵگەڕانەوەو هەڵگەڕاوەدا لەبەر ڕۆشنایی ئیسلامو مەبەستەکانیدا، هەڵگەڕانەوەی رووتە، بەواتای مرۆڤ بیروباوەڕەکەیو ئەوەی فیکریو بۆچوونو هەڵسوکەوتی مرۆڤی لەسەر دامەزراوە بگۆڕێت، ئەم کردەوەیەشی نەبێتە هۆی چوونە دژایەتی کۆمەڵ یان سیستەمەکەی یان پێشەوایەتیەکەیو سەرکردایەتیە شەرعیەکەیو، ڕێگە نەگرێتو چەك بەرز نەکاتەوە بەرووی کۆمەڵو نەچێتە نێو دوژمنانیەوە بەهەر خەسڵەتێك یان شێوەیەك بێتو ناپاکی لەکۆمەڵ نەکات، بەڵکو هەموو ئەوانەی گۆڕانکاری لەهەڵوێستی بیروباوەڕیاندا روودەداتو، کە لەگومانێکەوە و هۆکارەکانی گومانەوە لەتێکڕای بیروباوەڕیدا یان لەهەندێ لەپایەکانیدا سەرچاوەی گرتبێتو، نەیتوانیبێت ئەوە لەدڵی دەربکاتو خۆی بەدەستەوەدابێت بۆ ئەو گومانانەو بەهۆی کاریگەریانەوە وازی هێنابێت لەئیسلامو هەڵوێستی نوێی رابگەیەنێت."، پوختەی قسەکانی مامۆستا یەحیا جاد کۆتایی هات.

لەقسەکانی مامۆستا یەحیا جاد ئەم دەرئەنجامانە دەردەهێنرێت:

١- ئاراستەیەکی دروستی گرتووە بۆ چارەسەری بابەتی هەڵگەڕاوە دوور لەو هەڵانەی کەمامۆستا عەبدولقادر عۆدە تێی کەوتبوو، هەروەك پێشتر باسمان کرد.

٢- بەروونی جیاوازی کردووە لەنێوان هەڵگەڕانەوە کەتەنها بریتی بێت لەدەرچوون لەئیسلام کەناوی ناوە هەڵگەڕانەوەی رووت، لەگەڵ هەڵگەڕانەوەیەك لەدژی ئیسلامو پەیوەندیکردن بەدوژمنەکانیەوە یاخود بەدوژمنانی ئومەتەکەیەوە یان جنێوپێدانیو تەڵەنانەوە بۆی یاخود بۆ ئومەتەکەی.... تا دوایی، هەروەك پێشتر باسمان کرد.

٣- بۆ هەر حاڵەتێك لە حاڵەتەکانی هەڵگەڕانەوە حوکمێکی تایبەتی داوە هەروەك ئەوەی لەقورئانی پیرۆزو سوننەتەکانی پێغەمبەرو مەبەستەکانی شەریعەتدا هاتووە، دەڵێت: هەڵگەڕانەوە بەمانای دەرچوون لەدژی ئیسلام شایستەی توندترین سزایە کەئەویش کوشتنە، ئەمەش لەبەر لەرەگەوە هەڵکێشانی خراپەکاری، بەڵام هەڵگەڕاوە بەمانای دەرچوو لەئاینەکەی ئیدی چووبێتە سەر ئاینێکی دیکە یان ناو، لەگۆشەیەکدا بۆ خۆی گۆشەگیر بووبێتو تەنها لەنێوان خۆیو خوای گەورەدا بەگوناهکاریو تاوانباری مابێتەوە، هیچ مرۆڤێك دەستەڵاتی زۆرلێکردن بێت

بەمەبەستی پاشگەزبوونەوەو گەڕانەوە بۆسەر ئاینەکەی نیە بەهۆی هێزەوە یان بەهەڕەشەی کوشتن، ئەگەر نەگەڕێتەوە بۆ لای ئیسلام، بەڵکو لەسەر موسڵمانان پێویستە ڕێنوێنیو ئاراستەی بکەن بەشێوەیەکی راستو دروستو ئەو گومانو هەڵانەی برەوێننەوە کەوایکرد لەئیسلام وازبهێنێت، تا لەهەڵگەڕانەوەکەی پاشگەز ببێتەوە، ئەمەش بەپێی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: ﴿ادْعُ إِلى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُم بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ﴾[1].

چوارەم: دکتۆر عیماد شەربینی مامۆستای فەرمودەو زانستەکانی لەزانکۆی ئەزهەر[2]، (ئەمە پوختەی بۆچوونەکەیەتی) دەڵێت:

أ- پێناسەی سزای هەڵگەڕانەوە، بریتیە لە سزای تاوان ئەنجامدان دژی ئاینی ئیسلامو دەرچوون لەدژی کۆمەڵی موسڵمانان، ئەو سزایەش نمونەی هەیە لەهەموو یاسا ئاسمانیەکانو یاسا دانراوەکانیشدا، خۆیان دەپارێزن.

ب- سزای هەڵگەڕاوە دژ نیە لەگەڵ ئازادی بیروڕاو فیکر کەلەقورئانی پیرۆزدا هاتووە، چونکە ئازادی بیروڕا لەئیسلامدا گرەنتی کراوەو پیرۆزە بەرادەیەك کە ناتوانرێت دەستدرێژی بکرێتە سەر، ئەمەش بەئاشکرایی لەقورئاندا هاتووە: ﴿لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ...﴾[3].

ت- ئەگەر هەڵگەڕاوەکە ویستی بیرۆکەی خراپ بڵاوبکاتەوە کەدژ بوو لەگەڵ بیروباوەڕەکانی ئاینی ئیسلامداو، یەکی نەدەگرتەوە لەگەڵ ئەو بنەمایانەی کەخەڵکی پەیوەست بوون پێوەی، لەم کاتەدا شایستەی سزای دونیاییە، بەڵام ئەگەر هەڵگەڕانەوەکەی لەنێوان خۆیو دەروونی خۆیدا بوو بەبێ ئەوەی ئەوە لەنێو خەڵکیدا بڵاویکاتەوەو گومان لەلایان دروست بکات، بۆ هیچ کەس نیە خراپەی

---

[1] النحل:١٢٥.

[2] توێژینەوەیەك لەژێر ناونیشانی(بيان السنه لعقوبه المرتد الوارده في القرءن الكريم ودفع الشبهات).

[3] البقرة : ٢٥٦.

بەرانبەر ئەنجام بدات، تەنها خوا گەورە بەئاگایە لەوەی لەناخدا پەنهانەو، ئومەتیش بەهەڵگەڕانەوەکەی هیچی لەدەست ناچێت، بەڵکو ئەو دونیاو قیامەتی لەدەست دەدات، هەروەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿...وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُوْلَـئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَأُوْلَـئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾[1]. ئیسلام کاتێ بڕیاری ئازادی بیروباوەڕ دەدات، زۆر لەکەس ناکات بۆ موسڵمانبوون، ئەگەر مرۆڤ بەهەموو ویستو ئازادیو قەناعەتی خۆیەوە پێی رازی بوو، ئەوا لەسەری پێویستە پابەند بێت پێوەی.

ث- سزای هەڵگەڕاوە پێچەوانەی قورئانی پیرۆز نیە، ئەگەر لەئاینی ئیسلامدا سزای هەڵگەڕانەوە بریتی بێت لەسزادانی کەسە هەڵگەڕاوەکە، ئەوە تەنها لەبەر هەڵگەڕانەوەکەی نیە، بەڵکو بەهۆی دروستکردنی ئاشوبە لەنێو ریزی کۆمەڵی موسڵمانانو پەیداکردنی گومان لەلایان لەبارەی قورئانی پیرۆزو سوننەتەکانی پێغەمبەرەکەیانەوە، بەمەبەستی زیانگەیاندن بەئیسلامو پەیڕەوانی.

بەوەندە وازدەهێنین لەگواستنەوەی ئەو لێکۆڵینەوەیەو دەڵێین کەسەرکەوتوو بووە لەخستنەرووی بابەتەکە، بەجۆرێك کەجیاوازی کردووە لەنێوان دەرچوو لەئیسلامو دەرچوو لەدژی ئیسلامو، بۆ هەر حاڵەتێکیان حوکمی تایبەت بەخۆی پێداوە.

پێنجەم: کوشتنی هەڵگەڕاوەی نەجەنگاو: حەقە یان راسپاردەیی (وصایە)یە بەسەر شەریعەتی خوداوە؟

ئەگەر سەرنجی ژیانی پێغەمبەر بدەین، زۆر هەڵوێست دەبینین کەلەرێگەیانەوە پێغەمبەر -ﷺ- ئازادی بیروباوەڕی چەسپاندووە، ئەی ئەبێت ئەم حوکمە لەکوێوە هاتبێت؟ (کوشتنی هەڵگەڕاوە)، کەئەمەش مەترسیدارترین حوکمە زانایانی موسڵمان داینابێتو بەهۆی ئەم حوکمەوە زۆرترین خراپەو نارەحەتی تووشی موسڵمانان کردووە تا رۆژگاری ئەمڕۆمان، ئایا قورئانو سوننەتی صەحیح پاڵپشتن بۆ ئەو حوکمە؟

---

[1] البقرة : ٢١٧.

بنەڕەتی حوکمی کوشتنی هەڵگەڕاوە:

کاتێ سوپای موسڵمانانو بێباوەڕان بۆ جەنگ بەیەك گەیشتن، پێغەمبەری خوا -ﷺ- فەرمووی: (من بدّل دينه فأقتلوه) واتە: هەر کەس ئاینی خۆی گۆڕی بیکوژن، ئەم گوتەیەی پێغەمبەری خوا -ﷺ-لێرەدا تایبەتە بەبەلگەو کاتی وتنەکەی‌و، قبوڵی ناکات بەرەهایی بەرەو رەوشی ئاسایی رابکێشرێت، هەڵگەڕانەوەی کەسێك لەکاتی شەڕدا وەك هەڵگەڕانەوە نیە لەبابەتی ئازادی بیروباوەڕ، یاخود بڕوابوون بەوەی کەئەم ئاینە بەکەڵك نایەت، ئەوەیان ترسنۆکیەو زیانێکی زۆر بەسوپای موسڵمانان دەگەیەنێت لەو چرکەساتانەدا، ئەوەیان بڕیارێکە ترس لەنێو جەنگاوەراندا بڵاودەکاتەوە، ئەوەش ناپاکیە.

بێ بەریبوونی قورئان لەخوێنی هەڵگەڕاوەی نەجەنگاو:

هەرکەس هۆشیارانە قورئانی پیرۆز بخوێنێتەوە حوکمی کوشتنی هەڵگەڕاوەی نەجەنگاو نادۆزێتەوەو نابینێت‌و، هەرگیز یەك پاڵپشتی بۆ ئەو تاوانە دەست ناکەوێت، بەڵکو تەواو بەپێچەوانەوە، زۆر ئایەتی روون‌و ئاشکرا دەبینین کەگوزارشت لەئازادی بیروباوەڕ دەکات، بەشێوەیەکی زۆر دووبارە بووەوە، تا موسڵمانان هەرگیز ئەم رێسایەیان لەیاد نەچێت، لەو بەڵگانەی قورئانیش:

أ- خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ ...﴾[1] ئەم ئایەتەش رێسایەکی گشتییە کە گرەنتی ئازادی بیروباوەڕ دەکات‌و، قبوڵی ناکات بەهەر هۆکارێك لەهۆکارەکانی زۆرلێکردن زۆر لەهیچ بکرێت بۆ چوونە نێو هەر ئاینێك.

ب- خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَـَذَا بَلَداً آمِناً وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُم بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ قَالَ وَمَن كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلاً ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾.[2]، لەم دوو ئایەتەشدا بۆمان دەردەکەوێت کەخوای گەورە حوکمی بێباوەڕی بەشێوەیەکی گشتی کردووە بەئاگر لەرۆژی قیامەتدا، ئەمەش روونەو، هیچ ئایەتێك سزای بێباوەڕی نەخشتۆتە دونیاوە.

---

[1] البقرة : ٢٥٦.

[2] البقرة : ١٢٦.

ت- خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿فيه آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَن دَخَلَهُ كَانَ آمِناً وَلِلّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ الله غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾.[1]، ئاشکرایە کەخوای گەورە تۆڵەی لەبێباوەڕان نەکردۆتەوە لەدونیادا لەبەر بێباوەڕیان.

ث- خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللّهِ وَالْمَلآئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾.[2]، ئەم ئایەتەی قورئانی پیرۆز دەروازەی لێکدانەوە بەرووی هەموو ئەو بکوژانەدا دادەخات کە هەڵگەڕاوەی نەجەنگاو دەکوژن.

ج- خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُواْ كُفْراً لَّن تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُوْلَـئِكَ هُمُ الضَّآلُّونَ﴾[3].

ح- خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُواْ ثُمَّ كَفَرُواْ ثُمَّ آمَنُواْ ثُمَّ كَفَرُواْ ثُمَّ ازْدَادُواْ كُفْراً لَّمْ يَكُنِ اللّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلاَ لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلاً﴾[4].

خ- خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَن شَاء فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاء فَلْيَكْفُرْ...﴾[5].

د- خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنتَ مُذَكِّرٌ، لَّسْتَ عَلَيْهِم بِمُصَيْطِرٍ، إِلَّا مَن تَوَلَّى وَكَفَرَ، فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ، إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ، ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ﴾[6].

ذ- خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَلَوْ شَاء رَبُّكَ لآمَنَ مَن فِي الأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعاً أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ﴾[7]. ئەم ئایەتە لەشێوەی پرسیارکردنو نکوڵی کردنیدایە، زۆرلێکردنی خەڵکی بۆ بڕوا هێنان جێگای سەرسوڕمانە.

---

[1] آل عمران : ٩٧.
[2] البقرة : ١٦١.
[3] آل عمران : ٩٠.
[4] النساء : ١٣٧.
[5] الكهف : ٢٩.
[6] الغاشية : ٢١-٢٦.
[7] يونس : ٩٩.

پوختە:

حوکمی کوشتنی هەڵگەڕاوەی نەجەنگاو، حوکمێکە خوای گەورە بڕیاری لەسەر نەداوەو، تەنانەت پێغەمبەری خوا -ﷺ- لەماوەی ژیانیدا جێبەجێی نەکردووە، نەهاوەڵانی بەڕێزیی، ئیتر بۆ هەندێك لەزانایان خۆیان دەکەن بەسپاردەکار (اوصیاء) بەسەر خوای گەورەو بەسەر ئاینەکەیەوە، هەرچۆن خوای گەورە حوکمێکی روون و ئاشکرای لەکتێبە پیرۆزەکەیدا بۆ دزی و زینا بڕیار لێداوەو، بەئاشکرا بڕیار لەکوشتنی هەڵگەڕاوە نادات لەکتێبەکەیدا، تا زانایان بێن و لەفەرموودەیەکی تایبەت کەچوارچێوەکەی دیارە حوکمەکەی دەربێنن، با لەخوای گەورە بترسین لەئاینەکەمان و لەدەروونمانداو، شوێن حەق بکەوین و دەستی پێوە بگرین[١].

شەشەم: کوشتنی هەڵگەڕاوە تەنها لەسەر گۆڕینی ئاین لێکدانەوەیەکی هەڵەیە:

مەحمود حەمدی زقزوق وەزیری پێشتری ئەوقافی میسر، تێگەیشتنێکی رۆشنتری سەبارەت بەپێویستی چاوگێڕانەوە بەپێویستبوونی سزای هەڵگەڕاوە بەلێکدانەوە کەلتوریە رەهاکەی پێشکەشی کۆنگرەی مەجمەعی فیقهی ئیسلامی کرد لەشاریقەو، وتی: ئەوەی شێخ یوسف بەدری بۆ (الیوم السابع) وتی و پێگە ئەلیکترۆنیەکەشیان بڵاوی کردەوە سەبارەت بەیاسای هەڵگەڕاوە زۆر سەرسامی نەکردم، ئەوەی کەپێویست بوو خوالێخۆشبوو صوفی ئەبو تاڵیب سەرۆکی پێشووی ئەنجومەنی گەل کەتایبەتی کرد بەتەنها ئەوو راسپاردەی کرد بەسەریدا بەتەنها لەسەر ئەو بەدەر لەهەرکەسێکی دیکە لەجیهاندا، بەڵام سەرسوڕمانی راستەقینە سەرچاوەکەی ئەو ئاراستەیەیە کەتائێستاش ئیسلامی کورت کردۆتە لەتێڕوانین نەوەکانی و جگە لەنەوەکانی لەم گۆشە باریکەدا کەگوتەکانی پێغەمبەر لەچوارچێوە مێژوویی و کۆمەڵایەتی و دەلالەتە عەقڵی و جێبەجێکاریەکانی دەردەکات تا شمشێری جێبەجێکردنی حوکمی خوای گەورە بەرز بکاتەوە، ئەم گوتارە کەدەرنەچووە لەقۆزاخەی کۆیلەیەتی بەپێی تێگەیشتنی کەلتورناسان، چەند خوێندنەوەیەکی هاوچەرخم پێشکەش کرد کەدوو ئاراستەی لەخۆ گرتبوو، هەردوومیان راست بوون، یەکەمیان دەرکەوتنی لاوازی سەنەدی ئەو فەرموودەیەی کەبوخاری هێناویەتی، دووەمیشیان

---

[١] قتل المرتد غير المحارب: حق أم وصاية على التشريع الإلهي؟ ajdah.maktoob.com/vb/majdah50657

دەربارەی دژیەکی مانای فەرموودەکە لەگەڵ ئاشکرایەتی ئایەتەکانی قورئانی پیرۆزدا سەبارەت بەئازادی بیروباوەڕ.

بوخاری هێناویەتی، عەلی کوڕی عەبدوڵا دەگێڕێتەوە، سوفیانی کوڕی ئەیوب گێڕایەوە، لەعیکریمەوە، کە عەلی (ﷺ) کەسانێکی سوتاند، ئەوە گەیشتەوە بە ئیبن عەباس، وتی ئەگەر من بومایە نەمدەسوتاندن، چونکە پێغەمبەر -ﷺ- دەفەرمووێت: (لا تُعذبوا بعذاب الله)، وتە: (بەسزای خودا، سزا مەدەن)، دەمکوشتن هەروەك پێغەمبەر -ﷺ- دەفەرمووێت: (من بدّل دينه فأقتلوه)، واتە: (هەرکەس ئاینی خۆی گۆڕی بیکوژن).

زۆربەی لێکۆڵینەوە هاوچەرخەکان بەو ئاراستەیەدان کەفەرموودەکە لاوازە، فەرموودەیەکی (احاد)ە‌و، تەنها یەك گێڕەرەوەی هەیە کەئەویش عیکریمەیە، هەموو لێکۆڵەرو پسپۆڕێك دەزانێت کە عیکریمە گێڕەرەوەیەکە یەکەم تۆمەت لەسەر عەقیدەی هەیە پاشان لەلەبەرکردنی‌و بینینی درۆی ئاشکرا لێی.

ئەو فەرموودەی عیکریمە گێڕاویەتەوە، گریمان راستە، ئەمانەی لەسەر هەیە:

أ- چەمکی هەڵگەڕانەوە لەسەردەمی پێغەمبەردا مانای گۆڕینی تەنها ئاینی نەداوە، بەڵکو بەروونی بەواتای گواستنەوە لەسەربازگەیەکەوە بۆ سەربازگەکەی دیکەی دەگەیاند کەسێیەمی بۆ نەبوو، ئەویش سەربازگەی بێباوەڕان‌و سەربازگەی باوەڕ، دوژمنایەتی‌و جەنگیش لەنێوان ئەو دوو سەربازگەیەدا بەردەوام بووەو پێویستی بەبەڵگە نیە، هەروەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿...وَلاَ يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُواْ وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُوْلَـئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ...﴾[1]. هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ مَن يَرْتَدَّ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ...﴾[2].

ب- لەهەردوو قۆناغی مەکەو مەدینەدا لەسەردەمی پێغەمبەردا چەند ڕووداوێکی هەڵگەڕانەوە ڕوویداوە، لەگەڵ جیاوازی باروبۆخی نێوان هەردوو سەردەمەکە،

---

[1] البقرة: ٢١٧.
[2] المائدة: ٥٤.

لەکاتێکدا هەڵگەڕانەوە لەمەکە نزیکتر بوو لەبەدرۆخستنەوەو گومان پەیداکردن لەپەیامی موحەمەدیو بڕوانەکردن بە کارە لەتوانا بەدەرەکانی وەك شەوڕەویو میعراجو، هاوشێوەی ئەوانە، لەبەر ئەوە قورئان لەسەردەمی مەکەدا بەشێوەیەکی گشتی هیچ وتارێکی لەبارەی هەڵگەڕانەوەوە ئاراستە نەکردووە، لەبەر ئەوەی پاکژکردنەوەی یەکتاپەرستیو بنیاتنانی بناغەی بیروباوەڕ گشتگیرو گرنگترو مایەوەتر بوو، هەروەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ، لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ، وَلَا أَنتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ، وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَّا عَبَدتُّمْ، وَلَا أَنتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ، لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ﴾[1]. هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَن شَاءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاءَ فَلْيَكْفُرْ...﴾[2]، لەبەر ئەوە پەیامەکەی لەبەر لاوازیو کەم فێڵی نەبووە، هەروەك زۆرینەی راڤەکارانی دێرن وایان لێکداوەتەوە، بەڵکو ئەوە یاسادانان بووە بۆ بناغەیەك لەگرنگترین بناغەکانی بیروباوەڕ، پاشان کۆمەڵگای سەردەمی پێغەمبەرایەتی گوێزرایەوە بۆ سەردەمی مەدینەو، تێیدا پێگەی ئاینو پێغەمبەرایەتی چەسپاو ئیمان بەناو خەڵکیدا بڵاو بوویەوەو ژمارەی بڕواداران زیادی کرد، لەگەڵ ئەوەشدا لەو سورەتانەی لەمەدینە هاتونەتە خوارەوە جگە لەدامەزراندنو چەسپاندنی چەمکی ئازادی بیروباوەڕ هیچی دیکە زیادی نەکرد، هەروەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِهِم مِّن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَى لَهُمْ﴾[3]، بەڵام بانگەشەکارانی کەلتوری هاوچەرخ دەڵێن فەرموودەی پێغەمبەر دەبێتە هۆی سڕینەوە (نسخ)ی حوکمی قورئانی پیرۆز.

ت- جێبەجێکرانی چەمکی هەڵگەڕانەوە لەلایەن پێغەمبەرەوە جێبەجێکرانێك بوو کە بەڵگەی ئازادی بیروباوەڕی لەقورئاندا دەخستە روو.

پ- ئەگەر سەرنجی هەڵسوکەوتی هاوەڵان بدەین لەو جەنگانەدا کە خەلیفەی یەکەم ئەبوبەکری صدیق (ﷺ) و بەجەنگی هەڵگەڕاوەکان ناسرا، دەبینین جەنگێك بووە

---

[1] الكافرون: ١-٦.

[2] الكهف: ٢٩.

[3] محمد: ٢٥.

کراوەتــە دوو بــەش، بەشــی یەکــەمیان جــەنگی خەلیفــە بــووە دژی ئەوانــەی پێــدانی زەکاتی پێویستیان ڕەت دەکردەوە، کەئەمش جەنگی ڕەتکەرەوەکانی زەکـات بـوو، بەشی دووەمیشیان ئەو دەستەیە بوون کە بانگەشـەی پێغەمبەرایـەتیان دەکـرد وەك موسەیلەمەی درۆزن‌و سەجای تەمیمی، ئەوانـەش تـەنها هەلگـەڕاوە لـەئاین نـەبوون، بەلکو دژایەتی موسلمانانیان دەکـرد، سـەرەڕای ئـەوەش سـەجای تـەمیمی جـارێکی دیکە گەڕایەوەو موسلمان بوو بەو جۆرە مایەوە تا مرد.

بەپێی ئەوەی باسمان کرد ئەو ڕەهایی دەربڕینەی کە لەبوخاریـدا هـاتووە بەگریمانـەی ئەوەی ڕاست (صحیح) بێت، ڕەهاییەکە پێچەوانەی قورئانی پـیرۆزو سـونەتی پێغەمبــەرە، کەئەویش ڕەهایی (من بدّل دینه فأقتلوه).

گوێم لە بەشێك لەگفتوگۆکانی خولی نۆزدەهەمی کۆمەڵی فیقهی ئیسـلامی گـرت کەبـەم دواییە لەشاریقە کۆتایی بـەکارەکانی هێنـا، ئـەو بیرۆکـە ڕۆشـنفیکرانەی لەلایـەن وەزیـری پێشوی ئەوقافی میسر مەحمود حەمدی زقزوق‌و دکتۆر عەبدولا نـەجار لـەبارەی پێویسـتی چاوگێڕانەوە بەپێی ئیجتیهادە هاوچەرخەکان لەبارەی پێویستی سزای هەلگەڕاوە[1].

حەوتەم: هەلگەڕانەوە لەفیکری هاوچەرخی ئیسلامیدا:

ئازادی فیکرو بیروباوەڕ، بەلگەنامەی سەربەخۆیی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئـەمریکابوو کەلە ساڵی ١٧٧٦ز ڕاگەیەنراو، ئەمـەش یەکـەم بەلگەنامـەی فـەرمی بـوو کـە تێیـدا بنـەما فەلسەفیەکانی مافەکانی مرۆڤ بەرجەستە کـراو، یەکـەم یاسـای نوسـراو بـوو لەدەولـەتێکی نوێوە دەربچێت کەهاولاتیانی ئەو ولاتە پابەنـد بکـات بـەو بنەمایانـەی ولاتەکـەوە کـەدواتر بەلگەنامە نێودەولەتیەکانی ڕێکخراوی مافەکانی مرۆڤ لەخۆی گرت.

لەســاڵی ١٧٨٩ز، لەشۆڕشــی فەڕەنســیەوە ڕاگەیەنــدراوی مافــەکانی مــرۆڤو هــاولاتی دەرچوو کەئەمەش هەنگاوێکی بەتینتر بوو بەئاراستەی بەیاساییکردنی مافەکانی مـرۆڤ بـەو بنەمایانەی کەمافەکانی مرۆڤ لەخۆ دەگرێت.

[1] www.youm7.com/news.asp?newsID=98587

لەمانگی دیسەمبەر ١٩٤٨ز کۆمەڵەی گشتی نەتەوەیەکگرتووەکان راگەیەنراوی جیهانی بۆ مافەکانی مرۆڤ کەئەمش بەیەکەم یاسای نێودەوڵەتی بنەماکانی مافەکانی مرۆڤ دادەنرێت کەئەم بنەمایانە لەسەر ئەو وڵاتانە پێویست دەبێت کە واژۆیان کردووە.

لەمانگی دیسەمبەر ١٩٦٦ز، پەیمانی نێودەوڵەتی بۆ مافە مەدەنیو سیاسیەکان لەسەر بنەمای جاڕی گەردوونی مافەکانی مرۆڤ دەرچوو، ئەم پەیمانە نێودەوڵەتیە خرایە بەردەم وڵاتانی ئەندام لەنەتەوە یەکگرتووەکان بەمەبەستی واژۆکردنو پەسەندکردنی.

لەمانگی مارسی ١٩٧٦ز، ئەم پەیمانە نێودەوڵەتیەی مافە مەدەنیو سیاسیەکان لەو بەروارەوە کەپەسەندیان کرد بووە بەرکار و هەموو وڵاتان دەبوو پێوەی پابەندبن[1].

مانای دەستەڵاتی ئەم پەیمانەو پابەندکردنی بەوجۆرەیە کە ئەو وڵاتانەی واژۆیان لەسەر کردووە پێویستە یاساو دەستووری وڵاتەکەیان بەجۆرێك دابرێژنەوە کەدژ نەبێت بەبنەماکانی بەندەکانی ئەم پەیمانەو کاربکەن بۆ دۆزینەوەی ڕێو شوێن بۆ جێبەجێکرانی ئەو بەندانە، هەموو وڵاتە ئیسلامیەکانیش واژۆی ئەو یاسایەیان کردو لەو کاتەوە دەبوو پێوەی پابەند بن[2].

لەسەر ئەم راگەیەنراوو بەڵگەنامە نێودەوڵەتیانە دەمەوێت بەخەڵکی موسڵمانو ناموسڵمانیش بڵێم، مەبەستەکانی شەریعەتی ئیسلامی مەزن لەسەدان ئایەتی قورئانی پیرۆزدا زۆر لەپێش ئەو راگەیەنراو بەڵگەنامانە بووە لەدانانی بەمافەکانی مرۆڤو ئازادیەکانی بیروباوەڕ، هەروەك لەدەروازەکانی پێشتردا ئەمەمان ڕونکردەوە.

لەخوێنەری بەڕێزیش دەخوازم بۆ زیاتر ئاگاداربوون لەم بابەتە سەرنجی ئەو وانانەمان بدات کەپێشکەشی قوتابیانی دکتۆرا بەشی گشتیمان کردووە لەکۆلێژی یاسای زانکۆی سەلاحەدین ساڵی ٢٠٠٩، لەژێرناونیشانی (المبادئ الدستورية في القرآن الكريم، مقارنةً بالدساتير الوضعية)، هەروەها بگەڕێنەوە بۆ دانراومان (حق الحرية في القرآن الكريم)، هەروەها دانراومان (حقوق الإنسان وضماناتها في الإسلام)، لەگەڵ ئەوپەڕی ڕێزدا.

---

[1] بڕوانە: (التكفير بين الدين والسياسة)ی (محمد يونس)، مركز القاهرة لدراسات حقوق الإنسان، ١٩٩٩م. ص١٩.

[2] بڕوانە: (الدكتور اكرم رضا مرسي)، لە كتێبەكەیدا (الردة والحرية الدينية). ص١٧٧ وما يليها.

دەروازەی هەشتەم:
دەرئەنجام

لەوەی خستمانە روو لەبابەتی هەڵگەڕاوە چەند دەرئەنجامێکمان دەستدەکەوێت، کە گرنگترینیان ئەم خاڵانەیە:

یەکەم: وتنی ئەوەی کە سزای هەڵگەڕاوە بەرەهایی دونیاییە، پێچەوانەی زۆر ئایەتی قورئانی پیرۆزە، لەوانە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿...وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَـئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَأُولَـئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾[1].

دووەم: وتنی ئەوەی کە سزای هەڵگەڕاوە بەرەهایی قیامەتییە، پێچەوانەی زۆر ئایەتی قورئانی پیرۆزە، لەوانە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّمَا جَزَاء الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الأَرْضِ فَسَاداً أَن يُقَتَّلُواْ أَوْ يُصَلَّبُواْ أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم مِّنْ خِلافٍ أَوْ يُنفَوْاْ مِنَ الأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾[2].

سێیەم: وتنی ئەوەی جیاوازی هەیە لەنێوان قورئانو سوننەی پێغەمبەر لەحوکمی هەڵگەڕاوەو هەڵسو کەوت لەگەڵیدا، پێچەوانەی قورئانە، چونکە قورئان هەروەك چۆن چارەسەری حوکمی هەڵگەڕاوەی کردووە بەهەردوو جۆرەکەیەوە: هەڵگەڕاوە بەواتای دەرچوو لەئیسلامو، هەڵگەڕاوە بەمانای دەرچوو لەدژی ئیسلامو، بۆ هەر جۆرێکیان حوکمێکی داوە کەپێچەوانەی ئەوەی دیکەیانە، پێغەمبەری خوا -ﷺ- لەفەرموودەکانیدا هەمان کاری کردووە، حوکمی هەڵگەڕاوەی جارێك بەرەهایی باس کردووەو جیارێکی دیکەش بەکۆتکراوی، پێویستە رەهاکە بخرێتەسەر کۆتکراوەکە و کۆتەکە ئەویش بگرێتەوە ئەگەر هاتوو لەهۆکارو حوکمدا یەك بوون، بەپێی ئەو

[1] البقرة : ٢١٧.
[2] المائدة : ٣٣.

ڕێسا گشتییەی کەلەئوصولی فیقهدا هاودەنگی لەسەرە.

چوارەم: زۆرێك لەزانایانی ئیسلام هەڵگەڕاوە بەمانای دەرچوون لەئیسلام لەگەڵ هەڵگەڕاوە لەدژی ئیسلام لا تێکەڵ بووە، لەبەر ئەوە بۆ هەردووکیان تەنها یەك حوکم هەیە، کەئەویش پێویستی کوشتنیەتی.

پێنجەم: هەندێك لەزانایانی ئیسلام گونجاندنی تاوانی هەڵگەڕانەوەیان لێ تێکەڵ بووە بەوەی لەتاوانەکانی حدودە، لەگەڵ گونجاندنی بەوەی لەتاوانەکانی روشکێن (تعازیر)ە، لەکاتێکدا جیاوازیەکی روون هەیە لەنێوان ئەو تاوانانەدا لەرووی چیەتیو پسپۆڕیو جیاکاریو حوکمەکانی، هەروەك ئەوەمان بەدرێژی لەدەروازەی سێیەمی ئەم کتێبەدا خستە روو.

شەشەم: هەندێك تێکەڵیان بۆ دروست بووە لەبەڵگەهێنانەوە لەسەر پێویستی کوشتنی هەڵگەڕاوە لەنێوان سونەتی پێغەمبەرو لەنێوان وتە یان کرداری هاوەڵان یاخود شوێنکەوتووان لەبەسەرچاوەبوون بۆ شەریعەتی ئیسلام، هەروەك ئەوەمان لەدەروازەی پێنجەمی ئەم کتێبەدا خستە روو.

حەوتەم: جیاوازییەکی گەورە لەنێوان حوکمی هەڵگەڕاوە لەیاسا هاوچەرخەکاندا کەبڕیاری ئازادی بیروباوەڕو زۆرنەکردن لەکەس بۆ چوونە سەر ئاینێکی دیاریکراو داوە نیە، لەگەڵ مەبەستەکانی شەریعەتی ئیسلام لەقورئانو فەرموودەکانی پێغەمبەر.

هەروەك ئەوە بەروونی لەم ئایەتەدا هاتووە: ﴿لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ...﴾[1]، لەئایەتێکی دیکەدا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَوْ شَاء رَبُّكَ لآمَنَ مَن فِي الأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعاً أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ﴾[2]، لەئایەتێکی دیکەشدا دەفەرمووێت: ﴿وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَن شَاء فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاء فَلْيَكْفُرْ...﴾[3]. لەگەڵ چەندین ئایەتی دیکە کەبەئاشکرا یان ئاماژە گوزارشتە بۆ ئازادی بیروباوەڕو بەوەی هەرکەس مافی ئەوەی هەیە کەبچێتە سەر ئاینێك کەخۆی

---

[1] البقرة : ٢٥٦.

[2] يونس : ٩٩.

[3] الكهف : ٢٩.

هەڵیدەبژێرێت پاش ئەوەی ڕێنوێنی دەکرێت بۆ سەر ڕێگەی ڕاست کەئەویش موسڵمان بوونو پابەندبوونە بەئاینی مەزنی ئیسلامەوە، هەروەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ادْعُ إِلِى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُم بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ﴾.(١)

هەشتەم: هیچ ناکۆکییەك نیە لەنێوان شەریعەتی ئیسلامو یاساو دەستووریە دانراوەکانو ڕاگەیەنراوەکانی مافەکانی مرۆڤ لەپێویستی هاریکاری نێوان هەموو خەڵك بەمەبەستی لەناوبردنی تیرۆرو خراپەکاری لەسەر زەوی لەهەموو سەردەمو گشت شوێنەکاندا، بەپێی توانا، هەر ئەمەش دەبینین لەسیاسەتە نێودەوڵەتیەکانی جیهاندا بەبێ جیاوازی.

رَبِّ زِدْنِي عِلْماً وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ

(١) النحل : ١٢٥.

قورئان و ڕێساى (منالْ سەر بە باشترين ئايينى باوانى دەبێت)

القرآن وقاعدة (الولد يتبع خير الأبوين دينا)

وەرگێڕانى/ محمد چيا

پێشەکی

ئەو هۆکارانە زۆرن هانیاندام بۆ پێشکەشکردنی ئەم خزمەتە سادەیە کە قورئانی پیرۆز تەبەنی کردوە بەبێ جیاکاری یان جیاوازیکردن، وەك خوای گەورە دەفەرمێت: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلاَّ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾[1] لەوانەش:

یەکەم:- هەوڵدان بۆ چارەسەرکردنی گرفتی کچێك لەبنەڕەتدا موسڵمان نیە بەموسڵمان دادەنرێت بەوەی کە سەر بە باشترین ئایینی باوانی دەبێت.

لەحاڵەتی نەوجەوانیدا و دوای ئەوە گەورە دەبێت بەدرێژایی ژیانی بێبەش دەبێت لە چێژوەگرتن لەژیانی هاوسەرگیری، چونکە یەکێك لە رۆڵەکانی ئاینە ئەسڵیەکەی نایەتە پێشەوە بۆ ئەوەی هاوسەرگیری لەگەڵدا بکات بەوپێیەی کە هەڵگەڕاوەتەوە لەو ئایینەی کە لەسەری بووە پێش ئیسلام بوونی یەکێك لەباوانەکانی، هەروەك چۆن رۆڵەکانی ئەو ئاینەش کە ئەم بەدەستی هێناوە بەپێی شوێنکەوتەیی بۆ باشترین ئایینی باوانی، ئەوانیش هاوسەرگیری لەگەڵدا ناکەن، چونکە ئەو لەبنچینەدا ئینتمای بۆ غەیری ئیسلام هەبووە.

قبتیەکانیش لە میصر هەوڵیانداوە چارەسەری ئەم گرفتە بکەن لەرێگەی دەسەڵاتی یاسادانانی میصریەوە، بۆ ئەمە سکاڵایان پێشکەش بە پەرلەمانی میصری کرد بۆ چارەسەرکردنی، بەڵام بێ سود بوو وەك بزانم نەتوانرا یاسایەك دابرێژرێت چارەسەری ئەم گرفتە بکات، لەرێگەی پێدانی ئازادی بەو ئافرەتە کە بە شوێنەکەوتەیی بۆتە موسڵمان تا بەوویستی ئازادانەی خۆی ئایینە ئەسڵیەکەی یان بەدەستهاتووەکەی هەڵبژێرێت.

هەروەها مەسیحیەکانیش لەسایەی رژێمی پێشووی عێراقدا لەسەرەتای حەفتاکاندا لەم بارەیەوە داوایەکیان ئاراستەی سەرۆکایەتی کۆمار کرد، داواکەش رەوانە کرا بۆ ئەنجومەنی نیشتمانی ئەوکاتە، بۆ ئەمەش لیژنەیەکی یاسایی پێکهێنرا لەئەندامانی ئەنجومەنی

[1] الأنبياء ١٠٧.

نیشتمانی (پەرلەمان)و وەزیری دادی ئەو کاتە بەرێز دکتور (منذر الشـاوی)ئەویش داوای لـە من کرد ببمە ئەندامێك لـەو لیژنەیـەدا لەگـەڵ پێشکەشـکردنی توێژینەوەیـەك لـەبارەی ئـەم بابەتەوە، منیش وەڵامی ئەو داوایەم دایەوەو بەشداریم کرد بەپێشکەشکردنی توێژینەوەیەك کە لەلایەن لیژنەکەوە گفتوگۆی لەسەر کراو پاشانیش لەلایەن ئەنجومەنی نیشتمانیەوە بـێ ئەوەی بگەنە رێکەوتنێك بۆ چارەسەرکردنی کێشەکە نە بە نەرێنی و نە بە ئەرێنی.

دووەم: لابردنی ئەو تێکەڵکردنەی کە فەقیهەکان دروستیان کردوە لەنێوان ئیسـلام و ئاییندا کە دەڵێن منالە نەوجەوانەکان سەر بە باشترین ئایینی باوانیان دەبن، چونکە منالْ کە ئاینێك بەدەست دەهێنێت بەپێی رێسای سـەر بەباشـترین ئـایینی بـاوانی بـە موسـڵمان دادەنرێت نەك باوەڕدار، چونکە ئاین بریتیە لەباوەڕبوونی لێوانلێوی جێگیرو هاورێك لەگەڵ واقیع بەزاتی خوای گەورەو، باوەڕبوون بە هـەموو نادیارەکـان، بەپێچـەوانەی ئیسـلامەوە، روونیشـە کەسـی نەوجـەوان بـەهۆی کـەمی تەمـەنی یـان نافامیدەبیـەوە، ناتوانێـت بـاوەڕ بەدەسـت بێنێـت پـێش گەیشـتنی بـە تەمـەنی بـاڵغ بـوون و بـەهۆی نـەبوونی ئەهلیـەت و شیاوێتی بۆ ئـەم بەدەسـتهێنانە، پەیونـدی لـۆژیکیش لـەنێوان بـاوەڕو ئیسـلامدا گشـتی و تایبەتیی رەهایە، هەموو باوەڕدارێك موسڵمانە نەك بەپێچەوانەیەکی هەمەکی، وەك ئـەوەی قورئانی پیرۆز لەمبارەیەوە دەفەرمێت : ﴿قَالَتْ الأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلْ الإيمان فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لاَ يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ، إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُوْلَئِكَ هُمْ الصَّادِقُونَ﴾[١].

بۆیە دەبوو ئەو رێسایەی باسمانکرد بەمشێوەیە بوایە (منـاڵ سـەر بـەو ئاینـەی بـاوانی دەبێت کە ئیسلامە)، چونکە ئیسلام بەدی دێـت بـەبێ ئـەو بـاوەڕەی کـە هاوواتـای ئایینـە لەیەکێك لەم دوو حاڵەتەدا:-

یـەکێکیان ئەوەیـە کەسـەکە لەناخـەوە بێبـاوەڕ بێـت و وا پیشـان بـدات بـاوەڕدارە بـۆ پارستنی بەرژەوەندیە کەسیە جەستەیی و داراییەکانی ئەوەش ئایینی دووڕووەکانە وەك لەو دوو ئایەتەی پێشەوەدا ئاماژەی پێکراوە.

---

[١] -سورة الحجرات /١٤- ١٥.

دووەمیش نەبوونی شیاوێتی بۆ بەدەستهێنانی ئەو ئایینەی کە هاوواتای باوەڕە کە بریتیە لەباوەڕی لێوانلێوی جێگیر هاوڕێك لەگەڵ واقیع بەزاتی خواو باوەڕبوون بەنادیارەکان، ئەمەش نابێت تا ئەو کاتەی مرۆڤ پێ نەخاتە ناو تەمەنی باڵغبوون و پێگەیشتنی عەقڵی و شیاوێتی تەواوەتیەوە.

سێیەم:- لابردنی تێکەڵی لەنێوان ئایین و شەریعەتدا

قورئانی پیرۆز جیاوازی کردوە لەنێوان ئایین و شەریعەتدا، خوای گەورە لەم بارەیەوە دەفەرمێت: ﴿شَرَعَ لَكُمْ مِنْ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلاَ تَتَفَرَّقُوا فِيهِ﴾[1]، هەروەها دەفەرمێت : ﴿لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا﴾[2].

گرنگترین جیاوازیە جەوهەریەکانیش لەنێوان ئایین و شەریعەتدا ئەمانەی خوارەوەیە:

١- شەریعەت ژیانی دونیا رێکدەخات (جیهانی شەهادە) و ئایینیش ژیانی دوارۆژ(جیهانی غەیب).

ئایین درێژکراوەی ئاینەکانی پێشووە، نەسخی بەسەردا نایەت، وەك خوای گەورە دەفەرمێت: : ﴿شَرَعَ لَكُمْ مِنْ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلاَ تَتَفَرَّقُوا فِيهِ﴾[3]،

بەپێچەوانەی شەریعەتەوە، کە نەسخی بەسەردا دێت، چونکە شەریعەتی هەموو ئوممەتێك جیاوازە لەشەریعەتی ئوممەتێکی تر، وەك خوای گەورە دەفەرمێت ﴿لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا﴾[4]،

هەندێك کەسیش ڕەخنەی ئەوەیان لێ دەگرتم کە ووتم ئایین نەسخ نابێتەوە، بەڵکو درێژکراوەی ئاینەکانی پێشووە، ئەوانە نازانن ئەوەی من ووتمە دووبارەکردنەوەی وتەی خوای گەورەیە.

---

[1] -سورة الشورى /١٣.
[2] - سورة المائدة /٤٨.
[3] - سورة الشورى / ١٣.
[4] سورة المائدة / ٤٨.

٣- شەریعەت جیاواز دەبێت بە جیاوازی میللەتەکان، هەموو میللەتێك شەریعەتی تایبەت بەخۆی هەیە جیاواز دەبێت لەشەریعەتەکانی ئوممەتەکانی تر، لەکاتێکدا ئایین لەهەموو پەیامە خواییەکاندا یەکێکە.

٤- شەریعەت بواری ئیجتیهادی مرۆڤی تێدایە وەك یاسا، ئەمە لەکاتێکدا دەقەکانی جێگیرە، جیاوازیش لەماناکان و جێبەجێکردنەکانیدایە، کە بەپێی گۆڕانی شوێن و کاتەکان دەگۆڕێت؟ بۆ نمونە (القوة) و (رباط الخیل) لەم ئایەتەدا کە دەفەرمێت: ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ﴾[1]. کاتێك ئەم ئایەتە دابەزیوە هێز کە موسڵمانەکان بەکاریان هێناوە بریتی بووە لە شمشێرو ڕم و قەڵغان و ، (رباط الخیل) بریتی بووە لەئامرازەکانی گواستنەوەی کەلوپەل و کۆمەکی سەربازی لەگۆڕپانی جەنگدا، کورت دەبۆوە لە ئاژەڵەکاندا، بەڵام لەم سەردەمەدا هێز بریتیە لە جۆرەکانی چەکە پێشکەوتوەکان و لەپێش هەمووشیانەوە چەکی ئەتۆمی، بەنسبەت ئامرازەکانی گواستنەوەی کەلوپەل و کۆمەکی سەربازی پەرەیسەندوە بۆ ئامرازی ئاسمانی و دەریایی و ووشکانی بەپێی پەرەسەندنی تەکنەلۆژی.

٥- ئایین بواری ئیجتیهادی مرۆڤی تێیدا نیە لەبەر دوو هۆکار:

یەکەمیان: ئایین مۆرکێکی بابەتی جێگیری هەیە ناگۆڕێت بە گۆڕانی کات و شوێنەکان و کەسەکان و، بوارێك نابێت بۆ ئیجتیهادکردن.

دووەم: عەقڵی مرۆڤ ناتوانایە سەبارەت بە شرۆڤەو لێکدانەوەی مەسەلە غەیبیەکان و ناتوانێت ڕەهەندەکانی بزانێت و چیەتیەکەی بۆ دەربکەوێت هەتا ئیجتیهادی تێدا بکات.

٦- ئایین لەئوصولەکانەو شەریعەتیش لە لقەکانە ئەم جیاوازیەش ئەمانە دەخاتەوە:

أ- لەئاییندا لاسایی و شوێنکەوتەیی دروست نیە، بەپێچەوانەی شەریعەتەوە دەکرێت تێیدا لاسایی دایك و باوك بکرێتەوەو شوێنیان بکەوێت و لاسایی ئەهلی فەتوا بکرێت.

ب- ئایین سەرچاوەی وجوب بوونی عەقڵی دروستە، سەرچاوەی پابەندبوونیش بەشەریعەتەوە بریتیە لە شەرع و وەحی ئیلاهی.

---

[1] - سورة الانفال /٦٠.

ج–پاشگەزبوونەوە لەئایین دەبێت، خوای گەورە دەفەرمێت ﴿وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ﴾ ئەیوتووە ئەوەی لە شەرع و ئیسلامەکەی پاشگەزبێتەوە.

چوارەم– لابردنی تێکەڵی لەنێوان شەریعەتی ئیسلامی و فیقهی ئیسلامیدا

ئەم تێکەڵیەش رویدا دوای ئەوەی فیقهی ئیسلامی جێگەی شەریعەتی ئیسلامی گرتەوە لەکارکردن و فەتوادان لەجیهانی ئیسلامیدا، سەرەڕای بوونی جیاوازی جەوهەری لەنێوانیاندا، لەو جیاوازیانەش ئەمانەی خوارەوەن:

١–شەریعەت وەحیەکی ئیلاهیە و فیقه ئیجتیهادی مرۆییە.

شەریعەت شیاوی هەڵە نیە بەپێچەوانەی فیقهەوە، ئەگەر هاوڕێکی شەرع بوو ڕاستە ئەگەرنا بەهەڵە دادەنرێت.

٣–شەریعەت شیاوی ڕێککاری و ئاڵوگۆڕکردن نیە، بەپێچەوانەی فیقهەوە کە وەك یاسا وایە کاریگەر دەبێت بەڕەوشەکان و دەگۆڕێت بەگۆڕانی کات و شوێن و کەسەکان.

٤–شەریعەت نەمرو جێگیرە بەپێچەوانەی فیقهەوە، بەشێوەیەك فیقهی سەردەمێك ناشێت بۆ سەردەمێکی تر چونکە لەسەر بەرژەوەندی مرۆیی بونیادنراوەو بەگۆڕانی ئەویش دەگۆڕێت.

٥–شەریعەت پابەندە بۆ هەموو مرۆڤێکی ڕاسپێراو چ وەك باوەڕو چ وەك کردار، بەپێچەوانەی فیقهەوە هەموو مرۆڤێك وابەستە ناکرێت پەیوەست بێت بە مەزهەبێکی دیاریکراوەوە، بەڵکو هەر ڕاسپێراوێك ئەگەر ویستی لاسایی و شوێن کەسێکی دیاریکراو دەکەوێت لەئەهلی زیکرو خواناسی، ئەگەریش ویستی ڕای کەسێکی تر وەردەگرێت، وەك خوای گەورە دەفەرمێت : ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ﴾ ئەم ئایەتەش ئەوە دەردەخات کە شیاو نیە لاسایی مردووەکان بکرێتەوە، چونکە بەشێوەیەکی عادەتی پرسیار ئاراستەی مردوو ناکرێت.

٦– فقه یان مەزهەب سەرچاوە نابێت بۆ ئەحکامە شەرعیەکان، بەڵکو سەرچاوەکەی کورت دەبێت لەقورئان و سوننەتدا، سەرچاوەش لە فیقهدا بریتیە لەسەنەدەکەی نەك فیقهەکە خۆی، هەڵەیشە موفتیەك بەڕای مەزهەبێکی دیاریکراو فەتوا بدات یان وتەی فەقیهێك لە فەقیهەکانی ئیسلام، بەبێ زانینی سەنەدەکەی، چونکە سەرچاوەی حوکم بریتیە لەم سەنەدە، پیرۆزکردنی هەر مەزهەبێك یان فیقهێك شەریك دانانە بۆ خوا، چونکە

خوای گەورە وەك چۆن هاوەڵی نیە لەمەسەلەکانی تردا ئەوا هاوەڵیشی نیە لەدانانی ئەحکامەکانیشدا، بەڵکو قورئان پیرۆزکردنی تەنها لەزاتی ئەودا کورت کردۆتەوە کە دەفەرمێت: ﴿هُوَ اللَّهُ الَّذِي لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ المَلِكُ القُدُّوس﴾.[1]

پێنجەم: لابردنی تێکەڵی لەنێوان هەڵگەڕانەوەو گەڕانەوە بۆ ئیسلامی شوێنکەوتەیی:

ئەگەر کەسی نەوجەوان دوای باڵغبوون و پێگەیشتن نەیویست بەردەوام بێت لەسەر ئەم ئایینە دەسهاتووەو گەڕایەوە لێی بەهەڵبژاردنی ئایینە ئەصڵیەکەی یان ئاینێکی تر جگە لەئیسلام یان مانەوەی بە بێ ئایین، ئەوا بە هەڵگەڕاوە دادەنرێت و هەڵگەڕاوەش دەکوژرێت.

ڕونیشە ئەمە پێچەوانەی قورئانی پیرۆزە، کە نەهیکردوە لە زۆرلێکردن لەسەر ئایین لەچەندین ئایەتدا لەوانەش دەفەرمێت : ﴿لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنْ الغَيِّ﴾[2] ، چونکە منداڵی نەوجەوان کە بەر بەشی باشترین ئایینی باوانی بووە، نەبۆتە باوەڕدار هەتا بە هەڵگەڕاوە دابنرێت لەحاڵەتی سەقامگیر نەبوون لەسەری، ئیدی چۆن ئەو دەکوژرێت کە باوەڕداو هەڵگەڕاوە نەبووە لە باوەڕەکەی، کوشتنیش گەورەترینی تاوانەکانە کە قورئان باسیکردوەو ئەنجامدانی حەرامکردوە لەزۆرێك لەئایەتە قورئانیەکاندا، لەوانەش کە دەفەرمێت : ﴿وَلاَ تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ﴾[3] هەروەها: ﴿مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا﴾[4].

سەرەڕای ئەمەش کوشتنی هەڵگەڕاوە لەسەر مەزندەکردنی حاڵەتی هەڵگەڕانەوە لەقورئانی پیرۆزدا نەهاتووە، بەڵکو بەشێوەیەك هاتووە کەوا کارە چاکەکان لەناو دەچن، وەك خوای گەورە دەفەرمێت: ﴿وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُوْلَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَأُوْلَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾.[5] هەڵگەڕاوە ناکوژرێت

---

[1] – سورة الحشر /٢٣.
[2] – سورة البقرة / ٢٥٦.
[3] – سورة الانعام/ ١٥١.
[4] – سورة المائدة /٣٢.
[5] – سورة البقرة/٢١٧.

تەنها لەبەر هەڵگەڕانەوەی بەڵکو دەکوژرێت بەهۆی ئەنجامدانی خراپەکاری لەسەر زەویەدا.

سەبارەت بەو فەرمودەیەی پێغەمبەریشﷺ : (من بدل دينه فاقتلوه) ئەوا ئەمە ئەو کەسە ناگرێتەوە کە بەریەشی ئایینی باشترین باوانی بووە لەکاتێکدا کە نەوجەوان بووە و دوای باڵغبوونی نەیویستوە بەردەوام بێت لەسەر ئەم ئایینە بەر بەشیە بەدەستهاتییەکەی، ئەمەش لەدوو ڕووەوە:-

یەکەمیان لەبەر ئەوەی نەبۆتە باوەڕدار هەتا گەڕانەوە لێی بە هەڵگەڕاوە دابنرێت.

دووەمیش لەبەرئەوەی پێغەمبەرﷺ کاتێك فەرمانی کردوە بەکوشتنی هەڵگەڕاوە لەبەر ناپاکیکردنی مەزنی بووە، ئەویش گواستنەوەی نهێنی مسوڵمانانە بۆ بێ باوەڕەکان لەو کاتەدا، نەك تەنها لەبەر هەڵگەڕانەوەکەی. مەبەستیش لەم فەرمودەیە ئەوەیە هەرکەس هەڵگەڕاوە لەئاینەکەی و دژی موسڵمانان وەستایەوە بە قەڵەم و زمان یان کردەوە ئەوا بیکوژن، نەك تەنها لەبەر هەڵگەڕانەوەی وەك دواتر لەشوێنی خۆیدا بەدرێژی لەم بارەیەوە دەدوێین.

شەشەم: پێناسەکانی بیرمەندان و فەیلەسوفەکان بۆ ئایین:

١-(هربرت سبنسر)(Herbert Spencer): (ئایین بریتیە لە دانان بەوەی هەموو شتەکان دەرکەوتەی هێزێکن لەسەرو مەعریفەی ئێمەوەیە).[١]

٢-جۆن ستیوارت میل (j.s.mill) دەڵێت: (جەوهەری ئایین بریتیە لە ئاراستەیەکی بەهێزی دڵگەرمانە بۆ سۆزو ئارەزووەکان بەرەو ئامانجێکی نمونەیی کە بە باڵاترین و ڕێزدارترین دادەنرێت لەهەموو مەبەستێکی خۆپەرستی یان ئارەزویەکی خودیی).[٢]

٣-(ماتیو ئارنولد) (M.Arnold) پێی وایە :(ئایین بریتیە لەئەخلاق، کە باڵا بووەو نوری شعور ڕوناکی کردۆتەوە...).[٣]

٤- (جیمس مارتینو)(James Martineau) : (ئاین بریتیە لەباوەڕبوون بە خوایەکی ئەبەدی، مەبەست باوەڕبوون بە عەقڵێکی ئیلاهی و، ویستێکی ئیلاهی کە

---

1 The encyclopedia of philosophy: edited By PaulEdwards , Volumes S even: The Free Press ,N,Y ,1967(art Religion)P,140

٢ -د .محمد كمال جعفر (في الدين المقارن) لا٢١ دار الكتب الجامعية بالقاهرة ساڵی١٩٧٠ز

3 – The Eneyclo of philosophy vol ,7p .140

حوکمڕانی گەردوون دەکەن و بەپەیوەندی گەلێکی ئەخلاقی پەیوەستن بە مرۆڤەوە) [1]

٥- (شیشرون)(Ciceron)دەڵێت: (ئایین بریتیە لەو پێوەندەی کە مرۆڤ بەخوا دەگەیەنێت...) [2]

٦- (کانت) (I.Kant) دەڵێت: (ئایین بریتیە لەشعور بە ئەرکەکانمان لەو ڕووە کە لەسەر فەرمانگەلێکی ئیلاهی بەرپابووە...) [3]

٧- تیلۆر (Taylor) دەڵێت: (ئایین بریتیە لە باوەڕبوون بە بونەوەرگەلێکی رۆحی). [4]

٨- (ماکس میلەر) (Max Muller) دەڵێت (ئایین بریتیە لە هەوڵدان بۆ وێناکردنی ئەوەی ناکرێت وێنا بکرێت و، گوزارشتکردن لەوەی ناکرێت گوزارشتی لێ بکرێت، بریتیە لە ئاگایی بوون لە ناکۆتایی، بریتیە لە خۆشەویستی خوا...) [5]

٩- (هۆفدنج) دەڵێت : (چییەتی ئایین بریتیە لە باوەڕبوون بە بەردەوامی بەهاکان لەجیهاندا). [6]

١٠-هیگڵ دەڵێت: ئایین ئەو مەعریفەیەیە کە رۆحی پایاندار بەدەستی دەهێنێت بە جەوهەرەکەی و بەوپێیەی کە رۆحێکی رەهایە) [7].

١١- هەروەها دەکرێت پێناسەی ئایینیش بکرێت بەوەی: (تێڕامانی بێدەنگ و کۆنترۆڵی تەواوەتی جەستە و ئارامشی دەرونی و، گەیشتن بە جەوهەری دەرونی رەهاو، ناکۆتایە). [8]

ئەم پێناسەیەش بەتەواوەتی هاوڕێکە لەگەڵ مەزهەبە هیندیەکان کە مۆرکی تێڕامان و زوهدو زاڵ بوون بەسەر جەستە بەسەریدا زاڵە... منیش پێموایە کە پێناسە دروستەکە ئەوەیە کە لەژێر رۆشنایی قورئانی پیرۆزدایە کە ئایین (باوەڕ): بریتیە لە باوەڕی لێوانلێوو

---

1 – Ibid

٢- د. محمد عبدالله دراز : الدین : بحوث ممهدة لدراسة تاریخ الأدیان ، لا ٣٤ دار القلم –الكویت چاپی دووەم ساڵی ١٩٧٠ز.

٣- هەمان سەرچاوە لەهەمان لاپەڕەدا.

٤- هەمان سەرچاوە لا٣٥.

٥- هەمان سەرچاوە .

6 – of philosophy vol . 7 .p140 The Ency

٧- ا. د. امام عبد الفتاح امام ، أفكار ... ومواقف ، کتێبخانەی مدبولي –القاهرة ، ض١، ١٩٩٦،لا ١٦٩–١٧٠ ،

٨- د. محمد كمال جعفر ((في الدین المقارن)) لا٢٠ دار الكتب الجامعیة .

جێگیری هاوڕێك لەگەڵ واقیع بە زاتی خوای گەورەو باوەڕبوون بەهەموو نادیارەکانی تر لەرۆژی دوایی و لێپرسینەوەی مرۆڤ لەسەر کارەکانی ئەگەر چاکە بوون ئەوە چاکەو ئەگەریش خراپە بوون ئەوا خراپە.

شتێکی بەڵگەنەویستیشە هەرکەسێك خاوەن عەقڵێکی کامڵ و بیرێکی پێگەیشتوو نەبێت ناتوانێت ئایین بەدەست بێنێت بە مانایەك لەو مانایانەی کە لە پێناسەکاندا هاتوون، ئەوەی ئایین(باوەڕ)یشی بەدەست نەهێنا بە هەڵگەڕاوە دانانرێت دوای پاشگەزبوونەوە لێی چونکە هەڵگەڕانەوە لەدوای ئایین (باوەڕ)ەوە دەبێت هەروەك چۆن تەڵاق لەدوای هاوسەرگیریەوە دەبێت.

دوای ئەم پێشەکیەش پێم وایە گرنگە ڕاوبۆچوون و ئیجتیهاداتە فیقهیە ئیسلامیەکان بخرێنەڕوو بۆ گەیشتن بە حەقیقەت لەڕێسای (منداڵ سەر بە باشترین ئایینی باوانی دەبێت).

-١-

فیقهی حەنەفی

لەم فیقهەدا هاتووە کە منداڵ چ کوڕ بێت یان کچ، پێش باڵغبوونی وا دادەنرێت کە سەر بە باشترین ئایینی باوانێتی، ئەگەریش هەردووکیان بێباوەڕبوون و باوکەکە موسڵمان بوو وە دایکەکە ئەهلی کیتاب بوو، یان دایکەکە موسڵمان بوو پاشان منداڵێکی بوو پێش پێشنیازکردنی ئیسلام بۆ ئەوی تریان، یان پێش جیابوونەوە یان دوای جیابوونەوە، منداڵێکی بچووك لەنێوانیاندا هەبوو، ئەوا بە ئیسلامبوونی یەکێکیان منداڵەکە بەموسڵمان دادەنرێت.

بەڵام لەئیسلامی ئەصڵیدا وێنا ناکرێت تەنها بەو شێوە نەبێت کە دایکەکە ئەهلی کیتاب بێت و باوکەکەش موسڵمان بێت بۆ ئەوەی هاوسەرگیریەکەی نێوانیان بەشیاو و دروست دابنرێت.

مەبەستیش لەم منداڵە ئەوەیە کە ڕەچەڵەکەکەی شەرعی بێت و لەمنداڵی زینا دەرچێت، سەرچاوەی حوکمەکەش بەئیسلامبوون بەوەی سەر بە باشترین ئایینی باوانی دەبێت ئەو

وتەیەی پێغەمبەرە ﷺ کە دەفەرمێت (هەموو منداڵێك لەسەر فیترەت[1] لەدایك دەبێت هەتا باوانی دەیکەنە جولەکە یان مەسیحی یان ئاگرپەرست)) [2].

بەئیسلام بوونی باپیریشی نابێتە موسڵمان هەتا ئەگەر باوکیشی مردبێت و لەم شوێنەکەوتەییەدا وەك باپیر نابێت، چونکە ئەگەر شوێنکەوتەی بۆ ئەو بوایە ئەوا شوێنەکەتەی باپیری باپیرش دەبوو، ئەگەر بەرەو سەریش بڕوات، ئەوا ئەمە دەبێتە هۆی ئەوەی هەموو خەڵك موسڵمان بن بەئیسلامبوونی ئادەم سەلامی خوای لێ بێت.

جیاوازیشی نیە منداڵەکە عاقڵ بێت یان شێت بێت چونکە پێش تەمەنی باڵغبوون سەر بە باوانێتی لەئاییندا، شوێنکەوتە بوونیش نابڕدرێت تەنها بەباڵغبوون نەبێت یان ئەوەی خۆی موسڵمان بێت.

لە ڕاڤەی (السیر الکبیر)ی ئیمام سرخسیدا هاتووە:-

بەمەش هەڵەی ئەو هاوەڵانەمان بۆ دەردەکەوێت کە دەڵێن ئەوەی گوزارشت لەخۆی بکات نابێتە موسڵمان بەهۆی شوێنکەوتەییەوە بۆ باوانی.

هەروەها دەڵێت شوێنکەوتەیی نامێنێت کاتێك بووە کەسێکی باڵغی عاقڵ بەڵام ئەگەر باڵغبوو بەڵام عاقڵ نەبوو (شێت بوو) ئەوا شوێنکەوتەییەکەی دەمێنێتەوە.

ئەگەریش یەکێك لە دایك و باوکەکە ئەهلی کیتاب بوو ئەوی تریان ئاگرپەرست بوو ئەوا منداڵەکە بەئەهلی کیتاب ئەژمار دەکرێت بەهۆی نزیکیەوە لەموسڵمانان لەرووی ئەحکامەکانەوە لە حەڵاڵی هاوسەرگیری و گۆشتی سەربڕینەوەو لەدواڕۆژدا لە ناتەواوی سزا، واتە ئەصڵ ئەوەیە دوای باڵغبوون لەسەر ئەوە بمێنێتەوە کە بەشوێنکەوتەیی لەباوانیەوە وەریگرتووە ئەگەر نا منداڵی بێباوەڕەکان لەبەهەشتدان[3].

---

[1] – فیترەت ئەو سیفەتەی کە هەموو بونەوەرێك تێیدایە هەر لەسەرەتای دروستبونیەوەو پەیوەندی سروشتی مرۆڤ و ئایین و سوننەت و دڵهێنان و ئەفراندنە.

[2] – صحیح البخاري في شرح فتح الباري ٤٩٣/١١.

[3] – رد المحتار للمحقق محمد أمين الشهير بابن عابدين على الدر المختار شرح تنوير الابصار في فقه مذهب أبي حنيفة النعمان ١٩٦/٣ دواتری فتح القدير لابن الهمام (كمال الدين محمد) على الهداية شرح بداية المبتدي للمرغيناني (برهان الدين علي بن أبي بكر) ٤١٧/٣.

مەبەستیش لە وتەی منالْ سەر بە باشترین ئایینی باوانی دەبێت مەبەستی لەئایین تەنها ئیسلامە.[1]

وە لە (المبسوط)ی سرخسیدا: ئەوەی بەپێی باشترین ئایینی باوانی بۆتە موسڵمان ئەگەر هەڵگەڕاوە لەئایینەکەی بەپێی (قیاس) دەکوژرێت بەهۆی هەڵگەڕانەوەی پاش ئیسلام بوونی بەڵام لە (استحسان)دا ناکوژرێت، بەڵکو ناچار دەکرێت لەسەر ئیسلام.

-٢-

فیقهی مالیکی

حوکمی ئیسلامبوونی بەسەردا دەچەسپێت کەسێك هێشتا جیاکار نەبێت بەهۆی منالْی یان شێتیەوە ئەگەریش بالْغبوو، ئەگەر شێتیەکەی پێش بالْغبوونەکەی بوو. بەڵام ئەگەر شێتیەکەی دوای بالْغبوونەکەی بوو ئەوا حوکمی ئیسلامبوونی بەسەردا نادرێت بەپێی ئیسلامبوونی باوکی، ئەگەر ئیسلامبوونی ئەو باوکە لەناکاو یان کتوپڕ بوو.

شوێنکەوتەییش تەنها بەئیسلام بوونی باوکی دەبێت نەك بەئیسلامبوونی دایکی یان باپیری بەپێی ئیسلامبوونی باوکی.

کەسی بێباوەڕیش ئەگەر موسڵمان بوو منالێکی هەبوو جیاکار نەبوو یان جیاکار بوو بەڵام بالْغ نەبوو، ئەوا بەئیسلام دادەنرێت بەپێی ئیسلامبوونی باوکی واتە فامی بەوە شکا ئەوە ئاینێکەو ئەو دەچێتە سەری.

ئەگەر هەرزەکار بوو لەکاتی ئیسلامبوونی باوکیدا یان هەرزەکار نەبوو و فەرامۆش کرا لەوەی مەحکوم بکرێت بەئیسلام بەپێی ئیسلامبوونی باوکی هەتا بالْغ دەبێت و پێدەگات، ئەوا ئەگەر خۆی نەیویست بێتە سەر ئیسلام ئەوا ناچار ناکرێت بەکوشتن بەڵکو بە شتانی تر ناچار دەکرێت وەك هەڕەشە لێکردن و لێدان.

---

[1] ئەمەش دژ دەوەستێتەوە لەگەڵ ئەو وتەیەیان ئەگەر یەکێك لەباوانی ئەهلی کیتاب بوو ئەوی ئاگرپەرست بوو ئەوا منالەکە کیتاب دەبێت. چونکە ئەگەر مەبەست لەئایین ئایینی ئیسلام بێت ئەوا ئەم حاڵەتە ناگرێتەوە.

سودی مەحکومکردن بەئیسلامی نێرینە ئەوەیە ئەگەر باڵغ بوو و نەیویست مسوڵمان بێت ناچار دەکرێت لەسەری بەکوشتن وەك هەڵگەڕاوە دوای باڵغبوون تەنها جیاکارێکی هەرزەکار نەبێت لەکاتی ئیسلامبوونی باوکیدا، بەڵام ئەگەر هەرزەکار نەبوو وە لێگەڕێنرابوو بۆ کاتی هەرزەکاریی ئەوا مەحکوم نابێت بەئیسلامبوون بەهۆی ئیسلامبوونی باوکیەوە هەتا هەرزەکار دەبێت واتە نزیك دەبێتەوە لەباڵغبوون، وەك کوڕێکی سیانزە ساڵان ئەوا ئەوکات مەحکوم نابێت بەئیسلامبوونی ئەگەریش مەحکوم نەکرێت پێی ئەوا بەکوشتن ناچار ناکرێت لەسەر ئیسلام ئەگەر نەیویست ئیسلام بێت بەڵکو بە هەڕەشەو لێدان ناچار دەکرێت.

ئەگەریش جیاکارەکە لەکاتی ئیسلامبوونی باوکیدا هەرزەکار نەبوو ئەوا بەکوشتن ناچار ناکرێت لەسەر ئیسلامبوون[1].

له (فتح العلي المالك في الفتوى على مذهب الامام مالك[2] : ڕاتان چیە لەبارەی دوو کچەوە کە باوکیان لەئایینی مەسیحیەوە هاتۆتە سەر ئیسلام و پاش چەندین ساڵ کۆچی دوایی کردوە، دایکیان وویستویەتی بیانکاتەوە بە مەسیحی؟

وەڵام: دادوەر حوکمی ئیسلامبوونیان دا بەپێی شوێنکەوتەییان بۆ ئایینی باوکیان و ناکرێت بەرهەڵستی ئەو بڕیارە بکرێت، موسڵمانی نەیاری ئەم حوکمەش هەڵگەڕاوەیە.

[1] – الشرح الكبير والدسوقي للشيخ محمد عليش على الدسوقي ٣٠٨/٤.
الخرشي على مختصر سيدي خليل بهامشه حاشية العدوى ٦٩/٨.
[2] – ٣٥٨/٢.

-٣-

فیقهی شافیعی

ئەگەر پیاوێك موسڵمان بوو منداڵێکی بچووکی هەبوو ئەوا منداڵەکە سەر بە ئیسلام دەبێت بەپێی شوێنکەوتەی بۆ ئایینی باوکی وەك خوای گەورە دەفەرمێت : ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ[1] مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ﴾[2].

له (مجموع شرح المهذب) دا هاتووه[3] : ئەگەر پیاوێك موسڵمان بوو منداڵێکی بچووکی هەبوو ئەوا منداڵەکە شوێنکەوتەی باوکی دەبێت لەئیسلامبوونی وەك خوای گەورە دەفەرمێت: ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾.

ئەگەریش ژنێك موسڵمان بوو کوڕێکی بچووکی هەبوو ئەوا شوێنکەوتەی دایکی دەبێت لەئایینی ئیسلامدا بەپێی شوێنکەوتەیی بۆ باشترین ئایینی باوانی، ئەوا منداڵەکە سەر بە ئایینی دایکی دەبێت وەك باوك، ئەگەریش یەکێکیان موسڵمان بوو منداڵەکە کوڕیە بوو ئەوا شوێنکەوتەی باشترین ئایینی باوانی دەبێت.

ئەگەریش یەکێك لە باوانی موسڵمان بوو ئەوی دیکەیان نەبوو منداڵەکە سەر بەئیسلام دەبێت چونکە ئیسلام بالاترەو دەدرێتە پاڵ ئایینی ئەوەیان موسڵمان بووە ئەگەریش هیچ یەکێکیان موسڵمان نەبوو ئەوا منداڵەکە بێباوەڕ دەبێت بەپێی ئەوەی لە ئەبو هورەیرەوە ڕەزای خوای لێ بێت دەگێڕدرێتەوە که پێغەمبەرﷺ فەرمویەتی (هەموو منداڵێك لەسەر فیترەت لەدایك دەبێت ئەوە باوك و دایکینی دەیکەنە جولەکە یان مەسیحی یان ئاگرپەرست).

ئەگەر باڵغ بوو شێت بوو یەکێك لەدایك و باوکی موسڵمان بوون ئەوا سەر بەئایینی ئیسلام دەبێت بەپێی شوێنکەوتەیی بۆ باشترین ئایینی باوانی، چونکە بەهۆی ئەو

---

[1] – واتە کەممان نەکردۆتەوە.

[2] – سورة الطور /٢١ ئەم دەقەش گشتیەو دونیاو دوارۆژیش دەگرێتەوە .

[3] – ١٢٠/١٨.

ڕەوشەیەوە بۆ خۆی ناتوانێت موسڵمان بێت، بەڵکو شوێن باوان دەکەوێت لەئیسلامبوونیدا، وەك منداڵ ئەگەر باڵغ بوو عاقڵ بوو پاشان شێت بوو پاشان یەکێك لەباوانی موسڵمان بوون ئەوا لەمبارییەوە دوو حاڵەت هەیە:

یەکێکیان ئەوەیە سەر بەئایینی باوانی نابێت کە موسڵمان بووە بەهۆی نەمانی حوکمەکە بەهۆی باڵغبوون و عاقڵبوونیەوە.

دووەم ئەوەیە شوێنکەوتە دەبێت چونکە بۆ خۆی ناتوانێت موسڵمان بێت حوکمی منداڵی دەبێت و بەمەش شوێنکەوتەی ئایینی باوانی دەبێت.

ماوردی دەڵێت:[1] : بەڵام ئەگەر یەکێك لەباوانی (دایك و باوکی) مسوڵمان بوون شارەزایان لەمبارەیەوە ڕای جیاوازیان هەیە ئایا دەبێتە موسڵمان بەهۆی بچوکی تەمەنیەوە یان نا، لەمبارەیەوە سێ ڕای جیاواز هەیە:

یەکەمیان مەزهەبی (عطاء) دەڵێت موسڵمان نابێت هەتا پێکەوە لەگەڵیدا باوانی موسڵمان نەبن.

دووەم: مەزهەبی مالیکە دەڵێت بەئیسلامبوونی باوکی موسڵمان دەبێت و بەئیسلامبوونی دایکی موسڵمان نابێت.

سێهەم: مەزهەبی شافیعیی و ئەبی حەنیفەو زۆریەی شارەزایانە، کە دەڵێت موسڵمان دەبێت بەئیسلامبوونی هەریەکێکیان دایك بێت یان باوك، وەك خوای گەورە دەفەرمێت : ﴿وأتبعناهم ذرياتهم﴾ منداڵیش لەنەوەی دایکن وەك چۆن لەنەوەی باوکیشن، خوای گەورە دەفەرمێت: ﴿وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾[2].

---

[1] – الحاوي الكبير في الفقه الشافعي وهو شرح مختصر المزني ١٠/٤٦٥.

[2] – سورة آل عمران /٣٦.

-٤-

فیقهی حەنبەلی

هەرکام لەدایك و باوك موسڵمان بوون ئەوا منداڵە بچووکەکانی سەر بەئایینی ئەو دەبن، لەمبارەیەشەوە شافیعی و شارەزایان ووتویانە ئەگەر دایك و باوکی موسڵمان بوون یان یەکێکیان و دواتر منداڵەکە گەیشتە ئاستی دەرككردن و ئیسلامی رەتکردەوە ناچار دەکرێت لەسەری و ناکوژرێت. مالك دەڵێت ئەگەر باوکەکە موسڵمان بوو ئەوا منداڵەکانی سەر بەئایینی ئەو دەبن بەڵام ئەگەر دایکەکە موسڵمان بوو سەر بەئایینی ئەو نابن، چونکە منداڵی ئازادی دەرککەر سەر بە باوکی دەبێت نەك دایکی، چونکە مندالی شەرکەران شوێن باوکیان دەکەون نەك دایکیان، بەبەڵگەی کۆیلەکان ئەگەر منداڵیان هەبوو ئەوا دەبێتە کۆیلەی خاوەنی باوکەکە نەك خاوەنی دایکەکە .

ئەگەر باڵغ بوو سەرپشك دەکرێت لەنێوان ئایینی باوکی و ئایینی دایکیدا کامیانی هەڵبژارد لەسەر ئایینی ئەو دەبێت، رەنگە بۆ ئەمەش چیرۆکی ئەو کوڕەی کربێتە بەڵگە کە باوکی موسڵمان بوو بەڵام دایکی نەیویست موسڵمان بێت، پێغەمبەر ﷺ کوڕەکەی سەرپشك کرد لەنێوان ئایینی باوکی و دایکیدا.

ئێمەش رامان وایە: منالٚ شوێن دایك و باوکی دەکەوێت لەئاییندا، ئەگەر ئەوان ناکۆك بوون پێویستە شوێن ئەوەیان بکەوێت کە موسڵمانە وەك منالی موسڵمان لە ئافرەتێکی ئەهلی کیتاب، چونکە ئیسلام بالاترەو ئەو بالا نابێت بەسەر ئیسلامدا بە چەند شتانێکیش ئیسلام لەپێشتر دەبێت لەوانەش:

أ- چونکە ئایینی خوایە کە ناردویەتی بۆ بەندەکانی و پێغەمبەرێکی بۆ ناردووە کە خەڵك بانگهێشت بکات بۆ سەری.

ب- چونکە دەبێتە مایەی کامەرانی بۆی لەدونیاو دوارۆژدا و لەدونیادا رزگاری دەبێت لەکوشتن و بەکۆیلەکردن و دانی سەرانە و لەدوارۆژیشدا لە سزای خوای گەورە.

ج- لەوانەش لەدار لئیسلامدا وا حوکم دەدرێت منالی دۆزراوە و ئەوەی حالێ نەزانراوە کەئیسلامە، ئەگەر حوکمدرلو بێت بەوەی کەئیسلامە ئەوا پێویستە بکوژرێت لەبەر ئەم فەرموودەیەی پێغەمبەر (ﷺ): (من بدل دینه فأقتلوه) و بەپێوانە لەسەر جگە لەو.

هەروەها بۆچوونمان لەسەر مالك ئەوەیە دایکیش یەکێکە لەباوان و منالّیش لەئیسلامبوونیدا شوێنی دەکەوێت وەك باوك، بەلّکو دایك لەپێشترە چونکە تایبەتترە پێی، چونکە لەڕاستیدا لەو بووە، ئەو بەسك هەلّیگرتووەو شیری پێداوە، هەروەها لە کۆیلایەتی و ئازادی و راویژو نوسیندا شوێنی دەکەوێت، وە لەبەر ئەوەی لەهەموو گیانلەبەرەکاندا منالّ شوێن دایکی دەکەوێت نەك باوکی، ئەمەش پێچەوانەیە لەگەلّ ئەوەدا کە ئەو باسیکردوە هەرچی سەبارەت بەسەر پشککردنی منالّیشە ئەمە لە دایەنیدا دەبێت نەك لەئاییندا. ئەگەریش یەکێك لەباوانی منالّ بەکافری مرد ئەوا بەمردنی ئەو منالّەکە دەبێتە موسلّمان و میراتی بەردەکەوێت. زۆربەی شارەزایانیش پێیان وایە بە مردنی یەکێکیان یان هەردوکیان مەحکوم نابێت بەئیسلام، چونکە بەپێی شوێنەکەوتەی بۆ ئەوان بێباوەڕی جێگیر دەبێت، ئەگەر خۆی نەبووە موسلّمان و هیچ کام لەباوانی موسلّمان نەبوون هەتا ئەم ببێتە شوێنکەوتەی، لەم حالّەتەدا دەبێت لەسەر ئەوە بهێلّرێتەوە کە لەسەری بووە، هەروەها لەبەرئەوەی نە لە پێغەمبەرﷺ و نە لەهیچ کام لە جێنشینەکانی نەگوێزراوەتەوە کە هیچ کەسێکی (اهل الذمة) بەهۆی مردنی باوکیەوە ناچاری کردبێت ببێتە موسلّمان، لەکاتێکدا سەردەمی ئەوان بەتالّ نەبووە لە مردنی هەندێك لە(اهل ذمة) کە هەیتوی بەجێهێشتبێت.

هەروەها ئەم وتەیەی پێغەمبەریشمان هەیە کە دەفەرمێت (هەموو منالّێك لەسەر فیترەت لەدایك دەبێت باوك و دایکی دەیکەنە جولەکە یان مەسیحی یان ئاگرپەرست) کۆڕایی لەسەرە. بێباوەڕیەکەشی دەکاتە کاری باوك دایکەکەی، ئەگەریش یەکێکیان مرد شوێنکەوتەییەکە دەپچڕێت و پێویستە لەسەر ئەو فیترەتە بهێلّرێتەوە کە لەسەر لەدایك بووە، وە لەبەرئەوەی لێپسرینەوە رەتکراوەیە سەبارەت بەیەکێك کە دایك و باوکی لە دارو ئیسلامدا مردبن، مەسەلەی داروئیسلامیش حوکمکردنە بە ئیسلامێتی خەلّکەکەی، بۆیە حوکمی ئیسلامێتی دەدرێتە بەسەر ئەم منالّە بێکەسەدا، ئەگەرنا بێباوەڕی جێگیر دەبێت بۆ ئەو منالّەی کە دایك و باوکی هەیە، ئەگەر ئەوان نەمان یان یەکێکیان دەبێت لەسەر حوکمی داروئیسلام بهێلّرێتەوە بەهۆی پچڕانی شوێنکەوتەییەکەی.[1]

---

[1] – المغني لأبن قدامة أبي محمد عبدالله بن أحمد بن محمد المقدسي (٦٣٠هـ) کۆچی دوایی کردوە لەسەر مختصر أبي القاسم عمر بن حسين العبيد الله الخرقي ١٣٩/٨ دواتری .

-٥-

فیهقی جەعفەری

ئەگەر دایکێك موسڵمان بوو دووگیان بوو لە بێباوەڕێك یان منداڵێکی لێی هەبوو هێشتا باڵغ نەبوو بوو، ئەوا کۆرپەکەو منداڵەکەش بە موسڵمان دادەنرێن و شوێن دایکیان دەکەون لەئاییندا، لەمبارەشەوە خەڵکی عێراق (حەنیفە) و شافیعی هەمان ڕایان هەیە، مالیك دەڵێت کۆرپەکە سەر بەئاینی دایکی دەبێت بەڵام منداڵەکە نا، بەڵگەشمان کۆرابی لەمبارەیەوە، هەروەها خوای گەورەش دەفەرمێت: ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾[١] حوکم دەدەین بەوەی ئەوەی باوەڕداران دەدرێنە پاڵیان و منداڵیش وەك کۆرپەلە ئەوەیە و جیاوازی نیە، هەروەها پێغەمبەر ﷺ: (هەموو منداڵێك لەسەر فیترەت لەدایك دەبێت باوك و دایکی دەیکەنە جولەکە یان مەسیحی یان ئاگرپەرست).

هەرزەکار ئەگەر موسڵمان بوو حوکم بە موسڵمان بوونی دەدرێت، ئەگەریش هەڵگەڕایەوە ئەوا حوکمی هەڵگەڕاوەی بەسەردا دەدرێت ئەگەر تەوبەی نەکرد دەکوژرێت، بەئیسلامیش هەژمار ناکرێت بەهۆی ئیسلامبوونی دایك و باوکیەوە، ئەبو حەنیفە و ئەبو یوسف و محمد و هی تریش لەمبارەیەوە دەفەرموون ناکوژرێت ئەگەر هەڵگەڕایەوە(لەفقهیی مالیکیدا منداڵ سەر بەدایکی نابێت لەئاییندا بەڵکو سەر بە باوك دەبێت ئەم کاتەش (کاتی هەرزەکاری) کاتی سزادان نیە هەتا باڵغ نەبێت).

شافیعی دەڵێت حوکم بە ئیسلام بوون یان هەڵگەڕانەوەی نادرێت بەڵکو سەر بەدایك و باوکی دەبێت لەئاییندا، بەڵام دوای ئیسلامبوونی لەدایك و باوکی جیادەکرێتەوە بۆ ئەوەی کاری تێ نەکەن و هەڵیبگێڕنەوە، هەروەها (زفر)و هاوەڵەکانی دەڵێن حوکمی ئیسلامی ڕواڵەتی بەسەردا دەدرێت.

ئەگەر باڵغ بوو هاتە ڕیزی موسڵمانان ئەوا لەم کاتەوە بەموسڵمان دادەنرێت، بەڵگەشمان ئەوەیە کە هاوەڵەکانمان گێڕاویانەتەوە ئەگەر منداڵێك گەیشتە دوانزە ساڵ هەموو سنورەکانی بەسەردا جێبەجێ دەکرێن و خوێنبایی لێ وەردەگیرێت و وەسیەت و

---

[١] – سورة الحجرات /١٤–١٥.

ئازادکردن کۆیلەی بەرکار دەبێت ئەوەش گشتیە لەهەموو سنورەکاندا. هەروەها پێغەمبەر ﷺ:دەفەرمێت : (هەموو منداڵێك لەسەر فیترەت لەدایك دەبێت باوك و دایكی دەیكەنە جولەکە یان مەسیحی یان ئاگرپەرست).

لایەنگرانی ئەبی حەنیفەش بەڵگە بەئیسلامبوونی (عەلی)دێننەوە سەلامی خوای لێ بێت کە باڵغ نەبوو بێ ناکۆکی حوکمی ئیسلامەتی بەسەردا درا. لایەنگرانی شافیعیش وەڵامیان ئەوەیە کە دەڵێت حوکممان بەئیسلامیەتیەکەی ئەودا داوە چونکە دەشێت باڵغ بوو بێت، چونکە کەمترین تەمەن بۆ باڵغبوون نۆ ساڵە و لای ئەبی حەنیفەش پانزە ساڵە[1].

-٦-

فقهی زەیدی

لە (نیل الاوطار) [2]: منداڵ موسڵمان دەبێت بەئیسلامبوونی یەکێك لە باوانی (دایك و باوکی) و ملکەچ دەبێت بۆ ئەحکامەکانی ئیسلام.

-٧-

فیقهی (الظاهري)

ئەوەی هاتووە لە (المحلی) ی ئیبن حەزمی ظاهریەوە گوزارشت لەمەزهەبێکی دیاریکراو ناکات بەتەنها، بەڵکو وەك فیقهی بەراوورد وایە لەنێوان لایەنگرانی ئەم مەزهەبەو زۆربەی مەزهەبەکانی تردا بەمشێوەیەی خوارەوە:

المسألة (٩٤٥): هەرکام لەدایك و باوکە بێباوەرەکەی موسڵمان بوون کام لەمناڵەکانی باڵغ نەبوو بوو دەبێتە موسڵمان بەئیسلامبوونی ئەوەیان کە ئیسلام بووە- واتە شوێنکەوتەی ئەوەیان دەبێت- باوك موسڵمان بێت یان دایك، ئەمەش ڕای عثمان البتی و

---

[1] - كتاب الخلاف في الفقه للطوسي (الامام أبو جعفر محمد بن الحسن بن علي الطوسي -٢/٢٦ - دواتری .

[2] - للشوكاني ٤/٢١٦.

ئەوزاعی و لیثی بن سەعدو حەسەن بن حی و ئەبی حەنیفەو شافیعی و هەموو لایەنگرەکانیانە، مالیك و ئەبو سلیمان)یش دەڵێن نابنە موسڵمان تەنها بەئیسلامبوونی باوك نەبێت نەك ئیسلامبوونی دایك.

هەندێك لەفەقیهەکانی مەدینەش دەڵێن نابنە موسڵمان تەنها بەموسڵمان بوونی دایك نەبێت، بەڵام بەئیسلامبوونی باوکیان نابن، چونکە ئەوانە سەر بەدایکان دەبن لە ئازادی و کۆیلەییدا نەك باوکیان، ئەبو محمد دەڵێت[1]: نازانین ئەوانەی تەنها بەئیسلامبوونی باوکیان کردونیانەتە موسڵمان چ بەڵگەیەکیان هەیە، وە پرسیاریان لێ دەکەین لەبارەی منالی موسڵمان لەزیناوە، یان زۆرلێکردن، بەڕای ئەوان: موسڵمانە بەئیسلامبوونی دایکی هاوڕاشن لەگەڵماندا لەوەدا ئەگەر دایك و باوکی موسڵمان بوون یان یەکێکیان و کوڕو کچیان هەبوو بوو بوونە پیاو و ژن ئەوا لەسەر ئایینی خۆیانن و ناچار ناکرێن لەسەر ئیسلام، وەك خوای گەورە لەم بارەیەوە دەفەرمێت : : ﴿وَلاَ تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلاَّ عَلَيْهَا﴾[2] باڵغی دوێنراو حوکمی بێباوەڕبوون گرتویەتەوە یان دەیگرێتەوە غەیری باڵغیش نەدوێنراوە وەك پێشتر باسمان کرد: مالیك دەڵێت بەڵێ هەتا ئەگەریش منالەکە پێگەیشتبێت و نزیك بوویێتەوە لەباڵغبوون بەڵام باڵغ نەبوویێت ئەوا لەسەر ئایینی خۆیەتی.

-٨-

فیقهی ئەباضی

منالە بچووکەکانی ئەوەیان کە موسڵمان بوو دەدرێنە لای ئەم (مەبەست ئەوانەیە کە پێنەگەیشتوون ئەگەریش ئەوەیان کە موسڵمان بووە دایکی بێت یان کەنیزەك یان ئەو ئافرەتەی هاتبێتە دارولئیسلام و داوای پەناندانی کردبێت.

لە (الدیوان)دا دەڵێت: ئەگەر ئەوەیان موسڵمان بوویێت ئازاد نەبێت ئەوا منالەکەی نادرێتە لای ئیسلام.

---

[1] – مەبەستی خۆیەتی واتە ابن حزم ابو محمد علي بن أحمد بن سعيد بن حزم المتوفى.
[2] – سورة الانعام /١٦٤.

دروستکەش ئەوەیە کە (المصنف) باسیکردوەو ئەوەی (زیادە سلام ومزیە) لەبارەیانەوە ووتویانە، مالیك ووتویەتی ئیسلامبوونی دایك نابێتە ئیسلامێك بۆ منداڵەکەی، هەندێکیش لەهاوەڵانمان ئەم ڕایەی ئەویان وتووەتەوە، مەگەر ئەوەی کوڕی دایکی بێت، بەڵام سەبارەت بە باپیر ئەو لە (الدیوان) دەڵێت ئیسلامبوونی باپیر نەوەکانی کە هێشتا منداڵن ڕاکێش ناکات بۆ ئیسلام، وە دەڵێت ڕاکێشیان دەکات ئەگەر باوکیان مرد ئەهلی عێراقیش ڕای یەکەمیان هەیە، هەر واشیان ووتوە سەبارەت بەئیسلامبوونی نەنك، ووتویان لەئیسلامبوونیدا بەکێشیان دەکات و منداڵ لەئازادی و لە کۆیلەبووندا شوێن دایکی دەکەوێت نەك باوکی.[1]

هەروەها لەکتێبی (شرح النیل وشفاء العلیل) بەشی هەشتەم ئەمە هاتووە: زانایان کۆڕان لەسەر ئەوەی پیاو ئەگەر موسڵمان بوو منداڵی بچووك و گەورەی هەبوون، حوکمی منداڵە بچوکەکانی وەك حوکمی خۆی وان.

ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت کە زانایانی موسڵمان لەم هەشت مەزهەبە ئیسلامیەدا جیاوازی لەنێوانیاندا نیە سەبارەت بە نەوجەوانی موسڵمان بەشوێنکەوتەیی بۆ یەکێك لەباوانی (دایك و باوکی)، ئەسڵ وایە نابێت هەڵگەڕێنرێتەوەو بگەڕێنرێتەوە بەڵکو ناکۆکیەکە لەسەر ئەوەیە ئایا دەکوژرێت یان ناچار دەکرێت بەئیسلام بمێنێتەوە.

-٩-

فیقهی بەراوورد

ئیسلامبوونی بچووك بە ئیسلامبوونی یەکێك لەباوانی: زانایان هاوڕان لەسەر ئەوەی ئەگەر باوك موسڵمان بوو منداڵی بچووکی هەبوو یان ئەوەی لەحوکمی ئەودان وەك شێت ئەگەر بەشێتی باڵغبوو، ئەوا بەپێی شوێنکەوتەیی بۆ باشترین ئایینی باوانی حوکمی ئیسلامبوونی دەدرێت.

---

[1] – كتاب النيل والشفاء العليل للشيخ ضياء الدين عبدالعزيز اليمني (ر.ح) وشرح كتاب النيل وشفاء العليل للإمام العلامة محمد بن يوسف أطفيش (ر.ح)، مكتبة الإنشاد– المملكة العربية السعودية– جدة– ٣٠٥/٦.

کۆی زایانی حەنەفی و شافیعی و حەنبەلی پێیان وایە مەبەست لەئیسلامبوونی یەکێك لەدایك و باوك ئەوەیە باوك بێت یان دایك، حوکم بە ئیسلامبوونی منالّەکان دەدرێت بەشوێنکەوتەیی، چونکە ئیسلام بالاّ دەبێت و هیچی تر بالاّ نابێت بەسەریدا، چونکە ئایینی خوایە کە ڕەزامەندبووە پێی بۆ بەندەکانی و ئیمام مالیك دەڵێت:ئیسلامبوونی دایك یان باپیر نابێتە ئایینی شوێنکەوتە بۆ منالّ چونکە منالّ بە ڕێزو شکۆی باوکی شکۆدار دەبێت و سەر بەهۆزەکەی ئەو دەبێت.

شافیعیەت پێی وایە ئیسلامبوونی باپیرو سەروتر دەبێتە هۆی ئەوەی حوکم بەئیسلامبوونی نەوە بچووکەکانی و ئەوانی لەحوکمی ئەودان بدرێت، هەتا ئەگەر باوکەکەش زیندوویێت ئەمەش بەپێی ئەم ئایەتە کە دەفەرمێت: ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾.[1]

(الثـوري)[2] دەڵێـت: ئەگـەر مێردمنـاڵ بـاڵغ بـوو خـۆی یـەکێك لەئایینـەکانی بـاوانی هەڵدەبژێرێت، کامیانی هەڵبژارد لەسەر ئایینی ئەوەیان دەبێت.

تەنها حەنبەلی پێی وایە کە منالّ حوکمی ئیسلامی دەدرێت ئەگەر یەکێك لەباوانانی مردن و (اهل ذمة)بوون، بە بەڵگەی ئەوەی کە پێغەمبەر ﷺ دەفەرمێت (هەموو منالّێك لەسەر فیترەت لەدایك دەبێت باوك و دایکی دەیکەنە جولەکە یان مەسیحی یان ئاگرپەرست)[3] .

ئیسلام بەشوێنکەوتەیی بەداروئیسلام: ئەمەش ئەو منالّەیە کە دیلکراوەو هیچ کام لەدایك و باوکی لەگەڵیدا نەبوون ئەگەر ئەوەی دیلی کردبوو هێنایە ناو دارولئیسلامەوە.

هەروەها منالّی دۆزراوەی ناو دارولئیسلام هەتا ئەگەر ئەوەی دۆزیبویەوە کەسێکی (اهل ذمة)بوو، هەروەها ئەو هەتیوەی کە باوك و دایکی مردبوون یەکێك لە مسوڵمان کەفالەتی

---

[1] سورة الطور/ ٢١.

[2] – السفيان بن سعيد بن مسروق الثوري من بنى ثور بن عبد المناف امير المؤمنين في الحديث .

[3] – بوخاری و موسلیم تەخریجیان کردوە لە فەرمودەی أبی هريره(ﷺ)/ فتح الباري/٤٩٣/١١ صەحیحی موسلیم ٢٠٤٧/٤ ضائي عيسى الحلبي١٣٧٥ك ـ.

کردبوو، ئەوا لەئاییندا سەر بە کەفیلەکەی و دایەنەکەی دەبێت وەك ئیبن قەییم لەمبارەیەوە فەرمویەتی.[1]

تەنها حەنبەلیەکان پێیان وایە کە منداڵ حوکم بەئیسلامبوونی دەدرێت ئەگەر یەکێك لەدایك و باوکەی مردن کە (اهل ذمة)بوون بۆ ئەمەش بەڵگەیەیان بەو ووتەیەی پێغەمبەر هێناوەتەوە کە دەفەرمێت : (هەموو منداڵێك لەسەر فیترەت لەدایك دەبێت باوك و دایکی دەیکەنە جولەکە یان مەسیحی یان ئاگرپەرست).[2]

-١٠-

بەراوورد
هاوڕایی و جیاوازی لەنێوان
دەقە فقهیە باسکراوەکاندا

وەك بەڕوونی دیارە شارەزایانی شەریعەتی ئیسلامی کۆك و هاوڕا نەبوون لەسەر هەموو شتێك سەبارەت بە ئیسلامی نەوجەوان بەهۆی منداڵی یان شێتیی بە شوێنکەوتەیی بۆ باشترین ئایینی باوانی، بەڵکو لەسەر کۆمەڵە خاڵێك هاوڕابوون و لەسەر هەندێکی تریش ناکۆك وەك لەخوارەوە ڕوونی دەکەینەوە:

أ/ لەو ڕووانەوە کە هاوڕان:-

١-هاوڕان لەسەر ئەوەی شوێنکەوتەیی لەحاڵەتی ناجیاکاریی منداڵ یان ناتەواویی شیاوێتیەوە دەبێت و، ئەم شوێنکەوتەییەش بەباڵغبوون و پێگەیشتن کۆتایی دێت لەگەڵ هەبوونی عەقڵیەتێکی تەواو و پێگەیشتوو دوای ئەوەیش دەبێتە کەسێکی باڵغی عاقڵ سەربەخۆ دەبێت لەهەریەك لە دایك و باوکی لە هەڵگرتنی بەرپرسیارێتی ئایینی و دونیایی.

---

[1] – المغني ٨/١٤٠.
[2] – الموسوعة الفقهيه وزارة الاوقاف والشؤون الاسلامية دولة الكويت ٤/٢٧٠.

٢-هەمووان هاوڕان لەسەر ئەوەی شێتبوونی منالْ پێش باڵغبوونی یان چوونە ناو تەمەنی باڵغیەوە بە شێتیی وەك منالّیەکەی وایە لە حوکمی شوێنکەوتەییدا، بەلاّم ئەگەر باڵغ بوو پاشان شێت بوو ئەوا کۆی زانایان لەگەڵ جیاوازی نەکردنن لەنێوان شێت بوون پێش باڵغبوون و شێتبوون دوای باڵغبوون، بەلاّم هەندێك (وەك شافیعیەت) بۆ ئەوە چوون کە شوێنکەوتەیی بەرپا نابێت ئەگەر هاتوو دوای ئەوەی بە عاقڵی باڵغ بوو ئینجا شێت بوو ، بەڕای ئێمەش ئەم جیاوازیە نەکرێت، چونکە مرۆڤ کەی بووە شێت ئەحکامەکانی نەوجەوانی نەشیاوێتی بەسەردا جێبەجێ دەبێت.

٣-ڕێکەوتوون لەسەر ئەوەی سەرچاوەی شوێنکەوتەیی بریتیە لە دەقی شەرعی لەقورئان و سوننەتی پێغەمبەر نەك سەرچاوەکە ڕایەك یان ئیجیتهاد بێت.

٤-ڕێکەوتوون لەسەر ئەوەی جیاوازی نەکرێت لەنێوان منالّی کوڕو منالّی کچدا، هەروەها جەماوەری زانایان ڕایان وایە وابەستەکردنی منالّی بێکەس و دۆزراوە بە منالّی نەوجەوانەوە لەوەرگرتنی ئیسلام ئەگەر ئەوەی دۆزیبویەوە هێنایە ناو ئیسلامەوە، ئەمەش بۆ پاراستنی ئایندەی بەپێچەوانەی منالّی لەخۆگیراوەوە (المتبنی)، چونکە قورئان لەخۆگرتنی هەڵوەشاندۆتەوەو، بەپێچەوانەی ئەوەوە ئەگەر کەسێك دیلێکی برد چونکە سستەمی دیل و کۆیلەو کەنیزەك و بەکۆیلەکردن بۆ هەمیشەو بێ گەڕانەوە قورئان هەڵیوەشاندۆتەوە.

٥-ڕێکەوتوون لەسەر نەبوونی شوێنکەوتەیی بۆ منالّی زینا، ئەگەر یەکێك لەباوانە ناشەرعیەکانی موسڵمان بوون ئەوا منالّە ناشەرعیەکەیان شوێنەکەوتەی ئەو لایەنە نابێت کە موسڵمان بووە ئیدی باوکی بوو یان دایکی.

٦-کۆك و هاوڕان لەسەر ئەوەی منالْ کۆرپەلەش دەگرێتەوە.

٧-ڕێکەوتون لەسەر بەکارهێنانی ئیسلام لەبری ئایین و باوەڕ لەشوێنکەوتەیی نەوجەوان بۆ ئەوەی ئیسلام بوو بەشوێنکەوتەیی یەکێك لەباوانی و شوێنکەوتەیی، سەرەڕای ئەوەش تێکەڵیان کردووە لەنێوان ئایین و باوەڕو ئیسلام لەهەندێك لە بابەتەکاندا لەوانەش ڕێسای (منالْ سەر بەباشترین ئایینی باوانی دەبێت).

٨-ڕێکەوتوون لەسەر ئەم شوێنەکەوتەییە ئەگەر هاتوو پیاوەکە موسڵمان بوو لەبنچینەداو ژنەکەی ئەهلی کیتاب بوو.

ب/ لەم لایەنانەشەوە ناکۆک و جیاوازن:-

١-ناکۆکم سەبارەت بەدیاریکردنی شوناسی شوێنکەوتە کە موسڵمان بووە و منالە نەوجەوانەکە شوێنەکەوتەی بووە.

أ-هەیانە دەڵێت تەنها باوکە، منالی نەوجەوان نابێتە موسڵمان بە موسڵمان بوونی دایکی، لەسەر بنچینەی ئەوەی کە ڕەچەڵەك لەرێگەی باوکەوە دەبێت نەك دایك، ئەمەش لەو ئایەتەی خوای گەورەوە وەرگیراوە کە دەفەرمێت: : ﴿وَعَلَى الْمَولُدِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسوتُهُنَّ﴾[1] چونکە ئەو (ل)ە لە زمانی عەرەبیدا بۆ خاوەندارێتیە، ئەمەش رای ئیمام مالیکە.

ب-هەندێکی تر دەڵێن منالی نەوجەوان شوێنکەوتەییەکەی بۆ ئاین لەرێگەی دایکەوە دەبێت، ئەویش لەبەرئەوەی بوونی منالەکە لەدایکەکەوە مەسەلەیەکی بڕاییبڕو یەکلاییکەرەوەو بەرهەستە و جێی گومان نیە بەپێچەوانەی باوکەوە، بوونی منالّ لەباوك ناگاتە پلەی یەقین و دڵنیایی تەواو، بەڵکو گومانی ئەوە دەمێنێتەوە کەوا کۆرپەلەکە تۆوێکی ناشەرعی بێت، ئەمەش وەك بزانم رای شارەزایانی جەعفەری و ئەهلی مەدینەیە.

ج-هەندێکی تر ووتویانە منالی نەوجەوان نابێتە موسڵمان تەنها بەئیسلامبوونی هەردوو دایك و باوکی نەبێت پێکەوە، ئەمەش رای (العطاء)و من هیچ سەنەدێکی شەرعی یان عەقڵی بۆ ئەم رایە نابینمەوە.

د- جەماوەری زانایان بۆ ئەوە چووەن کە منالّ ئیسلام بەدەست دەهێنێت بەئیسلامبوونی هەرکام لەباوانی ئیدی باوکی بێت یان دایکی، بەپشت بەستن بەم فەرمودەیەی خوای گەورە کە دەفەرمێت: ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ﴾[2].

وەك رونیشە منالّ وەچەی هەردوو دایك و باوکیەتی، موسڵمان بوونی یەکێکیان ئەم وەچەیە دەگرێتەوە بە یەکسانی بێ جیاوازیکردن لەنێوان دایك و باوکدا.

---

[1] - سورة البقرة / ٢٣٣.

[2] -سورة الطور/اية ٢١.

٢-ناکۆك بوون لەوەدا کە باپیر وەك باوك دابنرێت لەجێبەجێبوونی حوکمی ئیسلام بەسەر نەوەکاندا (واتە شێونکەوتەیی منالّ بۆ باپیری لەئاییندا) هەندێکیان ووتویانە (وەك شافیعەت کە دەڵێت باپیر وەك باوك وایە ئیدی لەژیاندا بێت یان نا). بەلاّم جەماوەری زانایان ڕای جیاوازیان هەیە، چونکە ئەگەر شوێنکەوتەیی بۆ باپیر ببوایە ئەوا دەبوو شوێنکەوتەیی بۆ باپیری باپیرو بەرەو سەریش بوایە، ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی هەموو خەڵك بەموسڵمان بوونی ئادەم سەلامی خوای لیّ بێت موسڵمان بن. منیش پێموایە ئەوەی وتویەتی باپیری وەك باوك وایە لەجێبەجێبوونی حوکمی ئیسلامی شوێنکەوتەیی بەسەر نەوە نەوجەوانەکاندا مەبەستی باپیری ڕاستەوخۆ بووە لەدوای باوکەوە نەك باپیری باپیرو بەرەو سەر.

بۆ یە بەڕای من ڕای پارسەنگ ئەوەیە باپیر وەك باوك وایە لەجێبەجێبوونی حوکمی ئیسلامی شوێنکەوتەیی لەحاڵەتی نەبوونی باوکدا یان مانەوەی بەبێباوەڕی و باوەڕهێنانی باپیری ڕاستەوخۆی بەئیسلام.

٣-شارەزایانی جەعفەری و هەندێك لە شارەزایانی مەدینە دەڵێن منالّی نەوجەوان نابێتە موسڵمان بەشوێنکەوتەیی تەنها لەڕێگەی ئیسلامبوونی دایکیەوە نەبێت، چونکە منالّ شوێنکەوتەی دایکی دەبێت لە ئازادیی و کۆیلەییدا ئێمەش پێمان وایە ئەم ڕایە نادروستە ناتەبایە لەگەلّ ئەو ئایەتەدا باسی لەبارەوە کرا سەبارەت بەوەی منالّ وەچەی هەردوو دایك و باوکە پاشانیش ئەو پێوانەکردنە پێوانەیە بەشتێکی جیاواز.

٤- ناکۆك بوون سەبارەت بە سازاندنی ئەو ئایینەی کە منالّی نەوجەوان بەپێی شوێنکەوتەیی بۆ یەکێك لەباوانی بەدەستی دەهێنێت، لەمبارەیەوە جەماوەری زانایان پێیان وایە مەبەست لەئایین ئایینی ئیسلامە بەهۆی حەصر بوونی خەیر تێیدا.

هەندێکی تریش (وەك حەنیفەت) بۆ ئەوە دەچەن گشتگیر ترە لەوە، بەوەی ئیسلام و غەیری ئیسلامیش دەگرێتەوە، بۆ نمونە ئەهلی کیتاب باشترە لەئاگرپەرست، ئەگەریش ژن و مێردێکی ئاگرپەرست یەکێکیان بوونە مەسیحی یان جولەکە ئەوا منالّە نەوجەوانەکە شوێنکەوتەی دەبێت لە وەرگرتنی ئەو ئاینە نوێیەدا، چونکە ئەهلی کیتاب نزیکترە لەئیسلامەوە تا لەئاگرپەرست لەڕووی حەلاڵی خواردنیان و شیاوی هاوسەرگیری لەگەلّ ئافرەتێکی ئەهلی کیتابدا. بەڕای ئێمەش

ڕای پارسەنگ ئەوەیە مەبەست لەو ڕێسایە کە دەڵێت باشترین ئاین مەبەستی ئایینی ئیسلام.

٥-ناکۆك بوون لەیەکێتی دارولحەرب و دارولئیسلام، هەیانە ئەم یەکێتیە بەمەرج گرتووە (وەك حەنەفیەت). ئێمەش پێمان وایە ئەم مەرجە ئەمڕۆ کاری پێ ناکرێت، چونکە لەچاخی نوێدا ئەم دابەشکردنە بوونی نەماوە، جیاوازیش لەنێوان وڵاتە عەرەبیەکان و دەوڵەتی ئیسرائیلدا لەسەر بنچینەی نەتەوایەتیە نەك ئایینی ئیسلام.

٦-ناکۆك بوون سەبارەت بەمەرجگیری حوکمی شوێنکەوتەیی لەئیسلامدا، جەماوەری زانایان باسیان لەم مەرجە نەکردوە نە بۆ ئیسلام نە بۆ زۆرلێکردن لە ئیسلامی شوێنکەوتەیی دوای باڵغبوون بەکوشتن یان لێدان یان هەڕەشەکردن. بەڵام مالیکیەت وتویەتی پێویستە مەحکوم بکرێت بەئیسلام ئەگەر کەسێك توانای جیاکاریی نەبوو بەهۆی منداڵی یان شێتیەوە. ئەگەر هاتوو نەوجەوان بوو لەکاتی ئیسلامبوونی باوکیدا یان هەرزەکار بوو ئیسلامکردنی فەرامۆش دەکرێت هەتا باڵغ دەبێت، وە ناچار ناکرێت لەسەر مانەوەی لەئیسلامدا بەکوشتن ئەگەر نەیویست ببێتە ئیسلام، بەڵکو بەغەیری کوشتن ناچار دەکرێت وەك هەڕەشە و لێدان. لەواقیعیشدا ڕای دروست ئەوەیە ئازادی بدرێتە ئیسلامی شوێنکەوتەیی بەوەی ئایینی یەکێك لەباوانی هەڵبژێرێت دوای ئەوەی باڵغ دەبێت و پێدەگات، وەك (سوفیان الثوری)دەڵێت:

(سفیان کوڕی سعید کوڕی سرور الثوری لە بەنی ثوری کوڕی عبدالمناف ئەمیری باوەڕداران لەو فەرمودەیەی کە دەڵێت : ئەگەر مێردمناڵ باڵغ بوو دوای ئیسلامبوونی بەشوێنەکەوتەیی سەرپشك دەکرێت لەوەی لەنێوان ئایینی دایك و باوکیدا یەکێکیان هەڵبژێرێت و کامیانی هەڵبژارد لەسەر ئایینی ئەوەیان دەبێت.[1]

سەنەدی ئەمەش ئەوەیە کە زۆرلێکردن لەسەر ئاین یان مانەوە لەسەری پێچەوانەی قورئانی پیرۆزە، کە بەشێوەیەکی بڕاییبڕو لەهەموو حاڵەتەکاندا نەهی کردوە سەبارەت بەزۆرلێکردن لەسەر ئاین، لەمبارەیەوە دەفەرمێت: ﴿لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنْ

---

[1] – كتاب شفاء العليل /٢٩٦٦/٧ لة الموسوعة الفقهية الكويتية /٢٧٠/٤ وةرطيراوة. المغني لابن قدامة ١٤٠/٨.

الغَيِّ﴾[١]. گوتەی (اکراه)یش لەم ئایەتەدا نەهیەکی گشتیە سەبارەت بەزۆرلێکردن لەسەر ئایین و لەهەموو حاڵەتەکاندا، هەروەها قورئانی پیرۆزیش لەچەند ئایەتێکی تردا نەهی کردوە سەبارەت بەزۆرلێکردن لەسەر ئایین لەوانەش وەك خوای گەورە سەرزەنشتی پێغەمبەرەکەیﷺ دەکات و دەفەرمێت : ﴿أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّىَ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ﴾ ئەو هەمزەیەش لە سەرەتای ئایەتەکەیدا ئیستیفهامی ئینکاریە کە لە زانستی ڕەوانبێژیدا بەهێزترە لە نەهیکردنی ڕاشکاو.

-١١-

ئایین (یان باوەڕ) لە بنچینەکانی ئایین

هەرچی لە بنچینەکانی ئایین بێت لاسایی و شوێنکەوتەیی قەبوڵ ناکات، بەپێچەوانەی لقەکانی ئایینەوە، چونکە باوەڕی هاوواتای ئایین لەدوو ڕەگەزی مەعنەوی و مادیی پێکدێت.

أ/ڕەگەزی مەعنەوی(العنصر المعنوي): بریتیە لەباوەڕی لێوانلێوی جێگیر هاوڕێك بەواقیعی هاوواتا بە یەقین و دڵنیایی چونکە دەرككردن بەمانا گشتیەکەی دابەش دەبێت بۆ چەند پلەیەکی ڕێزبەند لەبەهێزترینەوە بۆ نزمترین بەمشێوەی خوارەوە:

دڵنیایی (الیقین) بریتیە لەباوەڕی لێوانلێوی جێگیر هاوڕێك بەواقیع وەك باوەڕ بوون بەخوا و باوەڕ بە نادیارەکان لەبنچینەی ئایین، وەك باوەڕبوون بە فریشتەکان و ڕۆژی دوایی و لێپێچینەوەی مرۆڤ لەسەر کارەکەی ئەگەر خەیر بوو ئەوا پاداشتی چاکەو خەیرەو ئەگەریش خراپە ئەوا خراپەیە.

نەزانیی ئاوێتە (الجهل المركب): بریتیە لە باوەڕی لێوانلێوی جێگیری ناهاوڕێك بەواقیع وەك باوەڕی بونگەراکان و بێباوەڕەکان بەوەی گەردوون دروستکراوی سروشت بێت و بەدیهێنەرێکی نەبێت، هۆکارێکی تەواوەتیش کە لەپێشیەوە هۆکارێکی تر نەبێت، بێ ئاگان

---

[١] - سورة البقرة /٢٥٦.

لەوەش کە ئەم بانگەشەیە تەواو پووچە. چونکە ئەوانە نەزانن و ناشزانن کە نازانن بۆیە نەزانیەکەیان ناونراوە نەزانیی ئاوێتە.

لاسایی(التقلید): بریتیە لە باوەڕی لێوانلێوی ناجێگیر وەك لاسایکردنەوەی باوەڕێکی دروست بەڵام لەکەسێکەوە بەلاسایی وەریدەگرێت ئەم باوەڕەش جێگیر نیە بەهۆی ئەوەی دەشێت حوکمێکی لەکەسێکی تر وەربگرێت زاناتر لەوە کە ئەم لاسایکردنەوەو بەپێچەوانەی ئەمەوە بێت، لەم کاتەدا ڕای یەکەم واز لێدەهێنێت و شوێن ڕای دووەم دەکەوێت، یان بەخۆی ڕایەك هەڵدەهێنجرێنێت، چونکە لاسایی بریتیە لەوەرگرتنی حوکم بەبێ زانینی بەڵگەو گەواهییەکەی، ئەم جۆرە لەباوەڕیش دەکرێت کاری پێ بکرێت لە لقەکانی ئاییندا و ناکرێت لە بنچینەکانی ئاییندا کاری پێ بکرێت.

گومان(الظن): بریتیە لەلای پارسەنگ بەرامبەر بەوەهم.(لای لاسەنگ) ئەمەش بریتیە لە باوەڕی نالێوانلێو بەڵام پارسەنگ لای کەسەکە، وەك گومانی دادوەر بەڕاستی ووتەی شایەتەکان و ڕاپۆرتی لێکۆڵەری داد، چونکە ئەم ناوەڕۆکەش وەك هەواڵ وایە هەموو هەواڵێکیش ئەگەری ڕاست و درۆی هەیە.

وەهم(الوهم): بریتیە لەلایەنی پارسەنگ بەرامبەر بە گومان وەك ئەوەی دادوەر پێی وابێت ووتەی شایەتەکان ڕاست نەبێت، سەرەڕای ئەمەش بۆی هەیە کار بەگومانی پارسەنگ بکات، چونکە ئەگەر داوا لەدادوەر کرا تەنها کار بە یەقین بکات ئەوا زۆرێك لەمافەکان وون دەبن چونکە سەلماندیان بە یەقین و دڵنیایی دەگمەن.

دوودڵیی(الشك): بریتیە لە دوودڵیی و ڕامان لەنێوان دوو شتدا، وەك بوون و نەبوون، ڕاستی و درۆ، دروست و نادروست، بەبێ بوونی بەڵگەیەك پارسەنگی یەکێکیان بدات بەسەر ئەوی تریاندا.

التخیل (خەیاڵکردن): بریتیە لە لایەنی بەرامبەر بە دڵنیایی وەك دەککردنی مرۆڤ بەو شتانەی دژو هاوبەرمبەری شتە دڵنیاییەکانن، وەك وێناکردنی کۆکردنەوەی دوو دژ، ئەم پلانەش لە بەشەکانی زانستن بەمانا گشتیەکەی.

بۆ نمونە باوەڕ بەدەست نایەت بۆ مرۆڤ تەنها بەزانست نەبێت بەمانا یەقینیەکەی بەبێ هیچ کام لەبەشەکانی تر، منالی نەوجەوان کە بەشوێنەکەوتەیی ئیسلامی بەدەست هێناوە بەهۆی ئیسلامبوونی یەکێك لەباوانیەوە ناتوانێت باوەڕ (ئایین) بەدەست بهێنێت پێش

بالغبوونی پێگەیشتنی تەواوەتی عەقڵی، چونکە باوەڕ وەك چەندین جار باسمانکرد بریتیە لەباوەڕی لێوانلێوو جێگیری هاوڕێك لەگەڵ واقیع.

ئەوەیش مرۆڤ بەدەستی دەهێنێت لە پێشەکیە لۆژیکیە دڵنیاییەکان وەك بەڵگەی (اللمي) بریتیە لە بەڵگەهێنانەوە بەشوێنەوار لەسەر بوونی ئەوەی شوێنەوارەکەی بەجێهێشتووە وەك بەڵگەهێنانەوە بەدوکەڵ لەسەر بوونی ئاگر، هەروەها بەڵگەهێنانەوە بە بوون وەك ئاماژەیەك بۆ بوونی خولقێنەرەکەی.

شتێکی بەڵگەنەویستیشە نەوجەوان بەهۆی منالی یان شێتیی ناتوانێت ئاماژە بدات یان ئەم بەڵگە (اللمي) بهێنێتەوە پاشانیش ناتوانێت باوەڕ بەدەست بهێنێت بەهۆی ئیسلامبوونی یەکێك لەباوانی.

بەڵام پێچەوانەکەی بریتیە لە ئامازەدان بە شوێنەوار وەك بەڵگەیەك لەسەر ئەوەی شوێنەوارەکەی خستۆتەوە، وەك ئامازەدان بە میکرۆب لەخوێندا بۆ بوونی جۆرێك لەنەخۆشی، کە پێی دەوترێت بەڵگەی (الأني) ووتنی ئەوەش کە هەڵگەڕاوەیە ئەگەر نەیویست بەردەوام بێت لەسەر ئیسلامە شوێنکەوتەییەکەی هەڵەیەکە مانای لێخۆش بوون نیە، چونکە هەڵگەڕانەوە بوونی نابێت تەنها دوای باوەڕ(الایمان) نەبێت، هەروەك چۆن تەڵاق بوونی نابێت تەنها دوای هاوسەرگیری دروست نەبێت.

ب/ ڕەگەزی مادی (العنصر المادی) بریتیە لەکاری چاکە، ئەم کارەش زۆجار لەقورئاندا لەگەڵ باوەڕدا باسکراوە وەك دەفەرمێت: ﴿وَالْعَصْرِ، إِنَّ الإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ، إِلاَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ﴾[1] ئەم سورەتە قورئانیەش هەردوو ڕەگەزەکە لەخۆدەگرێت بۆ باوەڕ کە بریتیە لەباوەڕی لێوانلێوو جێگیری هاوڕێك لەگەڵ واقیع، ڕەگەزی مادییش بریتیە لەکاری چاکە و وەسیەتکردن بە شوێنکەوتنی ڕاستی و وەسیەتدان بە ئارامیی. لەوانەشە تەنها باس لەباوەڕ بکرێت بەبێ باسکردنی کاری چاکە، وەك لەم ئایەتەدا دەفەرمێت: ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ﴾[2].

[1] - سورة العصر: ١-٤.
[2] - سورة المائدة /١.

زانایانی ئوصولی ئاینیش جیاوازیان هەیە سەبارەت بەوەی کە باوەڕ زیادو کەم دەکات یان نا. بۆ وەڵامی ئەمەش جیاوازیەکە گوتەییە (لفظي) سەرقاڵبوونیش بەخستنەڕووی ڕاوبۆچونی هەردوولاو گفتوگۆکردنی و بەسەرداداني ڕایەکێکیان بەسەر ئەوی تردا دەبێتە هۆی بەفیرۆدانی تەمەن و کات کە ئەمانە هەرگیز قەرەبوو نابنەوە.

چونکە ئەوەیڕووتی باوەڕ بریتیە لەهەمان بڕوای لێوانلێوی جێگیر و هاوڕێك لەگەڵ واقیع، ئەمەی وەك هاوواتایەکی دڵنیایی (یقین) هێناوە کە زیادو کەم قەبوڵ ناکات.

ئەوەش وتویەتی کە ئایین بریتیە لەگەڵ ئەو باوەڕی باسمانکرد لەگەڵ کاری چاکەدا، دەڵێت کە باوەڕ زیادو کەم دەکات، چونکە ئەوەی دەڵێت کە کارە چاکەکان بەشێکن لەئایین، ئەوا پێویستە بڵێت ئایین زیادو کەم قەبوڵ دەکات، چونکە باوەڕی ئەوەی کە کارە چاکەکانی زیاد دەکەن زیاتر دەبێت لەباوەڕی ئەوەی کارە چاکەکانی کەمترن.

-١٢-

باوەڕ
(ئەرکێکی عەقڵییە
پێش ئەوەی ئەرکێکی شەرعی بێت)

باوەڕبوون بەخواو بە ناںیارەکانی تر لە لقەکانی باوەڕ ئەرکێکی عەقڵییە، لەبەرئەوەی خودی عەقڵی تەندروستە کە ئەمە دەیسەلمێنێت و فەرمانی پێدەکات، پێش ئەوەی وەحی و سروشی خوایی فەرمانی پێبکات لەقورئان یان لەهەر کتێبێکی پیرۆزی تردا، هەر مرۆڤێکیش گەیشتە ڕادەیەك لە پێگەیشتنی عەقڵی، پێویستە باوەڕ بەخوا بهێنێت لەهەر کات و شوێنێکدا، ئیدی هەر پەیامێکی خوایی پێ ڕاگەیەندرابێت یان نا، چونکە باوەڕ بە قورئان و پەیامی محمد ﷺ ، بۆ نمونە، یەکەمجار لەسەر باوەڕبوون بەخودا دەوەستێت، ئەوەش باوەڕی بەخوا نەبێت بڕواشی بەقورئان و پەیمانی محمدﷺ نابێت، ئەگەریش باوەڕبوون بەخوا لەسەر ئەو دووانە وەستابێت ئەوا دەبێت شتێك لەسەر ئەوە بوەستێت کە خودی شتەکە لەسەر ئەم وەستاوە، ئەمەش بەمانای وەستانی شتێك لەسەر خۆی،

ئەمەش دەخوازێت ئەو شتەی کە خۆی لەسەر ئەم وەستاوە پێش ئەم بخرێتە ئەمەش نابێت و مەحاڵە.

بۆ تێگەیشتن لەسەر ئەم مەسەلە فەلسەفیەش ئەم نمونە وەك رونکردنەوە دەهێنینەوە:

بۆ نمونە ئەگەر (ا) لەسەر (ب) وەستابێت ، وە ئەگەر (ب) لەسەر (أ) وەستابێت، دەبێت (أ) لەسەر (أ) بوەستێت) دوای لابردنی دووبارەی (ب) لەناوەڕاستدا، دەبێتە وەستانی (أ) لەسەر (أ)، ئەگەریش (أ) لەسەر (أ) وەستا، دەبێت (أ) بوونی هەبێت پێش ئەوەی هێنرابێتە بوون، چونکە خولقێنەری خۆیەتی ئەمەش پوچەڵە چونکە لەڕووی عەقڵیەوە مەحاڵە.

لەسەر بنچینەی ئەم بەڵگەنەویستانەش دەگەینە ئەنجامێکی عەقڵی و لۆژیکی و فەلسەفی ئەویش ئەوەیە کە باوەڕبوون بەخوا ئەرکێکی عەقڵیە پێش ئەوەی ئەرکێکی شەرعی بێت.

هەرکەسێکیش ئەم باوەڕە یەقینیی و دڵنیاییەی بەدەست هێنا زۆر دەگمەنە لێی پاشگەزبێتەوە.

ئیدی چۆن وێنا دەکرێت کە منداڵێکی نەوجەوان بەهۆی منداڵبوونی یان شێتیی ببێتە هەڵگەڕاوە ئەگەر نەیویست بەردەوام بێت لەسەر ئەو ئیسلامەی کە بە شوێنکەوتەیی بۆ ئیسلامبوونی یەکێك لەباوانی دەستی کەوتووە.

ناسینی خوداش لەرێگەی عەقڵی دروست و بەڵگەهێنانەوە بەشوێنەوار لەسەر بوونی شوێنەکار یان ئەوەی شوێنەواری خستۆتەوە کە پێی دەوترێت بەڵگەی (اللمی) پێویستی بەوە نیە بچینە ناو بەڵگەهێنانەوە فەلسەفیە ئاڵۆزەکانەوە، وەك چۆن زانایانی ئوصول چوونەتە ناویەوە، چونکە ئەم مەعریفەیە مرۆڤ بەشێوازێکی روون بەدەستی دەهێنێت کە زاناو نەزان لێی تێدەگات.

بۆ نمونە ساڵی ١٩٨٧ لەسەرەتای ساڵی خوێندندا بۆ یەکەمجار چوومە هۆڵی وانە وتنەوەوە لە کۆلیژی مافەکان زانکۆی بەغداد، یەکێك لە خوێندکارەکان دەستی بەرزکردەوەو هەستا، منیش پێم ووت جارێك هیچ شتێکم نەوتووە هەتا گفتوگۆم لەگەڵدا بکەیت.

خوێندکارەکە ووتی: پرسیارەکەی من هیچ پەیوەندیەکی بە وانەکەوە نیە بەڵکو سەبارەت بە بابەتێکە پەیوەندی بە باوەڕەوە هەیە.

منیش پێم ووت: فەرموو چیت دەوێت بیڵێ:

ووتی: من دایك و باوکم موسڵمانێکی باشن، سەرەڕای ئەمەش من کەسێکی بێباوەڕم، بڕوام نیە بەخوا و لقەکانی تری باوەڕ، بەڵام بەدڵ حەز دەکەم ئەو باوەڕە بەدەست بێنم لەرێگەی کەسێکەوە رێنومایم بکات، تا ئێستاش کەسێکم نەبینیوەتەوە لەرێگەی بەڵگەیەکی عەقڵیەوە سەبارەت بە بوونی خوا قەناعەتم پێ بکات، هەروەك چۆن لەهەموو ئەو کتێبە ئاینیانەش کە خوێندومەتەوە شتێکم نەبینیوەتەوە کە بەو ئامانجەم بگەیەنێت.

ووتم: دانیشە من لەماوەی پێنج خولەکەدا رێنومایت دەکەم بۆ رێگای ڕاست و دروست.

پرسیارێم لێکرد: ئایا تۆ لەڕووی عەقڵیەوە وێنای ئەوە دەکەیت کە ئەم هۆڵەی کە وانەی تێدا دەخوێنین بە رێکەوت هاتبێتە بوون و لەخۆوە بەبێ کرێکارو ئەندازیاری تەلارسازی؟

ووتی: نەخێر.

منیش پێم ووت: ئیدی چۆن وێنای ئەوە دەکەیت ئەم گەردونە مەزنە کە عەقڵی زانایانی گەردوون هێشتا سەرسامن لەوەی لەکوێوە دەست پێدەکات و لەکوێدا کۆتایی دێت، چۆن لەخۆوەو بەبێ هیچ هۆکارێك هاتۆتە بوون.

ووتی: سروشت هێناویەتە بوونەوە.

ووتم: ئایا سروشت لەخودی خۆیدا بوونی هەیە یان نەبووە ئەگەر نەبووە چۆن نەبوو بوون دروست دەکات.

ووتی: هەیە.

ووتم: ئایا بەشێکە لەگەردوون یان لەدەرەوەی ئەوەوەیە.

ووتی: بەشێك نیە لەگەردون بەڵکو لەدەرەوەی ئەوەوەیە.

ووتم: ئایا وێنای دەکەیت دارتاشێك پارچەیەك تەختە بگۆرێت بۆ کەلوپەلێکی ناو ماڵ بەبێ کەلوپەلی دارتاشی پێویست وەك مشارو چەکوش و شتی تر لەکەرەستەی پێویست بۆ گۆڕینی تەختە بۆ پێویستیەکی ناوماڵ یان هەر شتێکی تر.

ووتی: نەخێر.

ووتم: ئایا وێنای دەکەیت سروشت ئەم گەردوونە مەزنە رێکوپێکە دروست بکات بەبێ وویست و زانست و تواناو هەر بەشێوەیەکی هەڕەمەکی؟

ووتی: نەخێر.

ووتم: کەواتە ئەوەی تۆ ناوی دەنێیت سروشت بریتیە لە زاتی خوای گەورە، جیاوازی نێوان تۆ کە بێباوەڕیت و ئەوانەی باوەڕیان هەیە بەبوونی خوا بریتیە لە جیاوازی لەگوتەو گوزارشتدا.

قوتابیەکە هەستاو ووتی: شایەتی دەدەم کە هیچ خوایەك نیە جگە لە الله و شایەتی دەدەم کە موحەممەد نێراوو پەیامبەری ئەوە.

ئەم قوتابیە لەرێگەی ئەم بەڵگەهێنانەوە عەقڵیە سادەیەوە گۆڕا بۆ کەسێکی باوەڕداری تایبەت و دوای چەند رۆژێك پێی ووتم: "مامۆستا پێش ئەوەی بێم بۆ زانکۆ دوای نوێژی بەیانی رۆژانە هەندێك لەقورئانی پیرۆز دەخوێنم.

بەپێی ئەم نمونە سادەیەش هەرکەسێك کە خاوەن عەقڵێکی دروست بێت و دوای باڵغبوونی دەکرێت بە بەڵگەی بینراو نەبینراو کە لەدەوری هەن رێنومایی بکرێت بۆ بڕواهێنان بەوەی کە بەدی هێناوە.

بەڵام ئیسلامە تەقلیدیەکەی کە بەدەستی دەهێنێت لەرێگەی باوانیەوە یان هی ترەوە ئەوا رەتکراوەیەو قەبوڵکراو نیە، بەپێی کۆڕایی زانایان و عاقلان کە لاسایکردنەوە لە لقەکانی ئاییندا شیاوە بەڵام لەبنچینەکانیدا رەتکراوەو قەبوڵکراو نیە، چونکە لاسایی وەك پێشتر باسمانکرد باوەڕی لێوانلێو ناجێگیرە بەگومانکردنی گومانکەر لادەچێت و نامێنێت.

لەم ڕوانگەشەوە دەبینین کە زۆرێك لە منداڵی مسوڵمانان کاتێك دەچن بۆ وڵاتە غەیرە موسڵمانەکان بۆ خوێندن و گەشتکردن یان هەر کارێکی تر، کاتێك دەگەڕێنەوە بۆ وڵاتەکانیان ئەو ئیسلامەیان لەدەست داوە کە لەرێگەی لاسایی یان شوێنکەوتەیی بەدەستیان هێنابوو.

-١٣-

زۆرلێکردن لەسەر ئایین

زۆرلێکردنی مرۆڤ لەسەر چوونە سەر ئاینێك بەتاڵ و رەتکراوەیە بەهەردوو بەڵگە نەقڵی و عەقڵیەکانیش:

أ- لە بەڵگە نەقڵیەکان لەسەر ئەوەی نابێت زۆر لەهەر کەسێك بکرێت تا باوەڕ بهێنێت دەقی قورئانی پیرۆزە کە لەزۆرێك لەئایەتەکاندا جەختی کردۆتەوە لەسەر ئەوەی کە بەهیچ شێوەیەك نابێت لەسەر ئاین زۆر لەکەس بکرێت بەبێ وابەستە بوون بەحاڵەتێکی دیاریکراوەوە لەو ئایەتانەش خوای گەورە دەفەرمێت: ﴿لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنْ الغَيِّ﴾[1] هەروەها دەفەرمێت: ﴿إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا﴾[2] واتە رێگەی ڕاست و رێگەی گومڕایی و لادانمان بۆ مرۆڤ رونکردۆتەوە، هەروەها رێنومایمان کردوە بۆ ئەوەی کە دەیگەیەنێت بە ڕێی ڕاست و سەرفرازی لەهەردوو دونیادا و ئازادی هەڵبژاردنی کام لەم دوو رێگەیەشمان بۆ خۆی بەجێ هێشتووە.

هەروەها خوای گەورە دەفەرمێت: ﴿وَقُلْ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ﴾.[3]

لەم ئایەتە پیرۆزەشدا ئازادی بەجێهێڵراوە بۆ وویست و ئیرادەی مرۆڤ کە بێباوەڕی یان باوەڕداری هەڵدەبژێرێت دوای ئەوەی کە شوێنەوارو دەرئەنجامی هەردوو حاڵەتەکەی ڕونکردۆتەوە، خوای گەورەش سەرزەنشتی پێغەمبەرەکەی محمدﷺ کاتێك وویستی زۆر لەهەندێك بکات لەوانەی حەزی دەکرد رێنومایان بکات و باوەڕ بهێنن و رێنومایەکەی ئەویش نزیك بووە لەڕادەی زۆرکردن لێیان وەك خۆشەویستیەك بۆیان و لەبەرچاوگرتنی بەرژەوەندی دوارۆژی ئەوان، خوای گەورە پێی فەرموو: ﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لآمَنَ مَنْ فِي الأَرْضِ

---

[1] - سورة البقرة /٢٥٦.
[2] -سورة الانسان /٣.
[3] - سورة الكهف /٢٩.

كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ﴾[1]. هەمزەش لەم ئایەتە پیرۆزەدا ئیستفهامی ئینکاریە، کە لەزانستی ڕەوانبێژیدا لەنەهیکردن بەهێزترە لەزۆرلێکردن لەسەر باوەڕ نەهیەکی ڕاشکاو بڕاییبڕ.

چەندین ئایەتی تریش کە ئاماژەیەکی بڕاییبڕ دەکەن لە نەشیاوێتی زۆرلێکردن لەسەر ئاین بەبێ جیاوازیکردن یان جیاکاری لەنێوان حاڵەتێك و حاڵەتێکی تردا، ئیدی زۆرلێکردنەکە پێش وەرگرتنی ئیسلام بوو یان دوای وەرگرتنی دواتر پاشگەزبوونەوە لێی بەهەر هۆیەك بێت.

ب- لەبەڵگە عەقڵیەکان لەسەر نەشیاوی زۆرلێکردن لەسەر ئاین بەشێوەیەکی ڕەها ئەمانەیە:-

١- زۆرلێکردن بریتیە لە فشارێکی نارەوا لەکەسێکەوە بۆ سەر کەسێکی تر بۆ هەستان بەکارێك کە بەدڵ ڕازی نیە ئەنجامی بدات، ئەگەریش کاریگەری هەبوو لەسەر ڕەگەزی مادیی لەباوەڕدا، ئەو زۆرلێکردنە ناتوانێت کاریگەری لەسەر ڕەگەزی مەعنەوی هەبێت کە بریتیە لەباوەڕی لێوانلێوو جێگری هاوڕێك لەگەڵ واقیع، چونکە مرۆڤ چەندە بەهێزو دەسەڵاتی مادیی هەبێت، ناتوانێت بەسەر لایەنی ناوخۆیی مرۆڤدا زاڵ بێت، بەڵکو دەسەڵاتەکەی تەنها لەسەر لایەنی ڕوکەش و دەرەکی دەبێت، بەمشێوەش ئەو کەسەی زۆرلێکراوە لەترساندا لەدەرەوە خۆی وەك موسڵمان نیشان دەدات بەڵام لەناخەوە بەبێباوەڕ دەمێنێتەوە.

٢-زۆرلێکردن لەسەر باوەڕ دەبێتە هۆی دروستکردنی مرۆڤی دووڕوو، بەڕوکەش موسڵمان و لەناخەوە بێباوەڕ، مەترسی کەسی دووڕووش زیاترە لە مەترسی کەسێك بە ڕووکەش و بە ناخ بێباوەڕ بێت، ڕوداوە مێژوویەکانیش لەئیسلامدا ئەمەیان سەلماندوە، وەك شکستی موسڵمانانەکان بۆ سەرکەوتن بەسەر دوژمناندا لەجەنگی ئوحود بەهۆی بوونی هەندێك دووڕوو لەڕیزەکانی موسڵمانەکاندا ئەوانەی بەنهێنی پلانێکیان دانا کە بووە هۆی بەزینی موسڵمانەکان و شکستهێنانیان لەو جەنگەدا.

[1] - سورة يونس /٩٩.

-١٤-

هەندێك ئیجیتهادی فقهی ناتەبا لەگەڵ دەقەکانی قورئاندا

شارەزایانی شەریعەتی ئیسلامی ناکۆك و ناتەبا بوون لەبابەتی مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو نەوجەوانەی کە بەشێوەیەکی شوێنکەوتەیی بۆ یەکێك لەباوانی ئیسلامی وەرگرتووە ئەگەر هاتوو نەیویست بەردەوام بێت لەسەر ئەم ئیسلامە شوێنکەوتەییە و گەڕایەوە بۆ ئاینە بنچینەییەکەی خۆی یان ئاینێکی تری هەڵبژارد غەیری ئیسلام، بۆ ئەمەش دابەش بوون بۆ سێ ئاراستە، ئاراستەی زۆرلێکردن و، ئاراستەی سەرپشککردن و ئاراستەی بێدەنگ بوون.

یەکەم: ئاراستەی زۆرلێکردن

أ/ ئەم ئاراستەیە شارەزایانی حەنەفی و مالیکی و حەنبەلی و جەعفەری تەبەنیان کردوە،

أ- **ئاراستەی فەقهیەکانی حەنەفی**: لە (المبسوط)ی سرخسیدا [١] : ئەوەی بەپێی باشترین ئایینی باوانی بۆتە موسڵمان ئەگەر هەڵگەڕاوە لەئایینەکەی بەپێی (قیاس) دەکوژرێت بەهۆی هەڵگەڕانەوەی پاش ئیسلام بوونی بەڵام لە (استحسان)دا ناکوژرێت بەڵکو ناچار دەکرێت لەسەر ئیسلام.

ب/ **ئاراستەی فەقهیەکانی مالیکی**:-مالیکی پێ وایە دەبێت نەوجەوانی موسڵمان بەپێی باشترین ئایینی باوانی ناچار بکرێت بۆ ئەوەی لەسەر ئەم ئیسلامە بەدەستهاتووەی بمێنێتەوە و بەهێز رێگیری لێبکرێت و نەهێڵرێت بگەڕێتەوە بۆ ئایینە بنچینەییەکەی خۆی یان چوونە سەر ئاینێکی تر، ووتویانە حوکم ئیسلامبوون دەدرێت بەسەر نەوجەواندا بەپێی شوێنکەوتەیی بۆ باشترین ئایینی یەکێك لەباوانی.

هەروەها رایان وایە کە سودی حوکمدان بەئیسلامیەتیەکەی ئەوەیە ئەگەر باڵغ بوو وە نەیویست ببێتە ئیسلام ئەوا بەکوشتن ناچار دەکرێت لەسەری وەك هەڵگەڕاوە دوای باڵغبوون، تەنها جیاکاری هەرزەکار لە کاتی ئیسلامبوونی باوکیدا، چونکە شوێنکەوتەیی

---
[١] - ١٣٣/١٢.

لای ئەوان لەرێگەی باوکیەوە دەبێت بەڵام ناهەرزەکاری وازلێهێنراو بۆ هەرزەکار بوون بەوەی پێش هەرزەکاربوونی فەرامۆشکراوە ئەوا حوکم بەئیسلامیەتی نادرێت بەهۆی ئیسلامبوونی باوکی هەتا هەرزەکار دەبێت و دەگاتە تەمەنی باڵغبوون، وەك کوڕی سیانزە ساڵ، ئەوا ئەوکات حوکم بەئیسلامبوونی نادرێت ئەگەریش مەحکوم نەکرا ئەوا زۆریشی لێ ناکرێت بە هەڕەشە و لێدان،

هیچ گومانێکیشی تێدا نیە ئەم ئاراستەیە پێچەوانەیەکی ڕاشکاوانەی قورئانە کە لەچەندین ئایەتدا بەشێوەیەکی ڕەها نەهیکردوە بە زۆرلێکردن لەسەر ئاین.

ج/ **ئاراستەی فقهی حەنبەلی:** لەم فقهەدا هاتووە هەرکام لەدایك و باوك موسڵمان بوون منداڵە بچووکەکانی شوێنکەوتەی ئەو دەبن، ئەگەریش مەحوکم بوو بەئیسلامبوونی ئەگەریش نەیویست بەردەوام بێت لەسەری ئەوا بەکوشتن ناچاردەکرێت لەسەری، وە لەبەرئەوەی موسڵمانە ئەگەر پاشگەزبۆوە لە ئیسلامەکەی پێویستە بکوژرێت بەپێی ئەو فەرمودەیەی کە دەفەرمێت ئەوەی ئاینەکەی گۆڕی بیکوژن. [1]

د-**فقهی جەعفەری:** لەم فقهەدا هاتووە ئەگەر دایکەکە موسڵمان بوو دووگیان بوو لە بێباوەڕێك وە لێی منداڵی نابالغی هەبوو، ئەوا هەم کورپەلەکەو هەم منداڵە نابالغەکەشی مەحوکم دەکرێت بەئیسلام و شوێنکەوتەی ئەو دەبن، هەروەها هەرزەکارێك ئەگەر ئیسلام بوو بەئیسلامبوونی ئەو، ئەگەر دوای ئەوە هەڵگەڕایەوە حوکمی هەڵگەڕاوە دەدرێت بەسەریدا ئەگەر تەوبەی نەکرد ئەوا دەکوژرێت. [2]

ئەو چوار ئاراستە مەزهەبیەش کە باسکران بە پێچەوانەیەکی ڕاشکاوانەی قورئانی پیرۆز دادەنرێن کە بەشێوەیەکی رەها نەهیکردوە لەزۆرلێکردن لەسەر ئاین، نە بەکوشتن و نە بەهیچ شێوازێکی تر نە پێش ئیسلامبوونی و نە پاش ئیسلامبوونی. وە ئاراستەیەکی نامۆن و بێ ئاگابوون لەقورئانی پیرۆز کە تاکە سەرچاوەی سەرەکیە بۆ شەریعەتی ئیسلامی، هەروەك چۆن ئەمە پێچەوانەی سوننەتی پێغەمبەرە، چونکە وتەی پێغەمبەرﷺ(ئەوەی ئاینەکەی گۆڕی بیکوژن)، مەبەستی لەم ووتەیە ئەوەیە کەی ئاینەکەی گۆڕی و لەدژی

---

[1] – المغني لإبن قدامة ٨/١٣٩.

[2] – كتاب الخلاف في الفقه للطوسي ٢/٢٦.

ئیسلام وەستایەوە بە ووتەو کردار یان بە قەڵەم بیکوژن. وە لەبەرئەوەی پێغەمبەر ﷺ هەڵگەڕاوەی نەکوشتووە تەنها لەبەر هەڵگەڕانەوەکەی بەڵکو بەهۆی ناپاکیکردنی مەزنیەوە لەدژی ئیسلام و موسڵمانان وەك پێشتر باسمان کرد.

دووەم: ئاراستەی سەرپشکردن

واتە ئاراستەی سەرپشکردن دوای باڵغبوون و پێگەیشتن بۆ ئەوەی ئایینی یەکێك لەباوانەکانی هەڵبژێرێت. بێ ئەوەی زۆری لێبکرێت لەسەر ئایینە بەدەستهاتووەکەی ئەمەش ووتەی سوفیانی ثوریە کاتێك پێی وایە ئەگەر مێردمنداڵ باڵغ بوو سەرپشك دەکرێت لەنێوان هەڵبژاردنی یەکێك لەئایینی باوانی کامیانی هەڵبژارد ئەوا لەسەر ئایینی ئەوەیانە[1] ئەمەش ئەوەیە کە قورئان جەختی لێکردۆتەوە بەوەی لەسەر ئاین زۆر لە کەس نەکرێت.

سێهەم: ئاراستەی بێدەنگ بوون

زۆربەی شارەزایان و فەقهیەکان بەم ئاراستەیەدا ڕۆیشتوون لەوانەش شافیعی و ئەباضیەت بەپێی ئەوەی کە من بەدواداچوونم بۆ سەرچاوە فقهیەکان کردبێت و لەهیچ کامێك لەو سەرچاوانەدا ووتەیەکم نەبینیوەتەوە کەسێك بەپێی شوێنکەوتەیی بۆ یەکێك لەئایینی باوانی موسڵمان بووبێت ئەگەر باڵغ بوو بێت و پێگەیشتبێت زۆری لێبکرێت لەسەر ئیسلامە شوێنکەوتەییەکەی بمێنێتەوە.

لە ڕێسا فقهیە گشتیەکانیش (بێدەنگ بوون لەکاتی پێویستیدا رونکردنەوەو دەرخستنە). بێدەنگ بوونیش لەو مەزهەبانەدا مانای ئەوە دەگەیەنێت ئەمانە نەیان ووتوە دەبێت ئەوەی ئایینی ئیسلامی وەرگرتبوو بەپێی شوێنکەوتەیی بۆ یەکێك لەئایینی باوانی دەبێت زۆری لێبکرێت بۆ مانەوەی لەسەر ئیسلامەتیەکەی، ڕوونیشە ئەم مەسەلەیە ترسناکە و پێویستی بەخستنەڕووی ڕایەکی ڕاشکاوانە هەیە، بێدەنگبوونی خاوەنانی ئەو مەزهەبانەش لەسەر زۆرلێکردن ڕاڤەی ئەوە دەکات کە ئەوان بەئاراستەی زۆرلێکردندا نەڕۆیشتوون.

---

[1] – كتاب شفاء العليل / ص٢٩٨ . والمغني لابي قدامه ٨/١٤٠.

-١٥-

هەڵوێستی دادگا لە ڕێسای (منداڵ سەر بە باشترین ئایینی باوانی دەبێت)

دادگاش وەك فقهی ئیسلامی لەسەر یەك شێواز ڕێك نەکەوتووە لە چارەسەرکردنی ئەم بابەتەدا، بەڵکو لەلایەکەوە پێکاویەتی و لەلایەکی تریشەوە نەیپێکاوە:

أ/ پێکاویەتی لەڕووی دانپێدانانی بە شوێنکەوتەیی منداڵی نەوجەوان بۆ باشترین ئیسلامی باوانی، بەمەش کارێکی باشی کردوە، چونکە ئەم شوێنکەوتەییە لەبەرژەوەندی نەوجەواندا دەبێت لەئایندەدا، هەروەها بەرژەوەندی کۆمەڵگەش وەك پێشتر باسمانکرد.

ب/ هەندێ لەدادگاکان نەیانپێکاوە لەدانپێدانانی چارەنوسی نەوجەوان دوای باڵغبوونی بەڵکو بڕیاری سزادانی داوە ئەگەر پاشگەزبێوە و نەیویست بەردەوام بێت لەسەر ئیسلامە بەدەستهاتووەکە بۆی و ئەوەی هەڵبژارد بگەڕێتەوە بۆ سەر ئایینەی بنچینەییەکەی خۆی.

یەکەم: ئەمەی خوارەوە نمونەیەکە لەجێبەجێکردنی هەڵەی دادوەری کە ئاراستەی دادگای پێداچوونەوەی عێراقی ژمارە /٣١٨/ی دەستەی گشتی/٩٩یە لەبەرواری ٢٠٠٠/٢/١٤ لەحوکمدان بە هەڵگەڕانەوەی نەوجەوان و شایستەبوونی بۆ سزا لەبەرئەوەی نەیویستووە بەردەوام بێت لەسەر ئایینە بەدەستهاتووەکەی و گەڕانەوەی بۆ ئایینە بنچینەییەکە کە ئایینی لایەنە ناموسڵمانەکە.

پوختەی دۆسێکە ئەوەیە کە ئافرەتێك بەناوی (س.ع.ل) داوایەکی لای دادگای باری کەسێتی لە (البیاع) تۆمارکردوە، بەوەی لە تۆماری مەدەنی ساڵی ١٩٧٥دا لەلایەن فەرمانگەی باری شارستانی لە (المنصور) ئاینەکەی کراوەتە موسڵمان، ئەمەش بەهۆی ئەوەی باوکی پێشتر سەر بەئایینی صابئە بووەو دواتر بۆتە موسڵمان، ئەمیش بەپێی شوێنکەوتەیی بۆ باشترین ئایینی باوانی بە موسڵمان تۆمارکراوە، بەو پێیەش کە ئێستا تەمەنی بەپێی ئەوەی کە لە مادەی (١٠٦)ی مەدەنیدا هاتووە پێگەیشتووەو بە پشتبەستن بەوەی لە نوسراوی وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئایینیدا هاتووە (بەشی تایفە ئاینیەکان)، ئێستا داوای بڕیاردان دەکات بە ڕاستکردنەوەی ئاینەکەی و کردنەوەی بە صابئە لە بری ئیسلام، بەڵام بەپێی ئەو بڕیارەی لەسەرەوەدا ئاماژەمان پێکرد لە بەرواری

١٩٧٩/١١/١٢ داواکەی ڕەتکراوەتەوەو خەرجی داواکەش خراوەتە ئەستۆیەوە، بەهۆی ئەوەی دلواکاریش بەو بڕیارە ڕازی نەبووە داوای ووردبینیکردنی کردوە بەپێداچوونەوەو هەڵوەشاندنەوەی.

دەقی بڕیارەکە: لەکاتی ووردبینی و تاوتوێکردندا دەرکەوت تانەی پێداچوونەوەیەکە دەکەوێتە چوارچێوەی وادەی یاساییەوە، بۆیە بڕیاردرا وەربگیرێت و لەکاتی سەرنجدان لەبابەتەکەی دەرکەوت داواکار سەر بە ئایینی صابئی بووە و باوکی مسولّمان بووە کاتێك ئەم تەمەنی دە سالّ بووە، وە لە باری شارستانیدا لە (المنصور) بە مسولّمان تۆمارکراوە، بەپشت بەستن بە مادەی بیست و یەك لەیاسای باری شارستانی کە لە برگەی سێهەمدا دەڵێت منالّی نەوجەوان لەئاییندا شوێن هەرکام لە باوانی دەکەوێت کە بووبنە موسڵمان، ئێستا ئەم داواکارە داوای ڕاستکردنەوە دەکات بۆ ئەوەی ئاینەکەی لە تۆمارەکەیدا بکرێتەوە بە صابئە لەبری موسڵمان، چونکە وویستویەتی بگەرێتەوە بۆ سەر ئایینەکەی پێشووی، بەو پێیەش ئەحکامەکانی شەریعەتی ئیسلامی جەخت لەدوو ڕێسا دەکەنەوە:

یەکەم: ئەگەر یەکێك لەباوان مسولّمان بوون ئەوا منالّە بچووکەکانی بە شوێنکەوتەیی ئەو دەبنە موسڵمان.

ڕێساکەی تریش: ئەوەی بووە موسڵمان ئیدی ئیسلامیەکەی ڕەسەن بێت یان بە شوێنکەوتەیی بێت، نابێت لێی پاشگەزبێتەوە چونکە ئەوە بەهەڵگەڕاوە دادەنرێت و ئەحکامەکانی ئیسلام ڕێگیری لێ دەکەن و لەسەری سزا دەدرێت.

ئەم دوو ڕێسایەش لەئایەتەکانی قورئانی پیرۆزو فەرمودەکانی پێغەمبەردا جەختیان لێکراوەتەوەو بەکۆڕایی زانایانیش کە ئەمانە سەرچاوەکانی یاسادانانی ئیسلامین. بەمشێوەیەی خوارەوە:

أ/ قورئانی پیرۆز خوای گەورە دەفەرمێت: ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾.[1]

سەبارەت بە بەلگەهێنانەوەش بەم ئایەتە ئەوەیە کە شوێنکەوتەیی بۆ ئیسلامی یەکێك لەباوان کەسەکە دەکات موسڵمان نەك باوەڕدار، چونکە باوەڕ (ئایین) بریتیە لە باوەڕبوونی

---

[1]- سورة الطور/٢١.

لێوانلێوو جێگیری هاوڕێك بە واقیع، ئەم باوەڕەش نایەتەدی تەنها لای کەسێك نەبێت کە بالغ و عاقڵ بووبێت، نەوجەوانیش ئەهلی ئەوە نیە ئەم باوەڕە بەدەست بێنێت، بۆیە گەڕانەوەکەی بە هەڵگەڕانەوە دانانرێت، چونکە هەڵگەڕانەوە نابێت تەنها لەدوای باوەڕەوە نەبێت، بۆیە باوەڕ بەدی نەهاتووە تا بە گەڕانەوە لێی ئەژمار بکرێت. بەهەمان ئەو بەڵگەیەش کە باسکرا بەرپەرچی بەڵگەهێنانەوە بە ئایەتانە دەدرێتەوە ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الإسلام﴾[1] هەروەها: ﴿وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الإِسلام دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الآخِرَةِ مِنْ الْخَاسِرِينَ﴾[2] هەروەها: ﴿وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُوْلَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ﴾[3].

ب/سوننەتی پێغەمبەرﷺ: (ئەوەی ئاینەکەی گۆڕی بیکوژن) لەدوو ڕووەوە بەڵگەهێنانەوە بەم فەرمودەیە ڕەت دەدرێتەوە: یەکەمیان: ئەم فەرمودەیە گشتی نیە چونکە تایبەتە بەوەی لە ئاینەکەی هەڵدەڕێتەوەو بەکار یان گفتار یان بەقەڵەم لەدژی موسڵمانان بوەستێتەوە، یان ناپاکیەکی مەزن بکات لەدژی ئیسلام، چونکە ئەم فەرمودەیە سەبارەت بە کۆمەڵێك هاتووە کە نهێنیەکانی موسڵمانانیان بردوە بۆ دوژمنە بێباوەڕەکانیان.

لەڕووی دووەمەوە: هەڵگەڕاوە ناکوژرێت بەپێی دەقە قورئانیەکان لەوانەش: ﴿وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ﴾.

پاشانیش ئەگەر فەرمودە دژ بوو لەگەڵ قورئاندا ئەوا کارکردن بەقورئان پێش دەخرێت ئەمەش لەلایەن زانایان و شارەزایانەوە کۆڕایی لەسەرە.

هەروەها ئەم فەرمودەیە: (لایحل دم أمریء مسلم الا باحدی ثلاث النفس بالنفس والثیب الزانی والتارك لدینه المفارق للجماعة.)(خوێنی کەسێکی موسڵمان حەڵاڵ نابێت تەنها بە سێ شت نەبێت نەفس بە نەفس و کەسێکی هاوسەردار زینا بکات و ئەوەی واز لەئاینەکەی بێنێت و لەکۆمەڵی موسڵمان جیابێتەوە). وەڵامی بەڵگەهێنانەوەش بەم فەرمودەیە

[1] – سورة آل عمران /١٩.
[2] – سورة آل عمران/ ٨٥.
[3] – سورة البقرة /٢١٧.

بەمشێوەیە یەکەم موسڵمانی شوێنکەوتەیی هێشتا بەباوەڕەوە نەچۆتە ناو کۆمەڵ و جەماعەوە هەتا بەوە دابنرێت لەجەماعە جیابۆتەوە چونکە باوەڕ وەك باسمانکرد بە شوێنکەوتەیی نابێت بەڵکو بەباوەڕی لێوانلێوو جێگیر هاورێك لەگەڵ واقیع بەدی دێت.

ج-بەڵگەهێنانەوەش بە کوڕایی فەقهیەکان لەدوو ڕووەوە هەڵەیە:-

یەکەمیان: ئەم کوڕاییە بوونی نیە وەك پێشتر باسمانکرد کە شارەزا موسڵمانەکان کوڕاییان نەبووە لەبارەی ڕێسای(منالْ سەر بە باشترین ئایینی باوانی دەبێت) لەپێشەوەش بەدرێژی باسمان لەمە کردو دووبارەکردنەوەی هیچ سودێکی نابێت.

لەڕووی دووەمەوە: نەوجەوان هێشتا نەبۆتە باوەڕدار هەتا بەهەڵگەڕاوە دابنرێت چونکە هەڵگەڕانەوە تەنها دوای باوەڕ دەبێت هەروەك چۆن تەلاق بوونی نابێت تەنها دوای هاوسەرگیری نەبێت.

لەمەوەو لەبەڵگەکانی تریشەوە دەگەینە ئەو دەرئەنجامەی کە حوکمی دادگای پێداچوونەوەی عێراق سەبارەت بەو حوکمەی دەرهەق بەو داواکارە دەریکردوە هەڵەیەو پێچەوانەی شەریعەتی ئیسلامیە.

دووەم: لەنمونەکانی جێبەجێکردنی دادوەریی دروستیش، جێبەجێکردنی دادوەری دادگای کوردستانی عێراقە.

پوختەی دۆسیکە:

لەبەرواری ۲۱/۱۰/۲۰۰٤ دادگای باری کەسێتی لەدهۆك پێکهات بەسەرۆکایەتی دادوەر بەرێز عبدالله علی شەرفانی کە بەناوی گەلەوە ڕێگەپێدراوە بەدادوەری و ئەم بڕیارەی خوارەوەی دەرکرد:

داواکار لەبەردەم دادگای باری کەسێتی لە (سمیل) بانگەشەی ئەوەی کرد کە داوالێکراوی یەکەم دایکیەتی و مەسیحی بووە و بۆتە موسڵمان و ئیسلامبوونی خۆی جاڕداوە بەپێی بەڵگەی جاڕدانی ئیسلامبوون ژمارە/٤٩١/١٠٥٥ لەبەرواری ۱۲/۷/۱۹۹۲ کە لەلایەن دادگای باری کەسێتی لە موصل دەرچووە، ئەم لەکاتێکدا کە داواکار نەوجەوان بووە داوالێکراوی دووەمیش لەتۆمارەکانیدا بە موسڵمان تۆماری کردوە بەپێی شوێنکەوتەیی بۆ ئایینی دایکی، وە ئێستا داواکار گەیشتۆتە تەمەنی پێگەیشتنی یاسایی و دەیەوێت بگەڕێتەوە بۆ ئایینی مەسیحی کە لەسەر ئەم ئایینە چاوی هەڵهێناو پێگەیوە

لەگەڵ باوکە مەسیحیەکەیدا (ی.ا.هـ)، بۆیە دلوای لە دادگا کردوە بڕیاربدات لەتۆماری باری کەسێتی لەدهۆك لە ناسنامەکەیدا لەبری موسڵمان بنوسرێتەوە مەسیحی، چونکە ئەم دلوایە لە دادگای باری کەسێتی لە سیمل گوازراوەتەوە بۆ دادگای باری کەسێتی لەدهۆك بەپێی پسپۆڕیی شوێنی دادگاش بەئامادەبوونی دلواکارو دلواکاری دووەم دلواکەی ڕەتکرایەوە بەهۆی ڕازی نەبوونی دلواکاریش بە بڕیارەکەی سەرەوە تانەی لێدا بۆ ئەوەی پێداچوونەوەی بۆ بکرێت لەرێگەی بریکارەکەیەوە پارێزەر (ب.ن.ی) بەپێی لائیحەی پێداچوونەوەیی لەبەرواری ٢٠/١٠/٢٠٠٤ دلوای هەڵوەشاندنەوەی کرد بەو هۆکارانەی کە تێیدا ڕوونکراونەتەوەو بەهۆی هاتنی دۆسێی دلواکەش لەکاتی یاساییدا خرایە بەر ووردبینی و پێداچوونەوە.

بڕیار: لەکاتی ووردبینی و تاوتوێکردن لەلایەن دەستەی گشتی دادگای پێداچوونەوەی هەرێمی کورستانی عێراق، دەرکەوت تانە پێداچوونەوەیەکە لەچوارچێوەی ماوەی یاساییدا پێشکەشکراوە بۆیە بەشێوەیەکی شکڵی قەبوڵکراو، دوای سەرنج و ڕوانین لە بڕیارە تەمیزکراوەکە دەرکەوت ناڕاستەو بەپێچەوانەی ئەحکامەکانی شەرع و یاساوەیە، چونکە برگەی (أ) لەمادەی حەوت لەیاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەتی عێراقی بۆ قۆناغی گواستنەوە هاتووە کە ئازادی بیروباوەڕ بۆ هەموو تاکەکان دەستەبەرکراوە، ئەم یاسایەش بە دەستوری وڵات دادەنرێت بۆ ئەم قۆناغە، بە بەڵگەی برگەی (ب) لەو مادەیە کە تێیدا هاتووە هەر دەقێکی یاسایی پێچەوانەی ئەحکامەکانی ئەم یاسایە بێت بەپوچەڵ دادەنرێت، ئەمە لەلایەك لەلایەکی تریشەوە دلواکار لەدایك و باوکێکی مەسیحی لەدایك بووەو بە موسڵمان دانراوە کاتێك ئەم نەوجەوان بووە بەهۆی جاڕی موسڵمان بوونی دایکیەوە، بۆ زانینیش دایکەکە جاری ئیسلامبوونی خۆی داوە لای دادگای باری کەسێتی لەموصڵ لەساڵی ١٩٩٢ لەکاتێکدا کە پەیوەندی کارگێڕی پچڕاو بووە لەنێوان هەرێمی کوردستان و ئەو ناوچانەی کە لەژێر دەسەڵاتی حکومەتی مەرکەزیدا بوون دلواکاریش ئەو کاتە لەگەڵ دایکە مەسیحیەکەیدا لە زاویتەی سەر بە پارێزگای دهۆك ژیاون، ئێستاش دلواکار بەپێی تەمەنی یاسایی پێگەیشتووەو مافی خۆیەتی هەڵبژاردن بکات لەنێوان مانەوەی لەسەر ئاینە مەسیحیەکەی پێشووی بەتایبەتیش وەك لەناوەڕۆکی دلواکەوە دەردەکەوێت دلواکار لەو کاتەوەی دایکی موسڵمان بووە ئەم لای باوکە مەسیحیەکەی ماوەتەوە هەتا بەرواری

بەرپاکردنی ئەم داوایەش، بۆیە ناکرێت بە هەڵگەڕاوە دابنرێت و حوکمی هەڵگەڕاوەی بەسەردا بدرێت، هەروەك چۆن نابێت هیچ کەسێك زۆری لێبکرێت لەسەر چوونە سەر ئایینی ئیسلام بە بەڵگەی ئەم ئایەتەی کە دەفەرمێت: ﴿لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الغَيِّ﴾. لەبەر هەموو ئەوانەی پێشەوەش بڕیاردرا بە هەڵوەشاندنەوەی حوکمە تەمییزکراوەکەو گێڕانەوەی داواکە بۆ دادگاکەی بۆ ئەوەی بەم پێودانە جێبەجێ بکرێت و بڕیارەکەش بەزۆرینە لە ٢٠٠٤/١٢/٢٥دا دەرچوو.[1]

هەڵسەنگاندنی ئەو بڕیارەی دادگای پێداچوونەوەی کوردستانی عێراق:-

١-بڕیارێکی دروستە هاوڕێکە لەگەڵ ڕۆحی شەریعەتی ئیسلامیدا کە قورئانی پیرۆز نمایشی دەکات و پێغەمبەری مەزنﷺ جەختی لێدەکاتەوە.

٢-ئەم بڕیارە تێکەڵی نەکردوە لەنێوان باوەڕ(ئایین)و لەنێوان ئیسلامدا، یەکەمیان باوەڕی لێوانلێو جێگیری هاوڕێکە لەگەڵ واقیع بەزاتی خواو باوەڕبوون بە نادیارەکانی تر کە لقەکانی باوەڕن، ئەم باوەڕەش بەدی نایەت بۆ نەوجەوانێك کە بەپێی شوێنکەوتەیی بۆ باشترین ئایینی باوانی ئیسلامی وەرگرتبێت، چونکە نەوجەوان شیاوێتی ئەم باوەڕەی نیە، بەپێچەوانەی ئیسلامەوە کە ڕەنگە بەدووریش بەدی بێت و، لەحاڵەتی نەشیاوێتیدا بەدی دێت، وەك پێشتر بەووردی لەسەرەتای ئەم کتێبەوە باسمان لێکرد.

٣-بڕیارەکە جیاوازی نەکردوە لەنێوان بەتاڵی زۆرلێکردن لەسەر ئیسلام نە پێش بەدەستهێنانی و نە لە دوایەوە.

٤-دادگای ناوبراو زانیویەتی کەسی زۆرلێکراو دەبێتە کەسێکی دووڕوو لەکۆمەڵگەدا، ئەمەش مەترسیدارترە لە دوژمنێکی ناموسڵمان، بۆیە ئیسلام نەهی لێکردوە.

٥- دادگا مانا ڕاستەقینەکانی ئایەتەکان و فەرمودەکانی زانیوە سەبارەت بە وەرگرتنی ئایین و پاشگەزبوونەوە لێی.

٦- دادگاکە زانیویەتی هەڵگەڕاوە ناکوژرێت لەقورئاندا بەڵکو سزای هەڵگەڕاوە بریتیە لەوەی لەڕۆژی دواییدا کارە باشەکانی بەهەدەر دەچن.

---

[1] - الموجز في التطبيقات القضائية في لمحاكم والدوائر العدلية /تأليف / القاضي عبدالله على الشرفاني .

٧- دادگاکە زانیویەتی ئەو ووتەیەی پێغەمبەرﷺ. (ئەوەی ئاینەکەی گۆڕی بیکوژن) گشتی نیە بەڵکو بەتایبەتی بۆ گروپێکی دیاریکراو هاتووە کە ناپاکیان کرد لەدژی ئیسلام، کوشتەنەکەش تەنها لەبەر هەڵگەڕانەوەیان نەبووە.

٨- دادگا زانیویەتی قورئان پێش فەرمودە دەکەوێت لەکاتی دژیەکبووندا، ئەو فەرمودەیەش ناکرێت جێبەجێکردنی بگشتێنرێت سەبارەت بە پاشگەزبوونەوەی نەوجەوان لەئایینەکەی، چونکە پێچەوانەی قورئانی پیرۆزە کە دەقی قورئان دەفەرمێت ئەو کەسە کردەوە چاکەکانی لەڕۆژی دواییدا بەهەدەر دەچن نەك کوشتن.

چەند سەرنجێک لەسەر بڕیارە تەمییزکراوەکە:

لەکتێبی (الموجز في التطبيقات القضائية في المحاكم والدوائر العدلية)ی نوسەر عبدالله علی الشرفاني چ/١٢٠١٠/١٤٨٧-١٤٩ شەش خاڵ هاتووە وەك سەرنجێك لە بڕیاری دادگای پێداچوونەوەی کوردستان سەبارەت بە بڕیارەکە، من هیوادارم ئەو سەرنجانە لەسەر بڕیارە تەمییزکراوەکە هی نوسەر نەبێت، چونکە ئاماژە بە ڕوکەشبینی نوسەرەکەی دەکات و دووریی ئەو دەخاتەروو لە لەخۆگرتنی ڕەهەندەکانی شەریعەتی ئیسلامی، ئەمەی خوارەوەش تێبینیەکان و مشتومڕکردن و ڕەتکردنەوەیانە.

پوختەی سەرنجەکان:

١- بڕیارەکەی دادگای تەمییز ئاماژەی بە مادەی حەوت(أ-ب)کردوە لە یاسای کاتی بەڕێوەبردنی دەوڵەت/ سەبارەت بەوەی هەر دەقێکی یاسایی پێچەوانەی ئەم یاسایە بێت بە بەپوچەڵ دادەنرێت.

ئەم یاسایە لەمادەی سێهەمدا بەڕاشکاوانە جەخت لەوە دەکات کە ناشێت(یان دەشێت کاربکاتە سەر ئیسلام یان ئاینەکان و تایفەکانی ترو دروشمەکانیان) ئەو بڕیارە تەمییزکراوەیەکەش کاری کردۆتە سەر ئیسلام و سەرپێچی لە یەکێك لەپایە بنچینەییەکان لە جێگیرەکانی ئیسلام کردوە کە حاڵەتی داواکارەکەی بە هەڵگەڕانەوە دانەناوە لەکاتێکدا داواکار هەموو قۆناغەکانی هەڵبژاردنی باڵغیی و فامیدەیی تێپەڕاندووە.

وەڵامی ئەم برگەیەش لەدوو رووەوەیە:-

یەکەمیان ئەوەیە کە نوسەرو توێژەرە ئاگادار نیە لەو هەشت برگەیەکەی باسمانکردن پێش تێبینیەکانی ئەو سەر بریاری دادگای پێداچوونەوە.

دووەم ئەو داواکارە نەوجەوانە کە بەشوێنکەوتەیی و بەهۆی موسڵمان بوونی دایکەوە بۆتە موسڵمان لەماوەی موسڵمان بوونەکەیدا تا کاتی بەرزکردنەوەی داواکەی بە گەڕانەوەی بۆ ئاینە مەسیحیەکەی لەلای باوکە مەسیحیەکەی ماوەتەوەو لای ئەو پێگەییوە، ئیدی لەکوێ ئەو ئیسلامەی وەرگرت کە هاوواتای ئایینە هەتا گەڕانەوە لەم ئایینە بە هەڵگەڕانەوە دابنرێت کەوا دەبێت لەسەری بکوژرێت.

٢-ئەو یاسایە بەڕاشکاوانە لە برگەی (أ) لەمادەی حەوتەمدا دەڵێت ئیسلام ئایینی فەرمیی دەوڵەتەو بە سەرچاوەیەك دادەنرێت بۆ یاسادانان و نابێت یاسایەك دابرێژرێت لەماوەی قۆناغی گواستنەوەدا کەدژ بێ لەگەڵ جێگیرەکانی ئیسلامدا کە کۆڕاییان لەسەرە.

ئەم بڕیارە بۆتە پێشهاتێکی مەترسیدار لەدادگاداو دژ وەستاوەتەوە لەگەڵ جێگیرەکانی ئیسلام کەوا کۆڕاییان لەسەرە بەوەی نابێت پاشگەزبوونەوە لەئایینی ئیسلام و چوونە سەر ئاینێکی تر هەبێت.

هەروەك چۆن برگەکە لەمادەی حەوت لەبەشی دووەمیدا دەڵێت کە ئەم یاسایە ڕێز لە ناسنامەی ئیسلامی دەگرێت کە هی زۆرینەی گەلی عێراقە.

ئەمە لەکاتێکدا بڕیارە تەمییزکراوەییەکە بەڕاشکاوانە دژ بەم مادەیە و ڕەچاوی ناسنامەی ئیسلامی زۆرینەی گەلی عێراقی نەکردوە کە هەڵگەڕانەوە لەئایینی ئیسلامی قەبوڵ ناکات بۆ چوونە سەر ئاینێکی تر بەهیچ شێوەیەك لەشێوەکان.

وەڵامی ئەم برگەیەش ئەوەیە کە دووبارەی برگەی یەکەمەو وەڵامەکەشی هەمان وەڵامە کە لەپێشەوە دامانەوە.

٣-بەڵام سەبارەت بەم ئایەتە قورئانیە : ﴿لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنْ الغَيِّ﴾ ئێمە لەگەڵ حوکمی ئایەتەکەداین لەرووی شێوەو هەم ناوەڕۆکیشەوە کە نابێت زۆر لە کەسێکی غەیرە موسڵمان بکرێت و فشاری بخرێتە سەر بۆ ئەوەی ئایینەکەی بگۆڕێت و بێتە سەر ئایینی ئیسلام، بەڵام داواکار لەم بڕیارەدا پێشتر بۆتە موسڵمان بەپێی شوێنکەوتەیی بۆ ئایینی یەکێك لەباوانی کە دایکیەتی و موسڵمان بووە. وە هیچ

زۆرلێکردنێك نەکراوە بۆ گۆڕینی ئاینەکەی و ئەم ئایەتەش جێبەجێ نابێت لەسەر بابەتی ئەم داوایە.

وەڵامیش بۆ ئەم بڕگەیەی سێهەم ئەمەی خوارەوەیە:

١-گوتەی (اکراه) زۆرلێکردن لەئایەتەکەدا ئەگەر کەوتە بواری نەفیکردن یان نەهیکردن دەگشتێنرێت و حەرامکردنی زۆرلێکردن دەگرێتەوە لەهەموو حاڵەتەکاندا ئیدی پێش وەرگرتنی ئیسلام بێت یان دوای ئەوە.

٢-کامەیە ئایین (باوەڕ)ی نەوجەوانێك کە لە سایەی باوکە مەسیحیەکەیدا گەورە بووە، لەکاتێکدا ئایین بریتیە لە باوەڕی لێوانلێوو جێگیر هاوڕێك لەگەڵ واقیع کە هاوواتای یەقینە بەزاتی خواو سیفەتەکانی و هەموو نادیارەکانی تر، ئایا ئەم ئایینە بەدی هاتووە بۆ نەوجەوانەکە لەو ماوەیەدا کە باسکرا هەتا بەهەڵگەڕاوە دابنرێت؟

٣-ئومێدی گەلەکەمان لەجێبەجێکردنی یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەت بەدیهاتنی هیواکانی گەلی کورد بوو بە جێبەجێکردنی مادەی (٥٨) لەو یاسایە، نەك ئومێد لە یاساکە داهێنانی ڕای دادگای پێداچوونەوە بێت بە گۆڕینی ئایینی ئیسلام بۆ ئاینێکی تر بە پشت بەستن بەم یاسایەو، پێدانی ڕایەکی دادوەری بۆ مادەکە بە زیاتر لەوەی یاسا هەڵیدەگرێت، ئەمەش بە بارێکی قورس دادەنرێت لەسەر دادوەر لەکوردستان و پێشینەیەکی مەترسیدارە کە هاوشێوەی ئەمە لەفقە و ئاراستەی دادوەر لەیاسا کە لەمێژووی یاسای دادوەریی عێراقدا بوونی نەبووە.

بەو مامۆستایە دەڵێم کە خاوەنی ئەم تێبینیانەیە ئەم تۆمەتە درۆینانە چیە کە دەیداتە پاڵ دادوەری کوردستان کە تۆمەتێکە تەواو دوورە لەواقیعەوە دووری نێوان ئاسمان و زەوی، کە ئەوە بەهەڵکردنی گڵۆپی سەوز دادەنرێت بۆ دوژمنانی ئیسلام بەوەی دادوەری لەکوردستاندا ڕێگە بەمرۆڤی موسڵمان دەدات کە ئاینە ئیسلامیەکەی بگۆڕێت بە ئاینێکی تری غەیری ئیسلام.

٢- بۆچوونەکە بریتیە لەخەیاری پێگەیشتن و گەڕانەوەی کەسی غەیرە موسڵمان بۆ ئاینەکەی پێشووی دوای ڤامیدەبوون و پێگەیشتنی لەماوەی ساڵێکدا، ئەم ڕایە هەڵاوێردەیە لەو ڕێسا گشتیەی کە تێیدا نابێت موسڵمان بگەڕێتەوە بۆ ئاینێکی تر، ئەم هەڵاوێردەیەش ناکرێت بەرفراوان بکرێت یان لەڕووی شەرع و یاساوە قیاسی لەسەر بکرێت واتە شازو

ناوازەیە و قیاسی لەسەر ناکرێت.

وەلام/ ئەم برگەیەش تۆمەتەش هەروەها تۆمەتێکی بەتاڵە بەپێی شەریعەتی ئیسلامی کە دەدرێتە پاڵ دادگای کوردستانی عێراق بێ هیچ سەنەدێکی شەرعی.

٣- ئەوەی ئەم رایەی ئێمە بەهێز دەکات و پشتگیری لێدەکات بریاری دادگای تەمییزی عێراق ژمارە ٣١٨/دەستەی گشتی/٩٩ لەبەرواری ٢٠٠٠/٢/١٤ کە دژە لەگەڵ رای دادگای پێداچوونەی هەرێمی کوردستاندا.

ئەم برگەی کۆتاییەش لە تێبینیەکان لەسەر بریاری دادگای پێدلچوونەوەی عێراق ژمارە ٣١٨/ دەستەی گشتی/٩٩ لە ٢٠٠٠/٢/١٤ بونیادنراوە ئەم بریارە پێداچوونەوەییەش هەڵەو بەتاڵە، هەر چیەکیشی لەسەر بونیادبنرێت ئەویش هەروەها هەڵەو بەتاڵە.

-١٦-

دەرئەنجامەکان

لەو پانزە برگەیەی باسکران کۆمەڵە دەرئەنجامێکمان دەست دەکەوێت گرنگترینیان ئەمانەی خوارەوە

١-پێویستی گوتن و بریاردان بەوەی منداڵی نەوجەوان ئیسلام بەدەست دێنێت بە شوێنکەوتەیی بۆ ئیسلامبوونی یەکێك لەباوانی، بۆ ئەم شوێنکەوتەییەش سەرچاوەو حیکمەتی شەرعی هەیە:

أ-سەرچاوەکان:

یەکەم: قورئانی پیرۆز: خوای گەورە دەفەرمێت: ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُم بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُم مِّنْ عَمَلِهِم مِّن شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ﴾[1].

دووەم: سوننەتی پێغەمبەر: پێغەمبەرﷺ دەفەرمێت: ((هەموو منداڵێك لەسەر فیترەت لەدایك دەبێت ئەوە باوك و دایکینی دەیکەنە جولەکە یان مەسیحی یان ئاگرپەرست))[2].

سێهەم: کۆرایی شارەزایانی شەریعەتی ئیسلامی.

---

[1] - سورة الطور /٢١.

[2] - سبق تخريجه.

چوارەم: ڕاوبۆچون و ووتەی شارەزایانی هەموو مەزهەبە تۆمارکراوەکان.

ب-حیکمەتە حوکمە شەرعیەکان لەئیسلامی نەوجەواندا:-

یەکەم: ئایینی ئیسلام ئایینی فیترەت و زانست و کارو عەقڵی تەندروستە. ووتن بەشوێنکەوتەییش لەم فیترەتە ڕەسەنەوە وەرگیراوە کە خوای گەورە مرۆڤی لەسەر دروستکردوە، خوای گەورە دەفەرمێت " ﴿فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لاَ تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ﴾.[1]

دووەم: سازکردنی منداڵی نەوجەوان بۆ هەڵبژاردنی ئەو ئایینەی کە شوێنکەوتەی بووە پێش باڵغبوونی بە بەدەستهێنانی باوەڕ کە بریتیە لە بڕوای لێوانلێوو جێگیر بەخواو بە ئادیارەکانی تر لەدوای باڵغبوونیەوەو، بەدەستهێنانی شیاوێتی بۆ ئەم باوەڕە خودیەو ڕزگاربوونی لەشوێنکەوتەیی، چونکە باوەڕی تەقلیدی و لاسایی و شوێنکەوتەیی ڕەتکراوەیە لەئیسلامدا، نابێت لاسایی بکرێت تەنها لە لقەکانی ئاییندا نەبێت نەك لە ئوصول و بنچینەکانیدا.

٢-لایەنی موسڵمان لەباوان بەرپرسیارە لە هەستان بەمانەی خوارەوە:

یەکەم: دروشمەکانی ئیسلامی فێربکات و ئاراستەی بکات بەرەو بەهاکان و ڕەوشتە بەرزەکان کە لەقورئانی پیرۆزو فەرمودەدا هاتوون.

دووەم: گەشەپێدانی لەسەر بیرکردنەوە لەبەدیهێنانی ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی تێیدا لەو شتانەی کە ئاماژە دەرن بە دروستکەری ئەم گەردوونە، هەروەها ڕابهێنرێت لەسەر سستمێکی پوخت و پاك و ڕێك و ڕەوان کە شیاوی گۆڕین و ئاڵوگۆڕ نیە لەهیچ کات و شوێنێکدا. وەك خوای گەورە دەفەرمێت : ﴿وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلاً﴾.[2]

سێهەم: منداڵی موسڵمان دووربخرێتەوە لەتێکەڵبوونی بەلایەنەکەی تری کە غەیرە موسڵمانە، بۆ ئەوەی لەسەر ڕێنومایی دینە ئەصڵیەکەی پەروەردە نەبێت.

---

[1] - سورة الروم /٣٠.

[2] - سورة الفتح /٢٦.

٣-منداڵی نەوجەوانی موسڵمان بەشوێنکەوتەیی بۆ باشترین ئایینی باوانی پێش باڵغبوونی یان دوای باڵغبوونی پێش گەڕانەوەی بۆ ئاینە ئەصڵیەکەی ئەگەر مرد ئەوا لە گۆڕستانی موسڵمانانداو بەپێی ڕێنومایییەکانی ئیسلام دەنێژرێت.

٤- ئەگەر گەڕایەوە بۆ ئایینە ئەصڵیەکەی خۆی دوای باڵغبوونی بە غەیرە موسڵمان دادەنرێت بەڵام بەهەڵگەڕاوە دانانرێت، چونکە ئاین کە هاوواتای باوەڕە بەتەنها باڵغبوونی بەدەستی ناهێنێت، چونکە وەك ووتمان ئاین بریتیە لەباوەڕبوونی لێوانلێو و جێگیری هاورێك بەواقیع، ئەمەش بۆ ئەو بەتەنها بە باڵغبوون بەدەست نایەت بۆی، خوای گەورە لەقورئانی پیرۆزدا دەفەرمێت: ﴿وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ﴾ بەڵام نەیووتوە ئەوەی لەئیسلامەکەی هەڵگەڕاوە، ئەگەریش باوەڕو ئایینی بەدەست نەهێنابێت دوای باڵغبوون و پێش هەڵگەڕانەوەی، ئەوا نابێتە هەڵگەڕاوە چونکە هەڵگەڕانەوە لەدوای باوەڕەوە دەبێت هەروەك چۆن تەڵاق تەنها دوای هاوسەرگیری دەبێت.

٥-پێویستە لە ڕێساکەدا ووشەی (ئایین) بگۆڕێت بە (ئیسلام) واتە لەبری ئەوەی بوترێت منداڵی سەر بەباشترین (ئایین)ی باوانی دەبێت ووشەی ئاین بکرێت بەئیسلام لەبەر ئەم هۆکارانە:

ئاین: وەك پێشتر باسمانکرد هاوواتایە بۆ باوەڕ. باوەڕیش لەدوو ڕەگەزی مەعنەوی و مادیی پێکدێت.

أ/ڕەگەزی مەعنەوی: بریتیە لە باوەڕی لێوانلێوو جێگیری هاو{ێك لەگەڵ واقیع کە هاوواتای یەقین و دڵنیاییە.

ب/ ڕەگەزی مادیی: بریتیە لەکاری چاکە.

٦-قورئان جیاوازی کردوە لەنێوان ئیسلام و ئاییندا کە دەفەرمێت﴿قَالَتْ الأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلْ الإيمان فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لاَ يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ، إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُوْلَئِكَ هُمْ الصَّادِقُونَ﴾[١] بەپێی ئەم ئایەتە پیرۆزەش پەیوەندی لۆژیکی لەنێوان ئاین (باوەڕ) و لەنێوان ئیسلام گشتی و تایبەتی

[١] - سورة الحجرات /١٤-١٥.

رەهایە، هەموو باوەڕدارێك موسڵمانە بەبێ پێچەوانەی هەمەکی، واتە لەم پەیوەندیە لۆژیکیەوە ئەوە گەڵاڵە دەبێت کە ئیسلام بەبێ باوەڕ بەدی دێت وەك پێشتر باسمانکرد لەدوو حاڵەتدا:

٧-یەکێکیان حاڵەتی دووڕووییە کە لەناخەوە بێباوەڕیی هەیە و لەدەرەوە لەرێگەی بەجێگەیاندنی دروشمەکانی ئیسلامەوە باوەڕداری نیشان بدرێت ئەمەش بۆ پارێزگاریکردن لە بەرژەوەندیە مادییەکان (دارایی و جەستەیی) ئەمەش باوەڕی دووڕووەکانە.

دووەم حاڵەتی ئەوەی مرۆڤ شیاوێتی نەبێت بۆ بەدەستهێنانی باوەڕ بەهۆی منالّی یان شێتیەوە، چونکە باوەڕ یان ئایین ناکرێت بەدی بێت تەنها دوای پێگەیشتنی عەقڵی نەبێت و کامڵبوونی فیکری کە هێزێکی دەرککردنی بەدەست دەهێنێت بەوەی بتوانێت لەرێگەی سەلماندنە عەقڵی و لۆژیکیەکانەوە بوونی خوای گەورە بسەلمێنێت، کەسی نەوجەوانیش کە بەشوێنکەوتەیی ئیسلامی بەدەست هێنابێت شیاوی ئەوە نیە باوەڕ بەدەست بهێنێت هەتا دەگاتە تەمەنی فامیدەیی و پێگەیشتن، هەڵەیەکی روون و ئاشکراشە ئەگەر کەسی نەوجەوانی موسڵمان بەشوێنکەوتەیی بۆ یەکێك لەباوانی بە هەڵگەڕاوە دابنرێت ئەگەر نەیویست لەدوای باڵغبونیەوە بەردەوام بێت لەسەر ئەم ئیسلامە بەدەستهاتووەی، چونکە هەڵگەڕانەوە بریتیە لە دەرچوون لەباوەڕ بە ووتە یان کردار، ئەگەریش باوەڕ بوونی نەبێت چیدی چۆن دەرچوون لێی بوونی دەبێت، هەروەك چۆن دروست نیە پیاوێك پێچ مارەکردنی ژنێك تەڵاق بدات، وە بەمەزندەی دانانیشی بەهەڵگەڕاوە، ئەوا هەروەها هەڵەیشە بوترێت با زۆری لێبکرێت بۆ ئەوەی وەبەستە بێت بەو ئیسلامەوە کە بەپێی شوێنکەوتەیی بۆ ئیسلامی یەکێك لەباوانی بەدەستی هێناوە.

٨-قورئانی نەهیکردوە لە زۆرکردن و ناچارکردن لەسەر ئایین و لەزۆر ئایەتەدا فەرمانی کردوە ئەم کارە نەکرێت وەك پێشتر ئاماژەمان پێکرد، لەوانەش ئایەتی : ﴿لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنْ الغَيِّ﴾، ووشەی (اكراه) نەکیرە یان نەناسراوە لەجێگەی نەفیدایە بۆ گشتە، چونکە بەپێی ئەو رێسا ئوصولیەی کە زانایان و شارەزایان کۆڕاییان لەسەرە نەکسرە یان نەناسراو بۆ گشتە ئەگەر کەوتە شوێن یان سنوری نەفیەوە، وەك لەئایەتەکەی پێشەوەدا، یان کەوتە سنوری نەهیەوە، وەك خوای گەورە دەفەرمێت: ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ يَسْخَرْ قَومٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلاَ نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَى أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ

وَلاَ تَلْمِزُوا أَنفُسَكُمْ وَلاَ تَنَابَزُوا بِالأَلْقَابِ بِئْسَ الاِسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الإِيمان وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَئِكَ هُمْ الظَّالِمُونَ﴾[1].

هەردوو ووشەی (قوم) و (نساء) نەکیرەن (نەناسراون) کەوتنەتە شوێنی یان سنوری نەهیەوە و مانای گشت دەگەیەنن یان سنوری مەرجەوە وەك ئەوەی حوای گەورە دەفەرمێت: ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ﴾[2]. لێرەشدا ووشەی (فاسق) نەناسراوەو کەوتۆە شوێنی مەرجەوەو بۆ گشت بەکاردەهێنرێت. گوزارشتی (لا اكراه) لەو ئایەتەی پێشووشدا گوزارەیە لە گوتە (لفظ)و نەهیە لەمانادا، لەهەردوو حاڵەتەکەشدا (اكراه) نەناسراوە ئیدی لەشوێنی نەفیدا بێت یان هی نەهی هەر مانای گشت دەگەیەنێت، پێویستیشە کار بەم گشتە بکرێت بەتایبەتی لەقورئاندا ئەکەر هاتوو تەرخانکردن و تایبەتکردنی نەسەلمابوو.

بەپێی ئەمەش مانای ئایەتی : ﴿لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ﴾ لێك دەدرێتەوە ئیدی پێش وەرگرتنی ئیسلام بوو یان دوای ئەوەو پاشانیش گەڕانەوە لێی بەهەر هۆیەك لەهۆیەکان بێت.

هەڵەیەکی ڕوون و ئاشکراشە جیاوازی بکرێت لەنێوان ئەو دوو حاڵەتەدا دوای سەلما کەوا گوتەکە لەئایەتەکەدا بۆ گشتە و، بوترێت کە زۆرلێنەکردن بەنسبەت کەسێکەوە دەبێت کە لە بنچینەدا نەبووبێتە موسڵمان، بەڵام ئەگەر بووە موسڵمان و پاشان گەڕایەوە لێی ئەوا زۆری لێ دەکرێت بۆ ئەوەی نەگەڕێتەوە، دانابیش لەوەدا کە نابێت زۆری لێبکرێت بۆ مانەوەو نەگەڕانەوەی دوو حاڵەتە:

یەکەم ئەگەر زورلێکردن زاڵ بێت بەسەر جەستەدا ئەوا ناتوانێت زاڵ بێت بەسەر دڵ و ناخ و باوەڕی مرۆڤدا.

دووەمیش زۆرلێکردن مرۆڤ دووڕوو دروست دەکات کە بەروکەش موسڵمانەوەو لەناخەوە بێباوەڕە، چونکە مرۆڤ دەتوانێت ڕێوشێنی خۆپارێزی بگرێتەبەر لەدژی دوژمن و بێباوەڕی دیارو ئاشکرا، بەپێچەوانەی دوژمنی ناوخۆییەوە کە دووڕووە، بۆیە پێویستە لەسەر ئەوانەی

---

[1] -سورة الحجرات /١١.

[2] - سورة الحجرات /٦.

کە بەناوی ئاینیەوە قسە دەکەن و بەرگری لێ دەکەن، پێویستە لەرۆح و جەوهەرو دانایی و فەلسەفەی ئەم ئاینە تێبگەن پێش ئەوەی بە تەنها پشت بەستن بە گوزارشتە زمانەوانی و روکەشی گوتەکانی فەتوا بدەن، لەو نەهامەتیانەش کە ئەمڕۆ جیهانی ئیسلامی تووشی هاتووە بریتیە لە بەرگریکردن لەئیسلام بەشێوەیەك کە بۆتە مایەی شێواندنی ئەم ئیسلامە مەزنەو حەقیقەتەکەی.

٨-فەتوا بەکوشتنی هەڵگەڕاوە لەشەریعەتی ئیسلامیدا رەتکراوەیە لەبەر زۆر هۆ لەوانەش:-

یەکەم: کوشتن لەقورئاندا نەهاتووە، بەڵکو ئەوەی هاتووە نەمان و بەهەدەر چوونی کردەوە چاکەکانە بەتەنها، ئەمەش بەدەق وتراوەو هیچ دوودڵی و گومانێك هەڵناگرێت کە دەفەرمێت: ﴿وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ﴾.

دووەم: بەڵگەهێنانەوە بەو فەرمودەیەی پێغەمبەر ﷺ:: (ئەوەی ئاینەکەی گۆڕی بیکوژن) بەڵگەهێنانەوەیەکی بەتاڵە لەچەند ڕویەکەوە:

أ-پێغەمبەر ﷺ: ئەم وتەیەی بەنسبەت هەندێك هەڵگەڕاوەوە وتوە کە هەستاون بە ناپاکی مەزن لەدژی موسڵمانان، ئەویش گواستنەوەی نهێنی موسڵمانانە بۆ دوژمنە بێباوەڕەکان لەکاتێکی زۆر تەنگ و زەحمەتدا، ئەویش فەرمانیکرد بکوژرێن نەك لەبەر هەڵگەڕانەوەیان بەڵکو بەهۆی ناپاکی مەزنیانەوە، وەك ئەوەی ئەمە لەسەرچاوە باوەڕپێکراوەکاندا جەختی لیچکراوەتەوە.

ب-مانای فەرمودەکە ئەوەیە ئەوەی ئاینەکەی گۆڕی و لەدژی ئیسلام وەستایەوە بە ووتە یان بەکردار یان بەقەڵەم بیکوژن، نەك لەبەر هەڵگەڕانەوەی بەڵکو لەبەر خراپەکاریەکانی.

سێهەم: نابێت مرۆڤ بکوژرێت تەنها لەدوو حاڵەتدا نەبێت:

یەکەمیان ئەوەی دەستدرێژی کردبێتە سەر مرۆڤێکی بێتاوان و کوشتبێتی.

دووەمیش لەکەسانی خراپەکاردا بێت لەسەر زەویدا بە قسە یان بەکردار یان بەقەڵەم، وەك خوای گەورە دەفەرمێت: ﴿مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا﴾.

چوارەم: بەوپێیەی کە نابێت کار بەفەرمودەیەك بکرێت ئەگەر دژوەستایەوە لەگەڵ دەقێکی قورئانیدا، بۆیە بۆ کەسێك کە شارەزا نەبێت بە نهێنەیەکانی شەریعەت پێش قورئانی دەخات لەڕووی کارپێکردنیەوە، ئەمەش بەکۆڕایی زانایان و بەپێی ڕێسا ئوصولیەکان شیاو نیە کە دەڵێت (ئەگەر فەرمودەیەك دژ بوو لەگەڵ قورئانداو نەکرا پێکەوە کۆبکرێنەوە، کار بەقورئان دەکرێت نەك فەرمودە، چونکە قورئان وەحیەکی خواییەو لەدروستکراوی خوایە بەلأم فەرمودە وەحی نیە و دروستکراوی مرۆڤە). ئەو ئایەتەش کە دەفەرمێت ﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنْ الْهَوَى، إِنْ هُوَ إِلاَّ وَحْيٌ يُوحَى﴾[1] فەرمودە ناگرێتەوە وەك ڕوکەشناسەکان وای لێك دەدەنەوە.

پێنجەم: بەڵگەهێنانەوە بەو وتەیەی پێغەمبەرﷺ کە دەفەرمێت: (خوێنی کەسێکی موسڵمان حەڵاڵ نابێت تەنها بە سێ شت نەبێت نەفس بە نەفس هاوسەردارێکی زیناکەر و ئەوەی ئاینەکەی وازلێهێنابێت و لەکۆمەڵ جیابووبێتەوە) ئەم فەرمودەیە مەبەست پێی زۆرکردن نیە لەنەوجەوانێك بەکوشتن ئەگەر نەیویست بگەڕێتەوە بۆ سەر ئیسلامە بەدەستهاتوەکە لەڕێگەی ئیسلامبوونی یەکێك لەباوانەکانیەوە، نابێت بۆ ئەنجامدانی ئەو کارە بەڵگە بەفەرمودەی (ئەوەی ئاینەکەی گۆڕی بیکوژن) بهێنرێتەوە، پاشانیش نابێت مرۆڤ بکوژرێت تەنها لەدوو حاڵەتدا نەبێت وەك باسمانکرد: لەحاڵەتی خوێنابیی و حاڵەتی خراپەکردن لەسەر زەویدا، هاوسەرداری زیناکەریش نابێت بە ڕەجمکردن بکوژرێت وەك ئەوەی باوە لای زۆرێك لە موسڵمانان، چونکە ڕەجم یا بەردبارانکردن کە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێکردوەو جێبەجێی کردوە بەسەر ژمارەیەکی کەم لەخەڵکدا بە ئایەتی ﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلاَ تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِنْ الْمُؤْمِنِينَ﴾[2] نەسخ بۆتەوە. چونکە ئەو کات و پێش دابەزینی سزای زینا پێغەمبەر ﷺ دادوەریەکەی بەپێی تەورات بووە. ئەو کارەش بەو ئایەتەی پێشەوە نەسخ کراوەتەوە[3]. وازهێنەر لەئاینەکەشی نەوجەوانی موسڵمان بەشوێنکەوتەیی بۆ ئیسلامی یەکێك لەباوانی ناگرێتەوە، چونکە ئەم کەسە نەهاتۆتە ناو

[1] -سورة النجم /٣-٤.
[2] -سورة النور/٢.
[3] - ينظر نيل الاوطار للشوكاني /١/١٣٤.

کۆمەڵەی باوەڕدارانەوە هەتا بەدەرچوو دابنرێت لێی و چوونە دەرەوەش دوای هاتنە ناوەوە دەبێت.

٩-نەوجەوان بەموسڵمان دادەنرێت هەتا دەگاتە تەمەنی فامیدەو پێگەیشتن هەتا باوەڕ (ئایین)ی خودیی سەریەخۆ بەدەست دەهێنێت بەشێوەیەك لەرێگەی سەلماندنی عەقڵیەوە بڕوا بەزاتی خوای گەورەو بەهەموو نادیارەکانی تر بهێنێت باوە{ڕێکی لێوانلێو جێگیر هاوڕێك لەگەڵ واقیع.

١٠-ئەگەر نەوجەوانی موسڵمان بەشوێنکەوتەیی ئاینە ئەصڵیەکەی خۆی هەڵبژاردەوە دوای فامیدەو باڵغبوون و پێش باوەڕ، ئەوا بە هەڵگەڕاوە دانانرێت، چونکە هەڵگەڕانەوە دوای باوەڕ (ئایین) دەبێت نەك دوای ئیسلام، وەك قورئان دەفەرمێت: ﴿ومن يرتدد عن دينه﴾ واتە ئەوەی هەڵگەڕاوە لەئاینەکەی و نەیووتوە ئەوەی هەڵگەڕایەوە لە ئیسلامە شوێنکەوتەییە تەقلیدیەکەی، هەڵگەڕاوەش ئەوەیە چوویێتە دەرەوەی ئاینەکەیەوە، هەروەك چۆن تەڵاق بوونی نابێت تەنها دوای هاوسەرگیری دروست نەبێت، بەهەمانشێوەش هەڵگەڕانەوە بوونی نابێت تەنها دوای باوەڕ (ئایین) نەبێت.

١١-هەڵەیە زۆرکردن لە نەوجەوانی موسڵمان بەشوێنکەوتەیی دوای فامیدەبوون و پێگەیشتنی لەسەر ئەو ئیسلامەی کە بەشوێنکەوتەیی دەستی کەوتووە ئەویش لەبەر دوو هۆ:

یەکەمیان: قورئان بەشێوەیەکی بڕاییبڕو رەها نەهیکردوە بەزۆرلێکردن لەسەر ئایین.

دووەم: زۆرلێکردن ئەگەر زاڵ بێت بەسەر جەستەی موسڵمانی شوێنکەوتەییدا ئەوا ناتوانێت زاڵ بێت بەسەر دڵیدا بۆیە مرۆڤێکی دووڕووی لێ دەردەچێت کە مەترسیدارترە لە کەسێك کە بەڕوکەوش و بەدڵ غەیرە موسڵمان بێت.

رَبِّ زِدْنِي عِلْماً وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ

ئەحکامەکان بەپێی
سەردەمەکان دەگۆڕێن

تتغير الأحكام بتغيير الأزمان

وەرگێڕانی/ محمد چیا

کاتێك پێغەمبەرﷺ جەلیلی کوڕی مەعاز (ڕەزای خوای لێ بێت) ی دیاریکرد بۆ ئەوەی ببێتە والی لە صەنعا/ یەمەن ، تاقیکردەوە:

پێی فەرموو: چۆن دادوەری دەکەیت ئەگەر کێشەیەك هێنرایە بەردەستت؟

ووتی: بە پێی کتێبی خوا (قورئان) دادوەری دەکەم.

ووتی: ئەگەر لە کتێبی خوادا حوکمەکەت نەبینیەوە؟

ووتی: بە پێی سوننەتی پێغەمبەرﷺ دادوەری دەکەم.

ووتی: ئەگەر لەسوننەتی پێغەمبەریشدا نەتبینیەوە.

ووتی: کەمتەرخەمی ناکەم لە ئیجتیهادکردن.

پێغەمبەرﷺ کێشای بەسنگیداو، ووتی: سوپاس بۆ ئەو خوایەی کە نێراوی پێغەمبەری خوای ڕێنوێنی کرد بۆ ئەوە کە پێغەمبەر پێیخۆشە و هیواخوازە بگیرێتەبەر لەڕێگەی ڕاست و دروست.

ئەم شێوە پەسەندکردنەش لەلایەن پێغەمبەرەوە (ﷺ) بەشێوەی ڕێکخستنێکی سروشتی بووە بۆ هەرکەسێك بیەوێت حوکمێکی شەرعی لەسەرچاوەکەیەوە دەربهێنێت. یەکەمجار بە کتێبی خوا دەست پێدەکات، ئەگەر نەیبینیەوە لەوێدا، پەنا بۆ سوننەتی پێغەمبەر دەبات، ئەگەریش لەوێدا نەیبینیەوە پەنا بۆ ئیجتیهاد دەبات بەپێی ڕای خۆی، ئەو هاوەڵە بەڕێزە ووتی: ئیجیتهاد دەکەم و کەمتەرخەمی نانوێنم لە دۆزینەوەی حوکمی خوا لەسەرچاوە ڕاستەقینەکەیەوە.

بەشی یەکەم:
ئاڵوگۆڕی ئەحکامە شەرعیەکان
لەسەر بنچینەی پێداگری و مۆڵەت

سروشتی بابەکەتە دەخوازێت لێکۆڵینەوەی ناونیشانی ئەم بەشە دابەش بکرێت بۆ چوار جێباس

جێباسی یەکەم: پێناسەکردن بە حوکم و عەزیمە و مۆڵەت.

جێباسی دووەم: مۆڵەت.. سەرچاوەکانی.. جۆرەکانی..

جێباسی سێیەم: عەزیمە و مۆڵەت لە ئەرکەکاندا

جێباسی چوارەم: عەزیمە و مۆڵەت لە حەرامکراوەکاندا

جێباسی یەکەم:
پێناسەی حوکم و عەزیمە و مۆڵەت

گوتەی حوکم و داتاشراوەکانی لە (٢١٠) ئایەتی قورئانیدا هاتوون هەروەها بەچەندین ماناش هاتووە بەپێی سروشتی بابەتەکە، ئەو مانایەش کە لای ئێمە مەبەستە لەم لێکۆڵینەوەی ئەم توێژینەوەماندا بریتیە لە حوکمی شەرعی یان مەدلول و ئاماژەی گوتاری خوای گەورە پەیوەست بە هەڵسوکەوتەکانی مرۆڤ یان روداوەکان لەڕووی داوەریکردن یان بەباشزانین و پەسەندکردن یان دانان.

شیکارکردنی موفردەکانی ئەم پێناسەیە

زانایانی ئوصول پێناسەی حوکمیان کردوە بەوەی کە گوتاری خوایە، ئەمەش هەڵەیە چونکە حوکمی شەرعی بریتیە لە مەدلول و ئاماژەی گوتاری خوا ئەمەش ئەوەیە کە دەقە قورئانیەکان ئاماژەی پێ دەدەن نەک خودی گوتارەکە.

مەبەستیش پێی کەسی وابەستەو ڕێکخەرەی ئەم هەڵسوکەوت و ڕوداوانەیە.

مەبەستیش لە هەڵسوکەوت ئەوەیە لەلایەن مرۆڤێکی پێگەیشتووی عاقڵی هەڵبژێراوی پەیپەرەوە دەردەچێت (لەقسە یان کردار) بەمەبەستی ڕێکخستنی شوێنەوارێك کە شەرع یان یاسا پشتی پێ دەبەستێت.

بەپێی ئەم پێناسەیەش هەڵسوکەوت بەدی نایەت ئەگەر هاتوو ئەم شەش ڕەگەزەی تێدا دەستەبەر نەبوو:

١- دەبێت لەلایەن مرۆڤەوە دەرچوو‌بێت، هەر شتێکیش لەغەیری ئەوەوە دەرچووبێت لەلایەن ئاژەڵ یان سروشتەوە پێی دەوترێت ڕوداو یان گوزەشتە.

٢- پێویستە لەلایەن مرۆڤێکی پێگەیشتووەوە دەرچووبێت کە توانای جیاکاری هەبێت، چونکە ئەوەی لای کەسێکەوە دەرچووبێت کە توانای جیاکاری نەبێت وەك منداڵی ناجیاکار پێی دەوترێت ڕوداو (گوزەشتە).

٣- پێویستە لەلایەن کەسێکی ژیر (عاقل)ەوە دەرچووبێت، چونکە ئەوەی لای کەسێکی شێتەوە دەرچووبێت دەبێتە ڕووداو (گوزەشتە).

٤- پێویستە لای مرۆڤێکەوە دەرچووبێت کە خاوەن ویستێکی ئازاد بێت، چونکە ئەوەی لای کەسێکەوە دەرچووبێت کە زۆری لێکراوە یان ناچارکراوە دەبێتە ڕودلو (گوزەشتە).

٥- پێویستە لەلایەن مرۆڤێکی هۆشیار و بەئاگاوە دەرچووبێت، چونکە ئەگەر لەلایەن کەسێکی وەنەوزبردو یان خەوتوو یان بێهۆش یان سەرخۆشێکەوە کە توانای جیاکاری نەمابێت یان هاوشێوەی ئەمانەوە دەرچووبێت دەبێتە ڕودلو.

٦- دەبێت بەمەبەستی ڕێکخستنی شوێنەوارێك یان حوکمێك بێت کە شەرع و یاسا پشتی پێ ببەستێت یان کاری پێ بکات، چونکە قسەکردنە ئاساییەکان و موجامەلەکان لەنێوان خەڵك و ئەو خوو دابانەی کە بەشێوەیەکی دوبارەبۆوە لەلایەن مرۆڤەوە دەردەچن دەبنە ڕوداو و گوزەشتە، هەر شتێك لەلایەن مرۆڤەوە دەردەچێت مەبەست پێی شوێنەوارێك نیە کە شەرع یان یاسا کاری لەسەر بکات یان بایەخی پێبدات

زانایانی یاساش هەڵسوکەوتیان پێناسە کردوە بەوەی ئاراستەبوونی ویستە بەرەو خستنەوەی شوێنەوارێك کە یاسا بایەخی پێبدات یان کاری لەسەر بکات.

ئەم پێناسەیەش هەڵەیە لەبەر ئەم هۆکارانەی خوارەوە:

١-هەڵسوکەوت ئاراستەکردنی وویست نیە، بەڵکو ئەوەیە کە وویست یان ئیرادە پێیەوە پەیوەست بووەو بەرەو لای چووە، بۆ نمونە چوونی وویست بەرەو فرۆشتنی ئۆتۆمبیل هەڵسوکەوت نیە بەڵکو خودی فرۆشتنەکە بریتیە لە هەڵسوکەوتی یاسایی یان شەرعی.

٢- هەڵسوکەوت لە دەستکردی وویست نیە، بەڵکو شوێنەوارێکە مرۆڤ خستویەتەوە، چونکە هەموو کارێکی ئیرادی کە لەلایەن مرۆڤەوە دەردەچێت یەکەمجار پەیگیریی پێیەوە پەیوەست دەبێت، پاشان وویست، پاشان توانا، هەڵسوکەوتیش دەرئەنجامی توانایە بەبێ وویست. تواناش دوای وویست دێت.

هەڵەیەکی تری زانایانی یاساش هەیە ئەویش ئەوەیە هەڵسوکەوت وابەستە دەکەن بە قسەو وتەکانەوە بەبێ کردارەکان و، وابەستەکردنی وتەکان بە گرێبەست و وویستی تاك لایەنەوە، لەکاتێکدا لە زمان و نەریتی عەرەبدا هەڵسوکەوت کردارو وتن دەگرێتەوە.

مەبەستیش لە وویستن بریتیە لە داوای کردنی کردار یان وازلێهێنانی.

داوای کردارێکیش یان بەشێوەی حەتمی و پەیوەستکردنە پێی دەوترێت پێویست بوون شوێنەوارەکەشی (وجوب) پابەندکردنە، یان لەشێوەی لە پێشیی و ئەفزەلیەتە پێی دەوترێت ئیستیحباب (استنداب) و شوێنەوارەکەشی (الندب) واتە هاندان.

داوای وازلێهێنانیش بەشێوەی حەتم و پابەندکردن دەبێتە حەرامکردن و شوێنەوارەکەشی تابۆ دەبێت (واتە ناکرێت نزیکی بکەویتەوە.

بەشێوەی ئەفزەلیەت و لەپێشیی مەکروە دەبێت و شوێنەوارەکەشی نەویستراوی (کراهة) دەبێت.

مەبەستیش لە سەرپشکردن ئەوەیە لەمرۆڤ بگەرێت بۆ ئەوەی خۆی کردنی شتێك هەڵبژێرێت یان وازی لێ بهێنێت بەبێ ئەوەی تای هیچ کامێکیان بدەیت بەسەر ئەوی تردا، بەشێوەیەك نە سزاو نە پاداشت نەبێت لەسەر کردن یان نەکردنیان، ئەمەش بەنسبەت یاسادانەرەوە پێی دەوترێت ئیستیباحەو بەنسبەت مرۆڤیشەوە ئیباحە.

هەریەك لە پێویستکردن یان پەیوەستکردن(ایجاب) و (استنداب) یان (استحباب) و حەرامکردن (تحریم) و بێزاندن (استکراه) و (استباحە) حوکمی شەرعی و ئوصولی و

سیفەتی یاسادانەرن، هەریەك لە (وجوب)و (الندب) و (حرمة) و (كراهة) (اباحة) ش حوكمی شەرعی و فیقهی و سیفەتی هەڵسوکەوتەکانی مرۆڤن.

ئەوەش کە (وجوب)ی بۆ جێگیر بوو پێی دەوترێت (واجب) واتە ئەرك و دەکەوێتە ئەستۆی مرۆڤەوە، ئەوەش (الندب) واتە هاندانی بۆ جێگیر بوو پێی دەوترێت (مندوب) پیاهەڵدراو یان هاندراو، ئەوەش (الحرمة) واتە تابۆیەو پێی دەوترێت حەرام، ئەوەش بێزاندن (الكراهة)ی بۆ جێگیر بوو پێی دەوترێت بێزارو (مكروه)، ئەوەش ئیباحەی بۆ جێگیر بوو پێی دەوترێت موباح.

زانایانی ئوصولی فیقهیش تێکەڵیەکیان کردوە لەنێوان (الإستنداب) و(الندب) و (الإستكراه) و (الكراهة) و (الإستباحة) و (الإباحة)، بۆیە بۆ یاسادانەرو بۆ کردارەکانی مرۆڤیش پێکەوە (الندب) و(الكراهة) و(الإباحة)یان بەکارهێناوە. بۆیە ئێمەش (الإستنداب) و(الإستكراه) و(الإستباحة) بەنسبەت یاسادانەرەوە وەك زاراوەیەکی نوێ بەکارهێناوەو بۆ دورکەوتنەوە لەو هەڵەیەی کەئاماژەمان پێکرد.

شیاوی باسە هەندێك لە زانایانی ئوصولی فیقە تێکەڵیان کردوە لەنێوان حوکمی شەرعی و لەنێوان ئەو هەڵسوکەوتانەدا کە ئەم حوکمە شەرعیە فیقهیە جێگیر دەبن بۆیان، لەوانەش ئیمامی غەزالی (رەحمەتی خوای لێبێت) کە لەکتێبەکەیدا (المستصفی) لا ٨٠ دەڵێت " بەشەکانی ئەحکامە جێگیرەکان بۆ کردارەکانی ڕاسپێراوەکان پێنجن: (واجب) (محظور) (مباح) و (مندوب) و(مكروه)" ئەمەش هەڵەیەکی روونە لەلایەن ئەم زانا گەورەو فەیلەسوفەوە، چونکە (واجب) حوکمێکی شەرعی نیە بەڵکو کارێکە (وجوب) واتە پێویست بوونی بۆ جێگیر بووە (حوكمی شەرعی) وەك دانی زەکات و، یاساغکراو یان تابۆکراویش (المحظور) واتە حەرامکراو (المحرم) حوکمێکی شەرعی نیە بەڵکو کارێکە حوکمێکی شەرعی بۆ جێگیر بووە وەك تاوانی دزیکردن یان زەوتکردن، (مندوب) واتە پیاهەڵدراویش حوکمێکی شەرعی فیقهی نیە بەڵکو کارێکە پیاهەڵدانی بۆ جێگیر بووە وەك سڵاوی مزگەوت، بێزراویش (مكروه) حوکمێکی شەرعی فیقهی نیە، بەڵکو کارێکە ئەو حوکمەی بۆ جێگیر بووە وەك دەستوەردان لە کاروباری خەڵکی تر بەبێ هیچ پاساوێك، موباحیش حوکمێکی شەرعی نیە بەڵکو کارێکە حوکمێکی شەرعی فیقهی بۆ جێگیر بووە وەك نوستن لەکاتێکی دیاریکراودا.

بەشەکانی حوکمی شەرعی

حوکمی شەرعی لەڕووی سروشتەکەیەوە دابەش دەبێت بۆ حوکمی شەرعی سەپاندنی یان ڕاسپاردنی (تکليفي)و حوکمی شەرعی (وضعي) هۆکاری یان مەرجیی.

حوکمی شەرعیش بەشێوەیەکی رەها پێناسە دەکرێت بەوەی مەدلولی گوتاری خوایە کە پەیوەستە بە هەڵسوکەوتەکانی مرۆڤ و رودلوەکانەوە بەشێوەی وویستن یان سەرپشکردن یان هۆکاری یان مەرجی.

ئەمەش بریتیە لە حوکمی شەرعی گشتی بۆ حوکمی تەکلیفی و حوکمی وەزعی (مەرجیی).

حوکمی شەرعی سەپاندنی (تکليفي)ش پێناسە دەکرێت بەوەی مەدلولی گوتاری خوایە کە پەیوەستە بە هەڵسوکەوتەکانی مرۆڤ لەشێوەی وویستن یان سەرپشکردن (الإقتضاء او التخيير) لەم پێناسەشدا ڕوداوەکان (الوقائع)مان لابرد چونکە حوکمی سەپاندنی (تکلیفی) پەیوەندی نیە پێیەوە، هەروەك چۆن گوتەی (الوضع)یشمان لابرد چونکە پەیوەندی هەیە بە بەشی دووەمی حوکمی شەرعیەوە کەبریتیە لە حوکمی وەزعی (الحكم الوضعي. رونیشمان کردەوە کە جۆرەکانی حوکمی شەرعی سەپاندنی پێنج جۆرن.

بەڵام حوکمی شەرعی وەزعیی بریتیە لە مەدلولی گوتاری خوا کە پەیوەستە بەوەوە کە شتێك (ئیدی هەڵسوکەوت بێت یان ڕوداوێك) بکرێتە هۆکارێك بۆ شتێکی تر، وەك ئەوەی خزمایەتی بکرێتە هۆکارێك بۆ میرات و نەفەقە، یان مەرجێك بۆی وەك ئەوەی ئامادەبوونی شاهید مەرجێك بێت بۆ دروستی هاوسەرگیری، یان شتەکە بکرێت ڕێگرێك بۆ شتێکی تر، وەك ئەوەی شێتی بکرێتە ڕێگرێك لە دروستی مامەڵەکانی شێت و ڕێگرێك لە بەرپرسیارێتی لە هەڵسوکەوتە تاوانییەکانی.

پوختەی قسەش ئەوەیە حوکمی شەرعی وەزعی بریتیە لە گوتاری خوا کە پەیوەستە بەوەی شتێك بکرێت هۆکار یان مەرجێك یان ڕێگرێك.

هەندێك لە زانایانی ئوصولی فیقهیش چەند جۆرێکی تریان زیادکردوە بۆ ئەم سێ جۆرە، ئەویش شتێك بکرێتە دروست یان پوچەڵ (یان بەد و خراپ -فاسد) یان نیازو سووربوون (عەزیمە) یان ڕێگەپێدان (رخصة).

لەوەی لەپێشەوە باسمانکرد ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە هەریەك لە حوکمی شەرعی تەکلیفی (سەپاندنی) و حوکمی شەرعی وەزعی (الوضعي) دوو بەشن لە حوکمی شەرعی رەها (المطلق) و بەشکەرە بۆیان، لەتەرازوی لۆژیکیشدا بەشکەر دەرخەر یان رونکەرەوەی بەشکەرەکانیەتی، بەشکەریش گشتگیرو رەهایە لەهەریەك لەبەشەکانی، هەر بەشێکیش تایبەتری رەهایە لەبەشکەرەکەی.

بەم پێیەش خوالێخۆش بوو زانای بەناوبانگ (ابن السبكي) کەتۆتە ناو هەڵەیەکی رونەوە بەوەی پێناسەی حوکمی شەرعی تەکلیفی پێناسەکردوەو پاشان دابەشی کردوە بۆ حوکمی شەرعی تەکلفیی و حوکمی شەرعی وەزعی، ئەمەش لەرووی دابەشکردنی شتێك بۆ خۆی و غەیری خۆی ئەمەش هەڵەیەکی روونە لە تەرازوی لۆژیك و فەلسەفەدا، کە لەکتێبەکەیدا (جمع الجوامع) (٤٦/١):دا دەڵێت (حوکم گوتاری خوایە کە پەیوەستە بە کرداری کەسی راسپێراوەو بەو پێیەی کە راسپێردراوە یان بەسەریدا سەپێنراوە)، دوای ئەوەش کە بەشەکانی حوکمی تەکلیفی خستۆتەروو دەڵێت: (ئەگەر هۆیەك یان مەرجێك و رێگر و دروست و بەد هاتن ئەوا حوکمەکە دەبێت بە وەزع (حوکم وضعی). رونیشە کە راناوی شاراوە لە کرداری (ورد)دا دەگەڕێتەوە بۆ حوکمە شەرعیە تەکلیفیەکە نەك حوکمی شەرعی رەها، چونکە پێناسەی حوکمی شەرعی رەهای نەکردوە. بەڵکو حوکمی شەرعی بەشکەر بۆ حوکمی شەرعی وەزعی دابەشکردوە بۆ حوکمی شەرعی تەکلیفی و حوکمی شەرعی وەزعی، ئەمەش لە بابی دابەشکردنی شتە بۆ خۆی و بەشکراوەکانی، بەڵکو دەبوایە پێناسەکەو بەشکردنەکە بەمشێوەیەی خوارەوە بوایە:

أ–حوکمی شەرعی رەها بریتیە لە مەدلولی گوتاری خوا پەیوەست بە هەڵسوکەوتەکانی مرۆڤ و روداوەکان لەشێوەی وویستن یان سەرپشکردن یان وەزع (الإقتضاء او التخيير او الوضع).

ب– حوکمی شەرعی تەکلیفی بریتیە لە مەدلولی گوتاری خوا پەیوەست بە هەڵسوکەوتەکانی لەشێوەی وویستن یان سەرپشکردن.

ج– حوکمی شەرعی وەزعی بریتیە لە مەدلولی گوتاری خوا پەیوەست بەهەڵسوکەوتەکانی مرۆڤ یان روداوەکان لەشێوەی وەزع واتە وا لەشتێك بکرێت هۆکار یان مەرجێك بێت یان رێگر یان دروست و باش یان بەدو ناباش یان سوربوون یان رێگەپێدان

بێت (صحيحا او فاسدا او عزيمة او رخصة).

ئەمەش لە هەڵەکانی (ابن السبكي)یە کە بەهۆی دەمارگیری تەقلیدیەوە کردویەتی یان بزواندنی خەڵکی تر گومڕایان کردوە.

لەهەڵەکانی تری (ابن السبكي)ئەوەیە کە دەڵێت قورئان بە قیاس نەسخ دەبێتەوە[1].

لەوەی پێشەوەش بۆمان رون دەبێتەوە کە ئەحکامە شەرعیەکان یان بەهۆی هەڵسوکەوتەکانی مرۆڤ یان ڕوداوەکانەوە دروست دەبن، ئەگەریش هەڵسوکەوتەکان هی مرۆڤ بوون یان بڕیار دەبن یان ڕێگەپێدان.

(العزيمة): بریتیە لە گوێڕایەڵیکردنی فەرمانەکان و خۆلادان لە نەهی لێکراوەکان بەشێوەیەکی رەها و گشتی لەڕەوشە ئاساییەکان و حاڵەتە سروشتیەکاندا، بڕیارلێدراوەکانیش (العزائم) مافی خوان لەسەر بەندەکانی و بەتەولوەتی بەجێدەگەیەنرێن، لەکاتێکدا رێپێدراوەکان (الرخص) مافی بەندەکانە لە سۆزی میهری خواوە.

ب-ڕێگەپێدان (الرخصة):

لەزماندا بریتیە لە ئاسانی و سانایی و ڕێگەپێدان لەکارێکدا کە پێشتر نەهی لێکراو بووە.[2]

لەزارلوەشدا گۆڕینی حوکمێکی شەرعیە لە زەحمەتیەوە بۆ ئاسانی بەهۆی بیانویەك لەگەڵ بەرپابوونی حوکمە ئەسڵیەکە. بۆ نمونە ڕۆژوگرتنی کەسی گەشتیارو نەخۆش سەختیەکە دەگۆڕێت بۆ ئاسانی ئەویش ڕۆژو شکاندنە بەهۆی بوونی بیانویەك کە گەشتکردن یان نەخۆشیە لەگەڵ بەرپابوونی هۆکاری حوکمە ئەسڵیەکە کە مانگی رەمەزانی پیرۆزەو هۆکارە بۆ گرتنی ڕۆژو.

هەندێکیشیان پێناسەیان کردوە[3] بەوەی گۆڕانی حوکمە لە سەختی و زەحمەتیەوە بۆ ئاسانی بە هۆی بیانویەك لەگەڵ بەرپابوونی حوکمە ئەسڵیەکە، ئەمەش هەڵەیە لەبەر دوو هۆکار:

---

[1] بۆ وردەکاری زیاتر بڕوانە دانراومان (أخطاء أصولية لإبن السبكي).

[2] لسان العرب ، مادەی (رخص).

[3] وەك إبن السبكي لە كتێبەكەیدا جمع الجوامع ١/١١٩.

یەکەمیان ئەوەیە کە حوکمی خوا کۆنە چونکە لە سیفەتەکانی خوایە، ئەوەش سەلما کۆنە نابێت نەهێڵرێت یان بگۆڕێت.

دووەمیش خوای گەورە (عەزیمە) و رێگەپێدان (رخصة)ی پێکەوە کۆکردۆتەوەو حوکمی هەریەکێکیانی لەقورئاندا رونکردۆتەوە، لەڕەوشە ئاساییەکانیشدا (عەزیمە) دەبێت و لەڕەوشە هەڵاوێردەییەکانیشدا رێگەپێدان (رخصە) دەبێت لەم ڕەوشانەشدا حوکمی عەزیمە دەگۆڕێت بە حوکمی رێگەپێدان، بۆیە نابێت گوزارشتی گۆڕان (التغییر) بەکاربهێنرێت بەڵکو دەبێت ئاڵوگۆڕ (التبدل) بەکاربهێنرێت، بەمشێوەیە دەوترێت رێگەپێدان (الرخصة) (حوکمێکی شەرعیە ئەگەر لە زەحمەتیەوە گۆڕا بۆ ئاسانی بەهۆی بیانویەك لەگەڵ بەرپابوونی هۆکار بۆ حوکمە ئەسڵیەکە)، رێگەپێدانیش وەك خواردنی گۆشتی مردو و رۆژ شکاندنی گەشتیار ئەگەرنا (عەزیمە) دەبێت.

شتێکی بەڵگەنەویستیشە رێسای (ئەحکامەکان بە گۆڕانی سەردەمەکان دەگۆڕێن) بەم گوزارشتەی ئێستای بەسەر ئەحکامە یاسایی و ئەحکامە فیقیەکاندا جێبەجێ دەکرێت، چونکە ئەم ئەحکامانە لە ئیجتیهادی عەقڵی مرۆڤن، ئەم ئیجتیهاداتانەش لەوانەیە ڕاست و دروست بن و لەوانەشە هەڵە بن، هەروەك چۆن لەوانەیە کامڵ یان کەموکوڕیان تێدا بێت یان شیاو بن بۆ ڕەوشێك و نەشیاو بن بۆ ڕەوشێکی تر، یان بۆ سەردەمێك ببن و بۆ سەردەمێکی تر نەشیاوبن، ئەم رێسایەش جێبەجێکراوەو تائێستاش جێبەجێ دەکرێت لە یاسا وەزعیەکاندا، دەگۆڕێن بە گۆڕانی بەرژەوەندیەکان و نەریتەکان لەهەموو وڵاتانی جیهاندا بەپێچەوانەوەی ئەحکامە فیقهیەکانەوەو کە تا ئێستا بەهەمان شێوەی خۆیانن و هیچ گۆڕانێك یان رێککاریەك بەسەریدا نەهاتووە بەدەگمەن نەبێت، هۆی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ دوو هۆکار:

یەکەمیان دەمارگیری مەزهەبی کوێر

دووهەمیش بۆ نەبوونی کەسێك کە مەرجەکانی ئیجتیهادکردنی تێدا بێت، کە ئەمانیش سیانن:

یەکەم: ئەوەی کە ئیجیتهاد دەکات دەبێت زانا بێت بە مەبەستەکانی شەریعەت.

دووەم:پێویستە ئاگادار بێت لە پێداویستیەکانی ژیان.

سێیەم: دەبێت گرنگیدەر بێت بە پەیوەندی نێوان مەبەستەکانی شەریعەت و

پێداویستیەکانی ژیان.

بەلاّم مەرجە تەقلیدیەکان بۆ ئیجیتهادکردن ئەو مەرجانەن کە ناگونجێن لەگەلّ ڕۆحی شەریعەتی ئیسلامیدا کە بریتین لەمانەی خوارەوە:

١-دەبێت ئازاد بێت، قورئانیش کۆیلەو کەنیزەکی هەلّوەشاندۆتەوە هەر لە سەرەتای وەحیەوە لەسەردەمی هاتنی پەیامدا، خەلّکەکان هەموویان ئازادبوون، ئەم مەرجەش لەڕووی سوکایەتیکردنەوەیە چونکە پوچەلّە.

٢-دەبێت نێر بێت، ئەمەش پێچەوانەیە لەگەلّ ئەو ئایەتەی خوای گەورەدا کە دەفەرمێت: ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنْ الْمُنكَرِ﴾ عەقلّیەتی مرۆڤیش ئەوەیە کە هەیە، بە نێرینەو مێینەیی جیاواز نابێت، ئیجیتهادیش لەکاری عەقلّە.

٣-دەبێت موسلّمان بێت، ئەم مەرجە بوونی نیە لەغەیری مەسەلە ئاینیەکاندا، چونکە پەرەسەندنی تەکنەلۆژی و پزیشکی و دیاردە زانستیەکان لەم سەردەمە نوێیەدا هەموویان ئیجیتهادو بەرهەمی عەقلّی غەیرە موسلّمانەکانە، مرۆڤیش هەروەك چۆن پێویستی بە پێداویستیەکانی ئایینە پێویستیشی بە پێداویستیەکانی ژیانیش هەیە، بەم پێیەش ئەم مەرجە بۆ غەیری مەسەلە ئاینیەکان پوچەلّەو ناشێت پشتی پێ ببەسترێت.

٤-دەبێت دادپەوەر بێت، دادپەروەریش گرنگە بۆ کەسی موجتەهیدو بۆ هەرکەسێك کاروبارە گشتیەکانی خەلّك بگرێتە ئەستۆ، بەلاّم گرنگ گەیشتنە بەڕاستی و دەرخستنی حوکمی خوایە، ئیدی کەسی موجتەهیدی دەرخەری حوکمی خوا دادپەروەر بێت یان نا.

ئەم مەرجە تەقلیدیانەو هاوشێوەکانی، ڕۆلّیان کۆتایی هاتووەو شیاون نین بۆ ئەم سەردەمە.

گۆڕینی ئەحکامەکانیش بەگۆڕانی سەردەمەکان لەسەر دوو بنچینە بونیادنراون:

بنچینەی یەکەم بریتیە لە (عەزیمە) و ڕێدان (ڕوخسەت) لە ئەحکامەکانی خوادا.

بنچینەی دووەمیش بریتیە لە بەرژەوەندیەکان و نەریتەکان.

ئەم ڕێسایەش بەم گوزارشتەی بلاّوبۆتەوە لەنێوان زانایان و فەقیهەکان و لە سەرچاوە یاسایی و فیقهیەکاندا هەلّەیە، چونکە حوکمی خوا کۆنەو هەرچیەکیش سەلما کۆنە نە لادەبرێت و نە دەگۆڕێت، بەلّکو ڕاستره ڕێساکە بەمشێوەیە بێت: ((ئەحکامەکان بەپێی سەردەمەکان ئالّوگۆڕ دەکرێن)).

ڕێساکەش بەو گوزارشتەی یەکەم کە باوە دروستە ئەگەر مەبەست پێی ئەحکامە فیقهی و یاساییەکان بێت، چونکە ئەمانە ئیجیتهادو ڕاوبۆچوون و ڕاڤەی دەقەکانی قورئانن، کە دەکرێت ڕاست بن ئەگەر ڕێك و تەبا بوون لەگەڵ حوکمی خوادا، ئەگەر نا هەڵە دەبن، چونکە بەپێی سەردەمەکان و شوێنەکان و کەسەکان دەگۆڕێن، بەڵام ئەحکامەکانی خوا کە لە قورئانی پیرۆزدا هاتوون دەقەکانی بەپێی گۆڕانی سەردەمەکان ناگۆڕێن، بەڵکو گۆڕان بۆ مانای هەندێکیان دەبێت واتە ئەو ئەحکامانەی کە ئاماژەیان پێدراوە ئاماژەیەکی گومان هەڵگر لەوانەیە بەپێی گۆڕانی سەردەمەکان بگۆڕێن.

پوختەی قسەش ئەمەیە ئەحکامەکان ئاڵوگۆڕ دەبن و ئەحکامە ئیجتیهادیەکانیش دەگۆڕێن بە پێی گۆڕانی بەرژەوەندیەکان و نەریتەکان لەسەردەمە جیاوازەکاندا.

جێباسی دووەم:
ڕێدان (ڕوخسەت)
سەرچاوەکانی... جۆرەکانی... هۆکارەکانی

سەرچاوەکانی ڕێدان (ڕوخسەت):

لەقورئانی پیرۆزدا ئایەتی زۆر هاتوون کە ئاماژە دەکەن ئاماژەیەکی بڕەر (قطعي) لەسەر ڕەوایەتی ڕێدان، لەو ئایەتانەش:

١- ﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾ [1]. رونیشە کە ئاسانکردن لەحاڵەتی ڕێپێداندا دەبێت هەروەك چۆن قورسی و زەحمەتی لە (عەزیمە)دا دەبێت.

٢- ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾ [2]. (عەزیمە)ش کە تەنگی و نارەحەتی تێدا بێت دەگۆڕێت بە ڕوخسەت بۆ لابردنی ئەو سەختی و تەنگییە.

٣- ﴿لاَ يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا﴾ [3].

---

[1] سورةتی الحج/٧٨.
[2] سورةتی البقرة/١٨٥.
[3] سورةتی البقرة/٢٨٦.

جۆرەكانی ڕێدان (ڕوخسەت):

روخسەت بەپێی حوكمە ڕاسپاردەیی (تكلیفی)ەكەی دابەش دەبێت بۆ پێنج جۆر:

١-روخسەتێك دەبێت ئەنجام بدرێت وەك خواردنی گۆشتی مردو حەرامكراوەكانی تر بۆ كەسێكی ناچار كە ناچار بێت ژیانی بخاتە مەترسیەوە ئەگەر لەو حەرامكراوەی نەخوارد، هەروەها وەك ڕۆژو شكاندن بۆ یەكێك بەهۆی برسیەتی و تینویەتیەوە ترسا لەناوبچێت ئیدی نیشتەجێ بێت یان گەشتیار، لەش ساغ بێت یان نەخۆش، هەروەها قوتدانی پارو بەمەی، ئەگەر كەسێك پارویەك لە گەرووی گیراو ئاو نەبوو پێی قوتی بدات، پێویستە لەسەر مەی بخوات هێندە پاروەكە لەگەرووی بباتە خوارەوە.

٢- ئەو روخسەتەی كە ئەنجامدانی پیایدا هەڵدراوە وەك كورتكردنەوەی نوێژ لەگەشتداو ڕۆژو شكاندن بۆ كەسێك كە لە گەشتدا ڕۆژو نارەحەتی كرد یان نەخۆش بوو، یان ڕوانین بۆ دەزگیران بەمەبەستی هاوسەرگیركردن لەگەڵیدا.

٣-ئەو روخسەتەی كە ئەنجامدانی موباحە وەك گرێبەستی سەلەم (سلم)كە بریتیە لەفرۆشتنی بەروبومە كشتوكاڵیەكان كە لەكاتی گرێبەستەكەدا بوونیان نیە بەنرخی ڕۆژ، ئەگەر هاتوو دەسكەوتنیان لە ئایندەدا مومكین بوو وە ناسێنراو و دیاریكرا بەشێوەیەك دور بێت لە نەزانی و دەسخەڕۆكردن.

٤-روخسەتی ئەنجامدانی مەكروه دەبێت وەك كورتكردنەوەی نوێژ بۆ كەمترین لەو ماوەیەی كە دیاریكراوە بۆ شیاوی كورتكردنەوە لە حاڵەتی گەشتكردندا.

٥-روخسەتێك وازلێهێنانی لەپێشتر دەبێت، وەك ڕۆژو شكاندن بۆ كەسێك كە بەڕۆژو بوون زیانی پێ نەگەیەنێت لە گەشتدا یان لەحاڵەتی نەخۆشیدا.

هۆكارەكانی روخسەت:

روخسەت هۆكاری زۆرە كە لە شەریعەتی ئیسلامیدا دیاری نەكراون، بۆیە باس لەچەند نمونەیەك دەكەین لەم هۆكارانە كە لەزاراوەی فیقهیدا پێیان دەوترێت بیانوو یان عوزر، ئەوانیش ئەمانەن:

یەكەم/ گەشت: كە بریتیە لە چوونە دەری كەسێك بەمەبەستی گواستنەوە لەشوێنی نیشتەجێ بوونیەوە بۆ شوێنێكی تر بەپێی یان بەهەر ئامرازێكی تر لەئامرازەكانی

گواستنەوەی ووشکانی و دەریایی و ئاسمانی. کە مەسافەکەی بەلانی کەمەوە بە (٩٦کم) مەزندەکراوە.

دووەم/ نەخۆشی: تووشهاتنێکە لەجەستەی مرۆڤدا ڕوودەدات دەبێت هۆی تێکدانی سروشت و هاوسەنگی و لاوازی دەکات لەوەی بتوانێت هەستێت بەوانەی کە پێویستە لەسەری ئەنجامیان بدات لەئەرکەکان.

نەخۆشیەکانیش لەخۆیاندا جیاواز دەبن، هەیانە سوك و ئاسان دەبن وەك کۆکەو هەلامەتی سووك، هەشیانە توندو مەترسیدارو درێژخایەن دەبن، هەروەك چۆن دەگۆڕێن بەگۆڕانی کەسەکان، پێوەری کاریگەریشیان لەسەر جەستەی مرۆڤ بابەتی نیە بەڵکو کەسیە کە رەنگە کەسێك بەرگەی بگرێت و یەکێکی تر بەرگەی نەگرێت. روخسەتی نەخۆشیش زۆرن، السیوطي[1](رەحمەتی خوای لێبێت) هەندێکیانی باسکردوە لەوانەش:

١—تەیمومکردن لەکاتی زەحمەتی بەکارهێنانی ئاودا.

٢—دانیشتن لەکاتی نوێژی فەرزدا.

٣—نوێژکردن بەئاماژە بەپێی سروشتی نەخۆشیەکە.

٤—کۆکردنەوەی دوو نوێژ پێکەوە و رۆژو شکاندن لەکاتی نەخۆشیدا.

٥—وازهێنان لەرۆژوگرتن بۆ کەسێك چووە تەمەنەوە لەگەڵ دانی فیدیەدا.

٦—نوێنەرگرتن لەحەجدا لەکاتێکدا ئەگەر کەسەکە خۆی نەیتوانی.

٧—نیشاندانی عەورەت بۆ پزیشکی تایبەتمەند لەحاڵەتی نەخۆشیەکەدا کە پێویست بەوە بکات.

٨—رۆژو شکاندنی کەسی دووگیان و شیردەر، دەکرێت ئەم دوانە رۆژو بشکێنن ئەگەر لەخۆیان یان لە کۆرپەلە یان مناڵەکە ترسان.

سێیەم/ لەبیرچوون و سەهوکردن: هەرکەسێك شتێکی لەبیرچوو یان سەهوی کرد بەشێوەیەك کە لەکاتی پێویستیدا بیری نەکەوتەوەو پێی نەزانی و هەستا بەکارێکی ناڕەوا ئەوا سەبارەت بەمە مافی خوای لەسەر سووك دەکرێت بەڵام مافی خەڵك دەمێنێتەوە، وەك پێغەمبەرﷺ دەفەرمێت (خوای گەورە هەڵەو لەبیرچوون و ئەوەی بەزۆر پێیان بکرێت

---

[1] الأشباه والنظائری سیوطي ١/٨٧.

لەسەر ئوممەتەکەی من هەڵگرتووە)) .[1] ئەگەر کەسێك تاوانێکی بەهەڵە کرد یان لەبیری چوو یان بەسەهو بوو یان لەژێر فشاری زۆرلێکردندا ئەوا سزاکەی سووك دەکرێت، بەڵام ئەگەر ماڵی کەسێکی خەسار کرد لەو سێ حاڵەتەدا کە باسکرا ئەوا دەبێت قەرەبوو بدات بەهۆی بەرپرسیارێتی بوونی لەکەمتەرخەمیکردنی. مرۆڤیش گەرەنتیکارە لەحاڵەتی خەسارکردنی ماڵی کەسێکی تر ئیدی بەئەنقەست بێ یان نا.

لەپەرستشەکانیشدا ئەگەر کەسێك نوێژێکی بیرچوو یان رۆژوێك یان زەکاتێك یان نەزرکردنێك پێویستە دواتر ئەنجامیان بداتەوە. هەرکەسێکیش نەیزانی و مەی خواردەوە نە سزا دەدرێت و نە سەرزەنشت دەکرێت، چونکە نەزانیی لە شەریعەتی ئیسلامیدا بیانووە ئەگەر هاتوو کەسی نەزان کەمتەرخەمی نەنواندبێت لە نەزانینەکەیدا.

ئەگەریش کەسێك ماڵی کەسێکی تری خەسارکرد لەژێر فشاردا ئەوا دەبێت کەسی زۆرلێکەر گەرەنتی ماڵەکە بکات، بەڵام من پێموایە دەبێت هەردوکیان زۆرلێکەرو زۆرلێکراو گەرەنتی بکەن.

ئەگەر کەسێك سەرجێی لەگەڵ ئافرەتێکدا کرد وای زانی کە هاوسەری خۆیەتی یان لەسەر بنەمای هاوسەرگیریەکی ناباش بوو ئەوا لەسەر ئافرەتەکە ئەمانە گەلاڵە دەبن:

أ- پێویستە ئافرەتەکە چاوەڕێی تەواو بوونی وادە (العدة) بکات.

ب-پێویستە مارەیی هاوشێوەی پێ بدرێت لەبەرامبەر زیانە مەعنەویەکەیدا.

ج-سزای زینا لەسەر هەردولایان لادەچێت بەپێی ئەو فەرمودەیەی پێغەمبەرﷺ ((ادرأوا الحدود بالشبهات))، واتە بە پشت بەستن بەگومانەکان سنورەکان جێبەجێ مەکەن.

د- لە تێخستنی گومانییدا (واتە سەرجێی کرداریی) ژنخوازیی جێگیر دەبێت.

هـ- ئەگەر لەو سەرجێیەدا کورپەلە دروست بوو ئەوا رەچەڵەکەکەی شەرعی دەبیت وەك منالێکی شەرعی لەهەموو مافەکان و بەرپرسیارێتیەکاندا کە بۆی دروست دەبن.

چوارەم/ پێویستی: پێویستی لەرێگرەکانی بەرپرسیارێتی تاوانین بەبێ بەرپرسیارێتی مەدەنی و لەهۆکارەکانی موباحیەت نین، بەپێچەوانەی ئەو هەڵە باوەوە لە رێسای (الضرورات تبیح المحظورات) واتە پێویستیەکان حەرامکراوەکان موباح دەکەن)، ئەم

---

[1] سنن ابن ماجة ٦٥٩/١.

هەڵەیەش بەشێوەیەکی فراوان لەنێوان زانایان و شارەزا یاساییەکاندا بڵاوبۆتەوە، دەبێت بەمشێوەیە ڕێك بکرێتەوە: (الضرورات تجیز المحظورات)، واتە پێویستییەکان حەرامکراوەکان لەبار دەکەن)، چونکە لەباربوونی شەرعی هەڵوێردەیی (استثنائي) نابێتە هۆی لابردنی گەرەنتی، بۆ نمونە کەسێك ماڵی کەسێکی تری خوارد یان خەسار کرد بەبێ مۆڵەتی کەسەکەو لەژێر فشاری پێویستیدا دەبێت لەسەری قەرەبووی دارایی بکاتەوە بەشێوەیەك گونجاو بێت لەگەڵ قەبارەی زیانەکەدا، ئەگەریش هۆکارێك بوایە بۆ موباحی (الاباحة) ئەوا بەرپرسیارێتی تاوانی و مەدەنییش نەدەبوو.

مەرجیشە بۆ ئەوەی پێویستی (ضرورة) هۆکارێك بێت لەهۆکارەکانی ڕێدان (روخسەت) دەبێت ئەم مەرجانەی خوارەوە بێنەدی:

١-دەبێت پێویستیەکە بەرپا بێت نەك چاوەڕوانکراو.

٢-دەبێت بۆ نەهێشتنی ئەو پێویستیە هیچ ئامرازێکی تر نەبێت جگە لەسەرپێچیکردنی فەرمانەکان و نەهی لێکراوەکان.

٣-پێویستە لەسەر ناچار ڕەچاوی ڕادەی پێویستیەکە بکات، چونکە پێویستیەکان بەپێی ڕادەکەیان مەزندە دەکرێن.

٤-پێویستە لەسەر ناچارکرلو لەکاتی لادانی پێویستیەکەدا ڕەچاوی بنەمای لادانی خراپتر بەخراپە بکرێت.

٥-دەبێت کەسی ناچار کارێك نەکات کە بەهیچ شێوەیەك لەشێوەکان روخسەت هەڵنەگرێت وەك تاوانکردنی دژی خەڵکی تر، یان دەستدرێژیکردنە سەر نەفسێك و غەیری ئەوە، چونکە پێویستی یان زەرورەت لەم تاوانانەدا لەوانەیە بە ڕەوشێکی سوککرلو دابنرێت، بەڵام کەسی تاوانبار نابورێت لە سزادانی بەسزایەکی سوکتر لەوەی ئەگەر تاوانەکەی بەبێ بوونی زەرورەتێك ئەنجام بدایە.

لێرەدا بەو چەند نمونەیە لەهۆکارەکانی روخسەت واز دەهێنین بەهۆی زۆریانەوەو لەبەرئەوەی ئامانجەکە بریتیە لە ئاشکراکردنی نمونە گەلێك لەوانەی هۆکارن بۆ روخسەت لەژێر ڕۆشنایی شەریعەتی ئیسلامیدا.

شیاوی باسە خوای گەورە زۆرجار کاتێك باس لەحوکمێك دەکات لەشێوەی (عەزیمە) لەهەمان ئایەتدا یان لە ئایەتێکی دواتریدا بەراوردی دەکات بە حوکمی (روخسەت)، لەسەر

ئەمەش هەڵەی رێسای (ئەحکامەکان بە گۆڕانی سەردەمەکان دەگۆڕێن)ما بۆ رون دەبێتەوە.

ڕاسترە بوترێت (ئەحکامەکان بەپێی سەردەمەکان ئاڵوگوردەبن) لەبەرئەم هۆیانەی خوارەوە:

ئەحکامەکانی خوای گەورە کۆنن ئەوەش کۆن بوو جێگیر دەبێت و ناکرێت لابرێت یان رێککاری تێدا بکرێت یان بگۆڕێت. حوکمی تەکلیفیی بنچینەییش لەڕەوشی ئاساییدا بەراورد دەکرێت بە حوکمی هەڵاوێردەیی (استثنائي) لەشێوەی روخسەتدا. گۆڕان لەحوکمەکەدا بوونی نیە بەڵکو ئاڵوگۆڕی حوکمێك هەیە بە حوکمێکی تر، واتە ئاڵوگۆڕی حوکمی (عەزیمە) بە حوکمی (روخسەت).

ئەحکامەکانی خوایش کۆنن کۆنی زاتی خوای گەورە، لەکاتێکدا کە زاتی خوا کۆنە و هیچ پێشتر لەو نیە، بەڵام حوکمی خوا کۆنە بەڵام خودی زاتی خوا پێشی ئەو دەکەوێت، هیچ جیاکەرەوەیەکی زەمەنی بوونی نیە لەنێوان بوونی خواو سیفەتەکانیدا، بەڵکو پێشکەوتنی زات هەیە لەبووندا و دواکەوتن لە سیفەتەکانیدا، وەك چۆن زانایانی ئوصول ئەم حەقیقەتانەیان لەسەرچاوە ئوصولیەکاندا سەلماندوە، بۆیە کەسێك دەیەوێت لەمبارەیەوە زانیاری زیاتری دەست بکەوێت با بگەڕێتەوە بۆ ئەو سەرچاوانە.

لەتەرازوی لۆژیك و فەلسەفەشدا سەلماوە ئەوەی کۆن بوونی سەلما نابێت لابرێت یان بگۆڕێت.

جێباسی سێیەم
عەزیمە و روخسەت لە ئەرکەکاندا

أ- رۆژوو:

خوای گەورە دەفەرمێت: ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ، أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾[1].

لەئایەتی یەکەمدا هەتا (أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ) عەزیمەیەو پێویستە لەسەر رۆژووەوان کە بیانوی رۆژوو شکاندنی نیە بەرۆژوو بێت لەو کاتەوە کە دەزانێت مانگی رەمەزانی پیرۆز هاتووە وەك دەفەرمێت ﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾[2]، ئەو رۆژە دیاریکراوانەش لەنێوان بیست و نۆ رۆژو سی رۆژدایە. هەروەها دەفەرمێت (لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ) خستنەرویەکە بۆ فەلسەفەی بەجێگەیاندنی رۆژو کە بەدەست هێنانی تەقواو خواپەرستیە، تەقواش بریتیە لەووزەیەکی رۆحی مرۆڤ دەپارێزێت لە شەرو خراپەکاری و گەیاندنی زیانی مادی و مەعنەوی بەکەسانی تر. ئەگەر هاتوو ئەم رۆژووەی وەك ئەوەی پێویستە بەجێگەیاند کە بریتیە لە خۆگرتنەوە لەخواردن و خواردنەوەو گرتنەوەی ئەندامەکانی لەش لەکاری ناڕەوا وەك گرتنەوەی دەستەکان لەزیان گەیاندن بە کەسانی ترو گرتنەوەی قاچەکان لەچوون بەرەو کاری ناڕەوا و گرتنەوەی زمان لەباسکردنی خەڵك و گرتنەوەی چاوەکان لە سەیرکردنی نامەحرەمەکان و گرتنەوەی گوێیەکان لەگوێگرتن بۆ قسەی ناڕەوا، هەروەها گرتنەوەی غەریزە ناوخۆییەکان وەك ئیرەیی نەبردن و خۆپارێزی لە رق و کین و خۆپەرستی و خۆبەزلزانی و شتانی لەم جۆرەی تر.

---

[1] سورەتی البقرة/١٨٣- ١٨٤.
[2] سورەتی البقرة/١٨٥.

پاشان قورئانی پیرۆز لەدوای (أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ) دێتە سەر دەروازەی روخسەت یان رێپێدان کە دەفەرمێت: ﴿فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾، گوتەی نەخۆشیش بەشێوەیەکی رەها هاتووە بەڵام دەبێت کۆت بکرێت بەوەی دەبێت نەخۆشیەك بێت کە پێشبینی بکرێت بەهۆی رۆژوەوە نەخۆشیەکە زیاتر ببێت یان پەرەبسێنێت بەرەو خراپتر. هەروەها گەشتکردنیش بەشێوەی رەها هاتووە بەڵام دەبێت کۆت بکرێت بە گەشتێك کە سەرپێچی تێدا نەبێت واتە زیان بگەیەنێت بەکەسانی تر.

هەروەها خوای گەورە دەفەرمێت: ﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ﴾ تایبەتە بەوەی گەشتەتە قۆناغی پیریتی بەشێوەیەك کە زەحمەت بێت لەسەری فەریزەی رۆژو بەجێ بگەینێت، یان تووشی نەخۆشیەك هاتبێت هیوای چاکبوونەوەی نەمابێت، لەم دوو حاڵەتەدا و هاوشێوەی ئەمانە پێویستە لەسەر کەسی رۆژونەگر فیدیە بدات کە بریتیە لە پێدانی ژەمێکی خواردن بە هەژارێك، ئەم فیدیەش دەخەملێنرێت بە ژەمێك خواردنی مامناوەند کەوا کەسە بەرۆژو نەبووەکە دەیخوات بەپێی توانای دارایی، بەڵام ئەگەر فیدیەکە لەوەی پێویستە زیاتر بوو ئەوە دەبێتە خەیرو چاکە بۆ کەسە رۆژو شکێنەکە، وەك خوای گەورە دەفەرمێت: ﴿فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا﴾ واتە زیادە لەو برە فیدییەی کە دیاریکراوە دەبێتە خەیر بۆی، بۆ نمونە ئەگەر ئەو فیدیەیەی کە پێویستە سێ هەزار دینار بوو، وا باشترە پێنج هەزار دینار بدرێتە هەژار بۆ فیدیەی هەر رۆژێك، هەندێکیش پێی وایە ئەم ئایەتە نەسخ بۆتەوە ئەمەش هەڵەیەکی ئاشکرایەو شیاوی لێ خۆش بوون نیە.

پاشان خوای گەورە لەکۆتایی ئایەتەکەدا دەفەرمێت: ﴿وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾، واتە رۆژو لەهەموو حاڵەتەکاندا باشترە لەرۆژوشکاندن ئەگەر هاتوو رۆژوگرتن لەتوانای رۆژوگردا هەبوو بەشێوەیەك نەبێتە هۆی خستنەوەی دەرئەنجامی نەرێنی بۆ سەر تەندروستی، وەك ئەوەی کە دەفەرمێت: ﴿وَلاَ تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾[1].

[1] سورەتی البقرة/ ١٩٥.

روخسەتی رۆژوگرتن لە سوننەتی پێغەمبەردا ﷺ:

لە صەحیحی موسلیم[1] بەشی دووەم لا ٧٨٤ و دواتریدا لە دەروازەی (رۆژوگرتن و شکاندنی لەمانگی رەمەزاندا شیاوە بۆ گەشیتارێك لەغەیری سەرپێچیکردندا هاتووە ئەگەر گەشتەکەی دوو قۆناغ یان زیاتر بووە، باشتریشە بۆ کەسێك توانای هەبێت بەبێ زیان لێکەوتنی بەرۆژو بێت، ئەوەش نەیتوانی بیشکێنێت).

لەم بارەشەوە فەرمودەی زۆر هاتوون سەبارەت بە روخسەتی رۆژوشکاندن، لەوانەش (لە عبیداللە ی کوڕی عبداللە ی کوڕی عوتبە لە ئیبن عەباسەوە رەزای خوای لەسەر بێت کە پێی راگەیاندوە پێغەمبەر ﷺ سالی فەتح کە لەرەمەزاندا بوو دەرچوو بەرۆژو بوو تا گەیشتە شوێنێك کە پێیان دەووت (کەدید) ئیدی لەوێ رۆژوی شکاند...).

هەروەها لەئیبن عەباسەوە کە فەرمویەتی : (پێغەمبەر ﷺ بە رەمەزاندا گەشتی کرد تا گەیشتە (عەسفان) پاشان داوای دەفرێکی کرد کە ئاوی تێدا بوو بەرزی کردەوەو لێی خواردەوە بۆ ئەوەی خەلك ببینن پاشان بەرۆژو نەبوو تا گەیشتە ناو مەککە.

هەروەها هەر لە ئیبن عەباسەوە ﷺ (پێغەمبەری خوا ﷺ بەرۆژو بوو پاشان شکاندی، کێی ویستی بە رۆژو بوو کێش ویستی شکاندنی)، هەر لە ئیبن عەباسەوە دەفەرمێت : (هیچ زەحمەتێك نیە لەسەر ئەوەی بەرۆژ بوو یان رۆژوی شکاند، پێغەمبەر ﷺ لە گەشتدا بەرۆژ بووەو شکاندوشیەتی).

لەجابری کوڕی عبداللە رەزای خوای لێ بێت (پێغەمبەر ﷺ سالی فەتح لەمانگی رەمەزاندا دەرچوو بۆ مەککە بەرۆژو بوو هەتا گەیشتە (کراع الغمام) خەلکی رۆژویان گرت، پاشان داوای جامێك ئاوی کرد و بەرزیکردەوە هەتا خەلك سەیریان کردو پاشان خواردیەوە، دوای ئەوە پێیان ووت هەندێك کەس بەرۆژو بوون، ووتی ئەوانە یاخین، ئەوانە یاخین[2].

سەبارەت بە روخسەتی نوێژ خوای گەورە دەفەرمێت: ﴿وَإِذَا ضَرَبْتُمْ[3] فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ(١) إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ(٢) الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ

---

[1] للإمام ابي الحسين مسلم بن الحجاج القشيري النيسابوري ٢٠٦-٢٦١هـ.
[2] ئەمەش ئەوە دەطرێتەوە کە بەهۆی رۆذوەوە زیانی ئیطەیشت بێت.
[3] واتە طەشتان کرد بەزەویدا.

كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا، وَإِذَا كُنتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمْ الصَّلاَةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ[3] وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنتُمْ مَرْضَى أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا﴾[4].

واتە ئەگەر گەشتان کرد بەسەر زەویدا ئەوا هیچ گوناهێکتان لەسەر نابێت نوێژەکانتان کورت کردەوە، واتە ترسان لەوەی بێباوەڕەکان زیانتان پێ بگەیەنن، هەروەها لەچۆنیەتی بەجێگەیاندنی نوێژی ترسدا دەبێت کۆمەڵێك لەموسڵمانەکان لەگەڵ ئیمامدا بن و کۆمەڵێکی تریان دوابکەون، ئەوانەش کە لەگەڵ ئیمامدا دەبن با چەکەکانیان پێ بێت، ئەگەر نوێژیان کرد با کۆمەڵەکەی تر لەدوای ئیمامەوە پاسەوانی بکەن.

نوێژی ترسیش ڕێپێدراوە لەهەموو جەنگێکدا کە حەرام نەبێت، ئیدی واجب بوو یان نا، وەك جەنگان لەگەڵ دوژمنان و یاخیبووان و ڕێگرەکان ئەگەر ئیمام لەگەڵیاندا جەنگا، بەهەمانشێوە ڕۆژوەوانیش.

شیاوی باسە ئەوەی لەقورئاندا هاتووە بۆ ڕەوشگەلێك بووە جیاوازە لە ڕەوشەکان لەم سەردەمەدا، ئیدی بەنسبەت چەکە پێشکەتوەکانەوە بێت یان بەنسبەت شێوازە هاوچەرخەکانی جەنگەکان، بۆیە پێویستە لەسەر کەسی موجتەهید لەمباریەوە لەژێر ڕۆشنایی ڕەوشەکاندا ئیجیتهاد بکات و لەبارەی نوێژی ترسەوە فەتوا بدات بەشێوەیەك بگونجێت لەگەڵ پەرەسەندنی تەکنەلۆژی لە چەکی نوێداو چۆنیەتی بەکارهێنانی.

---

[1] واتە لەچوارەوە بیگێڕنەوە بۆ دوولن.

[2] واتە تووشی زیان و ناڕەحەتی دەبن.

[3] ئەگەر نوێژی نیوەڕۆ یان عصر بوو یان شێوان بوو وە لە حاڵەتی ترسدا بوون لە بۆسەی دوژمن، هەر تاقمەیان دوو ڕەکات نوێژ دەکات بەلام ئەگەر نوێژی ئێوارە بوو بە تاقمێکیان یەك ڕەکات و بە تاقمەکەی تریان دوو ڕەکات، وا باشتریشە بە تاقمی یەکەمیان دوو ڕەکات و بەگرووپی دووەمیشان یەك ڕەکات بکات: المهذب أبي اسحاق الشيرازي (ابراهيم بن علي بن يوسف الفيروزآبادي الشيرازي) چاپخانەی البابي، مصر ١/١٠٥ و دواتری، المجموع للنووي (الإمام زكريا محي الدين بن شرف) ٤/٢٧٩ دواتری.

[4] سورەتی النساء/ ١٠١-١٠٢.

هەروەها خوای گەورە هەر لەبارەی روخسەتەوە دەفەرمێت: ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾[1].

بەنسبەت ئەم ئایەتە پیرۆزەوە بابەتەکە روونە پێویستە بەراڤەو قسە لەسەرکردن نیە، بەلاَم ئەوەی پێویستە لێرەدا بوترێت سەبارەت بە (لامستم النساء)، کە لەمبارەیەوە هەندێك لەفەقیهەکان وەك ئیمام ئەبی حەنیفەو ئیمامی شافیعی (رەحمەتی خوایان لێبێت)، زیادەرۆیی و شلگیریان لەمبارەیەوە نواندوە، بۆ نمونە لەمەزهەبی شافیعیدا (لمس) واتە بەرکەوتن راڤەکراوە بە تەنها بەرکەوتنی پێستی ژن و پیاوێك، ئیدی بەبێ وویست بێت یان بەشەهوەتەوە یان بەهەر هۆیەکی تر بێت، کە لەمەدا زیادەرۆیی هەیە،[2] بەلاَم مەزهەبی ئەبی حەنیفە لەمەدا شلگیرترەو ئەم مەزهەبە پێی وایە شکانی دەستنوێژ تەنها بە بەرکەوتن نابێت، بەلَکو بە سەرجێی سێکسی دەبێت،[3] بۆیە ئەمیان لەرادەی زیادەی پێویست لایداوە زیادەرۆییە لەشلگیریدا، هەردوو ئاراستەکەش پێچەوانەن لەگەلّ دەقی قورئاندا کە دەفەرمێت: ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا﴾[4] واتە مامناوەند لەنێوان زیادگیریی و شلگیرییدا، شەریعەتی خوای گەورە نە زیادگیریی و نە شلگیریی تێدا نیە.

بەلَکو ئاراستەی دروست و هاورێك لەگەلّ قورئانی پیرۆزدا ئەوەیە کە هەندێك لە فەقیهەکانی مالیکی بۆی چوون کە پێیان وایە بەرکەوتنێك کە دەستنوێژ دەشکێنێت ئەوەیە کە هەست و چێژی سێکسی بوروژێنێت لەکاتی بەرکەوتنی پێستی پیاو بەر هی ئافرەت بەشێوەیەك هیچ هۆکارێك لەنێوانیاندا نەبێت لەهۆکارەکانی مەحرەمیەت. چونکە لەم

[1] سورەتی المائدة/ ٦.

[2] لە (المهذب)دا هاتووە، سەرچاوەی پێشوو ١/٢٣: (ئەگەر لەگەلّ ئافرەتدا بەرکەوتن ئەوا رۆژو دەشکێت کە بریتیە لەوەی پیاو پێستی بەر پێستی ژن بکەوێت یان بەپێچەوانەوە بێ هیچ روپۆشێك لەنێوانیاندا، وەك خوای گەورە دەفەرمێت: (أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ)، لێرەدا بەرەەستکەرەکە (اللامس) دەبێت دەست نوێژگرێتەوە، سەبارەت بەرەەستبوەکەش (الملموس) دوو را هەیە یەکێکیان دەشیکێنێت، چونکە بەرەەستبوونە لەنێوان ژن و پیاودا، رای دووەمیش نایشکێنێت.

[3] لە حاشیة رد المحتار لابن عابدين على در المختار شرح تنوير الأبصار في فقه أبي حنيفة ١/١٤٦دا هاتووە: (لەشکێنەرەکانی دەست نوێژ بەرکەوتنیکی ئاشکرا لەنێوان هەردوو عەورەتی پیاو ژن لەگەلّ وەلابوون، هەتا بەبێ تەرپوون).

[4] سورەتی البقرة/ ١٤٣.

ئاراستەیەدا ڕەچاوی مانای زمانیی بەركەوتن و فەلسەفەكەی كراوە كە بریتیە لە هەستكردن بە چێژ.

شیاوی باسیشە سەبارەت تەیەمومكردن بە خۆڵ كە جێگەی دەستوێژگرتن بەئاو دەگرێتەوە لە بابی روخسەتە، وەك باسمانكرد ئاڵوگۆڕكردنی حوكمێكە لە قورسیەوە بۆ ئاسانی بەبیانویەك لەگەڵ بەرپابوونی هۆكاری حوكمە ئەصڵیەكەدا.

ج- حەج:

لە حەجدا كە پایەیەكە لەپایەكانی ئیسلام روخسەتی زۆر هەیە بەهۆی بیانوگەلێك كە حاجی دێتەرێی لەكاتی بە جێگەیاندنی ئەو فەریزەیەدا، وەك خوای گەورە دەفەرمێت: : ﴿وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ[1] فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ[2] وَلاَ تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ[3] فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ[4] فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ[5] فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ[6] فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ[7] تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ[8] ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ[9] وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ[10]﴾[11].

---

[1]. واتە رێطیریتان لێكرا.
[2]. كۆی دیاریە
[3]. طوتارەكە بۆ طەمارۆدراوەكانە، واتە سەریان نەتاشن هەتا دەزانن ئەو دیاریەی ناردویانە بۆ حەرەمە طەشتۆتە شوێنی خۆی كە دەبێت تێیدا سەر ببرێت، واتە حەرەم.
[4]. وەك بوونی برین لەسەردا
[5]. واتە ضێذ وەرطرتن لە عومرە بۆ كاتی حەج.
[6]. بریتیە لە دیاری ضێذ.
[7].واتە دەرضوون و تەواوبوون لەكردەوەكانی حەج
[8]. واتە ئەمە لەبری دیاریەكە.
[9]. واتە بۆ ئەوەی نیشتەجێی مەككە نەبێت.
[10] واتە بۆ ئەوەی سەرثێضی بكات لەو رێنومایيانەی كە هاتوون لەو ئایەتەدا.
بۆ ووەردەكاری زیاتر بڕوانە تەفسیری النسفي (الإمام الجليل العلامة أبو البركات عبدالله بن احمد بن محمد النسفي) ١/٩٦
[11]سورەتی البقرة/١٩٦.

د- جیهاد:

قال تعالى: ﴿يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضْ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنْ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لاَ يَفْقَهُونَ، الآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾[1].

زۆرێکیش ئەگەر نەڵێین هەموویان پێیان وایە ئایەتی (٦٦) ئایەتی (٦٥) نەسخ کردۆتەوە، بەڵام ئەوانە نازانن یان دەستەواژەی (الآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا) فەرامۆش دەکەن کە ئاماژە دەکات ئاماژەیەکی قەتعی و بڕەر کە ئەم ئەمە لەبابی روخسەتەوەیە بەشێوەیەك خوای گەورە بیانوی روخسەتەکەی خستۆتەروو کە دەفەرمێت (وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا)، زیادەش لەئەنجامی زۆریی ژمارەی موسڵمانەکانەوەیە، چونکە ژمارە رۆڵی زۆرە لە هێزی ئیرادەو لاوازکردنیدا، بەشێوەیەك چەندە ژمارە کەم بێت وویست و ئیرادە بەهێزتر دەبێت، چونکە هەریەکێك لەبەشداربووان لەکاردا پشت بەخوا دەبەستێت و پاشانیش بەخۆی، کاتێکیش ژمارەکە زیاد دەکات عەزیمە و هێزی ئیرادە کەم دەبێت بەشێوەیەك هەریەکێك پشت بەوی تر دەبەستێت لەکۆششکردندا بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو مەترسیەی کە ڕووبەڕوویان دەبێتەوە.

پاشانیش نەسخراو نابێت کاری پێ بکرێت یان ناشێت کاری پێ بکرێت دوای نەسخ بوون و هەڵوەشانەوەی، لەحاڵەتی جیهادیش و لەو حاڵەتەدا کە باس کرا واتە دوای سوککردن ئەگەر یەك کەس لەموجاهیدین هەستا بۆ ئەوەی ڕووبەڕووی دە کەس بێتەوە، واتە کارکردن بە عەزیمەت نەك روخسەت، ئایا پاداشت وەردەگرێت یان سزا دەدرێت؟ وەڵامەکەش ڕوونە بۆ هەریەکێك خاوەن عەقڵێکی دروست بێت.[2]

---

[1] سورەتی الأنفال/٦٥-٦٦.

[2] بۆ وورددکاری زیاتر بروانە دانراومان (التبيان لرفع غموض النسخ في القرآن) چاپی دووەم، لا ٢٧٢ دواتری

جێباسی چوارەم:

عەزیمە و روخسەت لە تابۆكاندا (المحرمات)

خوای گەورە لەقورئانی پیرۆزدا دەفەرمێت: ﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلاَ عَادٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾[1].

هەروەها دەفەرمێت: ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلاَّ مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالأَزْلاَمِ ذَلِكُمْ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الإِسْلاَمَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾[2].

هەروەها دەفەرمێت: ﴿وَمَا لَكُمْ أَلاَّ تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلاَّ مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ وَإِنَّ كَثِيرًا لَيُضِلُّونَ بِأَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ﴾[3].

هەروەها: ﴿قُلْ لاَ أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلاَّ أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا[4] أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلاَ عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾[5].

هەروەها دەفەرمێت: ﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلاَ عَادٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾[6].

رونیشە قورئانی پیرۆز دانی ناوە بەوەدا کە بیانوی زەرورەت هۆکارێکە لەهۆکارەکانی گۆڕینی حوکم لە زەحمەتەوە بۆ ئاسانی وەك روخسەتێك بۆ مرۆڤ ئەمەش بەپێی ئەو

---

[1] سورەتی البقرة/١٧٣.
[2] سورەتی المائدة/٣.
[3] سورەتی الأنعام/١١٩.
[4]. ئەو خوێنەیە لەشوێنەکەی خۆی دەردەچێت و بەر هەوا دەکەوێت، چونکە خوێن بە پیترین مادەیەکە میکرۆبە تێیدا دروست دەبێت، وەك لەپزیشکی نوێدا سەلمێنراوە.
[5] سورەتی الأنعام/١٤٥.
[6] سورەتی النحل/١١٥.

ئایەتـەی خـوای گـەورە کـە دەفـەرمێت : ﴿وَمَـا جَعَـلَ عَلَـيْكُمْ فِـي الـدِّينِ مِـنْ حَـرَجٍ﴾[1].
زەرورەتـیش تـەنگیی و زەحمـەتی پـێش روودانـی دەگێڕێتـەوەو دوای روودانیشـی هـەڵی دەگرێت، زەرورەتیش ئەگەر مەرجەکانی بەدی هاتن دەبێتە بیانوویەك بۆ هۆکاری روخسەت بەپێی رێسای (زەرورەتەکان تابۆکراوەکان شیاو دەکەن).

شیاوی باسە جگەی لەوەی بیانووە روخسەتێکیشە بۆ ئـەوەی کـە لـەو پێـنج ئایەتـەی سەرەوەدا هاتبوون، بیانوویەك کە دەبێتە هۆکار بۆ گۆڕینی هەموو حەرامکراوێك لەخۆیدا کـە مرۆڤ پێویستی پێی بێت پێویستیەکی زۆر بۆ شیاو و رێپێدراو بەپێی ئەو رێسـا ئوصـولیەی کە دەڵێت (العبرة بعموم اللفظ لا بخصوص السبب)– *واتە حوکمی دەقێك بەرکار دەبێت بۆ هـەموو موسـڵمانان ئەگەرچـی لەبنچینەشـدا سـەبارەت بەکەسـێك بووبێـت*–، نمونـەی لەمشێوەیەش قەرزوەرگرتن بە سوو بۆ کەسێك پێویسـتی بـەبڕێك قـەرز هـەبێت و شـوێنی نیشتەجێ بوونی نەبێت، یان پێویستی بەچارەسەر هـەبێت بـۆ چارەسـەرکردنی نەخۆشـی خـۆی یـان نەخۆشـی کەسـێکی یـان بیـەوێت هاوسـەرگیری بکـات و خـەرجی تێچـوونی هاوسەرگیری نەبێت یان شتانی تری لەم جۆرە.

ئەوەی سەیریشە برایەك لەزانایانی ئایینی بە تەلەفۆن پەیوەنـدی پێـوە کـردم لـەبارەی ئەم بابەتەوە، منیش پێم ووت خوای گەورە لەبارەی ئەم پرسیارەوە لە زیاتر لـە ئایـەتێکی قورئانیدا وەڵامی داویەتەوە، پاشانیش ئیمـامی نـەوەوەی خـوای لـێ ڕازی بێـت وتویـەتی (وەرگرتنی قەرز بەسوو کەوتنە ناو گوناه و تاوانـە بـەبێ پاڵنـەرێك لەحاڵـەتی زەرورەتـدا)، ئەویش داوای لێکردم مەرجەعی ئەو فەتوایەی ئیمـامی نـەوەوی پـێ بـدەم، وا دیـارە ئـەو گومانی دەکرد لە ڕاستێتی ئەوەی لە قورئاندا هەیە.

---

[1] سورەتی الحج/ ٧٨.

بەشی دووەم:
ئاڵوگۆڕی ئەحكامە شەرعیەكان

لەسەر بنچینەی گۆڕانی بەرژەوەندیەكان و نەریتەكان بۆ زیاتر رونكردنەوەش لێكۆڵینەوەی ئەم ناونیشانە دابەش دەكەین بۆ چوار جێباس:

جێباسی یەكەم: پێناسەكردنی بەرژەوەندی.

جێباسی دووەم/ پێناسەكردنی نەریت.

جێباسی سێیەم/دژیوونی بەرژەوەندی لەگەڵ دەقدا.

جێباسی چوارەم/ جێبەجێكردنەكان بۆ عەزیمەو روخسەت لەسەر بنچینەی گۆڕانی بەرژەوەندیەكان و نەریتەكان.

جێباسی پێنجەم/ دژیوونی نەریت لەگەڵ شەرعدا.

جێباسی یەكەم:
پێناسەی بەرژەوەندی

بەرژەوەندی لە زماندا ئەوەی خەیرو چاكە بۆ تاك و كۆمەڵگە بەدی دەهێنێت لەوانەش بەرژەوەندی تایبەتی و بەرژەوەندی گشتی.[1]

لە زاراوەی ئوصولیەكانیشدا چەندین پێناسەی هەیە هەموویان لەدەور یەك تەوەرە دەسوڕێنەوە ئەویش هێنانی سودو كەڵكە (یان كەڵكێكی هێنراو) یان دوورخستنەوەی زیانێك (یان زیانێكی وەلانراو)، هەندێك لە زانایانی ئوصولیش لەكاتی پێناسەكردنی بەرژەوەندیدا كەوتونەتە ناو تێكەڵیەكەوە لەنێوان حوكم و لەنێوان بەرژەوەندیدا كە بەهۆیەوە گەڵاڵە دەبێت.

---

[1] الصحاح له اللغة والعلوم ١/٧٢٩.

بۆ نمونە غەزالی (رەحمەتی خوای لێبێت) لە (المستصفى) لا۲٥١ دەڵێت: (هەرچی بەرژەوەندیشە ئەوا بریتیە لە هێنانی کەڵێکێك یان لادان و دورخستنەوەی زیانێك، مەبەستی ئێمەش لەمەدا نیە، چونکە هێنانی کەڵك و لادانی زیان لە مەبەستەکانی بونەوەرە باشی بونەوەریش لە دەستخستنی مەبەستەکانیاندایە، بەڵکو ئێمە مەبەستمان لەبەرژەوەندی پارێزگاریکردنە لە مەبەستی شەرع لەبونەوەر، ئەویش ئەوەیە کە ئاین و نەفس و عەقڵ و وەچەو ماڵیان پارێزراو بکات، هەرچیەکیش کە پاراستنی ئەم پێنجە لەخۆ بگرێت ئەوە بەرژەوەندیە هەرچیش بەدەر بێت لەم پێنجە ئەوا خراپەیەو لادان و دروخستنەوەی بەرژەوەندیە).

ئەم قسەیەی غەزالیش ئاماژەیە بۆ ئەوەی کە وەرگرتنی خوێن بایی کە پێی پارێزگاری لەخودی مرۆڤ دەکرێت بریتیە لە بەرژەوەندی و برینی دەستیش کە لەرێگەیەوە پارێزگاری لە سامانی مرۆڤ دەکرێت بەرژەوەندیەو، بەمشێوەیە.. ئەمەش تێکەڵکردنێکی روونە لەنێوان حوکم و لەنێوان ئەو بەرژەوەندیەی کە بەهۆی جێبەجێکردنیەوە دێتەدی بریتیە لە مەبەستی یاسادانەر بۆ بونەوەر.

هەروەها زانای بەناوبانگیش (الطوفي) (سليمان بن عبدالكريم بن سعيد الطوفي البغدادي)کەوتۆتە ناو هەمان تێکەڵکردنەوە لە (رسالة المصلحة في التشريع الإسلامي) لا۲١١ کە دەڵێت (بەرژەوەندی ئەو هۆکارەیە ە دەبێتە هۆی مەبەستی یاسادانەر)، خوێنبایش لە تێروانینی ئەمەوە بەرژەوەندیە چونکە هۆکارێکە بۆ پاراستنی خوێن کە هەمان مەبەستی یاسادانەریشە، سزادانی زیانکەریش بەرژەوەندیە چونکە هۆکارێکە بۆ پاراستنی وەچە، بەمشێوەیە.. لەکاتێکدا بەرژەوەندی پاراستنی خوێ و پاراستنی وەچەو پاراستنی ماڵ و سامانە و هی تر کە پێیان دەوترێت بەرژەوەندی بەنسبەت مرۆڤەوە مەبەستەکانەوە بەنسبەت یاسادانەرەوە.

ئەو پێناسەیەش کە ئێمە هەڵیدەبژێرین ئەوەیە کە بەرژەوەندی بەپێی شەرع بریتیە لە سودێکی مادیی یا مەعنەوی دنیایی یان دوای رۆژیی، کەسی راسپێراو لەکارەکەی دەیچنێتەوە بەو پێیەی کە ئەرکە یان پیاهەڵدراو یان موباحە و، لادانی خراپەیەکە بەوەی

دورکەوتنەوە لەو کارانەی کە حەرام یان مەکروهن.[1]

پێوەری جیاکردنەوەش لەنێوان سودەکان و خراپەو زیانبەخشەکان پێوەرێکی بابەتی شەرعیە نەك کەسیی و، بەگۆڕانی کەسەکان ناگۆڕێت، چونکە مرۆڤ لەوانەیە شتێك بە سودبەخش بزانێت لەتێڕوانینی خۆیەوە لەکاتێکدا خراپە زیانبەخش بێت لای یاسادانەر، بەرژەوەندیش بەمانا شەرعیەکەی و پێوەری یاسادانەر سەرچاوەیەك نیە بۆ ئەحکامە فقهیەکان بەڵکو ئامرازێکی دەرخەرە بۆ ئەحکامە شەرعیەکان لەقورئانی پیرۆزو سوننەتی پێغەمبەردا، بۆ کەسێکیش کە دەرك بە ئەحکامە شەرعیەکان دەکات بەواقیعە راستەقینەکەی رێساکە بەمشێوەیە رێك بکاتەوە:

(بەرژەوەندی ئامرازێکی دەرخەرە بۆ ئەحکامەکانی خوا کە موجتەهیدەکان بەکاری دەهێنن لەکاتی ئیجتیهادکردنیاندا بۆ وەستان لەسەر ئەو ئەحکامە شەرعیانە کە سەرچاوە راستەقینەکەی بریتیە لە وەحی خوایی و راگەیەنەرو رونکەرەوەکەشی بریتیە لەپێغەمبەری مەزن ﷺ).

بەشەکانی بەرژەوەندی لەرووی ئیعتیبارەوە:

زانایانی ئوصولی فیقە وەك چۆن سەرکەوتوو نەبوون لە گوزارشتکردن لەم رێسا ئوصولییە، هەروەها بەختیش یاوەریان نەبووە لە دابەشکردنی بەرژەوەندیدا، بەشێوەیەك کە دابەشیان کردوە بۆ سێ بەش:

بەشی یەکەم: بەرژەوەندی بەهەندگیراو (المصلحة المعتبرة) ئەویش ئەوەیە کە یاسادانەر بەدەق داوای بەهەندگرتن و چاودێریکردنی کردوە، فەقهیەکانیش کۆڕان لەسەر

---

[1] ئەم پێناسەیەمان لە (مجموع كلام الشاطبي (الموافقات) ٣٧/٢)و دواتری گەلاڵە کردوە، هەروەها عزالدين بن عبدالسلام (قواعد الأحكام في مصالح الانام)١/٥ و، ابن الحاجب (مختصر المنتهى الأصولي وشرحه)٢/٢٤٠ و دواتری.

ئەم پێناسە هەڵبژێراوەش کە لەو سەرچاوانەو هی ترەوە گەلاڵەم کردوە مەبەست پێی رەحمەتە لەو ئایەتی خوای گەورەدا کە دەفەرمێت: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلاَّ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾الأنبياء/١٠٧.

بونیادنانی ئەحکامەکان لەسەری، کە بریتین لەبەرژەوەندی زەروری یان پێویستیکردنی یان باشکردنی وەك دواتر ڕون دەکرێتەوە.

بەشی دووەم: بەرژەوەندی هەڵوەشاوە (بەهەند نەگیراو) ئەمیش ئەو بەرژەوەندیەیە کە یاسادانەر بەدەق باس لەبەهەند وەرنەگرتن و فەرامۆشکردنی کردوەو زانایان کۆڕان لەسەر ئەوەی کە نابێت ئەحکامەکانی لەسەر بونیادبنرێت، چونکە دژ دەوەستێتەوە لەگەڵ دادپەروەری خوایدا یان خزمەتی دەستو تاقمێکی کەم دەکات لەسەر حسابی خەڵکێکی زۆر، بەرژەوەندیەکی کەسییە نەك شەرعی و لەمەبەستەکانی یاسادانەر نیە، بەڵکو لەبابەتی زیانبەخش و خراپەیە لەتەرازو و پێوەری شەرعدا. لە جێبەجێکردنەکانی ئەم جۆرەی دووەم بەرژەوەندی سووخۆر هەیە لەدەستکەوتنی سووەکاندا بەشێوەیەکی ڕاشکاوانەش بەدەق حەرامکراوە، چونکە خزمەتی دەست و تاقمێك دەکات لەسەر حسابی هەژاریی دەستەیەکی تر قورئانیش لەچەندین ئایەتەدا ئەمەی حەرامکردوە لەوانەش : ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنْ الرِّبَا إِنْ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ، فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لاَ تَظْلِمُونَ وَلاَ تُظْلَمُونَ﴾ [1].

هەروەها وەك بەرژەوەندی قۆرخکار لەقۆرخکردنی داراییەکانی کە بەکاریەرەکان پێویستیان پێیەتی بۆ ئەوەی بەنرخێکی بەرزتر لەنرخی بازاڕ بیفرۆشێتەوە، پێغەمبەریش ﷺ لەبارەی حەرامکردنیەوە دەفەرمێت ((من احتكر فهو خاطئ)) [2].

بەرژەوەندی کەسی گزیکەریش لەفرۆشتنی شتی خراپدایە بەنرخی باش ئەمەش شەرع یاساغی کردوە. [3]

هەروەها وەك بەرژەوەندی یەکسانی کچ لەگەڵ کوڕدا یان بەرژەوەندی خوشك لەگەڵ برای دایك و باوکیدا یان خوشك لەباوکەوە لەگەڵ برا لەباوکەوە لەمیراتدا. قورئانی پیرۆزیش

---

[1] سورةتی البقرة/٢٧٨-٢٧٩.

[2] صحیح مسلم ٣/ ١٢٢٧.

[3]. پێغەمبەرﷺ دەفەرمێت: ((حەلاڵ نیە بۆ هیچ کەسێك شتێك بفرۆشێت تا نەزانێت چی تێدایە، حەلاڵیش نیە بۆ ئەوەی دەزانێت چی تێدایە تا ئاشکرای نەکات)) الأمام احمد ئیخراجی کردوە لە مسندەکەیدا ٣/

جەختی لە بێ بایەخی ئەم بەرژەوەندیە کردۆتەوە[1]. ئەوەش کەمکردنەوەیەك نیە بۆ پێگەی ژن لەکۆمەڵگەدا بەڵکو لەسەر بەدیهاتنی بونیادنراوە لەهاوسەنگیدا لەنێوان مافەکان و پابەندبوونەکانی تاکەکان و، یەکسانییش بوونی نیە بەڵکو دادپەروەری بەرپایەو ئەم هاوسەنگییە دەخوازێت، لەواقیعیشدا ژن چەندە پەرە بسەنێت ئەوا ئافرەت بەپێی بونیادو پێکهاتەی ناتوانێت جێگەی پیاو بگرێتەوە لە بەجێگەیاندنی پابەندبوونەکان لەبەرامبەر خۆی و لەبەرامبەر کۆمەڵگەدا، بەڵام ئەم جیاوازیەش ڕێژەکەی کەمترە لە میراتدا، چونکە زۆربەی مەسەلە گریمانەییەکان جیاوازیان تێدا نیە لەنێوان نێرو مێدا وەك باوك و دایك لەحاڵەتی بوونی منالدا هەریەکەیان شەش یەك دەبەن، هەروەها وەك براو خوشك لەدایکەوە کە هەر یەکەیان شەشیەکی میراتەکە دەبات ئەگەر یەکێك بوو، ئەگەریش لەوە زیاتر بوون ئەوا هاوبەشن لە سێ یەکدا.

پاشانیش ژن هاوبەشی مێردەکەی دەبێت لەپێکهێنانی میراتدا ئیدی پێگەی دارایی و کارەکەی هەرچییەك بێت، بەم پێیەش نابێت میرات بەش بکرێت هەتا بەشی ژنەکە جیا نەکرێتەوە لەو میراتە کە بەشداری کردوە لەپێکهێنانیدا بەشێوەیەك کە بگونجێت لەگەڵ قەبارەی بەشداریکردنەکەیدا، لەئەنجامی ئەمەش پشکی ژن لەمیراتی مێردەکەی کەمتر نابێت لە پشکی پیاو لەمیراتی ژنەکەی ئەگەر یاتر نەبێت لێی.

گوزارشتی بەرژەوەندی هەڵوەشاوەش لەم جۆرەدا هەڵەیە، چونکە گوزارشتی هەڵوەشاوە واتە یەکەمجار بڕیاردان لە شتێك و پاشان هەڵوەشاندنەوەی، ئەمەش بوونی نیە لەبەرژەوەندیە بەهەند وەرنەگیراوەکاندا.

---

[1] لەو ئایەتەدا کە دەفەرمێت: ﴿يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ سورەتی النساء/١١.

هەروەها دەفەرمێت: ﴿...وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً ...﴾النساء : ١٢.

هەروەها دەفەرمێت: ﴿وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ﴾ سورەتی النساء/١٧٦.

بەشی سێیەم: بەرژەوەندی ڕەوانەکراو (یان رەها): ئەمەش ئەو بەرژەوەندیانەیە لەدەقدا هیچ شتێك لەبارەیانەوە نەهاتووە سەبارەت بە هەند وەرگرتنی یان بە هەند نەگرتنی (ئیعتیبار پێدانی یان پێ نەدانی)، وەك ئەو بەرژەوەندیانەی کە لە قورئاندا ئاماژەیان پێ نەکراوە، بەڵکو ئەوانەن کە لەئایندەدا ڕوودەدەن، لەکاتی خۆیدا بوونیان نەبووە تا دەق لەبارەیانەوە هەبێت.

ئەم دابەشکردنە سیانیەش لەلایەن زانایانی ئوصولەوە دابەشکردنێکی هەڵەیە، چونکە بەرژەوەندیە نائامادەکان لەزانینی خوادا بوونیان نیە بەوەی کە نەزانێت چی لەئایندەدا ڕوودەدات لەبەرژەوەندی (موعتەبەر یان ناموعتەبەر)، بەڵکو دەبێت دابەشکردنەکە دووانەیی بێت، چونکە خوای گەورە پێوەرێکی شەرعی داناوە بۆ هەموو ئەوەی کە هەیەو دەقی لەسەر هاتووە یان بوونی نیەو لەئایندەدا ڕوودەدات. هەروەها بەرژەوەندی بێ بایەخ (ناموعتەبەر) هەموو ئەوانەیە کە زیانبەخش بێت بۆ خۆی و بۆ غەیری خۆی، ئیدی قورئان لەبارەیەوە دەقی راشکاوانەی هێنابێت یان نا، هەرچیەکیش زیانبەخش بێت بۆ خۆی یا بۆ غەیری خۆی لەرابردوو ئێستاو ئایندەدا لەبەرژەوەندیە ناموعتەبەرەکان دادەنرێن.

جۆرەکانی بەرژەوەندیەکان:

زانایانی ئوصولی فیقه بەرژەوەندیە موعتبەرەکانیان لەڕووی بایەخ و رۆڵیانەوە لەژیانی مرۆڤدا دابەشکردوە بۆ سێ پلە:

پلەی یەکەم لەرووی بایەخ و گرنگیەوە: زەرورەتیەکان و پێویستیەکان و، باشکردنیەکان (الضرورات، الحاجیات، التحسینیات). سێیەم تەواوکەری دووەمەو، دووەمیش تەواوکەری یەکەمەو، ئەوەی کۆتاییشیان خزمەتگوزاری یەکەمن.

جۆری یەکەم / بەرژەوەندیە زەروریەکان:

ئەم بەرژەوەندیانە ئەگەر لەکۆمەڵگەدا نەمان یان بەشێکی یان هەمووی بەرباد بوو لەهەر کۆمەڵگەیەکدا، ئەوا سستەمی ژیانیان تێك دەچێت و گەندەڵی و بێسەربەری زاڵ دەبێت بەسەریدا.

زەروریاتەكانیش دەگەڕێنەوە بۆ ئەم پێنجەی خوارەوە:

١- پاریزگاریكردن لەئایین:

ئایین بریتیە لە باوەڕ لێوان لێوو جێگیر و هاوڕێك بە زاتی خواو هەروەها باوەڕبوون بە نادیارەكان. بوونی ئایین(باوەڕ)یش ئەركێكی عەقڵییە پێش ئەوەی ئەركێكی شەرعی بێت، بۆیە لەسەر هەموو كەسێكی راسپێراوە دوای ئەوەی دەگاتە تەمەنی باڵغ بوون باوەڕ بەخوا بهێنێت لەرێگەی بەڵگەی (اللمي)[1] واتە بە بەڵگەی ئەوەی بوونی شوێنەوارێك ئاماژەیە بۆ بوونی كەسێك ئەو شوێنەوارەی خستبێتەوەو بوونی دروستكراوێكیش بەڵگەیە لەسەر بوونی دروستكەرێك (خولقێنەرێك)، ئەم باوەڕەش لەسەر باوەڕبوون بە پێغەمبەرمانﷺ و قورئان ناوەستێت، چونكە باوەڕبوون پێیان لەسەرباوەڕبوون بەخوا دەوەستێت، ئەگەریش باوەڕبوون بەخوا لەسەر ئەوان بوەستایە ئەوا مانای وەستانی شتێكە لەسەر شتانێك كە ئەوان لەسەر ئەم وەستاون، وەستانی شتێكیش لەسەر ئەوەی كە لەسەر ئەم وەستاوە دەخوازێت شتێك لەسەر خۆی بوەستێت، وەستانی شتێكیش لەسەر خۆی مەحاڵ و پوچەڵە، ئەوەش لەسەر پووچ بوەستێت پووچەڵە.

باوەڕی هاومانای ئایینیش رەنگە لەقورئاندا كارە چاكەكانیش باس بكرێن و لەوانەشە بەتەنها باس بكرێت، وەك خوای گەورە دەفەرمێت: ﴿وَالْعَصْرِ إِنَّ الإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ، إِلاَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ﴾ [2]. لەم سورەتەدا باوەڕو كارە چاكەكان پێكەوە كۆكراونەتەوە، لەوانەشە لەقورئاند تەنها باس لەباوەڕ بكرێت بەبێ باسكردنی كارە چاكەكان، وەك دەفەرمێت : ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ﴾ [3].

لەئەنجامی ئەمەشەوە زانایانی ئوصولی ئایین رایان جیاوازە لەوەدا كاری چاكە ئایا بەشێكە لەباوەڕ یا نا؟ لەمەشەوە جیاوازی سەری هەڵدا لەبارەی ئەوەوە كە ئایین (باوەڕ) زیاد دەكات یا كەم دەكات، ئەوەشی وتویەتی كاری چاكە بەشێكە لەباوەڕ، وتویەتی كە باوەڕ زیاد و كەم دەكات، چونكە ئەوەی كاری چاكەی زیتار بێت لەكەسانی تر، ئەوا باوەڕی

---

[1]- ئەو بەڵگەی كە رادەی ناوەند تێیدا هۆكارە بۆ جێگیربوونی ئەنجام لە زەین و لەدەرەوەدا.
[2] سورەتی العصر/١-٣.
[3] سورەتی المائدة/١.

بەهێز تر دەبێ لەباوەڕی کەسانی تر. ئەوەشی وتویەتی کاری چاکە رەگەزێك نیە لەرەگەزەکانی ئایین، بەڵکو تەنها ئایین خۆی باوەڕی لێوانلێوو جێگیرو هاوڕێکە بەواقیع، ئەم باوەڕەش بریتیە لە یەقیین، شتێکی بەڵگەنەویستیشە یەقین و دڵنیایی زیادو کەم ناکەن، بەم پێیەش ناکۆکی لەنێوان زانایانی ئوصولی ئاییندا جیاوازیەی گوتەیی (لفظي) دەبێت.

۲-پارێزگاریکردنی نەفس و غەیری نەفس:

لەرووی بوونی ژیانەوە رێگە بەهاوسەرگیری لەنێوان نێرو مێدا دراوە بۆ مانەوەی رەچەڵەکی مرۆڤ و دروستکردنی نەفس، خوای گەورە دەفەرمێت: ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾[1]. هەروەها لەڕووی پارێزگاریکردن لەژیان دەستدرێژیکردنە سەر نەفس و غەیری نەفسی حەرامکردوە، کە دەفەرمێت ﴿وَلاَ تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ﴾[2].

هەروەها بۆ پارێزگاریکردن لەژیان رێگەی بە بەرگریکردنی شەرعی داوە، خوای گەورە دەفەرمێت﴿فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ﴾[3]. هەروەها سەپاندنی خوێنبایی کە دەفەرمێت: ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَاأُوْلِي الأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾[4]. وحرّم الإنتحار فقال: ﴿وَلاَ تَقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾[5]. هەروەها ئەوەی کردوّتە ئەرك بەسەر دەسەلاتی یاسادانانەوە کە سزای تەمبێکردنی دابرێژێت بۆ هەرکەسێك کە زیان بەژیانی کەسان و تەندروستی بگەیەنێت.

[1] سورەتی الروم/۲۱.
[2] سورەتی الأنعام/۱۵۱.
[3] سورەتی البقرة/۱۹٤.
[4] سورقتی البقرة/۱۷۹.
[5] سورقتی النساء/۲۹.

٣- پارێزگاریکردنی رەچەڵەک و نامووس:

لەرووی بوونەوە رێگە بە سەرجێی هاوسەریی دراوە لەرێگەی هاوسەرگیری دروستەوە و دروستبوونی وەچەی شەرعی هەروەها فەرمان بە دایك و باوك یان ئەوانەی جێی ئەمان دەگرنەوە چاودێری منالّ بکەن هەتا ئەو کاتەی دەستبەرداری ئەمان دەبێت.

لەرووی پاراستن و پارێزگاریەوە دەستدرێژیکردنە سەر رەچەڵەك و ناموس حەرامکراوە چ بە قسە بێت یان بەکردار، بۆ نمونە تۆمەت هەڵبەستن و نەفرەتکردن سزایان بۆ دانراوە، لەمبارەیەوە خوای گەورە دەفەرمێت: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلاَ تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمْ الْفَاسِقُونَ﴾[1]. هەروەها لەبارەی نەفرەتکردنیشەوە دەفەرمێت: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلاَّ أَنفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنْ الصَّادِقِينَ، وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنْ الْكَاذِبِينَ، وَيَدْرَأُ عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنْ الْكَاذِبِينَ، وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنْ الصَّادِقِينَ﴾[2].

٤- پارێزگاریکردنی دارایی:

لەرووی بوونەوە بۆ پەیداکردنی سامان و دارایی هۆکارگەلێکی شەرعی و رەوا دانراوە لە بەخشینەکان و ئالوگۆرکردنەکان و میرات و وەسیەت و راوکردن و حەڵاڵکراوەکان، هەروەها لەرووی پارێزگاریکردنیش لێیەوە دەستدرێژیکردنە سەر ماڵ و سامانی خەڵکانی تر حەرامکراوە بەدزیکردن و تاڵانکردن و زەوتکردن هی تر لە دەستدرێژیکردنە نارەواکان. بۆ ئەمەش سزاکان بۆ هەرکەسێك دانراوە کە دەستدرێژی بکاتە سەر ماڵ و سامانی خەڵکانی تر.

٥-پاراستنی عەقڵەکان:

خوای گەورە دەستدرێژیکردنە سەر عەقڵەکانی حەرامکردوە لەرێگەی بەکارهێنانی ئەو مادە هۆشبەرەو بێهۆشکەرانەوە کە نارێکی و تێکدانی هاوسەنگی لەعەقڵدا دروست

---

[1] سورةتی النور/٤.
[2] سورةتی النور/٦.

دەکەن.

جۆری دووەم/ مەبەستەکان (بەرژەوەندیە پێویستیەکان):

ئەو بەرژەوەندیانەن کە مرۆڤ پێویستی پێیان دەبێت بۆ لابردنی نارەحەتی و تەنگی و زەحمەتی، بۆ نمونە ئەو پەرستشانە لەسەر مرۆڤ لادراون کە زەحمەتیان تێدایە بۆ مرۆڤ و لەوانەیە ژیانی مرۆڤ تووشی زیان بکەن، هەروەها فەرمانی بە چارەسەرکردن و وەرگرتنی خوێن داوە لەکاتی پێویستیدا هەروەها دەرخستنی عەورەت لەکاتی پشکنینی پزیشکیدا و هی تر.

جۆری سێیەم/ مەبەستەکان (بەرژەوەندیە باشکردنیەکان):

ئەمانیش ئەوانەن کە سستمی ژیان تێك نادەن و بە ئەنجام نەدانی هەموویان یان هەندێکیان مرۆڤ ناکەوێتە زەحمەت و نارەحەتیەوە، بەڵام ناتوانێت دەستبەرداری بێت لەپێناو گەیشتن بە کەماڵ و خۆ ئارایشتکردن بە شتە باش و جوانەکان و دورکەوتنەوە وازهێنان لەخراپەکان. [1]

ئەوەش تێبینی دەکرێت لەبارەی ئەم جۆرانەو بەشانەی بەرژەوەندیەوە ئەوەیە کە پێوەرێکی بابەتی روون نیە بۆ جیاکردنەوە لەنێوان ئەو جۆرانەو بەشانەدا، مرۆڤیش کاتێك ئەم بەشکردنە ئوصولیانەی داناوە هێشتا لە ژیانی بەرایی و سەرەتاییدا بووە، ژیانیش لەم چاخەدا پەرەی سەندوەو ئاڵۆز بووە زۆرێك لە (تحسینات)کان بوونە (حاجیات)، هەروەك چۆن (حاجیات)ەکانیش زۆرجار پەرەیان سەندووەو بوونەتە (ضروریات). لەهەموو حاڵەتێکیشدا رێسای بەرژەوەندی بەئامرازێك دادەنرێت لە ئامرازەکانی دۆزینەوەی ئەحکامە شەرعیەکان.

---

[1] بۆ وردەکاری زیاتر بگەڕێنەوە بۆ دانراومان (أصول الفقه في نسيجه الجديد) ل١٨٢ و دواتری.

جێباسی دووەم:
پێناسەی نەریت (العرف)

نەریت ڕەوشێکی ئابوری یان کۆمەلایەتی یان سیاسییە، کۆمەڵێك لەخەڵك تێیدا هاوبەش دەبێت و لە دڵەکاندا جێگیر دەبێت و عەقڵەکان وەریدەگرن و قەبوڵی دەکەن و لەهەڵسوکەوتەکاندا ڕەچاوی دەکەن، بەشێوەیەك ئەوەی سەرپێچی لێ بکات سەرکۆنە دەکرێت یان لێپێچینەوەی لەگەڵدا دەکرێت ئەگەر بووە نەریتێکی یاسایی، بەشێوەیەکی تایبەتیش لە یاسای نێودەوڵەتیدا.

شیاوی باسیشە هەندێك لەتوێژەران[1] خوویان وەك نەریت پێناسە کردوە، لەکاتێکدا ماهیەتی ئەو دووانە لەواقیعدا جیاواز دەبن، چونکە خوو شتێکی کەسییە و لەوانەیە ببێتە ئالودە بوون وەك خووی جگەرەکێشان و بەکارهێنانی مادەی خۆشبەر و خەوتن لەچەند کاتژمێرێکی دیاریکراودا و شتی تر لەم شێوەیە و ئەمانە ناچنە بواری چارەسەرکردنی گرفتە نێودەوڵەتیەکان یان ناوخۆییەکانەوە، بەپێچەوانەی نەریتەوە، پاشانیش گوتەی نەریت (العادة) تەنها یەکجار لە قورئاندا هاتووە.[2] لەسەر ئەمەش پێویستە ئەو ڕێسا بەناوبانگە و ناسراوە بگۆڕێت کە دەڵێت (العادة محكمة) بە ڕێسای (العرف محکم) واتە (خوو دادوەرە) بگۆڕێت بە (نەریت دادوەرە)، چونکە گوزارشتی ڕێسای یەکەم بەهەڵە لەنێوان زانایاندا بلاْوبۆتەوە.

وەك رونیشە نەریت بەشداری دەکات لە چارەسەرکردنی ناکۆکیە نێودەوڵەتیەکاندا وەك ناکۆکی لەسەر دیاریکردنی سنورە نێودەوڵەتیەکان و ناکۆکی لەسەر ئەو ڕوبارانەی کە بە زەوی زیاتر لەوڵاتێکدا تێپەڕ دەبن، وەك کێشەی کەڵك وەرگرتن لە ڕوباری فورات کە هاوبەشە لەنێوان عێراق و سوریاو تورکیادا، هەروەها نەریتی نێودەوڵەتیش ڕۆڵێکی گەورەی

---

[1] وەك دکتور عبدالكريم زيدان لە کتێبەکەیدا: الوجيز في شرح القواعد الفقهية، لا ١٠٠ کە دەڵێت: (خوو بریتیە لەدووبارەی شتێك و ڕاهاتن لەسەری هەتا لە دەروونا جێگیر دەبێت و قەبوڵکراو دەبێت لای)، ئەم پێناسەیەش وەك ڕوونە پێناسەی نەریتە نەك پێناسەی خوو.

[2] بڕوانە دانراومان: (ايضاح الفوائد في شرح القواعد).

هەیە لەچارەسەرکردنی ناکۆکیە نێودەوڵەتیەکاندا وەك ناکۆکیـەکان و ئاڵۆزیـە سیاسـیەکان لەنێوان وڵاتاندا، کە لەوانەیە وا بکات بگاتـە ڕادەی بڕینـی پەیوەندیـە دیبلۆماسـیەکان یـان کێشـانەوەی بـاڵیۆز. لەنەریتـە خێزانیـەکانیش کـە پێیـان ناکۆکیـەکان چارەسـەر دەکـرێن لەنێوان تاکەکانی یەك خێزاندا وەك ناکۆکی ژن و مێرد لە خاوەندارێتی هەنـدێك شـتومەکدا، نەریتیش دێتـە نـاوەوە بـۆ چارەسـەرکردنی ئـەم ناکۆکیـە، ئەگـەر بڕیاریـدا ئـەو کەلوپەلـە لەتایبەتمەندی پیاوە وەك چـەك یـان هـی ژنـە وەك خشـڵ، ئـەوا ئـەم ناکۆکیـە چارەسـەر دەکرێت لەسەر بنچینەی نەریتێکی خێزانی لەسەر بنەمای (نەریت دادوەرە).

سەرەڕای ئەمەش ئەوەی هاتووە لە قورئاندا لەمامەڵەکردن لەگەڵ ئەوی تر تەنها بریتیە لـە نـەریت، گوتـەی نـەریت(العرف) و داتاشـراوەکانی لـەقورئانی پـیرۆزدا لـە (٤٣)ئایەتـدا هاتووەو، تەنها یەك جاریش چیە (العادة) نەهاتووە بەنسبەت مامەڵەکردن پێی لەگەڵ ئەوی تر لەهەموو بوارەکاندا.

نـــەریتیش ڕەگەزگـــەلێك و جـــۆرو مەرجگـــەلێکی هەیـــە پێویســـتە ڕەچـــاوبکرێت لەدادوەریکردندا پێی لەژیانی کرداری و لەبونیادنانی ئـاڵوگۆڕکردنی ئەحکامـەکان بـەگۆڕانی سەردەمەکاندا.

ڕەگەزەکانی:

لەپێناسەکەیەوە ئەوە وەردەگیرێت کە لەدوو ڕەگەز پێکدێت (مادی و مەعنەوی).

ڕەگەزی مەعنەوی (دەرونی): بریتیە لە سیفەتی وەرگرتن و ڕێـزو پابەنـدبوون پێیـەوە ئەدەبی بێت یان شەرعی یان یاسایی.

جۆرەکانی:

نەریت دابەش دەبێت بۆ چەند جۆرێك بەچەند ئیعتیبارێکی جیاواز لەوانەش:

أ- بە ئیعتیباری ڕەگەزە مادییەکەی گوتەیی و کردارییە:

١- نەریتی ووتنی بریتیە لە گوتەیەك لە زماندا بۆ مانایەك دانراوە، پاشـان بـۆ مانایـەکی نـوێ بـەکارهێنراوەو بـەکارهێنانی دووبارەبوونـەوە لـەماناکدا هـەتا بۆتـە ڕاسـتیەکی نەریتیی، بۆ نمونە گوتەی (ولـد) لـەزمانی عەرەبیـدا بـۆ کـوڕو کـچ دانـراوە، پاشـان

بەکارهێنانی تەنها بۆ کوڕ لای عەرەب هێندە دووبارەبۆتەوە هەتا بۆتە نەریتێکی گوتەیی.

٢- نەریتی کرداریی ئەمەش یان ڕەوایە وەك فرۆشتن بەشێوەی قسە یان ئامـاژە یـان شێوازەکانی تری فرۆشتنی نەریتی باو و گرێبەست بۆ دروستکردنی شتێك کە هێشتا سازنەبووە و سەردانی نەخۆش و گۆڕینەوەی دیاری لەبۆنەکاندا و پێشخستنی هەندێك مارەیی و دواخستنی هەندێکی تری بۆ وادەیەکی دیاریکراو (جیابوونەوە یان مردن). یان خراپ و ناڕەوایە وەك مامەڵەکردن بە سوو و قۆرخکردنی شمەکە بەکاربەریەکان لەڕەوشە هەڵاوێردەییەکاندا وەك ڕەوشەکانی شەڕ بۆ ئەوەی بەنرخێکی بەرزتر لەنرخی بازاڕ بفرۆشرێتەوە، وەك نەریتی سەرقوفلانە کە نەریتێکی خراپ و پوچەڵە.

ب-بەپێی بواری بەکارهێنانەکەی یان شەرعییە یان یاسایی.

نەریتی شەرعی گوتەیەکی زمانیە دانراوە بۆ مانایەکی یاسایی تایبەت یان گشتی، لە نەریتی یاسایی ناوخۆیی گوتەی (جریمة) کە لەزماندا هەموو تاوانێکە کە زیان بە نەفس یان هەر شتێکی تر بگەیەنێت، لەکاتێکدا لە نەریتی یاسایی ناوخۆییدا[1] تاوانێکە سزای لەسێدارەدان یان زیندانیکردنی لەسەر دەدرێت، یان تاوانێکە سزای لەسەر دەدرێت ئەگەر بەمانا گشتیەکەی وەرمانگرت.

لەنەریتە نێودەوڵەتیەکانیش پەیوەندیەکان لەنێوان وڵاتاندا کە سەرەتا بە سەردانی دۆستانە دەست پێ دەکات، پاشان دەبێتە ڕاستیەکی نەریتی لە مەسەلە سیاسیە گشتیەکان، وەك گۆڕینەوەی باڵیۆزەکان و بڕینی پەیوەندیە دیپلۆماسیەکان و پێشوازیکردنی هاوتاکان لەهاوتاکان لە فرۆکەخانە نێودەوڵەتیەکاندا.

---

[1] وەك لە مادەی (٢٥) لەیاسای سزادانی عێراقی ژمارە ١١١ ی ساڵی ١٩٦٩.

ج- بەئیعتیباری گشتگیریەکەی ئیدی گشتی بێت یان تایبەت:

١- نەریتی گشتی(نەریتی نێودەوڵەتی) ئەوەیە کە تایبەت نیە بە هەرێمێك بەتەنها. لەنەریتە باوە نێودەوڵەتیەکانیش مامەڵەکردنی هاوبەرامبەری لە میراتداو[1] ڕادەستکردنەوەی تاوانبارە سیاسیەکان و گێڕانەوەیان بۆ وڵاتەکانی خۆیان و بڕینی پەیوەندیە دیبلۆماسیەکان و دەستپێکردنەوەی لەکاتی بوونی پاساوەکانیدا.

٢- نەریتی تایبەت (یان نەریتی هەرێمی یان ناوچەیی): ئەوەیە کە تایبەتە بەچەند هەرێمێکی دیاریکراو وەك جۆری جلوبەرگەکان و جەژنەکان و هی تر، هەروەها پێشخستنی هەندێك مارەیی و دواخستنی هەندێکی لەعێراق.

د- بەئیعتیباری ڕەوایەتی یان دروستە یان خراپ و نادروست:

١- نەریتی دروست ئەوەیە کە دژ ناوەستێتەوە لەگەڵ سستمی گشتی و ئادابی گشتیدا و حەڵاڵ ناکاتە حەرام و حەرام ناکاتە حەڵاڵ لەتەرازوی شەریعەت و یاسادا.

٢- نەریتی خراپ ئەویش ئەو نەریتەیە کە دژ دەوەستێتەوە لەگەڵ سستمی گشتی یان ئادابی گشتیدا یان دژ دەوەستێتەوە لەگەڵ ڕێسایەکی شەرعیدا وەك بەکارهێنانی مادە هۆشبەرەکان و بێهۆشکەرەکان و یاری قومارو وەرگرتنی سەرقوفڵانە.

هـ - بە ئیعیتباری ڕوودانی لەبووندا ئیدی جێگیر بێت یان گۆڕاو:

١- نەریتە جێگیرەکان ئەوانەن کە بە گۆڕانی کات و شوێن ناگۆڕێن، وەك نەریتی ئەسپەردەکردنی مردو وەك ڕێزێك بۆی و دورخستنەوەی ئەو زیانانەی کە دەکەنەوە ئەگەر ئەسپەردە نەکرێت.

٢- نەریتە گۆڕاوەکان وەك نەریتەکانی ڕێوڕەسمی هاوسەرگیری.

سەرچاوەکانی بەڵگەی نەریت:

نەریت بەڵگەیەکی شەرعییە ئەگەر مەرجەکانی بە قورئان و سوننەت و کۆدەنگی و مەعقول فەراهەم بوون.

[1] لەمادەی (٢١/١) ی مەدەنی عێراقیدا هاتووە: جیاوازی ڕەگەزنامە ڕێگر نیە لەبردنی میرات لە ماڵە گوێزراوەو نەگوێزراوەکاندا، ئەمە لەکاتێکدا عێراقی میرات لەبیانی نابات مەگەر ئەوەی یاسای وڵاتەکەی ڕێگە بدات عێراقی میراتی لێبەرێت.

١-قورئانی پیرۆز: خوای گەورە لەقورئاندا فەرمانی کردوە بەڕەچاوکردنی نەریت لەزۆرێك لەئایەتەکاندا لەوانەش:

أ- ﴿الطَّلاَقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ﴾[1].

ب- ﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾[2].

ج- قوله تعالى: ﴿لاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ﴾[3].

سوننەتی پێغەمبەر: لەپێغەمبەرەوە ﷺ: (ئەوەی موسڵمانەکان بە چاکیان زانی لای خوای گەورەش چاکە، ئەوەش موسڵمانەکان بەخراپیان بینی لای خوای گەورەش خراپە)[4]

٣-کۆدەنگی: شارەزایانی شەریعەت کۆدەنگن لەسەر بەڵگەیی نەریت و، بۆ ئەمەش پشت بەزۆرێك لە ئایەتەکان و سوننەتی پێغەمبەری خوا دەبەستن.

٤-مەعقول: نەریت زۆرجار بونیادنراوە لەسەر بنچینەیەك لە زەرورەتەکان و پێداویستیەکان و بەرژەوەندیە کۆمەڵایەتی و ئابوری و سیاسیەکانی مرۆڤ و شتانی تری هاوشێوە و ئامانجی لابردنی تەنگی و زەحمەتیە لەسەر مرۆڤ: ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾[5]. ئاسانکاریکردن بۆیان لەهەموو بوارەکانی ژیاندا، وەك خوای گەورە دەفەرمێت: ﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾[6].

---

[1] سورەتی البقرة/ ٢٢٩.
[2] سورەتی البقرة/ ٢٢٨.
[3] سورەتی البقرة/ ٢٣٦.
[4] ئەحمەد ئیخراجی کردوە ژمارە ٣٦٠٠ والطیالیسي لە مسندکەیدا لا ٢٣٧.
[5] سورەتی الحج/ ٧٨.
[6] سورەتی البقرة/ ١٨٥.

مەرجەکانی کارکردن بە نەریت:

مەرجە بۆ کارکردن بە نەریت و کردنی بە دادوەر لە ناکۆکیە نێودەوڵەتی و ناوخۆییەکاندا ئەم مەرجانەی خوارەوەی تێدا فەراهەم بن:

دەبێت دروست بێت واتە پێچەوانەی هیچ بەڵگەیەك نەبێت لەبەڵگە شەرعیەکان و هیچ ڕێسایەك لە ڕێسا بنچینەییەکان و سیستمی گشتی و ئادابە گشتیەکان. لە نەریتە خراپەکانیش بڵاوبونەوەی مامەڵەکردن بەوەی کە پێی دەوترێت سەقوفلانە کە نەریتێکی خراپە پێویستە دەوڵەت بنبڕی بکات، کارکردنیش بەم نەریتە حەرامە لەسەر لایەنی خاوەن موڵك، بەڵام لەوانەیە موباح بێت بەنسبەت کەسی ناچارەوە بەپێی ئەو ئایەتەی قورئانی پیرۆز کە دەفەرمێت: ﴿فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلاَ عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ [1].

گرنگی دادوەریکردنی نەریت:

گرنگی و بایەخی دادوەریکردنی نەریت بەنسبەت مەسەلە ناوخۆییەکانەوە کەم بۆتەوە، سەرەڕای ئەمەش دادوەرو موفتی پشتی پێ دەبەستن، هەروەها ئامرازێکە لەئامرازەکانی لابردنی ئاڵۆزی دەقەکان لەکاتی پەناپێبردنی لەراڤەکردنیدا.

پێویستیەش لەسەر دادوەر رەچاوی نەریت بکات لەم مەسەلانەی خوارەوەدا:

أ- گوێنەگرتن لە بیستنی داوایەك لەکاتی نزیك بوونەوە لەوە کە نەریت بەدرۆی دەخاتەوە وەك تێپەڕبوونی وادەی کۆنیی یان دێرینی، بۆ نمونە ئەگەر داواکار وازی لەداوای مافی خۆی هێنا بۆ ماوەیەك ئەو نەریت وای دادەنێت کە درۆ دەکات لەداواکەیدا، بۆیە پێویستە لەسەر دادوەر ئەم داوایە رەت بکاتەوە.

ب- پێویستە دادوەر لەژێر رۆشنایی مانا نەریتیەکانی ئەو گوتانەدا کار بکات کە لە ناوەڕۆکی گرێبەست و داواکاندا هاتوون.

ت- لەکاتی کێشمەکێش و ناڕوونیدا، پێویستە دادوەر رای خۆی بداتە پاڵ ئەوەیان کە نەریت پشتیوانی لێدەکات داوی سوێنددانی، چونکە دەست بە ڕوکارو روکەشەوە

---

[1] سورەتی الأنعام/ ١٤٥.

دەگرێت.

دادوەریکردنی نەریتیش رۆڵێکی گرنگی هەیە لە مەسەلەی بارە کەسیەکان و مامەڵە داراییەکاندا، وەك مەزندەکردنی خەرجی هاوسەرو کارکردن بەتوانست و ئەو خەوشەی کە هۆکاربێت بۆ هەڵبژاردن و هی تر. گرنگی دادوەرییش دەردەکەوێت لە چارەسەرکردنی ناکۆکیە نێودەوڵەتیەکاندا وەك ناکۆکی سودوەگرتن لە روبارە هاوبەشەکان و ناکۆکی لەدیاریکردنی سنورە نێودەوڵەتیەکاندا.[1]

جێباسی سێیەم:
دژوەستانەوەی بەرژەوەندی لەگەڵ دەقدا

ئەگەر هاتوو دژیەکی رویدا لەنێوان بەرژەوەندی و دەقدا، ئەوا کارکردن بە بەرژەوەندی پێش دەخرێت وەك لەم رونکردنەوەیەی خوارەوەدا هەیە:

ئەگەر دەقەکە گشتی بوو گشتیەکەی تایبەت بکرێت بە بەرژەوەندی، وەك لەم ئایەتەدا دەفەرمێت: ﴿مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ﴾[2].

گوتەی (من) لەم ئایەتەدا لە شێوازەکانی گشتیە بۆ خۆی تایبەت دەکرێت بە بەرژەوەندی بۆ کەسێك کە توانای جیاکاریی نەبێت تاوانێك ئەنجام دەدات یان کارێکی ناڕەوا دەکات وەك مێردمنداڵێك جیاکار نەبێت یان شێت یان ئەوەی کە لەحوکمی ئەمانەدا بێت، ئەمانە لەرووی تاوانییەوە لێپێچینەوەیان لێ ناکرێت ئەگەر تاوانێکیان ئەنجامدا. بەنسبەت کەسێکیشەوە شیاوێتی تەواوی نەبێت وەك مێرد منداڵێکی جیاکار ئەگەر تاوانێکی ئەنجامدا ئەوا سزا نادرێت بە سزایەکی تەواوەتی بەڵکو بەسزایەکی سووك سزا دەدرێت. بەڵام لەهەموو حاڵەتەکاندا لێپرسینەوە لەکەسی ناجیاکارو ناتەواو لەرووی شیاوێتیەوە دەکرێت بەڵام لێپرسینەوەیەکی مەدەنی ئەگەر هاتوو ماڵی کەسێکی تری خەسار کردبوو بەبێ پاساو، پێویستە لەماڵەکەی خۆی دەستەبەر بکرێت ئەگەر ماڵ و دارایی هەبوو،

---

[1] بۆ وردەکاری زیاتر بگەڕێرەوە بۆ دانراومان: (أصول الفقه في نسيجه الجديد) ١/٧٧ دواتری. لا/٣٢.

[2] سورەتی البقرة/ ١٨٠.

سەرپەرشتیکارەکەی قەرەبووەکەی دەدات ئەگەر هاتوو کەسی نەوجەوان یان ئەوەی کە شیاویتی نیە پارەی نەبوو پاشان کاتێك بووە خاوەن ماڵ و دارایی لێی دەسەنرێتەوە، چونکە لە مەسەلە مەدەنیەکاندا ئەنقەستی بەمەرج ناگیرێت (واتە مەبەستی زیانگەیاندن بەکەسانی تر)، بەڵکو تەنها دەستدرێژیەکە ئەژماردەکرێت، واتە کارەکە وەك کارێکی زیانبەخش و ناڕەوا دادەنرێت.

ب–ئەگەریش دەقەکە ڕەها بوو ڕەهاکردنی وابەستە دەکرێت بە بەرژەوەندیەوە، وەك خوای گەورە دەفەرمێت: ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ﴾[1].

گوتەی (الوصیە)ش بەرەهایی هاتوو وەسیەت کردن دەگرێتەوە بەهەموو ئەوەی بەجێ دەمێنێت یان سێ یەکی یان نیوەی، بەرژەوەندی میراتگرانیش دەخوازێت کار بەم ڕەهاییە نەکرێت و بڕی وەسیەت دیاری بکرێت بە سێ یەك، وەك ئەوەی لەم فەرمودەیەدا هاتووە کە دەفەرمێت((لە سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص: پێغەمبەر ﷺ سەردانی کردم لە مەککە: ووتم ئەی پێغەمبەری خوا! ئایا ڕاسپاردە بدەم بەهەموو ماڵەکەم؟ فەرمووی : نەخێر، ووتم: ئەی بە نیوەی؟ ووتی: نەخێر، ووتم: ئەی بە سێ یەك؟ ووتی: سێ یەك و سێ یەکیش زۆرە، تۆ کەسوکارەت بە دەوڵەمەندی بەجێبهێڵیت باشترە لەوەی ببنە مشەخۆرو خەڵك یارمەتیان بدات)).

ج–ئەگەر کەسی ناچار لەژێر فشاری پێویستیدا دەستدرێژی کردە سەر ماڵی کەسانی تر وەك دزیکردن، ئەوا بەشێوەیەکی مەدەنیانە لێپێچینەوەی لێ دەکرێت سەبارەت بەقەرەبووکردنەوە بەڵام بەشێوەیەکی تاوانیی لێپێچینەوەی لێ ناکرێت بۆ سزادان، باشترین بەڵگەش بۆ ئەمە عومەری کوڕی خەتتاب خوای لێ ڕازی بێت لەساڵی برسێتیدا سزای دزی جێبەجێ نەکرد بەسەر ئەوانەدا کە تاوانی دزی ئەنجام دەدەن و لەقورئاندا بڕیاری لێدراوە: ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِنْ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾[2]. لەم بارەیەوە وتە دادپەروەرانە ناسراوەکەی ووت ((لەبڕینی دەستی ئەوانەدا کە لەژێر فشاری

---

[1] سورەتی النساء/ ١٢٣.
[2] سورەتی المائدة/ ٣٨.

زەرورەت و پێویستی زۆردا دژی دەکەن پاراستنی مـاڵ و سـامانە و نەبڕینیشـی پاراسـتنی ڕۆحەکانە، پاراستنی ڕۆحەکانیش لەپێشترە ڕەچاوبکرێت لەپاراستنی ماڵ و سامان)).

د–نهێنی خستنی بەرژەوەندیش پێش دەق ئەوەیە دژیەکی لەنێوان بەرژەوەندی و دەق دەگەڕێتەوە بۆ دژیەکی لەنێوان دوو دەق یان دوو بەرژەوەندی، وەك دژیەکی لـەنێوان ئـەم ئایەتەی خوای گەورە کە دەفەرمێت: ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلاَّ أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ﴾[1] نێوان ئەو ئایەتەی کە دەفـەرمێت: ﴿فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلاَ عَادٍ فَلاَ إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾[2]. لێرەدا کار بە ئایەتی دووەم دەکرێت لـەبری ئایەتەی یەکەم لەحاڵەتەکانی خواردنی ماڵی کەسانی تر لـەژێر فشـاری پێویسـتی زۆردا کـە بگاتە حاڵەتی زەرورەت.

هـەروەها وەك دژیـەکی لـەنێوان بەرژەوەنـدی خـاوەن سـامانەکان لەپارسـتنی مـاڵ و داراییەکانیان لەهەر دەستدرێژیەك بەشێوەی ناڕەواو بەرژەوەندی پاراستنی ڕۆحی هـەژاران و نەداران لەپاراستنی گیانیان، پاراستنی ڕۆحەکانیش لەپێشترە لـە چـاودێری و پاراسـتنی سامانەکان وەك ئیمامی عومەرﷺ. فەرمویەتی.

[1] سورەتی النساء/ ٢٩.
[2] سورەتی البقرة/ ١٧٣.

جێباسی چوارەم:
جێبەجێکردنەکان

واتە جێبەجێکردنەکان لەسەر بنچینەی گۆڕانی بەرژەوەندیەکان و نەریتەکان

لێکۆڵینەوەی ئەم بابەتەش دابەش دەبێت بۆ دوو بابەت:

یەکەمیان تەرخان دەکرێت بۆ لێکۆڵینەوەی جێبەجێکردنەکان لەسەر بنچینەی گۆڕانی بەرژەوەندیەکان.

دووەمیش بۆ جێبەجێکردنەکان لەسەر بنچینەی گۆڕانی نەریتەکان

بابەتی یەکەم:
جێبەجێکردنەکان
لەسەر بنچینەی گۆڕانی بەرژەوەندیەکان

جێبەجێکردنەکانی ئاڵوگۆڕکردنی ئەحکامەکان یان گۆڕینیان لەسەر بنچینەی گۆڕانی بەرژەوەندیەکان رێژەیان کەمە لەبواری بەرژەوەندیە تاکییەکان ئەگەر بەراوردکرا بەگۆڕینی بەرژەوەندیە نێودەوڵەتیەکان.

یەکەم/ گۆڕانی بەرژەوەندیەکان و ئەحکامەکان لەچێوەی تاکەکەسیدا:

ئەوە روونە کە مرۆڤ لەقۆناغەکانی ژیانیدا بەچوار قۆناغدا گوزەر دەکات، لەهەر قۆناغێکدا بەرژەوەندی لە بەرژەوەندی قۆناغەکانی تری دەگۆڕێت، پاشانیش ئەحکامەکانی لەهەر قۆناغێکدا دەگۆڕێت، بەم پێیەش ئەحکامە شەرعیەکان یان فیقهیەکان یان یاساییە تایبەتەکان پێی دەگۆڕێن لەهەریەك لەو قۆناغانەداو بەمشێوەیەی خوارەوە:

قۆناغی یەكەم/ كۆرپەلەیی بۆ لەدایك بوونی:

هەموو مرۆڤێك لە منداڵدانی دایكیدا دروست دەبێت لەئەنجامی پێوەنبوون لەنێوان مەنی پیاو و هێلكەی مێدا بەم قۆناغەش لە دروستبوونیەوە تا لەدایك بوونی پێی دەوترێت (كۆرپەلە)، بەرژەوەندیشی جێگیربوونی شیاوێتی ناتەواوە بۆی كە بریتیە لەشیاوێتی بوونی بۆ ئەوەی هەندێك مافی هەبێت وەك پاراستنی ژیانی و مافە داراییەكان كە پێویستیان بەقەبولكردن نیە وەك مافی بردنی میراتی لە میراتی باوكی یان دایكی یان هەر كەسێكی تر كە ئەم میراتی لێبەرێت ئەگەر پێش لەدایك بوونی ئەم ئەو مرد. ئەم مافەش مەزندە دەكرێت لەژێر رۆشنایی ئەوەدا كوڕە یان كچە یەكە یان زیاتر وەك ئەوەی ووردەكاری ئەمە لە سەرچاوە فیقهیەكاندا هاتووە لە بابەتی میراتدا، هەروەها وەك مافی لە وەصیەتكردن یان وەقفكردن، ئەم مافەش خاوەندارێتیەكەی بۆ كۆرپەلە ناجێگیرە هەتا دوای لەدایك بوونی بەزیندویی، ئەگەریش بە زیندووی لەدایك بوو ئەگەریش بۆ ساتێك بێت ئەوا خاوەندارێتیەكەی بۆی جێگیر دەبێت، ئەگەریش مرد دەگوزارێتەوە بۆ میراتبەرەكانی.

بەڵام بەنسبەت پابەندبوونەكانەوە ئەوا بەرژەوەندی دەخوازێت بەرپرسیار نەبێت نە تاوانی و نە مەدەنی لەهەر شتێك.

زانایانی یاساش پێیان وایە كە كەسێتی یاسایی كۆرپەلە بوونی نیە پێش لەدایك بوونی و بۆی جێگیر نابێت تەنها دوای لەدایك بوونی نەبێت وەك ئەوەی لەیاسای میصری (م٢٩) و ئوردنی (م٣٨)دا هاتووە.

من لەم بارەیەوە رایەكی جیاوازم هەیە، پێموایە كۆرپەلە خاوەن كەسێتیەكی یاسایی ناتەواوی هەیە، چونكە ئەگەر كەسێتیەكی یاسایی نەبێت ئەوا وەك ئاژەڵ دەبێت و شیاو نابێت بۆ شایستەبوونی بەو مافانەی كە پێویستیان بە قەبولكردن نیە وەك باسمان كرد.

قۆناغی دووەم/ لە لەدایك بوونیەوە بۆ پێگەیشتن و تەمەنی جیاكاریی:

لەم قۆناغەدا راستەوخۆ دوای لەدایكبوونی شیاوێتی تەواو بەدەست دەهێنێت كە بریتیە لەوەی هەموو مافەكانی هەبێت و هەندێك لەپابەندبوونەكانیشی بكەوێتە ئەستۆوە، ئەحكامە شەرعیەكانیشی لەژێر رۆشنایی ئەم شیاوێتیەدا ئاڵوگۆر دەبن و بەرژەوەندیەكەی لەقۆناغی یەكەمدا دەگۆڕێت بۆ بەرژەوەندی نوێ لەم قۆناغەدا. بنسبەت مافە

داراییەکانیشەوە پەروەرشکارە شەرعیەکەی کاروبارەرکانی و بەڕێوەبردنی لەئەستۆی دەگرێت واتە جێگرەکەی جێگریەکی شەرعی و یاسایی.

بەلام پابەندبوونە تاوانییەکانی ئەوا بوونی نیەو هیچ لەدایك بویەك لێپرسینەوەی تاوانی لەگەڵ ناکرێت هەتا نەگاتە تەمەنی جیاکاریکردن، ئەم تەمەنش لە فیقهی ئیسلامی و لەهەندێك لە یاساکاندا دیاریکراوە بەتەواوکردنی تەمەنی حەوت ساڵی و چوونە ناو هەشت ساڵیەوە. بەلام پابەندبوونە شەرعی و مەدەنیەکانی لەسەرە، دەبێت زەکات لەماڵی بدرێت ئەگەر ماڵێکی هەبوو گەیشتە ڕادەی زەکات لێکەوتنی.

بەنسبەت بەروبومە کشتوکاڵیەکانیشەوە هیچ ناکۆکیەك لەسەر زەکات لێکەوتنیان ئەگەر گەیشتە ڕادەی زەکات لێکەوتن. بەلام لەپارەو ئاڵتوندا ڕای زۆرینە وایە کە زەکاتی لێ ناکەوێت ئەگەر ئەو پارەو ئاڵتونە وەبەرنەهێنرا، چونکە ووردە ووردە زەکات دەیخوات ئەگەر وەبەرنەهێنرێت، ئەمەش زیان بە نەوجەوان دەگەیەنێت و زیانیش ڕەتکراوەیە لەئیسلامدا، پێغەمبەرﷺ دەفەرمێت ((لا ضرر ولا ضرار)).

قۆناغی سێیەم/ لە تەمەنی جیاکارییەوە بۆ تەمەنی پێگەیشتن و باڵغبوون:

لەم قۆناغەدا بەرژەوەندی مرۆڤ دەگۆرێت گۆڕانێك جیاواز دەبێت لە بەرژەوەندیەکانی لەهەردوو قۆناغی یەکەم و دووەمدا، بەنسبەت هەڵسوکەوتە داراییەکانیشیەوە یان زیانبەخشن زیانێبەخشێکی تەواو یان بەکەڵکن کەڵێکی تەواوەتی یان لەنێوان کەڵك و زیاندان، بەمشێوەیەی خوارەوە:

أ- هەڵسوکەوتە مەدەنیەکانی کە زیانبەخشن زیانێکی تەواوەتی، وەك بەخشین لەماڵەکەی بێ هیچ بەرامبەرێك، ئەم جۆرە هەڵسوکەوتەش بەتەواوەتی پوچەڵە، ئیدی سەرپەرشیارەکەی ڕێگەی پێ دابێت یان نا بەهەڵوێردەی وەسیەتەکەی ئەمەیان دروست و بەرکارە سەرپەرشیارەکەی ڕێگەی پێ دابێت یان نا، ئەمەش لەبەر دووە هۆکار:

یەکەمیان ئەو وەك هەر مرۆڤێکی پێگەیشتووی عاقڵ پێویستی بە پاداشتی دوا ڕۆژە، بۆیە پاداشتی دەبێت لەسەر وەسیەتەکەی وێڕای ئەوەی شیاوێتی تەواوەتیشی نیە.

هۆکاری دووەمیش ئەوەیە کە مولکی کەسی وەسیەتکەر ناگوازرێتەوە بۆ وەسیەت بۆکراو تەنها دوای مردنی وەسیەتکەرەکە نەبێت، بەم پێیەش ئەو لەڕووی مادیەوە هیچ

زانێكی لیّ ناكەوێت.

ب–هەڵسوكەوتە مەدەنیەكانی كە بەكەڵكن كەڵكێكی تەواو:

دروستن ئیدی سەرپەرشیار رێگەی پیّ دابێت یان نا، وەك وەرگرتنی دیاری و هەموو جۆرە بەخشینەكانی تر.

ج–ئەو هەڵسوكەوتانەی دەكەونە نێوان كەڵك و زیانەوە:

وەستاوە لەسەر رێپێدانی سەرپەرشیارەكەی وەك فرۆشتنی و بەكرێدانی هەموو گۆڕینەوەكانی تر، ئەگەر سەرپەرشیارەكەی رێگەی پێدا ئەوا شوێنەواری لێدەكەوێتەوە لەبەرواری هەڵسوكەوتەكە یان مامەڵەكەوە نەك لە بەرواری مۆڵەتەكەوە.

بەلاّم بەنسبەت كارە ناڕەواكانیەوە ئەگەر كاری تاوانیی بوون ئەوا سزایەكی سووككراو دەدرێت كەمتر لە سزای تاوانی كەسێك كە خاوەن شیاوێتیەكی تەواوەتی بێت، سزاكەش تەمبێكردنی دەبێت زیاتر لەوەی تۆڵەكردنەوەیی بێت، بەلاّم پێویستە لەسەر سەرپەرشیارەكەی هەموو رێوشوێنێكی خۆپارێزی و پاراستن بگرێتەبەر بۆ ئەوەی نەوجەوانەكە نەگەڕێتەوە بۆ كاری ناڕەوا.

بەلاّم بەنسبەت كارە ناڕەوا مەدەنیە زیانبەخشەكانیەوە، ئەوا پێویست بەگەرەنتی و قەربوو دەكات لە ماڵ و سامانەكەی ئەگەر هەیبوو، ئەگەرنا سەرپەرشیارەكەی دەیدات پاشان لەنەوجەوانەكە وەردەگیرێتەوە بۆی یان قەرزدەری زیان لێكەوتوو چاوەڕێ دەبێت تا ئەو كاتە نەوجەوانەكە پارەی دەبێت و دەیداتەوە پێی، بەپشت بەستن بەم ئایەتەی خوای گەورە كە دەفەرمێت: ﴿وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ﴾[1].

بەڵگەنەویستیشە كە ماڵ و دارییەكەی زەكاتی لەسەر واجب دەبێت وەك پێشتر باسمانكرد سەبارەت بەكەسی ناجیاكارەوە.

قۆناغی چوارەم / تەمەنی باڵغبوون و پێگەیشتن و دواتری مادام لەژیاندا بێت

لەم قۆناغەكەی كۆتاییدا مرۆڤ شیاوێتی تەواوەتی بەدەست دەهێنێت ئەگەر هاتوو شێت نەبوو یان هیچ گرفتێكی تری عەقڵی نەبوو، بەلاّم فەقهیەكان جیاوازن لەدیاریكردنی كاتی

---

[1] سورەتی البقرة/ ٢٨٠.

چوونە ناو ئەم قۆناغەی کۆتایی، زانایانی فیقه پێیان وایە مرۆڤ شیاوێتی تەواوەتی بەدەست دەهێنێت بەتەواوکردنی تەمەنی پانزە ساڵی یان پەیدابوونی شوێنەواری تر وەك بینینی خەونی سێکسی و ئاوهاتنەوەو موولێهاتن و هی تر، بەلاَم هەندێك لەزانایان وەك مالکی و حەنەفی پێیان وایە کە تەمەنی باڵغبوون بریتیە لەتەواوکردنی تەمەنی هەژدەساڵی، یاسادانەری عێراقیش لەمادەی (١٠٦) لەیاسای مەدەنی کاری بەمە کردوە.

لەم قۆناغەدا مرۆڤ سەربەخۆ دەبێت لەکەسانی تر لەهەڵسوکەوتکردن لە ماڵ و داراییەوە بەرپرسیار دەبێت بەرپرسیارێتیەکی مەدەنی یان تاوانیی ئەگەر یەکێك لەهۆکارەکانیانی ئەنجامدا، ئەوا پێویستە لەسەر سەرپەشتیارەکەی و بەرپرسان لە فەرمانگەی چاودێری نەوجەوانان پارەکەیی رادەست بکرێتەوە بەپێی ئەم ئایەتەی خوای گەورە کە دەفەرمێت: ﴿فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ﴾[1].

لەمانەی سەرەوە بۆمان روون دەبێتەوە.کە ئەحکامە شەرعی و یاساییەکانی مرۆڤ ئاڵوگۆڕ دەکرێن یان دەگۆڕێن بەگۆڕانی بەرژەوەندیەکانی لەو چوار قۆناغانەی ژیانیدا.

دووەم/ گۆڕانی ئەحکامە نێودەوڵەتیەکان لەسەر بنچینەی گۆڕانی بەرژەوەندیەکانی ولاَتان:

هەموو پەیوەندیەکان لەنێوان ولاَتاندا لەکۆن و نوێدا لەسەر بنچینەی بەرژەوەندیە هاوبەرامبەرەکان بونیادنراون، پەیوەندیە دبلۆماسیەکانیش لەسەر ئەم بەرژەوەندیانە بونیادنراون، ئەگەریش گۆران ئەوا ئەو ئەحکامانەش دەگۆڕێن، بۆ نمونە ئەگەر گرژییەك لەپەیوەندیەکانی نێوان دوو ولاَتدا رویدا ئەوا بەرژەوەندیە هاوبەرامبەرەکانیشان دەگۆڕێن و هەریەکەیان باڵیۆزی خۆیان دەکێشنەوە، ئەگەریش ئەو بەرژەوەندیانە گەرانەوە بۆ باری ئاسایی خۆیان پەیوەندیەکانیش دەگەرێنەوە.

لەمێژووشدا بەڵەی زۆر هەیە لەسەر چوونە ناو جەنگەوە لەسەر بەرژەوەندیەکان بونیانراوە، جەنگی جیهانی یەکەم لەسەر بنچینەی بەرژەوەندیەکان دەستی پێکردو لەسەر بنچینەی بەرژەوەندیەکانیش کۆتایی پێهات، هەروەها جەنگی جیهانی دووەمیش.

---

[1] سورەتی النساء/ ٦.

دارشتنی پەیماننامەی نەتەوە یەکگرتوەکانیش لەساڵی ١٩٤٥ لەسەر بنەمای بەرژەوەندیە ئاشتەواییەکان بونیادنرا، پێش ئەم پەیماننامەیەش کار یاسای کۆمەڵەی گەلان دەکرا(عصبە الامم)، بەڵام لەنەریتە باوەکانیش لەو کاتەدا چوونە ناو جەنگ و سەرکەوتن تێیدا بە سیماکانی سەروەری وڵاتی سەرکەوتوو دادەنرا، هەروەها لەنەریتە باوەکانی پێشووتریش داگیرکردنی دەوڵەتێکی بەهێز بوو لەلایەن دەوڵەتێکی لاوازەوە، وەك داگیرکردنی بەریتانیا بۆ زۆرێك لەوڵاتان وەك هیندو عێراق، هەروەها داگیرکردنی دەوڵەتی فەرەنسا بۆ ئوردن و شام(سوریاو لوبنان) و بەمشێوەیە.

تائێستاش گۆڕانی بەرژەوەندیەکان رۆڵێکی گەورەی هەیە لە پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان لەهەردوو حاڵەتی ئاشتی و جەنگدا. هەروەها ئەو ناکۆکیانەی کە بوونیان هەیە لەنێوان وڵاتاندا سەبارەت بە روبارە هاوبەشەکان کە لەنەریتەکانی پێشوودا بوونیان نەبووە بەهۆی بایەخ نەدانی گەلان بە کشتوکاڵ و بەکارهێنانی تاقگەکان بۆ بەرهەمهێنانی ووزەی کارەباو هی تر.

هەروەها ناکۆکی لەنێوان عێراق و سوریاو تورکیا لەوەبەرهێنانی ئاوی روباری فورات تا ئێستاش بەرپایە، ئەویش لەبەرئەوەی بەرژەوەندی هەر دەوڵەتێك لەم دەوڵەتانە دەخوازێت قۆرخی ئەم روبارە بکەن و لەبواری بەرژەوەندیە کەسییەکانیاندا بەکاری بێنن، وەك بونیادنانی بەنداوەکان و بەکارهێنانی ئاوەکەی بۆ بەرژەوەندیە ناوخۆییەکانی لە پرۆژە کشتوکاڵیەکان و کارەباو گەشت وگوزاردا.

هەروەها هەر لەبارەی گۆڕینی ئەحکامەکان لەسەر بنچینەی گۆڕانی بەرژەوەندیەکان رێکخستنی هاتوچۆ بەیاسا لەوڵاتانی جیهان لە شەقامەکان و رێگا ناوخۆییەکان و دەرەکییەکان ئەوەش بۆ پارێزگاریکردن لە ماڵ و سامان و گیانی هاوڵاتیان، دوای ئەوەی هاتوچو لەو شەقام و رێگایانەدا شەیوەیەکی رەها رێگەپێدراو بوو هیچ کۆتێکی لەسەر نەبوو.

سەبارەت بە بابەتی گۆڕانی ئەحکامەکان لەسەر بنچینەی گۆڕانی بەرژەوەندیەکان بەکارهێنانی ئاوە هەرێمیەکان و ئاوی دەریاکان لەرووی هاتوچۆی کەشتیە بازرگانی و جەنگیەکان و لەرووی راوکردنی ماسی و...هتد، دوای ئەوەی ئەم رێکخستنە بوونی نەبوو

لەسەردەمێکدا کە جیهان لەسەر هەردوو ئاستی ناوخۆیی و دەرەکی لەسەر بنچینەی ئازادیەك مامەڵەی لەگەڵ ئەم مەسەلانەدا دەکرد کە نەریتێکی باو بوون لەو کاتەدا.

لە جێبەجێکردنەکانی ئاڵوگۆڕکردنی ئەحکامەکان لەسەر بنچینەی گۆڕانی بەرژەوەندیەکان پەرەسەندنی چەکەکان کە لەجەنگەکاندا بەکاردەهێنران، وەك خوای گەورە لەم بارەیەوە دەفەرمێت: ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ﴾[1].

رونیشە چەکە جەنگیەکان و کەلوپەلە سەربازیەکان لەکاتی دابەزینی ئەم ئایەتەدا بریتی بوون لە رم و شمشێرو قەڵغان، ئامرازەکانی گواستنەوەی کەلوپەلە سەربازیەکانیش بۆ گۆرەپانی جەنگ پێکهاتبوون لە وڵاخی بارو حوشترو ئاژەڵەکانی تر، بەڵام کاتێك ژیان پەرەیسەندو سستمی تەکنەلۆژی و ئامرازەکانی گواستنەوەی سەربازی لەووشکانی و دەریاو ئاسماندا پەرەیان سەند تا ئەو رادەیەی کە ئەمرۆ بەچاوی خۆمان دەیبینین، لەچەکی ئەتۆمی و موشەکی کیشوەر بڕو ژێردەریاییە ئەتۆمیەکان و فرۆکە جەنگیە پەرەسەندوەکان کە خێراترن لەدەنگ، ئامرازەکانی گواستنەوەی کەلوپەلی سەربازییش بۆ گۆرەپانی جەنگ گۆڕان بۆ فرۆکەکان و کەشتیەکان و شەمەندەفەرەکان و ...هتد.

ئەوەی جێی داخە جیهانی ئیسلامی بەئاگا نەبووە لەم مەسەلە ئیلاهیە و جێبەجێی نەکردوەو لەم بوارەدا شانبەشانی شارستانیەتی مرۆیی رێی نەکردوە. بۆیە وڵاتانی ئیسلامی بوونەتە بوکەڵەیەك بەدەستی وڵاتە گەورەکانەوە کە خاوەن چەکی پێشکەوتوون، وەك دەبینین زیاتر لە سێ سەد ملیۆن عەرەبی ئێستا بێدەنگن لەدژی دەستدرێژییە بەردەوامەکانی ئیسرائیل بۆ سەر فەلەستینی داگیرکراو چونکە ئەم وڵاتە دوای دروستبوونی هەوڵەکانی خۆی تەرخانکرد بۆ دروستکردنی چەکی ئەتۆمی، بەشێوەیەك بۆ هەر وڵاتێکی عەرەبی موشەکێکی ئەتۆمی سازکردوە، لەکاتێکدا وا پێویست بوو وڵاتانی ئیسلامی باڵادەست بوونایە بەسەر دوژمنەکانیدا لەم چەکە پەرەسەندوە لەم جیهانە هاوچەرخەماندا ئەوەی دروستبکردایە کە وڵاتانی غەیرە ئیسلامی دروستی دەکەن یان پێشکەوتوو پەرەسەندوتر بوونایە لەو چەکە جەنگییە پێشکەوتوو سەرسامکەرەدا.

---

[1] سورەتی الأنفال/ ٦٠.

لەپەرەسەندنی زانستیش لەسەر بنچینەی گۆڕانی بەرژەوەندیەکان لە داگیرکردنی فەزادا، خوای گەورە دەفەرمێت: ﴿يَامَعْشَرَ الْجِنِّ وَالإِنسِ إِنْ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ فَانفُذُوا لاَ تَنفُذُونَ إِلاَّ بِسُلْطَانٍ﴾[1]. کاتێکیش ئەم ئایەتە دابەزی دەوڵەتە مەزنەکان کە لەچاخی نوێدا هەستان بە داگیرکردنی فەزاو لەسەر هەندێك هەسارە دابەزین وەك مانگ و مەریخ، لەو کاتەدا ئەوانە بەشێوەیەکی کێویی دەژیان و یاسای دارستان فەرمانڕەوایی دەکردن، لەکاتێکدا موسڵمانەکان بێ ئاگا مانەوە لەکارکردن بەم ئایەتەو زەمینەسازیکردن بۆ گەیشتن بەو ئاستی زانست و دەسەڵاتەی کە ئایەتەکە ئاماژەی پێکردوە، بەڵکو زۆرێك لەزانایانی ئایینیش ماناو ناوەڕۆکی ئەم ئایەتە گەردونیانەیان نەزانیوەو فەرامۆشیان کردووە.

بابەتی دووەم:
ئاڵوگۆڕکردنی ئەحکامە شەرعیەکان لەسەر بنچینەی گۆڕانی نەریتەکان

لە جێبەجێکردنەکانی ئەم ئاڵوگۆڕەش لەقورئانی پیرۆزدا ئەو ئایەتەیە کە دەفەرمێت: ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلاَ يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلْ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلاَ يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لاَ يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنْ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الأُخْرَى وَلاَ يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلاَ تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَى أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَى أَلاَّ تَرْتَابُوا وَأَدْنَى أَلاَّ تَرْتَابُوا إِلاَّ أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلاَّ تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلاَ يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلاَ شَهِيدٌ وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمْ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ، وَإِنْ كُنتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا

---

[1] سورەتی الرحمن/ ٣٣.

فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلاَ تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ﴾[1].

لەکاتێکدا کە نەریتی باو لەسەردەمی سەلەفی صاڵحدا بەوشێوەیە بوو کە بڕی قەرزەکان کەمبوون لای خەڵك و بابەتی گرێبەستی ئاڵوگۆڕەکان بەهایەکی ئەوتۆیان نەبوو، هەروەها متمانەو دڵنیایی لەنێوان لایەنە گرێبەستکارەکانداهەبوو هەروەها ووزەی ڕۆحی لەو سەردەمەدا زاڵ بوو بەسەر نەزعەی مادییدا، زانایانی پێشین ئەو فەرمانانەی کە لەم ئایەتەو هاوشێوەکانیدا هاتوون کردیانە بابەتێك بۆ ڕێنوێنی و ئاراستەکردن، دوای ئەوەی ئەم نەریتە ئابوریانەش گۆڕان و نەزعەی مادیی زاڵ بوو بەسەر ووزەی ڕۆحیداو ناپاکی بەدیارکەوت و متمانە لەنێوان خەڵکدا کەم بۆوە، هەموو ئەمانەو وایان کرد ئەم مەسەلانە بکرێنە بابەتی پێویست و حەتمی و پابەندبوون بە تۆمارکردنی قەرزەکان لای دادنووس و، شایەتگرتن لەسەر ئیمزاکردنی گریچبەستەکان و، دانانی بارمتە لەگەشت و کۆتدانان بۆ گەرەنتیکردنی مافەکانی قەرزدەرەکان و دورخستنەوەی ناکۆکیەکان و کێشەکان لەنێوان لایەنەکانی پەیوەندیە داراییەکاندا.

فەرمانەکەی لەم ئایەتەی خوای گەورەدایە کە دەفەرمێت: ﴿وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ﴾ بۆ پێویستکردنە ئەگەر هاتوو بڕی قەرزەکە زۆربوو پێشبینی دەکرا ناکۆکی ڕوویدات لەنێوان قەرزارو قەرزدەردا یان لەنێوان میراتگرەکانیاندا، کاتێچکیش ئەم ئایەتە دابەزی هیچ کەسێك گوزارشتی (دادنووس)ی نەدەزانی. هەروەها پێویستە دوو شایەت ئامادەبن لەکاتی ئیمزاکردنی گرێبەستەکانی ئاڵوگۆڕەگاندا وەك خوای گەورە دەفەرمێت: ﴿وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ﴾، یاسا عێراقیەکانیش لەوانەش یاسای مەدەنی بەرکار لەمادەی (٥٠٣)دا جەخت لەمە دەکاتەوە هەروەها یاسای تۆمارکردنی خانوبەرەی بەرکار مادە (٣) کە هەموو هەڵسوکەوتێکی یاسایی سەبارەت بە زەوی و خانوبەرەو باخ پوچەڵە ئەگەر لەفەرمانگەی تایبەتمەندا تۆمار نەکرێت(فەرمانگەی تۆمارکردنی خانوبەرە)، هەروەها پێویستە ئاڵوگۆڕەکان کە بەهایەکی زۆرن بە بارمتە توندوتۆڵ بکرێن، وەك خوای گەورە دەفەرمێت : ﴿فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ﴾، ئەوەش بۆ پاراستنی مافەکانی قەرزدەر، چونکە ئەم

---

[1] سورەتی البقرة/ ٢٨٢.

بارمتەیە گەرەنتیكردنی فرۆشتنی سامانە بارمتەكراوەكەی بۆ فەراهەم دەكات ئەگەر هاتوو قەرزار پابەند نەبوو بەدانەوەی قەرزەكەوە یان دواكەوت لەدانەوەی. بەشێوەیەك قەرزدەرەكە دەتوانێت ئەوماڵەی خراوەتە بارمتەی قەرزەكەوە بفرۆشێت و قەرزەكەی خۆی لێ هەڵبگرێت و باقیەكەشی بداتەوە بەكەسە قەرزارە بارمتەكارەكە ئەگەر هەبوو، ئدی بارمتەكراوەكە مابۆوە لەخاوەندارێتی قەرزارەكەو لای خۆی بوو یان گوێزرابۆوە بۆ دەستی كەسانی تر، چونكە مافی بەداداچوون فرۆشتنی بارمتەكراوەكەی هەیە ئیدی لەهەر دەستێكدا بێت.

لەجێبەجێكردنەكانی ئالوگۆڕی ئەحكامە شەرعیەكان لەسەر بنچینەی گۆڕانی نەریتەكان، فرۆشتن ئاڵتون بەئاڵتون و بەقەرز یان بەشێوەی قیست لەكاتی ئێستادا، كە پێشتر حەرام بوون لەسەر بنچینەی سوو، لەمبارەیەوە لە ئەبی سەعید خدریەوە دەگێڕنەوە كە پێغەمبەرﷺ[1] فەرمویەتی (ئاڵتون مەفرۆشن بەئاڵتون مەگەر بەهەمان كێش و جۆر بیچت و بەهای هەندێكیان مەدەن بەسەر هەندێكی تردا و زیو مەفرۆشن بە زیو مەگەر بەهەمان كیچش و جۆربێت، هەروەها فەزلی هەندێكیان مەدەن بەسەر هەندێكی تردا هەروەها شتێك لەمانە كە ئامادە نیە لەكۆڕی فرۆشتنەكەدا مەفرۆشن بەوەی كە ئامادەیە)).

لە صحیح مسلمدا فەرمودەی زۆر هاتوون سەبارەت بەحەرامكردنی فرۆشتنی ئاڵتون بەئاڵتون یان دینار بەدرهەم یام فرۆشتنی ئاڵتون بە زیو یان بەسەردادانی هەندێكیان بەسەر هەندێكی تردا، ئەوەش لەسەردەمێكدا بووە كە نەریتی باو لەجیهانی ئیسلامیدا وابوو كە ئاڵتون و زیوو دیناری لە ئاڵتون دروستكراو و درهەمی لەزیو دروستكراو ئامرازێك بوون بۆ مامەڵەكردن لەنێوان خەڵكدا لەسەر بنچینەی ئەوەی دراوێكی بەكارهاتووە لەكڕین و فرۆشتن و مامەڵەكانی تردا، ئەمەش بەردەوام بوو هەتا سەرەتاكانی سەدەی بیستەم، پاشان ئەم نەریتە گۆڕاو ئاڵتون یان زیو بوونە شمەكێك دەكڕێن و دەفرۆشرێن لەبازاڕەكاندا وەك هەموو شمەكەكانی تر، ئیدی فرۆشتنەكە یان كڕینەكە بەنەخت بێت یان بەقەرز یان بەشێوەی قیست، ئاڵتون وەك هەر شمەكێكی تر لەجیهاندا دەفرۆشرێت و دەكڕێت بەشێوەی زیادو كەم بێت یان بە قیست چونكە بۆتە شمەك وكەلوپەل ئەمە بە داهاتی حەرامكراوی سوو

---

[1] صحیح مسلم ٣/٢٠٨.

دانانرێت وەك پێشتر وابوو، وای لێهات بازاڕەکان لەجیهاندا پێشوازی لەچەندین جۆر شمەك و کەلوپەل دەکەن لەوانەش ئاڵتون، بەمەش حوکمی ئاڵتون لەحەرامی فرۆشتنی بەقەرز یان بەقیست یان بەزیادو کەم گۆڕا بۆ حەلاڵ بوون، ئەمەش لەسەر بنچینەی گۆڕانی نەریتە باوەکان لەگۆڕانی ئاڵتونەوە وەك دراوێك لەمامەڵەکردندا بۆ شمەکێك یان کەلوپەلێك دەکڕێت و دەفرۆشرێت لەبازاڕدا، ئیدی فرۆشتنەکە بەنەخت بێت یان قەرز یان بەشێوەی بەشبەش (بەقیست)،بەڵکو فرۆشتنی ئاڵتون بەقەرز یان بەشێوەیەك پارەکەی بە بەش بەش بدرێت بە کەسێك بیەوێت هاوسەرگیری بکات و توانای دارایی نەبێت و نەتوانێت نرخی ئاڵتونەکە بە نەخت بدات دەچێتە بابی هاوکاریکردن لەسەر چاکە، وەك خوای گەورە دەفەرمێت: ﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى﴾.

رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ